

॥ श्रीगणेशायनमः ॥

॥ अथ ॥

॥ मार्कण्डेयस्मृतिः ॥

तत्रादौ—वर्णाश्रमधर्म वर्णनम्

मार्कण्डेयं (बहु) ब्रह्मकल्पदर्शिनमेत्य ते ।

महात्मानः शौनकाद्याः सर्वज्ञमृषयोऽब्रुवन् ॥

भगवंस्त्वं बहुब्रह्मकल्पदर्शी विशेषवित् । अतस्त्वं सर्वदेवर्षिः योगियज्वाधिको मतः ॥

सर्ववर्णाश्रमाचारधर्माधर्मप्रवर्तकान् । जानासि कृतसंवादस्तैरत्यन्तं महात्मभिः ॥

अनेकब्रह्मकल्पानां संप्रदायपरार्थगः । पुनर्वेदार्थतत्त्वज्ञः क्रियाकल्पविशेषवित् ॥

इतिहासपुराणज्ञः स्मृतितत्त्वरहस्यगः । आपत्कालैककर्तव्यमर्त्यधर्मविभागवित् ॥

दरिद्रसंपत्समयसदसत्कार्यनिर्णये । परिच्छेत्ता विशेषेण मुख्यामुख्यादितत्त्ववित् ॥

तस्मात्त्वामधुना सर्वे संघीभूयाच्चिराद्वयम् । समालोच्यविधानेननिश्चित्य च पुनःपुनः ॥

पृच्छामः सर्वधर्मांश्च कर्तव्यान्मोक्षसाधनान् । सर्ववर्णाश्रमकृते निःशेषयुगसंमतान् ॥

अतस्त्वं कृपयास्मासु तान् सम्यग्ब्रूतुमर्हसि । इत्येवं स कृतप्रश्नः शौनकाद्यैर्महर्षिभिः

मार्कण्डेयो महाभागः सर्वदर्शी कृपामयः । तर्हि शृगुध्वमित्युक्त्वा स्मितपूर्वं वचोऽब्रवीत्

ब्रह्मादयोऽपि निखिलाः किञ्चिज्ज्ञा एव केवलम् ।

परं तु तत्र सर्वेषां रक्षोमर्त्या मृतान्धसाम् ॥११॥

तारतम्यं तस्य चैषां तद्भिन्नानां च सन्ततम् । अस्त्येव परमं तेन गुरुर्नोऽयं पितामहः ॥
 सर्वहस्तु स एवैको भगवान् भूतभावनः । अज्ञेयोऽत्यन्तनिपुणैः सर्वोपायक्रियादिभिः
 सर्वेश्वरः सर्वकर्ता सर्वभर्ता सनातनः । सर्वान्तकृत्सर्वान्तर्याम्ययं भूताश्रयः समः ॥

लोकशक्त्याश्रयः श्रीमान् पुराणो ब्रह्मनामकः ।

अजेयः शाश्वतो नित्यः ध्रुवश्चाञ्चल्यवर्जितः ॥

भावशून्यो भावभर्ता कर्तुं चाकर्तुमेव च ।

अन्यथाख्यातुमीशानः सच्चिदानन्दलक्षणः ॥

करणं कारणं गुह्यं वेदवेद्यमगोचरः । सर्ववेदान्तसंवेद्यो जगज्जन्मादिकारणम् ॥
 तस्य प्रसादात्सर्वेषां मुक्तिर्वेदोदिता शिवा । सायुज्यनामिका दिव्या भवेदिति मनुश्रुतेः
 प्रसादस्तस्य कथितः वेदोक्तैर्नित्यकर्मभिः । एकविंशतिसंख्याकैः अतिशीघ्रफलप्रदैः ॥
 अतिशीघ्रफलं चापि चित्तशुद्धिरिति स्मृतम् । तेन ज्ञानं भवेद्दिव्यं ब्राह्मं श्रवणतो महत् ॥
 मननादि क्रमेणैव तस्माद्देवोदितानि वै ।

कर्मणां मुक्तिसाधनताविचारः

कर्माणि ब्राह्मणः कुर्यादयं मार्गो महान् शिवः ।

मुक्तिर्नान्यास्ति सरणिः ज्ञानमेवैकमुच्यते ॥

तस्मै सर्वाणि कर्माणि तपः कृच्छ्रादिकान्यपि ।

कुर्वन्ति सुमहात्मानः तानि स्युश्च विलम्बतः ॥

एतत्कार्यकराणीति प्राहुर्ब्रह्मविदोऽखिलाः । न कर्मणा न प्रजया त्यागेनानशनेन च ॥
 तीर्थयात्रादिकेनापि मुक्तिः सायुज्यनामिका । भवेद्देवेति किं तानि साधकान्यतिदूरतः ॥
 न साक्षादिति वेदानां हृदयं तन्नबोधत । केचित्तु प्रवदन्त्यत्र वेदोक्तान्यखिलान्यपि ॥

नित्यान्येवेति तत्प्रीतिकृतानि यदि चेतसा ।

नैमित्तिकानि काम्यानि सर्वत्रापि मनः परम् ॥

प्रधानमिति विज्ञेयं तस्मादेव विचक्षणः । कृष्णार्पणधिया नित्यं यज्ञेशं सन्ततं विभुम् ॥

नित्यैः नैमित्तिकैः काम्यैः कर्मभिः श्रुतिचोदितैः ।

कामनारहिताः सन्तः यजन्ते श्रद्धयान्विताः ॥

ब्रह्मार्पणधिया भक्ताः तज्ज्ञप्त्यै ब्रह्मवादिनः । यजनं गृहिणामेव धर्मोऽयं वनिनामपि ॥
न यतीनां वर्णिनां च यतिनां ब्रह्मचिन्तनम् । श्रवणादि क्रमेणैव वर्णिनां सन्ततं परम् ॥

ब्रह्मचारि धर्माः

वेदाध्ययनमेव स्यादग्निकार्यं च कालयोः । वासो गुरुकुलेष्वेव नित्यं भिक्षाटनं परम् ॥
बन्धूनां सूतकं तस्य जननान्मरणादपि । न भवेदेव नितरां पित्रोस्तु मरणे पुनः ॥
सूतकं तावदेवस्याद् यावत्तत्क्रियते शुभम् । पिण्डदानादिकं कर्म तत्परं भिक्षयैव हि ॥
प्राणयात्रां प्रकुर्वीत तथाप्येषु दिनेषु चेत् । कुर्यादध्ययनं नैव वासो गुरुकुले भवेत् ॥
एवं मातामहस्यापि तत्पत्न्याश्च विशेषतः । पितृव्यस्याप्यपुत्रस्य तत्पत्न्या भ्रातुरेव च ॥
अग्रजस्य च तत्पत्न्याः सपत्नीमातुरेव च । तात्कालिकं सूतकं स्यात् पितृश्राद्धदिनेऽप्ययम्
भैक्षेण पितृशोषं तद् भुञ्जीयादिति तत्कमः ॥

यतिधर्माः

मातुर्मात्रं यतेर्धर्मः कर्मणः करणं स्मृतम् । तनयान्तरराहित्ये चयनान्तं च तत्परम् ॥
केचिद्वाहान्तमित्यूचुः तद्दिने केवलं पुनः । करपात्रेण दर्शोऽपि प्राणयात्रा विधीयते ॥
तस्यापि सूतकं तावत् यदा वा कर्म नान्यथा ।
वर्णिनः सूतकाभावः तद्भिक्षानिरतस्य सुः (तु) ॥

तादृशं नियमं त्यक्त्वा विद्यमानस्य सूतकम् । भवेदेव न सन्देहो वर्णिनोऽपि निरन्तरम्

पुनर्ब्रह्मचारिधर्माः

भिक्षाचर्यां च तद्धर्मः संतताध्ययनं तथा । नित्यं गुरुकुले वासो वह्निकार्यं च कालयोः ॥
एतान्येव प्रधानानि चैतत्तुल्यानि कानिचित् । अजिनं मेखलां दण्डः कौपीनं शुद्धमम्बरम्
मेखला सा त्रिवृत्प्रोक्ता मौञ्जी विरचिताद्यथा ।
कटिसूत्रं तथान्यञ्च जन्मादि द्वादशाब्दकात् ॥

वस्त्रेण वेष्टनं प्रोक्तं प्रादक्षिण्यक्रमेण तु । द्वित्रिद्विर्वां वेष्टनं स्यात् विधिः स्यात्तदनन्तरम्
पश्चात्कच्छपुरः कच्छदशाकच्छादिवर्जितम् । विभृयाद्वसनं नित्यं यदि कच्छादिसंयुतम् ॥

विभृयाद्वसनं वर्णीं गृहीवद्गर्वमास्थितः ।

निन्द्यो दण्ड्यो वर्जनीयः स सभासु विचक्षणैः ॥

अवकीर्णीं समः प्रोक्तः न भिक्षायोग्य उच्यते ।

गृही वस्त्रधरो वर्णीं यदि भिक्षार्थमागतः ॥

संताड्य सद्य एवस्याद्यैः कैश्चिद्दृष्टमात्रकः । नास्मै दद्यात्तथा भिक्षां यथाध्ययनवर्जिते
त्यक्त्वैव वेदाध्ययनं भिक्षया यस्तु केवलम् । अटन् कुक्षिभरो वर्णीं गृहिभिर्धर्मतत्परैः

बोधनीयः श्वः प्रभृति भिक्षार्थं त्वं वृथैव रे ।

मुत्तवा तु वेदाध्ययनं न समागच्छ मद्म(गृ)हान् ॥

तथाप्ययं यदि पुनः समागच्छेज्जडाकृतिः ।

न संभाष्यः पिधायैव कवाटं निर्दयं भृशम् ॥

तत्पश्चात्तत्पुरस्ताद्वा वेदाध्यायी शुचिर्यदि । समागत्य बहिर्द्वारि भिक्षां देहीति सुस्वरम्
समाक्रोशेत्तस्य शीघ्रं समागच्छेति तं स्वयम् । दद्याद्भिक्षां पूजयित्वा मधुरैर्वचनैरिति ॥

तच्छ्रीत्कारैर्भीषयेच्च पुनः शाकादिकं रसम् । तस्मिन् पश्यति दद्याच्च वेदिनेऽस्मै विचक्षणः
भुक्तिकाले ब्रह्मचारी मात्रे दत्तं तु साधकम् । अन्नस्य शाकं लवणं सूपभक्ष्यफलादिकम्

अत्यल्पमणुमात्रं वा तदानन्त्याय कल्पते । विद्यार्थिने वर्णिने ये कायदाढ्याय केवलम्
तै(?)महौषधं वस्त्रं कौपीनं शयनाय वै । कटिं वा कंबलं वस्त्रं दास्यन्ति च नरोत्तमाः

बेदरूपी स भगवान् पुमान् नारायणो विभुः ।

अत्यन्ततृप्तो निखिलान् प्रददाति मनोरथान् ॥

न(ऋते)पोषणादन्यो धर्मो लोकत्रयेऽस्ति कः । वेदाध्याय्येव वर्णीं स्यान्न शास्त्रादिकृतश्रमः
वेदाध्ययनशीलस्य कण्ठान्नाभेरथोर्ध्वतः । यः प्रदेशः स तु किल शुष्कीभूता भवेत् क्षणात्

तद्दुःखपरिहाराय यथायं स्यात् क्षुधार्थया । लृष्णया च परित्यक्तस्तथा प्रशमयेच्छतम्
अन्नाज्यदधिसूपाद्यैः तावन्मात्रेण केवलम् । अश्वमेधस्य यत्पुण्यमवशात्लभते खलु

तत्पोषकस्तत्प्रदाता सत्यमेतन्मयोदितम् । वेदाध्यायी तु यो वर्णी सततं तत्परो वसेत्
साचारः साम्प्रिकार्यश्च सोऽग्निर्वै कव्यवाहनः । यदन्नं वर्णिकुक्षिस्थं वेदाभ्यासेन जीर्यते
कुलं तारयते तेषां दशपूर्वान् दशापरान् । भिक्षाशयेव भवेन्नित्यं वेदाध्ययनकालके ॥
एकत्रान्नं न भुञ्जीयादिच्छया केवलेन वै । पितृव्यपत्न्या मात्रा च मातुलान्या तथैव च
पितृष्वस्त्रा भगिन्या च गुर्वाचार्यकलत्रकैः । महदृत्विगुपाध्यायमातामहसती(स्त्री)जनैः
दत्तं तु यद्भवेदन्नफलभक्ष्यरसादिकम् । अतिप्रीतिस्नेहपूर्वं सर्वं ग्राह्यं न चान्यतः ॥
आपत्सु यत्र कुत्रापि येन केनाप्युपायतः । सज्जनेष्वेवोदरस्य पूर्तिमेकत्र शस्यते ॥
बहुस्त्रारान्नागमस्य सिद्धे सति कदाप्ययम् । नैकत्र प्राशनं कुर्याज्जामिता रहितश्चरत् ॥
दूषितान्नानि सर्वत्र त्याज्यान्येव विपश्चिता । श्रोत्रियान्नानि यत्नेन सेवेतैव सदाचरन्
बहु सद्गुणेषु तिष्ठत्सु भक्तिमत्सु सतां तदा । सर्वत्र कालयोर्नित्यं गृह्णीयाद्भक्षमुत्तमम् ॥
मातृभिक्षातिशस्ता स्यात् गुरुदारविव(स)र्जिता । प्रजावतीकरकृता पितामह्यादिकल्पिता
मातुलानी प्रीतिपूर्वप्रदत्ता भगिनीकृता । मातृष्वसृप्रदत्ता या सती साध्वी प्रकल्पिता
तत्सोमपीथिनिहस्तविस्मृष्टा व्रतिनी कृता ।

सर्वा एव सदा ग्राह्या न संत्याज्याश्च सन्ततम् ॥

अतिप्रीत्यैव संग्राह्याः पीडयित्वा कदाचन ।

आक्रोशयित्वा तूष्णीकं गत्वा वापि पुनःपुनः ॥

न संत्यजेत्प्रीतिदत्तां दुःखदत्तां परित्यजेत् । बालानां वर्णिनां वेद चेतसामन्यदेशिनाम्
कृपया याः प्रयच्छन्ति सम्यग्भर्तुरनुज्ञया । पृथुकान् भक्षणार्थाय राजान्विष्टं करम्भकान्
विविधानि च भक्ष्याणि गुडं धानापरिक्रकान् ।

चणकान् गुडसंयुक्तान् मुद्गरांस्तिलसुंदरान् ॥

शङ्कुलीकलिकान् नारान् मुणकान्मुड (र) वान्पुनान् !

गौडान् सात्ययुतान् रम्यान् तान्पुत्रान् दीर्घजीविनः ॥

लभन्ते तनयान् नूनं तेषां चेदवमानतः । विनैव करणं सद्यः चिराद्वंशक्षयो भवेत् ॥
प्रतिजन्मनि वन्द्या स्याद्दूरण्डा नष्ट प्रजा तथा । वेदार्थां तुष्टिमात्रेण वर्धन्ते सर्वसंपदः ॥

अकिञ्चनत्वं कार्पण्यं बन्ध्यात्वं पञ्चवृत्तिता । तथा प्रमादमालस्यं अपमृत्युश्च नश्यति ॥
 विद्यार्थी बुद्धिरहितो बाल्येन यदि चेष्टया । कृत्याकृत्यपरिज्ञानवैकल्येन च मौढ्यतः ॥
 अश्रुतं दुःश्रुतं वापि पारुष्यं दुष्टभाषणम् । अकार्यमनुत्तं फल्गु वाक्यं तुच्छप्रभाषणम् ॥
 कुर्वन्नपि न निग्राह्यो ज्ञप्तिं यावद्भवेदसौ । स्वपुत्रवद्रक्षणीयः षोडशाब्दात्परं तु चेत् ॥

निग्राह्यः स्यान्न चेन्नूनं शक्त्या पालयः सदैव हि ।

द्विदशाब्दात्परं वर्णीं बुद्धिमान्यदि केवलम् ॥

सर्वान् वृद्धान् गुरुन् विप्रान् श्रोत्रियान् तत्कलत्रिकान् ।

यञ्चिनो दीक्षितान् पौण्डरीकप्राप्ताख्यकान् सतः ॥

नित्याग्निहोत्रिणश्चापि ज्ञानिनो वेदिनश्शुचीन् । शास्त्रिणश्चापि(से)वेतदण्डहस्तश्चरेदपि ॥
 नैकत्र प्राशनं कुर्यान्मौञ्जीकृष्णाजिनं धरन् । न लंघयेन्मातृवाक्यं पितृबन्धुसतामपि ॥
 गुर्वाचार्यज्ञानिनां च श्रोत्रियाणां च शास्त्रिणाम् । पितृकर्तृकरव्येषु तदाहूतो भवेद्यपि
 तच्छिष्टान्नं तु भुञ्जीयात्तद्वाक्यं नातिलंघयेत् ।

नान्यत्र पितृशिष्टान्नमशनीयात्कामतः स्वयम् ॥

विप्राभावे श्रोत्रियाणां पैतृकेषु निमन्त्रितः । दैवस्थानस्थितो ह्ययं प्राशनीयाद्विप्रकाम्यया
 आचार्यवाक्यतस्त्वेव न स्वयं त्विच्छया पितुः ।

विप्राभावे कदाचित्तु श्राद्धकृत्येषु केवलम् ॥

वर्णीं कर्तृकमात्रेषु स्थानस्थोऽपि भवेदपि । आपत्सु गृहकृत्येषु प्रार्थितस्तेन चेदपि ॥
 स्थानस्थितो भवेन्नूनं न सर्वत्र कदाचन । इच्छया श्राद्धभुगवर्णीं ब्रह्मचर्याच्च्युतो भवेत्
 आपत्स्वपि कदाचिद्वा गर्वलोभादिना परम् ।

नक्षत्रजीवी न भवेत् गृही वस्त्रं न धारयेत् ॥

यदि स्यान्तादृशो मूढो रौरवं नरकं व्रजेत् । परेषां सर्वकृत्यानां नायं योग्यो भवेदपि ॥
 तद्दोषस्य विनाशाय दिनत्रयमुपोष्य वै । गायत्रीदशसाहस्रं जपेत्तेनशुचिर्भवेत् ॥

यदि वर्णीं शूद्रगृहे आमं पैतृककर्मणि । गृहीयात्तावता सद्यः पुनः संस्कारमर्हति ॥
 खादयेद्यदि ताम्बूलमवशादिच्छया सकृत् । त्रिरात्रयावकाहारः पञ्चगव्येन तत्परम् ॥

चतुर्थेऽहनि शुभ्येत धेनोर्दक्षिणया तथा । गन्धधारणतः पुष्पधारणाच्छिरसा सकृत् ॥
सद्यः शूद्रत्वमाप्नोति तस्य शुद्धिरियं स्मृता । समुद्रगानदीस्नानदशकं जप एव च ॥

षट्सहस्रं च गायत्र्याः नैष्ठिकी ह्यत्र दक्षिणा ।

भुक्तिकाले वर्णिनां स्यादयं धर्म (:) पितुर्गृहे ॥

ललाटहृद्बाहु मूलस्थानेऽल्पेनैव केवलम् । स्याच्चन्दनेनानुलिप्तस्तद्वत्तेनैव नान्यथा ॥
माता पिता वा पुत्रैकवात्सल्येन महेश्वपि । हिरण्यरत्नरजतभूषणालंकृतिं यदि ॥
कुर्यातां तस्य दोषो न तदन्ते च पुनस्त्यजेत् । पितृमातृकृतं यत्तद्वर्णिनामधिकोत्सवे ॥
स्वर्णालंकरणं रत्नरजतादिकृतं तथा । श्रेयस्कारकमित्येव प्रवदन्ति मनीषिणः ॥

सुगन्धपुष्पाञ्जनतः सद्यः पतति तत्क्षणात् । स्वधृतात्कामकारेण वर्णी त्वादर्शनादपि

आदर्शस्येक्षणादस्य चित्तं शास्त्रं विनिश्चितम् ।

त्रिषा(सा)हस्रैकगायत्री जपं एव न चापरम् ॥

शरीरोद्धर्तनात्सद्यः वर्णी स्यात्किल्बिषी क्षणात् । तद्दोषपरिहाराय गायत्र्यष्टसहस्रकम् ॥
नदीस्नानात्परं शुद्धः जपेत्सूर्यमुखस्थितः । दन्तधावनतस्त्वेवं सकृत्काष्ठमुखेन चेत् ॥
गुरुद्रोहमवाप्नोति दुश्चर्मा च भवेदपि । तस्य चित्तमिदं श्रेयं ब्रह्मकूर्चं विधानतः ॥
एकरात्रोपवासश्च ब्राह्मणत्रयभोजनम् । वेदे श्रमं विनान्यत्र करोति यदि वाडवः ॥
सद्यः शूद्रत्वमाप्नोति विप्रत्वेन च हीयते । परिहारस्तु तस्याथ येन केनाप्युपायतः ॥
शाखामात्रं साधयेद्वा शिष्टं वामास्तु तावता । नष्टं तद्यत्तु विप्रत्वं विरोहत्यपि तावता
उपनीतो ब्रह्मचारी वेदत्यागप्रपूर्वकम् । कुर्यात्तर्कं श्रमं तेन वैणत्वं प्रतिपद्यते ॥

काव्यालापादि पठनात् सन्ध्यात्यागैकपूर्वतः । यवनत्वमवाप्नोति कालसूत्रं च गच्छति

नाट्यालंकारभरतज्योतिशिशिल्पिरसादितः ।

वर्णी च्युतस्तु मुण्डित्वं रजकत्वं च विन्दति ॥

पुराणस्मृतिसू(मा)त्रार्थज्ञानयत्नेन केवलम् । लेख्यत्वगणकत्वाभ्यां सूतत्वं प्रतिपद्यते ॥
तस्माद्द्विजो जातमात्रः कृतोपनयनस्ततः । कृतवेदारम्भणोऽयं श्रावण्यां तु गुरोर्मुखात्

स्वाध्यायोऽध्येतव्यः स्यादिति वेदानुशासनम् ।

काण्डोपाकरणे चापि काण्डानां च समापने ॥

श्रावण्यामपि तेषां स्याद्वर्णिनां क्षुरकर्म तत् । क्षुरं यथाहिताग्नीनां प्रतिपर्वं श्रुतीरितम् ॥
तथोपाकरणे चापि तत्समापनकर्मणि । क्षुरकर्म च संप्रोक्तं सर्वेषां ब्रह्मचारिणाम् ॥

नान्यकालस्तस्य तेषां आकण्ठं तच्च कीर्तितम् ।

न नखानां कृन्तनं स्यात् न दत्ताधावनं तथा ॥

एकोच्छ्वासद्वादशावगाहनं तस्य पावकम् । स्थानमेतादृशं सर्ववर्णिनां सन्ततं स्मृतम्
क्षुरमात्रे मृत्तिकायाः स्नानं पश्चात्पुनः स्मृतम् । मन्त्रस्नानं पुनः कार्यमधमर्षणपूर्वकम् ॥

यदि वर्णीं गृही कर्म क्रियमाणं करोति चेत् ।

सुखमिच्छन् जडो दुष्टो प्रायश्चित्तीयते किल ॥

गोमयहृदसंलीनः याममात्रं दिनत्रयम् । पुनश्च यावकाहारः पक्षमात्रं हरिं स्मरन् ॥

पुण्डरीकाक्षमनुतः दशसाहस्रसंख्यया । मासमात्रद्विषा(सा)हस्र जपतः शुद्धिमाप्नुयात्

काण्डाःस्युर्नवसंख्याकाः प्राजापत्याः महत्तराः ।

सौम्यास्तद्वत्प्रकथिताः आग्नेयाः सप्तकीर्तिताः ॥

वैश्वदेवाः षोडश स्युः शिष्टाः कारकमध्यगाः ।

एवं चतुश्चत्वारिंशत्संख्याकाः वेदकाण्डकाः ॥

उपक्रमोत्सर्जनयोः तेषां तत्क्षुरकर्म वै । वर्णिनां कथितं सद्भिर्धर्मज्ञैर्ब्रह्मवादिभिः ॥

संहिताध्ययनं पूर्वं पदाध्ययनमेव वा । पश्चात्क्रमस्याध्ययनं तत्र यं चार्थसिद्धये ।

संहिताध्ययनात्पूर्वं पदानां संशयो भवेत् । पदाध्ययनमात्रेण क्रमस्याध्ययनं विना ॥

समीचीना संहिता स्यात् कथं तस्मात् तत्रयम् ।

सम्यगध्ययनं कुर्यान्न चेद्वैकल्पता भवेत् ॥

संहिताऽध्ययनान्मन्त्रमात्रसिद्धिर्भविष्यति । तदर्थंज्ञानसिध्यर्थं पदाध्ययनमुच्यते ॥

पदसन्धिस्वराणां च योगस्य पदवर्णयोः । सिद्धयर्थं तत्क्रमस्यास्याध्ययनं विधिपूर्वकम्

चोदितं तद्रहस्यज्ञैर्द्वयोस्तु पदयोः पुनः । वारत्रयोच्चारणैकरूपाया वेदकर्मणः ॥

अनुष्ठातुमशक्तानां वेदिनां केवलं तराम् । प्रधानयोगारम्भस्य हेतुभूतासु तासु वै ॥

सामिधेनीषु तद्दृक्षु तासु पञ्चदशश्वपि । प्रथमोत्तमयोर्यागे त्रिवाहेति विधेर्बलान् ॥

त्रिः प्रथमामन्वाहेति वाक्यतस्तु त्रिरुत्तमाम् । शंसनीयस्य कार्यस्य यत्फलं जायते तदा
महानपूर्वः कलिहा तत्तुल्यफलमिद्वये । जटैषा श्रुतिवाक्येन वेदे वाजसनेयके ॥
प्रोक्ता सैषेत्युपक्रम्य तस्मात्कृत्स्नस्य तस्य वै । सम्यगध्ययनं प्रोक्तं तत्तत्त्वद्द्वैर्माहात्मभिः

अवकीर्णिंब्रह्मचारिप्रायश्चित्तम्

गर्दभालम्भनम्

ब्रह्मचारी याद्रे हठात् प्रमादाद्वाऽतिमोहितः ।

रामामुपेयात्पापी स्याद्ब्राह्मण्याच्च्यवते च सः ॥

प्रायश्चित्तमिदं तस्य गर्दभालम्भनं स्मृतम् । तदालम्भनकृत्यस्य बह्वीनां सिद्धयेऽस्य वै ॥
कुर्यान्नैमित्तिकाधानं सर्वसंभारवर्जितम् । अरण्याहरणादि स्यात्तथा ब्रह्मौदनं च वै ॥
तदग्निकार्यं बह्वौ स्यात्तदिष्ट्यन्तं समाचरेत् । तदग्नौ तं पशुं कुर्याद्यूपस्तत्र तु वैणवः ॥
वैकंकता लोहितो वा पाशुकं कर्म तत्र तत् । भवेदेव विधिस्तस्य कृत्स्नः शिष्टोऽपि वेदगः

द्वि(त्र)त्रापिधानी सा कार्या दध्ना क्षीरेण वा तथा ।

मधुना वाम्भसा नैव विशेषोऽयं प्रकीर्तितः ॥

सर्वेषामवदानानां होमः कृत्स्नो भवेत्पुनः । स्रुचः सर्वाः पूर्यित्वा विधिनैव पुनःपुनः
पुरोऽनुवाक्या याज्याभ्यां याजमानोक्तिपूर्वकम् ।

न विद्युद्दृष्टिरत्रास्ति सर्वमन्यत्समं भवेत् ॥

प्रत्येकं शतनिष्काणां दक्षिणा चात्र चोदिता ।

कर्मान्ते ऋत्विजां षण्णां क्षुरकर्मप्रपूर्वकम् ॥

अवगाहसु विहितः ब्रह्मकूर्चं च धर्मतः । प्रसर्पकाणां सर्वेषां दिनत्रयमुपोषणम् ॥
तद्वह्निशमनात्पश्चात् ऋत्विजस्तत्र याडवैः । दशभिस्तत्र तद्भूमेः शुद्धये शान्तिकर्म तत्
आरभेयुर्विधानेन बौधायनविधानतः । क्रियामुदकशान्ताख्यां तत्परं निखिला अपि ॥
स्नात्वा तन्मन्त्रसलिलैः धृतयज्ञोपवीतिनः । स्नानतच्छिष्टं सलिलैकदेशेन ततः पुनः ॥

आपः पुनन्तु पृथिवीमिति मन्त्रेण तद्भुवम् ।

प्रोक्षयित्वा विधानेन तद्भूमिं तदनन्तरम् ॥

आत्मानं पृथिवीं चापि पृथिवी पूता पुनातु माम् । इत्यनेनैव यजुषा तज्जलोक्षणपूर्वकम्
अभिमन्त्रयते चात्मानं पृथिवीमपि शुद्धये । दश ते ब्राह्मणान् पश्चात् पुनन्तु ब्रह्मणस्पतिः
इत्यनेनैव मन्त्रेण ऋत्विजस्तान्विधानतः । षडपि प्रोक्षयेयुश्च पतिरत्र वदन्त्विदम् ॥
जात्येकवचनं कथितं शाखायाः पतयस्त्वमे । अग्निर्वायुश्च सूर्यश्च ब्रह्मा चैव प्रजापतिः
चन्द्रमाः स्यात्ततो भूयः नक्षत्राणि तपश्च वै । संवत्सरश्च वरुणश्च चरमोऽरुण एव च ॥
एकादशैते तद्देवाः पतयश्चापि ते स्मृताः । ते ब्रह्मणः पुनन्त्वेवं द्वितीया ब्रह्मणः पदम् ॥

ततो भूया ऋत्विजस्तु व्याहृत्युक्तिप्रपूर्वकम् ।

तद्यागनिखिलान्मन्त्रान् पुरोक्तान् तरि मित्ततः ॥

आदितः क्रमतोज्ज्वला तद्विज्ञानात्तु संनिधौ । अनन्तरस्थितं मन्त्रं ब्रह्मपूता पुनातु माम्
जपेयुरस्तिभक्त्यैव पूतात्रत्यं पदं तथा । अव्ययं ब्रह्मणोऽत्रत्यपदस्यैव विशेषणम् ॥

एवं चतुर्णां मन्त्राणामत्रत्यानां विधानतः । विनियोगः प्रकथितः प्रसंगात्तदनन्तरम् ॥

यदुच्छिष्टेति मनुना प्राशयेयुश्च तज्जलम् । शिष्टं कुम्भस्थितं पूतं तन्निष्कृतिरितीरिता
एवमत्यन्तकृच्छ्रं स्याद्वर्णिनश्चित्तमुच्यते । एतावन्मात्रमेवं स्याच्चित्तं तु ब्रह्मचारिणाम्
एतस्य भूयस्त्वधिकं चरितं यदि वै तदा । न शक्यते विधानाय प्रायश्चित्तासहस्रतः ॥

अथापि ते पुनर्ज्ञेया ब्रह्माण्डकटहादिभिः । महादानैः पवित्राः स्युरित्येवं ते महर्षयः ॥

दयावन्तो ब्रह्मविदो जगुः किल समासतः । अत्यन्तकठिनं तादृगनुष्ठानं महाधनैः ॥

कर्तुं शक्यं प्रभवति यतिश्चेदेषु कर्मसु । पतितस्त्वेव कथितः निष्कृतिस्तस्य नैव च ।

आरूढ पतितो ज्ञेयः पुनरुद्धरणाक्षमः । आश्रमेषु तु सर्वेषु प्रवरस्सुलभोगृही ॥

प्रायश्चित्तक्षमश्चापि चित्तं चास्यातिसुक्षमम् । अत्यन्तसुलभं चापि गृही तस्माद्वरः परः

तरत्यसावुपायेन संसारं दुर्गतिं पराम् । अज्ञानं वृजिनं घोभ्रं तरणस्यास्य भूरिषः ॥

उपायाः सुलभा रम्या ते चात्रापि समासतः ।

निरूप्यन्ते केचिदत्र कृच्छ्रदानादिरूपिणः ॥

क्रियातपोजपस्वाध्यायादिरूपाः परे पुनः । तेष्वत्र सुलभोपाया बह्व्युपास्तिस्वरूपकः

श्रुत्युक्ता ब्रह्मविज्ञानहेतुभूतोऽद्भुतः परः । स एक एव नितरां मुक्तयेऽलं नरस्य वै ॥

बह्व्युपास्तित्वं विधा श्रुत्युक्ताखिलशास्त्रगा । एकविंशतिभेदेन कीर्तिता यज्ञनामकाः ॥

एकविंशतियज्ञाः

ते यज्ञास्त्रिविधाः प्रोक्ताः पाकयज्ञादिनामकाः ।

हविर्यज्ञाख्यकाश्चेति सोमसंस्थाहयास्तथा ॥

एते नित्या इति प्रोक्ताः करणेऽभ्युदयावहाः । चित्तशुद्ध्यै करणास्तद्द्वारा ज्ञानसाधकाः
अकरणेऽत्यन्तदोषाणामालया नरकप्रदाः । तस्मादेतानि कर्माणि नरः कृत्वा प्रमुच्यते ॥
क्रमेणैतानि विधिना चेत्कृतानि मनीषिभिः । यावज्जीवं च धर्मज्ञैः अन्यूनानतिरिक्ततः
जन्मन्यस्मिन् महद्ज्ञानं चित्तशुद्धिमुखेन वै । जायते मननस्यापुनर्जन्मान्तरं ध्रुवम् ॥

पश्चान्निदिध्यासनस्य पुनर्जन्मान्तरं भवेत् ।

सायुज्यं च भवेत्तस्मिन्निदिध्यासनजन्मनि ॥

अत्यन्तमुलभोपायः मार्गोऽयं वेदबोधितः । औपासनोपक्रमदिवसमारभ्य तत्क्रमात्
कर्माणि यानि चोक्तानि नित्याख्यान्यधुना मया ।

कृतानिचेत्तत्क्रमेण ब्राह्मणस्य महात्मनः ॥

जननेभ्यश्चतुर्भ्यः स्यान्मुक्तिस्सायुज्यसंज्ञिका ।

तत्तत्कर्मानुष्ठानस्य यत्किञ्चिद्वाऽधिकं तु वा ॥

वैकलयमन्तरायो वा यदि जायेत वै पुनः । जननेभ्यश्चतुर्भ्यो न भवेन्मुक्तिस्तु किं पुनः

जन्मानि कानिचिद् भूयो लब्ध्वा कर्मानुरूपतः ।

प्रतिपक्षकृताभ्यां वै यावज्जीवं समन्त्रतः ॥

मुक्तिस्सा जायते नूनं ब्राह्मणस्यैव धीमतः । श्रवणं मननं चापि निदिध्यासनमेव च ॥
श्रुतिवाक्यैर्गुरुमुखात् भवेयुः किल नान्यथा । अधिकारो श्रुतेर्यस्तु सहि मुत्यैकभाजनम्
श्रुतिं विना न मुक्तः स्यादयमेव महान् परः । मार्गोऽयं कथितः सद्भिस्तया श्रुत्या च सर्वतः
न कर्मणा न प्रजया न संन्यासेन दानतः । तपसो धनतो वापि नापि तीर्थादिचर्यया ॥
तान्येतानि च सर्वाणि साधकान्येव केवलम् । परंपरतया साक्षान्नैवेति श्रुतिराह हि

एतन्मार्गं विना मुक्तेर्न तु मार्गान्तरं ष्वचित् ।

ज्ञानमेव परो मार्गः श्रुतिवाक्यैकजं तु तत् ॥

औपासनाच्चित्तशुद्धिर्जन्मभिस्त्रिशतैर्भवेत् । कालद्वयकृतान्नित्यं प्रातस्सायं विधानतः
दर्शेण पौर्णमासेन जन्मभिस्त्रिशतैस्तथा । चतुःशतैर्जन्मभिः स्यात् तदाग्रयणकर्मणा ॥
पञ्चाशदुत्तरशतजन्मभिः स्यान्मृता तथा । मुक्तिरष्टकयादिव्या मासिश्राद्धेन तत्परम्
तदेवेति मनुं प्राह सर्पबल्या ततः परम् । तत्रिशदुत्तरशतजन्मभिः सेति चार्थमाः ॥
एतेषां कर्मणां प्रतिवर्षं चावृत्तिरिष्यते । कर्मणः सप्तमस्याथ नावृत्त प्रतिवत्सरम् ॥
एकवारं जन्ममध्ये करणं तस्य वैधतः । मासि श्राद्धस्य चेत्प्रतिमासं चेति पितामहः ॥
श्रुतिस्मृतिपुराणानि शास्त्राणि च तथा जगुः । प्रतिसंवत्सरं चैकवारं बालमितित्रयः ॥
कात्यायनः करुणया कण्वः कुत्साब्रुवन् खलु । तस्य शूलिगवस्यास्य करणादेकदैवहि ॥
सर्वक्रनुफलं सद्यः सर्वतीर्थावगाहनात् । सर्वव्रतानुष्ठानाच्च सर्वकृच्छ्रैकचर्यया ॥
सर्वदानशताच्चापि यत्फलं तत्फलं क्षणात् । अवशादेव लभते पञ्चाशजन्मभिः शिवा
चित्तशुद्धिर्भवेदेव संशयो नात्र वच्मि वः । अग्निहोत्रादिभिस्तैस्तु हविर्यज्ञैः श्रुतीरितैः ॥
शताशीतिनवत्येक षष्टिर्त्रिंशद्द्वयोरपि । पञ्चाशदेकपञ्चाशत् संख्यया सेति निश्चयः ॥
त्रिंशदेकोनत्रिंशत्क सप्तविंशतिवाधकैः । लाघराघय धैरेवं (?) चित्तशुद्धिरिति श्रुतिः ॥
इत्येवं भगवानाह देवदेवः प्रजापतिः । कृतानि कर्माण्येतानि नित्यनैमित्तिकान्यपि ॥
महातत्पापसंज्ञातविघ्नैर्नान्तरितानि चेत् । उक्तकालैकफलदानि स्युरत्र न संशयः ॥
न चेत्कर्मानुगुण्येन फलदानि भवन्ति हि । अतः सदा सत्कर्माणि कुर्वन्नित्यमतन्द्रितः

त्यक्तवैव सन्ति कर्माणि जाग्रंतिष्ठेदतन्द्रितः ।

अतस्सत्कर्मणः स्याद्धि चित्तशुद्धिरनुत्तमा ॥

उक्तकालेनाचिरेण मुक्तिर्ह्यत्यन्तदुर्लभा । ब्रह्मादीनां निर्जराणां ते परंत्वधिकारिणः ॥
ते ज्ञानिनोऽपि नितरां महदैश्वर्यचेतसः । कर्माणि चक्रुः श्रुत्युक्तकाम्यनैमित्तिकान्यपि
तदिच्छयातस्ते सर्वे ज्ञानिनोऽप्यधिकारिणः ।

जीवन्मुक्ता इति ज्ञेयाः शुद्धचित्तेन ये विभुम् ॥

भगवन्तं यजन्ते वै कामनारहिताः शिवाः । कृतकृत्यास्तु ते ज्ञेया गुह्यमेतन्मयोदितम्

गृहस्थाश्रमप्रशंसा

सर्वार्था गृहिणो नित्यं सिध्यन्ति च फलन्ति च ।

अतस्तथाविधस्सद्धै सततं ब्रह्म चिन्तयेत् ॥

कलौ तु केवलं वच्मि गार्हस्थ्यं ह्युत्तमोत्तमम् । ततस्सन्नेव यत्नेन कृतकृत्यो भवेदिति
श्रुतेस्तद्दृढ्यं नूतं चतुर्थाश्रमतस्तु चेत् । अवशादेव निपतेदारूढपतितस्स तु ॥

तस्माद्गृही सन् सततं कर्मब्रह्मपरो भवेत् । यद्यप्यस्मिन्नाश्रमे तु वैकल्ये सति केवलम्

निष्कृतिस्सुलभा दृष्टा सर्वशास्त्रेषु नैकधा ।

आदावविद्वान् गार्हस्थ्ये विद्यमानोऽप्ययं सदा ॥

अशुचिर्दुष्टबुद्धिर्वा पित्रा बाल्येऽप्यशिक्षितः ।

तेनापि भौह्यान्मोहाद्वा वेदाध्ययनवर्जितः ॥

किञ्चित्किञ्चित्तत्सन्ध्यामुखकर्मादिकृत्तथा ।

शौचाचारादिहीनोऽपिपुनस्तन्मानसोऽप्यति ॥

पुनस्सज्जनतद्वाक्यसदाचारादिभिर्युतः । पञ्चमज्ञापारित्यागी सदैवापासनवर्जितः ॥

पितृमातृसुहृद्भ्रातृ गुरुनिन्दैकमानसः । पुनस्तद्भक्तियुक्तश्च दैवयोगात्तदा तदा ॥

नित्याशुचिःकामचारी नित्यं सज्जनबाधकः ।

शौचबुद्धिः सदाचारः मनोमात्रश्च केवलम् ॥

प्रीत्यप्रीतिस्सज्जनेषु कालभेदेन सन्ततम् । जनपीडापोषणैक मानस(ः)काल भेदतः ॥

पुण्यपापपरिज्ञानवानस्पत्यन्तदोषकृत् । स्वकार्यैकपरत्वेन कृत्याकृत्यादिवर्जितः ॥

स्वकार्यसाधने प्राप्ते गुणदोषाद्यचित्तकः । स्वबन्धुवर्गसन्मित्रकुलस्त्रीगुह्यसंगकृत् ॥

स्वमित्रजनसद्द्रव्य कृतव्यामोहमाययति । बहिर्महानदीस्नानतत्परोऽपि प्रभुत्वतः ॥

यन्नावलोकनविनिर्गमनद्वयवानति । अपि वैदिककर्मौघमानसोऽप्यलसः पुनः ॥

जनवाक्यैकसंप्राप्तसत्कर्मस्वतिभक्तिमान् । अक्षम(ः)कर्मकालेषु संप्राप्तेष्वतिलोभतः ॥

अत्यालस्यादिनात्यन्तनित्यचापल्यतस्तथा । कर्मोपयुक्ततन्मात्रसन्ध्यास्नानादिमात्रकः

मन्त्रोच्चारणसामर्थ्यविकलश्चाखिलेष्वपि । कर्तव्यबुद्धिमात्रैकमानसस्सिद्ध(द्वि)वर्जितः
सत्क्रियाकरणश्रद्धामात्रस्तत्करणालसः । अलब्धसत्क्रियादुःखपरितप्तमनाः पुनः ॥
दुष्टनिग्रहशिष्टैकपूजनज्ञानवानपि । तत्क्रियाकरणास्यजामितापरहृत्तदा ॥
सदसज्जनसुज्ञानवानप्यत्यन्तदौष्ट्यतः । कार्यानुगुणदौर्जन्यतत्परो नितरां सदा ॥
सत्पक्षपातरहितः कदाचिद्द्वययोगतः । तत्पक्षपाती भूयश्चाव्यवस्थितचरित्रकः ॥

भूयोऽप्यनेकदौर्जन्यसौजन्यद्वयशीलवान् ।

अप्यस्य गृहिणस्ततुमुपायाः शतशः किलः ॥

सन्त्यन्यस्य यतेश्चेत्तु कश्चित्कुत्रापि नास्ति हि ।

पूर्वोक्तस्यास्य कमपि चैकं वक्ष्यामि सुन्दरम् ॥

द्विमुखोदकपात्रप्रशंसा

उपायं तत्र शृणुत भवथाद्यक्षणेन वै । द्विमुखोदकपात्राम्भः स्थालीगोकर्णतो यदि ॥
सकृत्कृतं त्वाचमनं पात्रयेदिति पापिनम् । एतज्जन्मकृताकृत्य शतसाहस्रकोटिहम् ॥
पूर्वैतत्कृतसत्कर्म मध्यवैकलयवारहम् । कृतापेयसहस्राधमहाविलदवानलम् ॥
अनेकब्रह्महत्यौघ नियतावुर्दवृन्दहत् । भ्रूणहत्यावीरहत्या संदोहशतपावनम् ॥
गुरुपत्नीकृतमनस्संगसंगतिवारकम् । सखिस्वामिकृतानेक महद्द्रोहातिभीतिहम् ॥
विश्वासपातकानेकसमुद्रावुर्दतारकम् । विषाम्निदानशतक दूरीकरणसुक्षमम् ॥
अपात्रीकरणानेकमहागभ्य(?)तरक्षकम् । जातिभ्रंशाख्य सुमहदेनोवृन्ददागसत्पविः ॥
यावज्जीवमहासप्त गंगास्नानफलप्रदम् । संकलीकरणानेककुलकोटिहलाकृति ॥
मलिनीकरणाख्यैकमहाविन्ध्यैककुम्भजः । प्रकीर्णकमहापापतमोवृन्ददिवाकरः ॥
आजन्मपुष्करमहासलिलस्नानसंमितम् । गंगाब्धिसंगकीलालसहस्रस्नानकारकम् ॥
चापाश्रकोटिसाहस्रावगाहनमहाफलम् । ज्योतिष्टोमातिरात्राप्तोर्यामयज्ञफलप्रदम् ॥
वाजपेयमहाराजसूयादिफलहेतुकम् । क्रनुराडश्रमेधाख्यशतस्तोमविभूषितम् ॥
सर्वकृच्छ्रफलं सद्यः सर्वव्रतफलप्रदम् । सर्वतीर्थक्षेत्रदेवस्थाने क्षणफलादिकम् ॥
एवमादिगुणैर्युक्तं तदाचमनमुच्यते । जलप्रवेशास्ययुग्मपात्रे तीर्थानि भूतले ॥

षट्कोटिकोटिसंख्यानि पुष्करादीनि केवलम् । गंगाद्याः सरितः सप्त समुद्रा गिरयस्सुराः
ऋषयः पितरोयक्षाः वेदामन्त्राः सवाशिवाः । स्वयमेव वसन्त्येते पातुं तद्धारिणं नरम्
प्रजापतिः प्रजाः सर्वा पूर्वं सृष्ट्वा ततो विभुः ।

तर्तुमासामुपायज्ञो द्विमुखं पात्रमुत्तमम् ॥

कल्पयित्वा सर्वतीर्थनिलयं देवतालयम् । वेदावासं शास्त्रमूलं यज्ञकृच्छ्रतपःक्षयम् ॥
तत्कृत्वानेन ताः पापाः प्रजास्सर्वा निरीक्ष्य वै । अनेन यूयं तरत पात्रेणेति जगद्गुरुः
प्रोवाच किल तस्मात्तु तत्पात्रं तादृशं शिवम् । यत्र वा वर्तते तत्र नैव पावकथा खलुं
तद्यमो भगवान् पश्चाच्चित्रगुप्तेन बोधितः । अत्यन्तसूक्ष्ममेतत्तु गुह्यमेव चकार हि ॥
तस्मात्तु सर्वं मनुजाः भूतलेऽस्मिन्स्तदादि वै । न जानन्ति किलैतस्य महत्त्वमतिगोपितम्
कालेन मृत्युना भूयो यमदूतैः पदेपदे । अतिगुप्तं प्रतियुगं प्रतिसंवत्सरं पुनः ॥

तस्माद्द्विमुखसंपातस्थाल्यास्वीकृत्य तत्पुनः ।

गोर्कणं क्रियां कुर्युः तेषां नास्त्येव पातकम् ॥

तादृशं दिव्यमुदकं खड्गपात्रेण ये पितृन् । समुद्दिश्य क्रियां कुर्युस्तेषां लोका महोदयाः
पितरो नित्यतृप्ताः स्युः गयाश्राद्धेन चेद्यथा । शुद्धगोर्कणगजलं न प्राकृतसमं भवेत् ॥
नदीतटाकादिगतं यथा तेन समं भवेत् । न तूद्धृतसमं चेति प्रोचुः किल महर्षयः ॥

द्विमुखाग्निःपात्राभेदगतं कृत्वाऽथ गोमुखात् ।

स्वीकृत्य सर्वं यत्कृत्यं कुर्याद्यदि विधानतः ॥

सर्वं तरति दुष्कृत्यं यः कश्चिद्द्विजनामकः । ज्ञानाज्ञानैकनिरतः कर्मठाकर्मठः पुनः ॥

श्रद्धाश्रद्धाभक्तिभक्ति विद्याविद्यादिमध्यमः ।

अमन्त्रमन्त्रं तत्तत्त्वातत्त्वाभ्यामपि मध्यमः ॥

श्रुताश्रुताभ्यां नितरां संशयासंशयात्मवान् ।

निश्चयानिश्चयात्मा च कृतार्थः स्यादनेन वै ॥

ज्ञातामुखेन तरति स्वयमेव महामनाः । अज्ञातापरबुद्ध्यैव केवलं शुद्धचेतसा ॥

एकमार्गस्तरत्येव मध्यमस्तु महाजडः । स्वस्यापि निश्चयो नास्ति सर्वकार्येषु संततम् ॥

परप्रोक्ता तु न श्रद्धा दुर्वेदगन्धेन जायते । तस्मात्तु तादृशस्यास्य मध्यमस्याचलात्मनः
तरणं न कदाचिदस्यात्तादृक् तरणचोदना । अत्यन्तदुर्लभैव स्यात्तादृशी सेयमीरिता ॥
ताम्रेण द्विमुखे पात्रे कृतेऽत्यन्तं तु वैदिकम् । कर्मजालं सद्य एव पुष्कलत्वं प्रपद्यते ॥

कांस्येन चेत् काम्यकर्म जातं साद्गुण्यमश्नुते ।

नैमित्तिकं दुर्वर्णेन सर्वं हेम्नेति विश्वयः ॥

तादृक् पात्रस्य कृतितः कृत्यानि निखिलान्यपि ।

वैदिकानि प्रनृत्यन्ति प्रमदेन युतानि वै ॥

तादृक्पात्रेणोक्तीत्यासर्वतोमुखतोऽस्य च । नित्यादिकर्मकरणे किं वा जानाम्यहं परम्

द्विमुखान्तर्निस्तृतस्य सलिलस्यास्य केवलम् ।

एकः साधारणो धर्मोः मुख्यतः प्रतिपादितः ॥

सर्वकर्मैकवैकलयप्रत्यवायस्य यद्भवेत् । राहित्यं तेन वशिष्ट्यकरणत्वं महर्षिभिः ॥

बहुना किं ह्ययैतत्तु सम्यङ्निश्चिनुताऽधुना । लोके सत्कर्ममात्रस्य द्विजमात्रकृतस्य वै ॥

वैकलयशून्यकरणात्साद्गुण्यकरणादपि ।

किमस्त्यन्यन्महच्छ्रीमच्छ्रेयो मर्त्यस्य भावुकम् ॥

मंगलं वा भगो वापि श्रीवांलक्ष्मीरनश्वरा । उपायो निरपायोऽयमत्यन्तसुलभः पुनः ॥

देहिमात्रस्यापि दिष्ट एवमन्येपि तान्पुनः । समासेन प्रवक्ष्यामि तत्रादौ प्रथमा परा ॥

व्याहृतिस्तारकापश्चात् गायत्री त्रिपदा शुभा । द्रुपदा सर्वमन्त्राणां शिवसंकल्प एव च

पापहरमन्त्राः

मधुत्रयं नाचिकेताः पुर्षसूक्तं तथोत्तरम् । पञ्चाक्षरोऽष्टाक्षरश्च द्वादशार्णः परात्परः ॥

वामनारायणौ शब्दौ पुण्डरीकाक्ष एव च । विष्णुकृष्णशिवाः शंभुमहादेवमहेश्वराः ॥

नामत्रयं महामन्त्रं वासुदेवोहरिस्तथा । हर भर्ग मृडेशान गंगाधरभवेश्वराः ॥

चन्द्रशेखर भूतेश गिरीशशृणुवाहनः । सर्वज्ञो धूर्जटिश्चैव ब्रह्मेति भगवानपि ॥

द्रुते सर्वे पृथक्त्वेन तारकाणि जगद् हाम् । स्मृतिमात्रेण सर्वेषां यावज्जीवं यतात्मनाम्

अत्यन्तसुलभान्येव यन्नसंकल्पशून्यतः । उपदेशादिराहिस्यात् कालदेशाद्यभाषतः ॥
अशुचित्वाद्यभावाच्च सर्वसाधारणादपि । नामान्यन्यानि दिव्यानि पवित्राणि जगतपतेः

असंख्यकानि पुण्यानि नित्यं शक्तानि पालने ।

अत्यन्तपापिनो घोरोन् पातुं शक्तानि देहिनः ॥

स्मृतिमात्रादुक्तमात्रा(द्)गानतः श्रवणादपि ।

एतेभ्योऽन्ये पुनस्सन्ति ये किञ्चिद्भ्रतोऽधिकाः ॥

नमकं चमकं पुण्यं पापमन्यः परात्पराः । कूशमाण्ड्यो वामदेव्यं च शाकरं च रथंतरम् ॥
बृहत्पवित्रं सुमहत् गायत्रं पावनं महत् । तिर(ः)पवित्रं सर्वेभ्यं क्षमापवित्रं गणास्तथा
एतेभ्योऽन्यधिकं शाखामात्राध्ययनमेव हि । तेन चेदतिशीघ्रेण नरस्तरति केवलम् ॥
वेदवत्तरणो रायो नान्योऽस्ति जगतोत्तले । विज्ञानतो ब्राह्मणस्य तस्मान्नित्यं द्विजोत्तमैः
अध्येतव्यः प्रयत्नेन वेदो नारायणात्मकः । वेदाध्ययनराहित्ये शाखामात्रोऽपि वा द्विजः
शनैः शनैश्च च्यवते ब्राह्मण्यन्नात्र संशयः । च्यवनं दोषयुक्तत्वं विच्छेदाद्देदिवेदयोः
पुरुषत्रयमात्रस्य कथितं ब्रह्मवादिभिः । हरिनामानि यावन्ति कथितानि महात्मभिः ॥
वेदशास्त्रपुराणादिप्रसिद्धान्यपि कुरुनशः । तावन्ति चैकवेदार्ण तुलितान्यखिलान्यपि

वेदप्रशंसा

अतो हि ब्राह्मणानां सः स्वाध्यायो धनमुच्यते । प्रसिद्ध धनतस्त्वेतत् कथितं सुमहद्वनम्
धनं तु विनियोगेन निधनं प्रतिपद्यते । वेदाख्यं परमं श्रोमद्वनं लोकोत्तरं यतः ॥
विनियोगेन नितरां अतिवृद्धिं प्रपद्यते । प्रतिक्षणं प्रतिदिनं प्रतिमासं तथैव च ।
सम्यक्प्रत्ययनं प्रतिवत्सरं हरयतेऽपि च । द्विजमात्रस्याधिकारो वेदेनान्यस्य कस्यचित्

तत्रापि संस्कृतस्यैव सम्यक् तज्जातकादिभिः ।

शुचिस्नातस्य नितरां कृतसन्ध्यादिकस्य वै ॥

वेदाध्ययननिमित्तानि

विशेषदिवसेष्वेव न तु साधारणादिषु । तेषु चापि न साध्यादिसमयेषु कदाचन ॥

राष्ट्रक्षोभे जनक्षोभे शत्रुराजादिपीडने । शत्रारात्पापसंघाते बन्धूनां मरणे तथा ।
 विपत्तौ श्रोत्रियमृतौ संकटे समुपस्थिते । आगमे श्रोत्रियाणां च विदुषां श्रीमतामपि ॥
 यतीनां योगिनां चापि गुरूणां च समागमे । द्वयोर्विषुवयोरेवं ग्रहणे चन्द्रसूर्ययोः ॥
 समग्रमात्रिदिनं तस्मिन्नप्ययनद्वये । उपाकर्मणि चोत्सर्गे क्राण्डानामुत्सवादिषु ॥
 दिव्येषु मानुषेषु निश्चयं मेघगर्जने । तथा वर्षति पर्जन्ये महागुरुनिपातने ॥
 पुनरन्येषु कालेषु देशभेदेषु सर्वथा । श्मशानशूद्रचण्डालग्रामचण्डालवाटिषु ॥
 तादृशस्यास्य वेदस्य साक्षान्नारायणात्मनः । तत्स्वरूपैकदीपस्य विप्रशोवधिरूपिणः ॥

वेदाध्ययनफलम्

ग्रहणं धारणं चापि यत्नेन महता स्मृते । स्वाधीने तादृशे वेदे सर्वप्राणकयत्नतः ॥
 संलभ्य तेन लघुना श्रवणादिमुखेन वै । क्रियानान्तरिकेणैव ब्रह्मज्ञानं प्रपद्यते ॥
 अत्यल्पेनैव कालेन तेन सायुज्यमुच्यते । मार्गोऽयमेव मुक्तेस्तु नान्यत्कश्चन दृश्यते-
 यद्यन्यो वक्ति मार्गोऽस्तीत्येवमस्या इति स्म यः ।

स वेद न तु वेदस्य तत्त्वं धर्मस्य वै ध्रुवम् ॥

स मूढ एव नितरां अस्मिन्नर्थे न संशयः । पुराणेऽवागमेऽत्र कर्मणापि क्वचित्क्वचित्
 कैवल्यसिद्धिः स्यादेवेत्यस्य वाक्यस्य केवलम् । तात्पर्यं कर्मणस्तस्य ह्यत्यन्तातिशयार्पणे
 तत्त्वेव परमार्थस्य केवलं प्रतिपादने । पुनःपुनः प्रवक्ष्यामि निष्कर्षं श्रुतिमात्रयोः ॥

मुक्तौ वेदेतरश्रवणमाधनतानिषेधः

कैवल्यं ब्राह्मणस्यैव ज्ञानेनैव न चान्यतः । ज्ञानं च श्रवणादिभ्यः श्रवणं चापि केवलम्
 वेदानामेव वाक्यानां नियमेन गुरोर्मुखात् । कर्तव्यत्वेन विहितं न स्वमत्या कदाचन
 अर्थज्ञानान्न साध्यं च भक्त्या गुरुमुखं विना । एतेनैव पुराणादिवाक्यानां श्रवणान्तथा
 भाषाविशेषरचितशास्त्रार्थानां च सर्वथा । ज्ञानं नोदेति तस्मात्तु ब्रह्मज्ञानस्य सिद्धये
 न पुराणादि वाक्यानि भाषया रचितानि वा ।
 शास्त्राणि नानवेक्ष्याणि यदि दृष्टानि मोहतः ॥

अज्ञानकारकाण्येव तस्मात्तानि परित्यजेत् । ब्रह्मज्ञानाय यतते यो वा लोके विचक्षणः
अनृतात्सत्यवाक्येन मानुषाद्दैववाक्यतः । दै(दि)वीं वाचमितिश्रुत्या तदर्थपरिवृद्धये ॥
क्रमेणानृतसंत्यागं कृत्वा सत्यं समाश्रयेत् ।
तथैव मानुषी भाषां त्यक्त्वा दिव्यां समाश्रयेत् ॥

प्राकृतभाषोच्चारणनिषेधः

दिव्यां भाषां परित्यज्य प्राकृतां प्रवदेद्यदि । निपतेत्प्राकृतोमूढः महापङ्के यथा जडः
नितरां दिव्यभाषां हि प्राकृतोऽपि शनैः शनैः । यत्नं कृत्वा महान्तं तं तामभ्यस्य दिने दिने
कृतकृत्यो भवेन्नो चेत्तया प्राकृतभाषया । पदे पदे प्राकृतः स्यात्तदा जन्मनि जन्मनि ॥
एवं सत्यपि यो मोहाद्द्वैवाद्द्विद्वान् भवन्नपि । भाषा(सु)प्राकृतास्वेव निष्ठश्चेत्प्राकृतो भवेत्

संस्कृतभाषाविधिः

मौनकालेषु नितरां कर्मकालेषु दैविके । पैतृके वा पावकेषु दिव्यां भाषां वदेदतः ॥
दिव्यभाषापरिज्ञानविकलो यः स तु स्वयम् ।
स्वीयामेव वदेद्भाषां न त्वन्यां मनसा पि च ॥
कर्मकालेषु पुण्येषु मौनकालेषु वा तथा । दिव्यया भाषया नूनं संभाषेतैव धर्मतः ।

मौनविधिः

स्त्रीसंगानन्तरं तस्मिंस्तत्प्रक्षालनपूर्वके ! काले मूत्रपुरीषोत्सर्गयोवाचामपूर्वके ॥
पुनरेतादृशेषु कुर्यादभिनयेन वै । संज्ञया चेष्टया वापि स्वाभिप्रायं परस्य तु ॥
काष्ठमौनेषु दीक्षासु वीक्षणैव नान्यथा । न कार्यमेव तच्चापि तत्र सन्ध्यासु केवलम् ॥
देवभाषादिका लोके वेदशास्त्रमयी च सा । तस्यामेव रतो नित्यं देवसायुज्यमानुयात्-
ज्ञानं दिव्यां शिवां भाषां भाषाविरचितेषु वै ।
शास्त्रेषु कुरुते श्रद्धां स द्विपाद्गर्दभः स्मृतः ॥
भाषया रचितं शास्त्रं स्त्रीशूद्राणामचेतसाम् । मन्त्रमात्रानधिकृतां कर्मस्वनधिकारिणाम्

यत्किञ्चिदर्थबोधाय कदाचित्परिकल्प्यते ।
 स्त्रीशब्देनात्र विदुषां आहिताग्नेश्च यज्वनाम् ॥
 कुलीनानां वेदिनां च न पत्न्यः स्युः कदाचनः ।
 तेषां सदा कर्ममध्ये तत्तन्मन्त्रार्थपूर्वकम् ॥
 बोधनस्य विधानेन वाचनेनास्य शास्त्रतः ।

आहिताग्निपत्नीनां प्राकृतभाषानिषेधः

न युक्ता लौकिकी भाषा दिव्यायां यदि केवलम् ।
 यत्नात्सामर्थ्यवैकल्ये कराभिनय ईरितः ॥

न तु प्राकृत भाषा सा विहिता वा कदाचन । शूद्रशब्देनात्र परं ये सन्तो द्विजसंश्रयाः
 तेषामपि विशेषेण महनीयमपूर्वकम् । नित्यक्षुरविधानेन तत्कालस्नानचोदनात् ॥
 सिद्धादिमन्त्रविधिना प्रत्युक्तिप्रतिपादने ।
 तन्माक्षायीत्यस्य परं परिज्ञानस्य तस्य वै । अत्यन्तावश्यकत्वेन न गृह्यन्तेऽत्र तादृशाः
 तद्भिन्ना अत्र संग्राह्यास्तादृशानां विशेषतः ।

भाषाकृतं तदाभासशास्त्रं तच्छिल्पिभिः कृतम् ॥

विनियुक्तं नृत्तगीतपटुचाटुसमं यथा । तच्छास्त्रवाक्यमवशात्सत्कर्मणि परस्य वा ॥
 स्वस्य वा गलितं चेत्तु मुखतो नाशमेति तत् ।

एवं सत्यस्य तु च्छायाः प्राकृतायास्तथाविधे ॥

भाषायाः सुमहज्ज्ञाने बोधकत्वं कथं भवेत् । एवमेव प्रकथितं पुराणागमयोरपि ॥
 तद्ब्रह्मज्ञानहेतुत्वं कुत एवेति चेत्पुनः । एवमत्र प्रवक्ष्यामि त एते पौरुषा यतः ॥
 सर्वपौरुषमात्रस्य देवस्य भक्तिबोधनात् । तन्मात्रस्यैव नितरां सिद्धिरित्येव सूरिभिः ॥
 रचितो निश्चयः सर्वैस्तद्द्वारा तदनन्तरम् । कृते तद्देवभजने तत्प्रसादेन तत्परम् ॥
 चित्तशुद्धिशिचरात्स्याद्वि यथा तर्नित्यकर्मभिः । अत्यन्तसत्वरादस्य चित्तशुद्धिर्भवेत्तदा
 तपःकृच्छ्रादिभिर्न्यूनं(भवे)देव वच्मि वः । सर्वाण्यपि च कर्माणि तपःकृच्छ्रादिकान्यपि
 कैवल्यहेतुकान्येव तदर्पणधिया यदि । कृतानि कामनां त्यक्त्वा तानीमानि वदामि वः

कालेन महताऽत्यन्तप्रयासेन परं त्वियान् । सुमहान् भव इत्युक्तः प्रयासेन विनैव हि ॥
वेदोक्तनित्यकृत्यैस्तु परा सिद्धिरितीयती । हृदा सा सूक्ष्मतो ग्राह्या एवं सत्यत्र यो नरः
सायुज्यनामकांमिकां मुक्तिं कर्मणा येन केनचित् । स्त्रीशूद्राणां प्रवदति मूढो नात्र संशयः

शूद्रादीनां वेदानधिकारत्वनिरूपणम्

अपौरुषेयवेदस्य साक्षान्नारायणात्मनः । पौरुषाणां पुराणानां उभयोर्मुक्तिसाधने ॥

समाने सति सामर्थ्ये को भेदः स्यात्परोऽत्र वै ।

यथा पौरुषशास्त्रेषु शूद्रा (योग्या) गुरोर्मुखात् ॥

श्रवणे योग्यता तद्वद् वेदश्रवणयोग्यता । सुखेनैव भवेन्नूनं एवं सत्यत्र केवलम् ॥

वेदाक्षरश्रवणतः कपिलाक्षीरपानतः । ब्राह्मणोगमनाच्चापि सद्यः शूद्रः पतेदधः ॥

एतादृशमिदं शास्त्रं कलयन्ते सर्वसंकरे । हृदं सर्वत्र सुदृढा नाशमप्राप्य सुन्दरम् ॥

वेदप्रशंसा

सर्वग्राह्यं सर्वसमं प्रसिद्धं राजते किल । यो वा वेदाधिकारी स्यात्स मुञ्जतेरधिकार्यपि

यो वेदानधिकारी स्यान्ननयं मुञ्जतेस्तु भाजनम् । वेदाक्षरश्रवणतो निष्कृतिर्यस्य घोरतः

तस्य मुक्तौ तथात्वं स्यादेवं व्याप्तिस्सुनिश्चिता ॥

वेदातिरिक्तमुक्तिसाधननिन्दा

वेदोक्तमार्गाभिन्नेन पथा यो मुक्तिमुत्तमाम् । कर्मादिनापि वदति सुमहापापकर्मणा
संप्राप्य चित्ते मालिन्यं वदत्येवेति तरत्रहन् । वेदेन तुल्यं वदति पौरुषं ग्रन्थजालकम् ॥

उत्पत्तौ तस्य सांकर्यमनुमेयं विपश्चिता । ब्रह्मविद्यासमं विद्याभासं शास्त्रादिजालकम्
यस्सदस्सु व्यवहरेत्स नूनं ब्रह्मघातकः । अवेदं यो वेदमिति प्रलपेदल्पबुद्धिकः ॥

स शूद्रत्वमवाप्नोति सद्य एव न संशयः । ब्राह्मणेन समं शूद्रं प्रवदेन्नित्यचर्यया ॥

तथा शूद्रं विप्रसमं वदेत्सच्चर्ययापि वा । तावुभौ धार्मिको राजा जित्वा जिह्वां प्रमापयेत्
यतस्तावन्यबीजैकजनितौ पापविप्रशौ । यो वेद कर्मभिस्साम्यं ज्योतिष्टोमादिभिः परः
समत्वेन व्यवहरेद्गार्ह्याग्निजमखादि कान् । स पूर्वजन्मवृषलो निश्चेतव्यो मनीषिभिः ॥

ये वेद कर्मणां मध्ये पौरुषग्रन्थमध्यगान् ।

अवशाद्वाक्यखण्डांस्तान् प्रवदेत्कर्म तद्घ्रुवम् ॥

वैकल्यं प्रतिपद्येत विषयुक्तमिवामृतम् । ते वेदा ब्राह्मणा गावः मन्त्राद्भर्गस्तिलास्तथा
तीर्थानि सरितोऽम्भांसि स्वतः शुद्धानि सर्वदा ।

स्वतः सर्वोपकाराय स्वतन्त्राः सर्वदा सताम् ॥

हिताय हि प्रवर्तन्ते ब्राह्मणः सततं सदा । यथा वेदस्तथा वन्द्यः वेदो यस्य धनं स्मृतः ॥

स एव मुक्तये नित्यं यतते सास्य सिध्यति ।

शूद्रादयस्तु तद्धिन्ना मुक्तिकामा अपि स्वयम् ॥

चर्यया प्राप्य विप्रत्वं तेषां शुश्रूषयैव हि । यत्नाज्जन्मान्तरे तत्त्वं संप्राप्य तदनन्तरम् ॥

वेदानधीत्य कर्माणि तदुक्तानि विधानतः ।

कृत्वा सम्यक् तन्महिम्ना चित्तशुद्धे रनुत्तरम् ॥

श्रवणादिमुखेनैव प्राप्नुवन्ति कृतार्थताम् ।

साक्षाच्छूद्रो मुक्त इति ब्राह्मणो बान्य एव वा ॥

वेदोक्तमार्गभिन्नेन यथा वै येन केनचित् । मुक्तोऽभूद् भवतीत्येतद्वाक्यं हि भृगुतृष्णिका
वेदांगत्वेन कासांचिद्विद्यानां प्रतिपादनम् । तासामत्यन्तमाहात्म्यप्रतिपादनमात्रके ॥

तात्पर्यमिति विज्ञेयं न तु प्रामाणिकं हि तत् । अर्थवादैकमात्रस्य स्वतात्पर्ये सदात्तराम्
हृदयाभावतः किंतु ह्यत्यन्तातिशयार्पणे । तस्य तात्पर्यमेवेति शास्त्राणां तत्त्वमीरितम् ॥

तथाहि तच्च सम्यग्बो विशदाय निरूप्यते ॥

वेदाङ्गविस्तारः

पतञ्जलिऋतं तत्तुशास्त्रं व्याकरणं महत् । आपस्तम्बादिभिः कल्पाः सूत्रकारैर्विनिर्मिताः

इडंबिड्यादिभिस्तैस्तच्छन्दशशास्त्रां च कल्पितम् ।

ज्योतिशशास्त्रं तु सुमहान् महामुनिसुरोत्तमैः ॥

द्विवाकरमधुशब्दन्दमुखैरन्यैश्च कारितम् । निरुक्तमीश्वरेणैव ऋगर्थानां विशेषतः ॥

विशदायाखिलानां च कारितं कृपया तदा । भरद्वाजादिभिः शिक्षावेदार्थविशदाय व ॥

तदा तत्पाठसामीचिन्यस्य पूव कृतं हि सा ।

तथा वेदेषु केषांचित्पदानां ग्मादिरूपिणाम् ॥

तथा जातीयकानां च कल्कशल्कादिपाथसाम् । हरो भर्गपरस्सर्वशास्त्रसंगो नृचक्षसाम्
ओजस्तेजो यशोवर्णबलादीनां च केवलम् । श्रुत्यन्तर्लीनगूढार्थनिर्णयाय दयानिधिः ॥
स्कन्दश्चकार भगवान् पुरा कल्पान्तरं पुनः । एतेषां किल वेदाङ्गत्वेन सर्वैर्निरूपणम् ॥

वेदाङ्गप्रशंसा

अङ्गाङ्गिनोरभेदत्वादेतान्यपि महान्त्यलम् । साक्षाद्दे इति प्रोचुर्जगत्यस्मिन् हि केचन
महोपकारकत्वेन चैतेषां ग्रन्थमात्रके । वेदांगत्वेन नितरां संस्तुतिर्हि स्मृताखिलैः ॥

वेदावाक्येषु वेदानां तत्र तत्र क्वचित्क्वचित् । संजाताजग्निकृचेति श्रूयते किल यद्यपि ॥

अथापि तस्य वेदस्य नित्यस्य ब्रह्मरूपिणः । नितरामतिगूढस्य ज्ञेयस्य तु तदा तदा ॥

कल्पादिषु तदाऽविर्भावो हि तत्तन्मुखेन तु । नैतेन जननं तेषां कर्तृत्वमपि तस्य न ॥

तादृशस्यास्य नित्यस्य सर्वशास्त्राण्यपि स्वयम् ।

पुराणस्मृतिकल्पादिग्रन्थजालानि केवलम् ॥

तदर्थनिर्णयायैव प्रवृत्तानीति सूरिभिः । कथितानि महाभागैः नान्यथैषां स्थितिः परा

तस्मादिदानीं यः कश्चित् वेदं तत्कर्म तत्परः । तदर्थज्ञानसंपन्नः शुद्धश्चाञ्चल्यवर्जितः

श्रुतार्थतामियादस्मिन्नर्थे वच्मि न संशयः ॥

वेदाध्ययनवर्जितस्य पुनर्वेदाधिकारः

पुनरन्यत्प्रवक्ष्यामि वेदाध्ययनवर्जितः । पित्राद्यशिक्षितो ज्ञानाज्जातकर्मादिसंस्कृतः ॥

सन्ध्यामात्रप्रधानश्च पुनःकालेन केनचित् । संगत्या महतां पुंसां श्रीमतां दर्शनादपि ॥

श्रवणाद्द्वैवयोगेन तत्रतत्रावशात्पुनः । वेदतत्कर्मतत्कर्मितदर्थसुमहामनाः ॥

सुशिक्षितस्वकर्मेकमन्त्रमात्रक्रियापरः । पूर्वस्वाकृतवेदाध्ययनतत्प्रमहामनाः ॥

वेदकर्मस्वतिमनाः पराधेनश्च सन्ततम् । स्वशक्तयुत्साहानुकूलकर्मकृद्ब्रह्मचिन्तनात् ॥

ब्रह्मभक्तः ब्राह्मणैकी(?)सपर्याभक्तिमानति । पुनर्जन्मान्तरं शुद्धं श्रीमतो महत्सतः ॥
योगिनो यज्वनो गोह्ने प्राप्याल्पेनैव केवलम् । कालेन भूत्वा सुमनाः सर्ववेदान्ततत्त्ववित्
प्राप्नुयाद्ब्रह्मनिर्वाणं वेदमार्गानुसार्थयम् ॥

वेदेतरमुक्तिसाधननिषेधः

वेदोक्तमुक्तिमार्गोपायादन्यः कोऽपि सुन्दरः । अत्यन्तसुलभः सूक्ष्मकुशास्त्रान्तरचोदितः
उपायोऽस्तीति सुगतनीचहूणादि कथनम् । तथा यद्यस्ति तं सर्वसन्ध्याकर्मादिकं भृशम्
वेदोक्तं निखिलं त्यक्त्वा कर्मजालं सुचेन वै । आश्रयेदेव किं भूयः एतैः सन्ध्यादिकैर्वृथा
यो वक्ति मुक्तिसरणीं वेदोक्तान्यां जडाकृतिः ।

द्विजवंशप्रसूतसन् तांपुरामाश्रयन् सदा ॥

तथैव हि स्थितश्चेत्तु विना सन्ध्यादिकर्मणा । विचक्षणो द्विजेषु स्याद्यदि कुर्वन् पुनर्महत्
सन्ध्यादिकं वेदलब्धं तिष्ठेच्छेत्स तु केवलम् ।

उभयभ्रष्ट एव स्यान्न किं जानाति मूढधीः ॥

सन्ध्यादिकर्मभिर्मुक्तिः चत्वारिंशःकरैरपि । इत्येव वेदसिद्धान्तो यदि तान्त्रिकदीक्षया
लिङ्गादिवारणेनापि पुनर्निर्वाण दीक्षया । एतज्जन्मनि मुक्तिः स्यात् त्रिभिरेतैः सुकर्मभिः
तन्निष्ठस्तत्परो भूत्वा जातकर्मादिकं विना । स्थितश्चेत्तेन मार्गेण त उपायाः परा इति ॥

निश्चि(श्चे)तुं शक्यते सर्वैः तस्मात्तादृशकथनम् ।

न कार्य(1?)कार्यवेदस्य सिद्धान्तश्चे(न्नि)रूप्यते ॥

इतरापेक्षराहित्यात्तदुक्तैरेव कर्मभिः । कैवल्यसिद्धिं ऋटिति एतस्मात्पुनरप्यति ॥

उपायः कोऽपि चेद्भूयः स हि सर्वोत्तमोत्तमः ।

अत्यन्ताश्रयणीयः स्यात्किमेतैरिति वै पुनः ॥

एतदाश्रयणेनैव स हि दुर्बल उच्यते । तदाश्रयं विनैतेषां नित्यसंश्रयणात्परम् ॥

आधिक्यं सुमहत्प्राप्तमेतस्योपरि केवलम् । मीमांसाप्रचयो नूनं निष्प्रयोजनकों ध्रुवम्

तस्यां निर्वाणदीक्षायां सर्वेषां कर्मणां परम् ।

नित्यनैमित्तिकानां च बह्वौ त्यागो विधीयते ॥

सन्ध्यामग्नौ त्यजामीति स्वाहाशब्देन मन्त्रतः । सर्वेषां पुनरन्येषां मलत्वेन च पाशतः

भावयित्वाखिलान्येव संस्कार्याण्यखिलान्यपि ।

चत्वारिंशत्कसंख्यानि शिखां वर्षाणि सूत्रतः ॥

यज्ञोपवीतं अन्यांश्च च(चतुर्दर्णान्)श्च तथाश्रमान् ।

अग्नौ दग्ध्वा होमपूर्वं शैवसंध्यादिकाः पराः ॥

तच्छास्त्रमार्गात्स्वीकृत्य मनुमेकं च तारकम् ।

पञ्चाक्षराख्यं लब्ध्वाऽथ तद्गुरोर्मुखतस्ततः ॥

पुनर्वर्गत्वसिध्यर्थं व्यवहाराय देहिनाम् । स्नानसंध्याक्रियादीनि वर्णाश्रममुखान्यपि ॥

दण्डेन संगृ(प्र)हीष्यामीत्येतद् व्यामोहकं परम् । ईशेन रचितं शास्त्रं अष्टाविंशतिसंख्यया

तथैव वैष्णवं चापि व्यामोहाय पुरा कृतम् । सुगतानां राक्षसानां देवदेवेन विष्णुना ॥

तदेतदखिलं तस्माच्छास्त्रं तद्विद्विधं परम् । व्यामोहकं परित्यज्य तारकं परिगृह्य वै ॥

तदुक्तमार्गतो नित्यं सर्वकर्माणि यानि वा । प्रोक्तानि तेषु कुर्वीत कृतकृत्यो भवेत्ततः ॥

तानि चैतानि कर्माणि प्रोच्यन्ते क्रमतोऽधुना ॥

गर्भाधानं पुंसवनं सीमन्तो जातकर्म च । नामान्नप्राशनं चौलं मौञ्जीव्रतचतुष्टयम् ॥

गोदानिकं तथा स्नानं विवाहः पैतृमैधिकः । एकविंशतियज्ञास्तु नित्या ये वेदचोदिताः

नित्यकर्माणि

पूर्वमेव समासेन मया सम्यङ्निरूपिताः । दैनंदिनानि कर्माणि सर्वेषामपि देहिनाम् ॥

स्नानं सन्ध्या जपो होमः स्वाध्यायो देवतार्चनम् ।

आतिथ्यं वैश्वदेवं च कर्माण्येतानि मन्त्रतः ॥

कर्तव्यत्वेन नितरां चोदितानि मनीषिभिः ।

कर्मारम्भे कर्तव्यानि

सर्वेषां कर्मणामादौ धर्माधर्मविचिन्तनम् । कृत्याकृत्यमवाच्यं यद्वाच्यं शक्तयनुरूपकम् ॥

निश्चित्य मनसा पश्चाद्देवानिष्टांश्च भावयेत् ।

कुलदेवान् ग्रामदेवान् देशदेवान् समीपगान् ॥

संस्मरेद्भक्तियुक्तस्सन् मनश्चाञ्चलयवर्जितः ।

दिक्पालान् लोकपालांस्त्रीन् ब्रह्मविष्णुमहेश्वरान् ॥

संप्रणम्यानुचितस्सन् गां कन्यां च सुवासिनीम् । गजमश्वं वृषं वेश्यां दर्पणं मर्कटं तथा
अतिनीलं विचित्रांगं पश्येदपि च बाडव(व)म् । कालीनं सुव्रतं शान्तं सुमुखं कोपवर्जितम्
सदा हास्यमुखं(लो)कं पुत्रिणं जीवपुत्रिणम् । दर्पणं च क्रमेणैव(तं)पश्येन्नित्यमतन्द्रितः ॥

भानुवारे विशेषेण पूर्वं तदुदयस्य चेत् ॥

सुवर्णदर्शनम्

सुवर्णदर्शनं कुर्यात् सुवर्णस्य न चेत्पुनः । सुवर्णदर्शनं नित्यं उदयानन्तरं स्मृतम् ॥

स्थिरवारेत्यस्तमयात्पूर्वं सायाह्नमध्यमे । कृत्वावलोकनं पूर्वदिवसे भास्करस्य च ॥

वारे तदुदयात्पूर्वं दर्शनं तस्य चेद्भवेत् । अपूर्वमंगलावाप्तिः तादृग्वन्धुनिरीक्षणम् ॥

अमंगलानामप्राप्तिर्भवेच्च सुखमुत्तमम् ॥

मर्कटदर्शनम्

अत्यन्तराजसन्मानमारोग्यमतिशोभनम् । अत्यन्तधनलाभश्च लाभो नष्टधनस्य च ॥

भवेदेव न संदेहः नित्यं मर्कटदर्शनात् । आयुपस्त्वभिवृद्धिः स्यादारोग्यं कायदाढ्यं ता ॥

प्रसन्नता च मनसः धैर्यं स्थैर्यं शमो दमः । सौमुख्यं सर्वकार्येषु तस्मान्मर्कटमुत्तमम् ॥

गृहीत्वा भाग्यवन्तो ये पोषयन्तश्च तं सदा । तदर्शनं प्रकुर्वन्तः प्रातःकालेषु मौनतः ॥

वर्धन्ते सर्वभागैश्च नित्यश्रीका महोन्नताः । नागान्तकग्रहणतः महापीडा प्रजायते ॥

तस्य ग्रहानयनतः ग्रहपीडा भवेद्भ्रुवम् । तस्मात्तदवशात्तस्य दर्शनं चेच्छुभावहम् ॥

गरुडदर्शनम्

न चेत्तु मार्गणं कृत्वा कुर्यात्तस्यावलोकनम् । कुलायं यत्र कुत्रापि स्थितं दूरसमीपयोः ॥

प्रज्ञातमतियत्नेन कृत्वा पूर्वोक्तकालके । तदर्थमेव तं पश्येन्न कीलालतटे पुनः ॥

तटे जलस्य यदि तं अवशादागतं नरः । पश्येत्तस्मिन् दिने सायं भुक्तिर्भवति केवलम् ॥

तद्दशने यो नियमं कृत्वा तस्यावलोकने । अत्यन्तमटनं कुर्वन् तमदृष्ट्वैव केवलम् ॥
निनदं वा क्रोशनस्य शृग्वन् तस्यावलोकने । यच्छ्रेयस्तदवाप्नोति विप्रं पश्येदथापि वा
गरुत्मतो भानुवारे दर्शनाच्च स्वरो वरः । सचेष्टयोर्द्वयोस्तद्वदत्यन्ताक्रोशतोः मिथः ॥
परिक्रमणतो भूयः प्रादक्षिण्यविधानतः । दर्शनं वासुदेवस्य साक्षात्लक्ष्मीपतेरपि ॥

अत्यन्तदुर्लभं प्रोक्तं ततः शतगुणं शिवम् ॥

चाषादिदर्शनम्

चाषस्य दर्शनं श्रीमत्सर्वसंपत्प्रदायकम् । यदा कदा यत्र कुत्र गमनं वामतो यदि ॥

चाषस्य तस्य वान्यस्य भरद्वाजाख्यपक्षिणः ।

जीवं जीवस्य क्रौञ्चस्य कण्वराधकलापिनाम् ॥

सर्वसिद्धिकरं प्राहुः भाविकार्यं च हस्तगम् । जातमेवेति विज्ञेयं तत्कालेन तु केवलम् ॥

निन्द्यो निनादो विज्ञेयः प्रयाणेष्वखिलेष्वपि ।

पक्षि(क्षी)णां गमने काले निनादो निन्द्य उच्यते ॥

विवाहमैत्रकृत्यादिगमनेषु(पक्षि)भिः कृतः । तत्कार्यमध्यपरमकलिकृन्नाद् ईरितः ॥

उपविश्यैव तिष्ठन्तं तूष्णीकं पादपादिषु । पक्षिणं क्रिययास्वस्य मार्गमध्येषु बुद्धिमान् ॥

तत्कार्यस्यानुकूला(ल्या)य लोष्ठपाषाणदण्डकैः ॥

स्वकार्यानुकूल पक्षीगमनसंपादनम्

(भी)षयन् वा गतिं तस्य साधयेदनुकूलतः ।

बलाच्छत्रुं च शकुनं स्वव्यापारेण सन्ततम् ॥

स्वानुकूलं साधयीत तेन श्रेयो महद्भवेत् । द्विजद्वयस्याभिमुखं एकशूद्रस्य वा तथा ॥
प्रयाणेषु प्रशस्तं स्यात्तच्छ्रीदस्यापि दुर्लभम् । दर्शनं पूर्णकुम्भस्य बहूनां वा द्वयोस्तु वा
आभिमुख्यपुरंध्रैकसमानीतस्य दुर्लभम् । साक्षाच्चतुर्मुखस्यापि देवदेवस्य वा तथा ॥
भेरीतालमृदंगौघवारस्त्रीणां विशेषतः । आभिमुख्याभिगमनं दर्शनं च प्रशस्यते ॥

सर्वप्रयाणकालेषु कुणपस्य च दर्शनम् । आभिमुख्याभिगमनं चतुर्भिर्वाहकैस्सहः ॥
साक्षात्तुरन्दरस्यापि दुर्लभस्तत्प्रकीर्तितम् । अत्यन्तस्वगृहस्याराद्वात्मादक्षिणतो यदि ॥
बलिभुगमनं शस्तं सर्वकार्यैकसाधकम् । नारायणमहापक्षिगमनं चेत्तथा पुनः ।
सर्वप्रयाणकालेषु जातं तत्कार्यमित्यपि । विज्ञेयमेव सुव्यक्तं चाश्वत्थं तत्र वर्जयेत् ॥
कार्यार्थं भाषमाणेषु तदा यद्यवशात्पुनः । अश्वत्थं भवेद्रम्यं तत्कार्यं वृद्धिरुच्यते ॥

सद्यः सिद्धिश्च कथिता सुराणामपि तादृशम् ।

निमित्तं दुर्लभं शस्तं नराणां किं पुनः श्रुतम् ॥

तत्तत्कार्यैकवाक्येषु चलस्त्रेकत्र चेत्तदा । लौकिकं वा वैदिकं वा वाक्यं तद्घृदयंगमम् ॥
तदानुकूल्यैकरूपसाधकं तच्छ्रुतं यदि । तत्कार्यं च ततः परचात्कालेनालपेन सिध्यति ॥
संदिग्धशुभकार्याणां चिन्तनेष्वतिसंशयात् । कर्तव्यत्वाकर्तव्यत्वद्वयेनैवातिसंकटात् ॥
कुह मास्त्रत्र संदेहः एवं वाक्य उदीरिते । तदा तं संशयं त्यक्त्वा तत्कार्यमतिशीघ्रतः ॥
कुर्यादेवाविचारेण तत्कार्यं तत्परं ध्रुवम् । वृद्धिं प्राप्नोति महतीं मस्मिन्नर्थेन संशयः ॥
सर्वत्र शुभकार्येषु समुद्युक्तेषु सन्ततम् । कर्तुं तदा वशाज्जातं निमित्तं शुभसूचकम् ॥
शुभकार्यं करं स्याद्वि रोगोपद्रवचिन्तने । राजचोरारिचिन्तानु तदा सद्यः समुत्थितम् ॥
घण्टाशब्दः शंखशब्दः वेगुत्रोणादिसुस्वरः । तूर्यशब्दो गीतशब्दो तालस्वस्तिकवैणवाः ॥
भेरीमृदङ्गपणवढक्काडिण्डिमसंभवः । सर्वे शब्दाः किं बहुना शुभत्वेन निरूपिताः ॥
ते सर्वे स्युः पृथक्त्वेन सद्यः प्राणहराः स्मृताः । रोगादिचिन्तने तर्हि चौषधादिपरिग्रहे ॥
क्षुत्तमास्यध्वतिर्मास्तु ध्वनिर्दुर्लक्षणादिकः । तच्छामकः प्रकथितः सद्य एव न चापरः ॥

एवमेवाशुभानां च कार्याणां संततं स्मृतम् ॥

दुष्टनिमित्तानि

प्रयाणादिषु सर्वेषु दुर्निमित्तानि केवलम् । प्रशस्यन्ते विशेषेण न श्युस्तत्र शुभानि वै ॥
यानि दुष्टनिमित्तानि रोगपीडादिकर्मसु । तानि सन्ति प्रशस्तानि सर्वदा नात्र संशयः ॥
काकवद्यदि मार्जालः(रः)प्रयाणेषु गतो भवेत् । स समीचीन इत्युक्तः विपरीतोऽन्यथा स्मृतः ॥

दर्शनं सर्वकार्येषु मार्जालस्यातिगर्हितम् । अथाऽपि केचिन्मार्गस्य मध्ये गच्छन् प्रदृश्यते
यद्ययं काकवद्भूयः समीचीनस्मृतस्त्रिति । प्रोचुर्महर्षयो देवास्तादृक् तद्गमनं पुनः ॥
दुर्लभं वासवस्यापि तस्य साक्षाच्छचीपतेः । तिलधातुकवाय्वाशि शशिकाषायिणामपि
यतीनां दर्शनं दुष्टं प्रयाणेषु निरन्तरम् । विधवानां देवतानां तत्पत्नीनां तथैव च ॥
उल्कावह्निकराणां च दर्शनं गमनेतराम् । निन्दितं सर्वशास्त्रेषु तस्मात्तत्परिवर्जयेत् ॥
सुमंगलीहस्तगतः सज्वालो वह्निरागतः । यदि दृष्टो मार्गमध्ये कल्याणशतकारकः ॥
विधवाहस्तगस्सोऽयं तादृशोऽपि प्रदूष्यते । पतिपुत्रविहीना या विधवा सा प्रकीर्तिता
पतिमात्रविहीना या सपुत्रा चेन्न दूष्यति ।

सुवासिनीसमा सापि सा दृष्ट्वा यदि वर्त्मनि ॥

विधवा तादृशी घोरा चाभिमुख्येन चेतकलिः । समागता संभवेद्वि पतिपुत्रैकवर्जिता ॥
सद्य एव भवेन्नूनं रक्तकाकनिरोधतः । महामृत्युर्मनुष्यस्य तस्मात्तत्परमेव वै ॥
गमनाय पदं त्वेकवदं (पदं) वास्मिन्क्षिपेन्न तु । पादप्रसर्पणाद्गोरो रक्तवर्णस्य पापिनः ॥
काकस्य मृत्युरूपस्य रोधे रोगोऽस्य जायते ।

निरुद्धः शत्रुणा वाक्यैः मागच्छेति ततः पुनः ॥

न गच्छेद् देवि सततं श्रेयस्कामी तु पद्धतिम् । पयःकुम्भं सुराकुम्भं मधुभाण्डं तथामिषम्
मांसखण्डं दधिघटं घृतकुम्भं विशेषतः । यदि गच्छन्मार्गमध्ये संप्राप्तं देवकुम्भकम् ॥
वाद्यघोषैः परिवृतं परिवाराति सुन्दरम् । यदि पश्येत्सद्य एव कृतकार्यो भवेद्भ्रुवम् ॥
पश्चादनन्तकल्याणमंगलायतनो भवेत् । मयूरपि(च्छ)नृत्यन्तं मार्गमध्ये विलोक्य वै ॥
कार्यमुद्दिश्य गच्छन्वै कृतकृत्यः प्रजायते । आमिषं भक्षयन्तं तं गरुडं सर्पवैरिणम् ॥

नीलकण्ठं सोरगं वा बभ्रुं वा सर्पखण्डकम् ।

खादन्तं संहरन्तं वा यदि पश्येत्तु वर्त्मनि ॥

सुनिमित्तानि

तस्य सद्यः सर्वशत्रुविनाशो जायते ध्रुवम् । विप्राशिषः कृता वर्त्ममध्ये देवात्सदीरिताः

पतिव्रतोदिताश्चापि महच्छ्रेयो विधायकाः । पञ्जरस्थैः शुक्रैर्गृहे पालितैरवशोदितैः ॥

वचनैरपि कार्याणि विज्ञेयानि मनीषिभिः ।

समीचीनासमीचीना तदास्य मर्तिरीरितः(ता) ॥

भवेयुरेव कार्याणि नात्र कार्या विचारणा । तस्मिन्मुहूर्ते ब्रह्माख्ये स्वोत्थानसमये यदि
देवतावाचकरुतं श्रुतं मंगलवाचकम् । अत्यन्तं भावि कार्यस्य ज्ञापकं तद्भवेद्भ्रुवम् ॥

मतं तदीयं पुरतो अ(ह्य)वशादपि निर्गतम् । श्राव्यं चेदति भव्यानां ज्ञेयं दुर्गतिवारकम्
सुखश्राव्यरुताः राजभवनेषु निरन्तरम् । प्रवेश्याः पालनीयाश्च पक्षिणश्चित्रवर्णकाः ॥

गृध्रकंकबक्रोल्लकृताक्ष्यचेटकनुन्नकाः । जडकोटनटप्रोथप्राणित्रिन्दुमरत्वराः ॥

वर्जनीयाः पालनार्थं न प्रवेश्याश्च वेश्मसु ॥

गृध्रादीनां गृहारोहणफलम्

कपोतगृध्रोल्लकानां गृहसंबन्धतः परम् । गृहिणस्तत्कलत्राणां पीडा नु महती भवेत् ।

कूर्मागमनतो गेहे यजमानो निरन्तरम् । अनिवर्त्यमहारोगैराक्रान्तो दुःखभागभवेत् ॥

तदोषपरिहाराय शौनकोक्तां सुपावनीम् ।

शान्तिं बोधायनोक्तां वा कुर्यादेवाऽविचारयन् ॥

शान्त्यां कृतायां सुमहत्सद्यःश्रेयो भवेन्न चेत् ।

प्रभवेत्तु महानर्थः तस्मान्नैमित्तिके वशात् ॥

सम्भगतेति चपलं बुद्धिमान् सुसमाहितः । यस्य प्रतिपदोक्तं यत्तदेव हि समाचरेत् ॥

तदलं बहुना तूष्णीं प्रसक्तानुप्रसक्तितः । वाडवः प्रातरुत्थाय देवानां ध्यानमाचरेत् ॥

तद्धेतुभूतमन्त्रांश्च पुराणोक्तान् वदेदपि ॥

अपररात्रेकर्तव्यम्

स्वाध्यायनिरतश्चेत्तु तत्र निष्ठो भवेदति । नास्त्यस्त्य मन्त्रपठने चास्यावश्यकता परा ॥

तस्य तत्रैव सर्वे स्युः मन्त्रा यज्ञास्तपांसि च ।

तीर्थानि सरितश्चैव दानानि विविधानि च ॥

व्रतानि धर्मा निखिलाः कृच्छ्राणि विविधान्यपि ।
वर्तन्ते तेन तस्यास्य तद्वर्णोच्चारणेन वै ॥
सर्वसिद्धिर्भवेन्नूनं अवशात्प्रतिवर्णके ॥

अपररात्रे वेदाध्ययननियमाः

रात्रेऽपरस्मिन् यो मोहाच्छयानोऽध्ययनं चरेत् ।
व्यालो भवेदयं नूनं यद्यशुद्धः शुनि(चि)र्भवेत् ॥
अप्रक्षाल्यानाचम्य दुष्टसर्पो भवेत्किल ।
सताम्बूलास्यतश्चेत्तु द्व्यास्यो व्यालो भवेदति ॥

विकच्छा यदि दौर्गत्यं प्रणतः प्राप्नुयादति । अकच्छो महिषत्वं तु सूतकेन शृगालताम्
अनध्यायेषु दाद्रियं कुष्ठरोगित्वमेव च । प्राप्नोत्येव न सन्देहः परमध्ययनात्पुनः ॥
निद्रया तत्फलं नव प्राप्नोति पुनरप्यति । उलूकत्वमवाप्नोति नष्टायुः प्रभवत्यपि ॥
वर्मं गच्छन्त्यदिपुनः पिशाचत्वमवाप्नुयात् । सन्ध्ययोर्मृत्युमाप्नोति शवे निपतने यदि
क्रोष्टृत्वं समवाप्नोति वाहने संस्थितो यदि । विडालत्वमवाप्नोति द्रुमपादस्थितो यदि
अरण्ये निर्जले क्रूरे रक्षस्त्वं समवाप्नुयात् । खट्वायां संस्थितश्चेत्तु मत्कुणत्वमियादति
रीक्षत्वं तल्पगश्चेत्तु कटस्थश्चेत्तु काकताम् । भवनोपरि चेन्नूनं कपोतत्वं तथा पुनः ॥
मण्डपोन्नतपृष्ठस्थः ताक्षर्यत्वं प्रतिपद्यते । श्मशानादिप्रदेशेषु व्याधत्वं च पुलिन्दताम् ॥
श्राद्धभुग्यदि मृत्युत्वं प्रेतत्वं प्रेतभोजनात् । पत्नीसंयोगचपलचित्तो यदि तथा पुनः ॥
समाश्लिष्टः स्वयं तां वा समाश्लिष्याथवापुनः । सूकरत्वं गार्दभत्वं श्वत्वं काकत्वमेव च
संप्राप्य कौलङ्गानित्वं ज्योतिरिगणतां ततः । शतजन्मसु संप्राप्य चक्रवाकत्वमृच्छति ॥
तस्मात्तु वेदाऽध्ययनं अत्यन्तनियमान्वितः । कुर्वीतैव विधानेन सुमहद्बाधकं न चेत् ॥
अकृताध्ययनश्चेत्तु सर्वकार्येषु सन्ततम् । तत्पुराणोक्तमन्त्रान्वा नान्तरीकेषु केवलम् ॥
प्रवदेदेव तूष्णीकं न तु मान्त्रिककर्मणि । तत्रादौ शयनाद्बाह्ये संस्थितो भूतले पुमान्
इमं मन्त्रं जपेद्भक्त्या जपस्स च कृताकृतः ॥

पुण्यश्लोकाः

तमिमं वः प्रवक्ष्यामि पुण्यं मन्त्रं च तादृशम् । नान्तरीकेषु कालेषु यूयं जपत च द्विजाः

ब्रह्मा मुरादि(रि)ब्लिमुरान्तकरच भानुः शशी भूमिसुतो बुधश्च ।

गुरुश्च शुक्रः शनिराहुकेतवः कुर्वन्तु सर्वे मम सुप्रभातम् ॥

इमंमन्त्रं समुच्चार्य पश्चात् खलु समाहितः ।

पुण्यश्लोकान् कीर्तयेच्च पुण्यश्लोकाश्च ते स्मृताः ॥

नलादय इतिख्याताः तत्कीर्तनमश्नुमः । सम्प्रहृन्निरूपयिष्यामि हिताय जगतामहम्

पुण्यश्लोको नलोराजा पुण्यश्लोको युधिष्ठिरः ।

पुण्यश्लोका च वैदेही पुण्यश्लोकः पुरुरवाः ॥ ॥

कार्कोटकस्य नागस्य दमयन्त्या नलस्य च । ऋतुपर्णस्य राजर्षेः कीर्तनं कलिनाशनम्
तत्रादौ संप्रवक्ष्यामि कार्कोटकहरेः परम् । असाधारणतो ज्ञेयं कीर्तनं कलिनाशनम् ॥
नलस्य दमयन्त्याश्च विशेषेण निरूप्यते । असाधारणतो ज्ञेयं कीर्तनं पापनाशनम् ॥
ऋतुपर्णस्य राजर्षेः असाधारणतः परम् । त्रिज्ञेयं निखिलैत्र कीर्तनं पुण्यवर्धनम् ॥
तत्र साधारणे ज्ञेये सर्वेषामपि सन्ततः(म्) । कीर्तनात्कलिनाशत्वं पापनाशत्वमेव च ॥
तत्पुण्यवर्धनत्वं च तेष्वेतेषु च त्रिष्वपि । असाधारणधर्मोऽयं एक एव द्वयं (तु) तन् ॥
शिष्टं साधारणो धर्मः सर्वत्रैवं हि निर्गयः । एतेषां स्मरणात्पश्चादुत्थायोर्वी प्रणम्य वै
इमं मन्त्रं समुच्चार्य गच्छेत्कार्येषु सन्ततम् । तं च मन्त्रं प्रवक्ष्यामि भवतां विशदाय वै

प्रातरुत्थाय गमनमन्त्रः

समुद्रवसने देवि पर्वतस्तनमण्डिते । अनेकःत्नं लंगने पादस्पर्शं क्षमस्व मे ॥

बहिरागत्य तत्पश्चान्मन्त्रेगानेन धर्मतः । जलपात्रं च संगृह्य मृद्धानीमपि भस्त्रिकाम् ॥

प्राइथित्वा दृढां पूर्वं यत्नसंपादितां शुभाम् । नैऋत्याभिपुनिक्षेपमात्रं गत्वाऽथ तत्र वै ॥

पुरीषोत्सर्जनम्

भावयित्वा तृणैर्भूमिं तत्र मूत्रपुरीषयोः । मोचनं वै प्रकुर्वीत रात्रौ चेदक्षिणामुखः ॥
उदङ्मुखोदितो नित्यं विधिरेवं सदोदितः । मूर्धानमुत्तरीयेण वेष्टयित्वा पुनस्ततः ॥
कृत्वा निवीतं यज्ञाख्यसूत्रं कर्णे निधाय च । कुर्यान्मूत्रं पुरीषं च तत्पात्रस्थोदकेन वै ॥

तया मृत्तिकयासम्यक् क्षालयेद्गंधवर्जितम् ।

मृत्तिकाग्रहणं चापि भस्त्रिकायाः सकाशतः ॥

अन्येन कारयित्वाैव तत्सकाशात्स्वयं ततः । संगृह्य शौचं विधिना कुर्यादेवान्वहं परम् ॥

मृत्तिकासंख्या

पञ्चवारं गुदे कुर्यादेकवारं च मेहने । करयोः पादयोः पूर्ववदेवेति विधिः परः ॥

एतस्य द्विगुणं प्रोक्तं वर्णिनः सन्ततं महत् ।

त्रिगुणं तु वनस्थस्य यतीनां तु चतुर्गुणम् ॥

एवं नृपस्य वैश्यस्य शूद्रस्य च विधानतः । तत्क्रमेण प्रकथितः मृत्तिकासंप्रहश्च सः ॥

अष्टम्यां भौमवारे च सर्वेषां शस्यते किल ।

ग्रामात्प्राच्यामुदीच्यां वा मृत्तिकासंप्रहं चरेत् ॥

अपराह्णैः प्राङ्मुखेन स्थित्वा भूमिं समन्त्रतः ।

मृत्तिकाग्रहणमन्त्रः

प्रणम्य प्रार्थयित्वाऽथ उद्धृतासीति मन्त्रतः । तावकीं वसुधे मृत्तनां शौचार्थमहमद्य वै ॥

संगृहीष्यामि जननि क्षमस्वाशेषमातृके । मन्त्रेणानेन संगृह्य खनित्रपिटकायुतः ॥

प्रोथयित्वाथ तामन्ये नैव पुंसा विचक्षणः । गृहमागत्य पश्चात्तु वस्त्रसंशोधनादिना ॥

समीकृत्य समीचीनं सुखस्पर्शस्य चेद्यथा ।

सुसंस्कृता सा प्रभवेत्तथा कृत्वा विनिक्षिपेत् ॥

यत्रकुत्रशुचौदेशे पश्चात्तां च दिनेदिने । तदा तदा मृद्धान्यैव संगृह्य च पुनः पुनः ॥
 शौचं कुर्याद्विधानेन न चेच्छौचेन केवलम् । वैकल्यभागभवत्येव पुनः सर्वेषु कर्मसु ॥
 तादृशेन न संदेहस्तन्मूला हि क्रिया पराः । यया कयाचित्कृतया मृदाशौचं वृथा भवेत् ॥
 कृतमप्यकृतप्रायं तस्मात्तत्परिवर्जयेत् ।

गण्डूषविधिः

कुर्यात्तदन्ते गण्डूषं सम्यग्द्वादशसंख्यया । मूत्रमात्रस्य चेद्भूयो दशाष्टौ वा मृदासकृत् ॥
 समुष्कं क्षालयेत्सम्यक् शुद्धेन पयसैव हि । अशुद्धेनातितुच्छेन नदुर्गन्धेन कदाचन ॥
 न क्षालयेत्तथा शौचं गुह्यं पादकरावपि । अशुद्धजलतोयस्तु शौचं मूत्रपुरीषयोः ॥
 कुर्यात्पुनरसौ च स्यात्तद्दोषस्य निवृत्तये । शुद्धेन पयसा शौचं पुनः कृत्वा विधानतः ॥
 पादौ प्रक्षाल्य चाचम्य स्नानं कुर्यात्समन्त्रतः । नचेदस्पृश्य पयसः स्पर्शनेनैव केवलम् ॥
 प्राप्तं ह्याशौचमधिकं निवृत्तिस्तस्य तेन हि । समन्त्रेण न चान्येन संगेनेति महर्षयः ॥
 रहस्यमत्र वक्ष्यामि यदुक्तं तन्मया पुरा । द्विमुख्युदकतोऽतीव कृतमाचमनं तु यत् ॥
 तत्पुनात्यवशात्पापं तदा किमपि नास्ति हि ।
 मन्त्रस्नानादिकं कृत्स्नं तत्सृष्ट्वैव क्षणाल्लभेत् ॥

दन्तधावनम्

निवृत्त्य शौचं पश्चात्तु दन्तधावनमाचरेत् । तत्पुनस्तु मृताहेषु गुरूणां यस्य कस्यचित् ॥
 भ्रात्रादेर्वा कनिष्ठस्य दर्शादिष्वखिलेष्वपि । अन्नश्राद्धेषु नितरां न कुर्याद्दन्तधावनम् ॥
 तेषु चेत्तु पुनस्सम्यक् श्राद्धकतुर्महात्मनः । अपां द्वादशगण्डूषैर्मुखशुद्धिर्भविष्यति ॥
 तद्भिन्नदिनमात्रेषु निखिलेषु व्रतेष्वपि । नैमित्तिकेषु पुण्येषु कृच्छ्रादिष्वखिलेष्वपि ॥
 वृणपर्णैः प्रकुर्वीत चामामेकादशीं विना । तयोरपि च कुर्वीत जम्बूप्लक्षरसालकैः ॥
 रसालवर्णरचितदन्तधावनकर्म यत् । पितृश्राद्धदिनं मुक्त्वा तन्न(दूः)ष्यतिसन्ततम् ॥
 तत्तत्काष्ठविशेषाणां दन्तधावनकर्मणि । तत्तद्दिनविशेषेषु प्राशस्त्यं न तु सन्ततम् ॥
 तद्विशेषेणसंकीर्त्य कृत्वा तद्ग्रन्थविस्तरम् । प्रयोजनं न किमपि प्रकृते दन्तधावनम् ॥

वर्णनीयं च सौलभ्यात्तत्तथैव निरूपितम् । पुनश्च संप्रवक्ष्यामि संप्रहेणैव तत्पुनः ॥
 व्रतश्राद्धान्यदिवसमात्रेषु क्षीरिणां सदा । प्रशस्तान्येव काष्ठानि दन्तधावनकर्मणि ॥
 दन्तधावनतः पश्चात् कुर्यादाचमनद्वयम् । ततः स्नानाय च पुनः कुर्यादाचमनद्वयम् ॥

प्राणायामत्रयं कृत्वा पश्चात्संकल्पमाचरेत् ।

देशं कालं च संकीर्त्य तिथिवारसमन्वितम् ॥

स्नानमन्त्राः

प्रणम्य तीर्थराजं च तस्मै दत्त्वार्घ्यमुत्तमम् । आपोहिष्ठाहिरण्यादिद्रुपदादिकमेव च ।
 हिरण्यशृङ्गाद्यखिलं इन्द्रन्तं पावमानकम् ।
 आपो वेति महामन्त्रं सितासितऋगादिकम् ॥
 जप्त्वा निखिलमन्त्रान्तान्पावनान्श्रुतिशीर्षगान् ॥

स्नानान्तरकर्तव्यम्

प्रोक्षयित्वावगाह्याथ निश्शब्दं चोरवज्जले ।
 ऋषीन् देवान् पितृन् पश्चात्तर्पयित्वा च शास्त्रतः ॥
 आचम्य च विधानेन मन्त्रेणैव ततः परम् । अनेन तर्पणं कुर्यात्तमिमं वर्णयाम्यहम् ॥
 यन्मया दूषितं तोयं शारीरमलतोऽधिकम् । तस्य पापविशुद्धयर्थं यक्षमाणं तर्पयाम्यहम् ॥

वस्त्रोदकदानमन्त्रः

अथ वस्त्रं षीडयित्वा भूमौ सिञ्चेच्छिखाजलम् ।
 सर्वाङ्गसलिलं चापि भूमौ तिष्ठन्मुहूर्तकम् ॥
 तत्तज्जलार्थिनां नित्यं स्त्रावयित्वा विधानतः ।
 यत्तत्स्वीयांगसंसक्तं तज्जलं वै तदर्थिनाम् ॥
 दत्त्वा निकामं तत्पश्चाच्छुद्धं वस्त्रं तु विश्रुयान् ।
 बहिर्विनिर्गतं स्नानुं सर्वं देवा महर्षयः ॥

द्विजं दृष्ट्वा तिसंतुष्टाः तत्पश्चात्सलिलार्थिनः ।

तिष्ठन्ति तत्तटे नित्यं तस्मात्तेभ्यो दिने दिने ॥

कालद्वयेऽतिभक्त्यैव स्नात्वाऽनन्तरमेव वै । सर्वाङ्गसलिलं वस्त्रजलमुक्तविधानतः ॥

दद्याद्नेन मन्त्रेण न चेदेनं शपन्ति ते । मद्भङ्गवस्त्रकेशाघसलिलं यत्तदर्थिनाम् ।

अद्य दत्तं मया नूनमक्षय्यमुपतिष्ठतु । नित्यं कालद्वये स्नानं गृहस्थस्य विधीयते ॥

यतेः कालत्रये तत्स्याद्द्विर्णिनां तु यथारुचि ॥

स्नानभेदाः

एकवारं द्विवारं वा यथेच्छं तस्य तस्मृतम् । एवं स्नानुमशक्तानां पानीये शीतले परम् ॥

उष्णोदकेन विहितं तत्राशक्तस्य तत्परम् । कण्ठस्नानं कटिस्नानं पादस्नानं तथोक्षणात् ॥

मन्त्रस्नानमतिश्लाघ्यं न चेद्गोरजसापि तत् ।

सर्वेष्वेषु पुनः शक्तिविकलो यदि तत्परम् ॥

छायावगाहनं कुर्यात्तत्तु स्नानोत्तमोत्तमम् । तिष्ठन्मन्त्रजपं कुर्वन्तदाशक्तस्तु केवलम् ॥

तच्छायायां जलं सिञ्चेत्तच्छायास्नानमुच्यते ।

तस्मिन् यद्यप्यशक्तश्चेत् कापिलस्नानमाचरेत् ॥

दिव्यस्नानं विशेषेण स्नानानामुत्तमोत्तमम् । यदा वा लभ्यते तत्तु तदा नैमित्तिकं तु तत्

सर्वपापहरं पुण्यं सर्वेषामपि सन्ततम् । दुर्लभं तद्विशेषेण लभ्यं सातषवर्षतः ॥

संकल्पाचमने तस्य न श्यातां नैव तर्पणम् । धारानिपातपर्यन्तं स्नानमन्त्रजपो भवेत् ॥

मनः पर्याप्तिपर्यन्तं स्थितिमात्रं तदा परम् । स्नानमाहुर्महात्मनः यथारुचि तथाचरेत् ॥

कायानुगुणतः स्नानं विहितं सन्ततं द्विजैः ।

आदौ निखिलधर्माणां निदानं वर्षं केवलम् ॥

सर्वं तदानुगुण्येन कर्मजालं समाचरेत् । शिरसः पादयोर्बाह्वोरङ्गानां यस्य कस्यचित् ॥

कायमात्रोपद्रवस्य यदा संभावना भवेत् ।

स्नानत्रैस्त्विति तस्याज्यं मुख्यं त्यक्त्वैव केवलम् ॥

गौणस्नानं तदा कुर्यान्मन्त्ररूपादिकं शिवम् ।

आर्तवान्ते सूतकान्ते कर्तुं स्नानं विधानतः ॥

अशक्ये सति तद्भूयः कारयेद्विप्रवर्त्मना । तावता शुद्धिरेव स्यात्सद्यःस्नानं निवार्यते ॥

आरोग्यान्ते पुनः स्नानं कुर्यादेव विधानतः ।

सदा शुद्धजलस्नानात्परं शौचं प्रकीर्तितम् ॥

आपत्सु येनकेनापि गौणस्नानेन तद्भवेत् । आपत्सुसर्वदागौणस्नानं मुख्यमिति स्मृतम् ॥

स्मृतिसंभावनास्नानाज्जायते चेत्तदा नरः । सर्वथा तन्न कुर्वीत किंतु भौत्यादिकं चरेत्

नित्यस्नानाशक्यकायः शीतवातादिकाक्षमः ।

यथा कायानुगुण्येन कुर्याद्देवाखिलां क्रियाम् ॥

सर्वाङ्गमार्द्रवस्त्रोण शोधयेत्तेन केवलम् । अशक्तश्चेत्स्नानफलं लभेतैव न संशयः ॥

शरीरमाद्यं धर्मस्य कारणं केवलं स्मृतम् । ग्रहणे वा पितृश्राद्धदिवसे स्नानवर्जितः ॥

अपि चण्डालसंस्पृष्टः ऋणरोगैकदुर्धरः । सर्वाशौचैकमलिनः पित्रोरेकादशे दिने ॥

दशमे कर्मकालेषु दिवसे द्वादशेऽपि वा । बहूक्ता तादृशेषु (च) विपत्सु स्नानतो यदि ॥

मृतिसंभावना चेत्तु येनकेन प्रकारतः । साक्षात्स्नानं परित्यज्य शक्तौ विप्रमुखेन वा ॥

पुत्रादिमुखतोवापि तत्कृत्वा तत्समाचरेत् । शक्यभावे सर्वथापि सलिलस्पृष्टिमात्रतः ॥

भावना चेद्बाधकस्य भस्मस्नानादिनैव हि । संसाधयेत्प्रेतकर्म छायास्नानादिनापि वा ॥

कर्मणो करणे तस्य तादृक् कालेऽस्य केवलम् ।

स्मृतिर्यद्य् भयोः पश्चात् बाधकं सुमहद्भवेत् ॥

प्रेतत्वमुभयोश्चापि भवेत्किल तदा पुनः । येन केन प्रकारेण कृते तस्मिन् सपिण्डने ॥

तद्गौणस्नानतो वापि तत्पितुः किल तद्भवेत् । पितृत्वं देवरूपत्वं तावता कृतकृत्यता ॥

मृतस्य पूर्वं भवति तस्मात्कायानुगुण्यतः । स्नाने कृते तावतैव कर्मसाद्गुण्यमश्नुते ॥

आपत्कालेषु सर्वेषां गौणं तत्तादृशं परम् ।

स्नानं मुख्यं भवेन्नूनं मुख्यं स्नानं तु बाधितम् ॥

प्रभवेद्देवः नितरां निखिलं चैवमेव हि । मुख्यं भवेदमुख्यं हि चैवं तदपि केवलम् ॥

अमुख्यं मुख्यमेव स्यादिति शास्त्रं महर्षिभिः । उपदिष्टं सर्वलोकहिताय सुमहात्मभिः

द्विमुख्युदकस्नानम्

नित्यस्नानात्परं नित्यं द्विमुख्युदकतो भवेत् । यत्कर्त्तव्यं कर्मजातं तदेतदखिलं परम् ॥
 तत्पूर्वमृत्तिकाशौचकार्यादिषु पुनर्यदि । तज्जलं विनियुक्तं चेद् गंगादिषु हठात्परात् ॥
 तद्बुद्धिपूर्वतस्त्वर्धोदयेऽपि च महोदये । सूर्योपरागादिकालविशेषेषु गुरुनपि ॥
 न्यक्कृत्य निष्ठीवनतो गुदप्रक्षालनेन च । यत्पापं जायते क्रूरं तदवाप्नोति केवलम् ॥
 चैलद्वयं समुद्रधृत्य शुद्धं हस्तद्वयेन वै । उत्तरीयं प्रथमतः प्रादक्षिण्येन मूर्धनि ॥

वस्त्रधारणमन्त्रः

धृत्वाऽथ प्राङ्मुखस्तिष्ठन् वस्त्रं यद्धारणाय तत् ।

विभृयात्कच्छया युक्तं आवहन्तीति मन्त्रतः ॥

न चेत्सोमस्य तनूरित्येतेन यजुषा सदा ।

वाससो धारणे मन्त्रौ चोदितौ अथवा पुनः ॥

तूष्णीकं वा तद्दरेद्वै पादप्रक्षालनं ततः । कृत्वाऽऽचम्य विधानेन प्राणायामादिपूर्वतः ॥
 परमेश्वरतुष्ट्यर्थं प्रातस्सन्ध्यामहं शिवाम् । उपासि(ष्यइ)ति संकल्प्य मन्त्रप्रोक्षणमाचरेत्
 सन्ध्याकर्माख्यतद्विव्ययोग्यतायै तदुच्यते । आपोहिष्ठेति नवभिः यजुर्भिः प्रणवेन वै
 संयुक्तैरतिशुद्धैः प्रोक्षणं तादृशं शिवम् । मुखे प्रकथितं सद्भिः सूर्यश्चेति ततःपरम् ।
 महामन्त्रा वेदमध्यः चतुर्विंशतिवर्णकः । रक्षन्तामिति लोडन्तः कर्तारस्तत्ररक्षणे ।

सूर्यश्च मन्युस्तत्पश्चात् मन्यूनां पतयस्तथा ।

तत्पापेभ्यः सकाशान्मां एको मन्त्रोऽयमुच्यते ॥

यद्वाग्नेरित्ययं मन्त्रः द्वितीय इति चोदितः । अवलुंपत्वन्त इति द्वात्रिंशद्वर्णको मनुः ॥

यत्पापं कृतवानस्मि रात्र्यारात्र्यामितिस्मृतम् ।

ब्रह्मा चास्मीति संप्रोक्तं मनश्शब्दायश्च षट् ॥

प्रसिद्धा एव नितरां षष्ठः शब्देषु तेषु च । तृतीयंतइति ह्येयः साहचर्येण संस्कृतः ॥

छान्दसः स च विज्ञेयः सूक्ष्मदृष्ट्या ततः परम् ।

तदन्वयः प्रकर्तव्यः कर्तारान्निरहश्च हि ॥

परस्मैपदिलोडन्तः क्रियेयं समुदीरिता ।

यत्किञ्चेति तृतीयोऽयं मन्त्रस्वाहान्तकश्च सः ॥

अष्टाविंशतिवर्णोऽयं जुहोमीति क्रियापदम् । अहं कर्तेति मुस्पष्टः मां कर्मति तथैव हि ॥

स्वाहाशब्देन होमः स्यात् अत्र पानं स्मृतं किल ।

यथा कथञ्चिद्द्रव्यस्य त्यागो होम इतीरितः ॥

सूर्यः प्रसिद्धः सर्वत्र सत्यशब्दस्तदर्थकः । असावादित्यवाक्येन श्रौतेनैव तथोदितः ॥

तस्यैवामृतयोनित्वं केवलं तद्विशेषणम् । प्रथमः प्रार्थनारूपः द्वितीयोऽपि तथाविधः ॥

तृतीयो होमरूपः स्यात्त्रिभिः संमन्त्रितंजलम् ।

सर्वपापविनाशाय प्राशयेदिति सा श्रुतिः ॥

भिन्नक्रियात्वान्मन्त्राणां मन्त्रभेद उदाहृतः । यत्र भिन्नक्रिया तत्र सर्वत्र श्रौतकर्मणि ॥

प्रदृश्यते मन्त्रभेदः पूर्वार्थस्यानापेक्षणात् । सापेक्षत्वे तु पूर्वार्थस्य चेदेको भवेत्तु सः ॥

स्योनन्त इति वाक्ये सः तस्मिन्नित्यत्र निश्चितः । एतन्मन्त्रत्रयजलप्राशनं तस्य कर्मणः

अत्यन्तयोग्यतासंपादनाथ सन्ततं स्मृतम् । पुनराचमनं कृत्वा [दधिक्रावद्वयेन वै ॥

पूर्वोक्तैर्नवभिर्भूयास्त्वापोहिष्ठादिभिः शिवैः । हिरण्यवर्णात्रितया शिवेनेति च मन्त्रतः

चतुर्विंशतिसंख्याकैर्माज्जनं प्रतिवर्णके । गायत्रीयेप्रोक्तियोग्यतार्थं प्रोचुरितिस्म तत् ॥

द्रुपदानामगायत्री सर्वमन्त्रोत्तमोत्तमा । सर्वेन(ण)हंसमुत्सर्गहेतवे सा प्रतिष्ठिता ॥

तयाभिमन्त्रितं तोयं त्यक्तं चेत्तावताखिलम् ।

एनोवृन्दं सद्य एव त्यक्तं नष्टं गतं भवेत् ॥

अर्घ्यदानम्

अथाचम्य विधानेन गायत्र्यैवाभिमन्त्रितम् ।

मन्देहानां विनाशाय त्रिवारं अतियत्नतः ॥

गोशृङ्गमात्रमुद्धृत्य जलमध्ये जलं क्षिपेत् । तद्दोषपरिहाराय कुर्याद्भक्त्या प्रदक्षिणम् ॥

असावादित्यो ब्रह्मेति ब्रह्म ध्यायेत्समाहितः ।

तद्ब्रह्मध्यानमेव स्यात्संध्येति ब्रह्मवादिभिः ॥

नित्यं सम्यक् कृतं ध्यानं वारत्रयमतीव च ।

ब्राह्मण्यकारकं तत्स्यात् यत्तत्सन्ध्यात्रयं शुभम् ॥

दिने दिने ब्राह्मणेन असावादित्यमन्त्रतः ।

सोऽहंभावनया दिव्यं कृतं ध्यानं महर्षयः(र्षिभिः) ॥

सन्ध्येति प्रवदन्त्येते श्रुत्युक्ताः परमर्षयः । ब्रह्मध्यानात्परं कमे नान्यत्किमपि विद्यते ॥

तच्च ध्यानं मन्त्रवाक्यार्थतत्ब्रह्मं परं महत् । उत्तमोत्तममित्युक्तं तद्वाक्यार्थश्च केवलः ॥

न कार्यकारकः प्रोक्तः किंतु सोऽनुभवात्मकः । गुरुप्रसादैकलभ्यो गुरुरेवेश्वरः परः ॥

देवगुर्वीर्न भेदो हि गुरुर्देवाद्विशिष्यते । गुरुः सम्यग्बोधयति तमः परिहरेदपि ॥

देवोऽपि गुरुरूपेण समागत्य कृपाभयः । तद्बोधकः प्रभवति तेनासौ कृतकृत्यताम् ॥

सम्प्राप्तोत्येव सततं तस्माद्बन्धः सदा गुरुः ।

सन्ध्यान्ते तु प्रतिदिनं गुरुभ्यो नम इत्यपि ॥

सन्ध्यायै चापि सावित्र्यै गायत्र्यै नम इत्यपि ।

देवताभ्यश्च सर्वाभ्यो वेदेभ्यो वा विधानतः ॥

देवेभ्यो वाऽथर्षिभ्यश्च मुनिभ्यो नम इत्यपि । नमस्कारं प्रकुर्वन् वै प्रवदन्वा विशेषतः

प्रदक्षिणं प्रकुर्वीत कामोऽकार्षीन्मनुं जपेत् । तदा मन्थुरकार्षीदित्येतद्यत्तन्मनुं जपेत् ॥

दिङ्मनस्कारः

नमोनमश्च मन्त्रान्ते वक्तव्यं स्यात्त्रिकालके ।

कर्णौ पादौ तथा स्पृष्ट्वा कृताञ्जलिपुटस्ततः ॥

मन्त्रानशेषान् तत्तत्कुलप्राप्ताचारतश्च तान् । उपदिष्टांश्च संप्राप्तान् जपेदेव विधानतः ॥

अर्ध्यान्ते वा तथा गायत्र्युपस्थानान्तरं तु वा ।

नमः प्राच्यादिमन्त्रांश्च प्रवरादीन्विधानतः ॥

होतृप्रवरतो नित्यं नमस्कारादिकर्मसु । सर्वेष्वेवाविशेषेण वदेद्व्युत्सर्गमार्गतः ॥

प्रवरस्सः(स्) तत्र हि स्याद्दर्शादिष्वेव नान्यतः ॥

प्रायश्चित्ताद्यर्थः

अर्च्यत्रयात्परं कालद्वयस्यास्य व्यतिक्रमे । प्रायश्चित्तक्रियायै स्याद्व्यमेकं पुनः स्मृतम् ॥
केचिच्चतुष्टयं चेति प्रहुरार्या मनीषिणः । अर्च्यक्रियासु संत्यक्ता गायत्री या द्विजोत्तमैः
तस्याः प्रत्युपसंहारहेतवे प्रतिलोमतः । जपेदेव विधानेन तत्प्रकारश्च वर्ण्यते ॥

गायत्रीवर्णसंख्यानिश्चयः

(त्)यादचोप्रनः यो यो धि हिमधी स्यवदे गौभ । यंणिरैर्वतुवित्सत ॥
प्रतिलोमविधौ यंणि वर्णभेदेन वर्णनम् । अनुलोमप्रकारे तु वर्णैक्येनैव चोद्धरेत् ॥
तस्मिन्नर्थं श्रुतिः सूत्रं प्रमाणं प्रतिपादितम् । सूत्रं तत्सवितुरिति पञ्चोर्घर्चश इत्यपि ॥
प्रतीकप्रहणात्सूत्रकारेणात्र ततस्तथा । संहितायामाद्यकाण्डपञ्चमप्रश्नके यथा ।
पाठस्तथेत्येकवर्णस्ययस्य वर्णस्य वाक्यतः । व्यमेकमेव वर्णस्तु संख्यायां तद्द्वयं भवेत्

णयोःस्वीकृत्य भेदं वै संख्या सा कथिता परा ।

चतुर्विंशतिका सर्वैः त्रीणि सूर्ये यथा तथा ॥

गायत्रीमातृवाक्येषु पथि भादिषु केवलम् । तुरीयपादेन तथा तन्मन्त्रोद्धारणं भवेत् ॥

तान्मन्त्रानप्यद्य सम्यग्विशदाय निरूप्यते ।

चधिभतन्मुखतः प्रोक्तं रोयोगौ सा द्वितीयकम् ॥

रयोदेति तृतीयं स्यात्(त्)जनवत्तु तुरीयकम् । वक्ष्यप्रसे पञ्चमं स्यादेधीचोसेतिषष्ठकम्

सप्तमं तण्णिगमद्वयं हि याहो तथाष्टमम् । एतेषामपि सर्वेषां मूलभूता श्रुतिः शिवा ॥

वर्णक्रमेककार्याय नान्यकार्यायते न हि । मन्त्रोद्धारः प्रभवति मन्त्रोद्दारेण तेन च ॥

प्रतिलोमानुलोभाभ्यां वाक्यानां न्यसनात्खलु । सर्वसिद्धिः प्रभवति तदेतद्गुरुवाक्यतः

विज्ञेयो हि भवेन्नूनं मन्त्र (स्तदु) पदेशतः । विप्रत्वसिद्धिर्भवति तत्परं तदुपासनात् ॥

तज्जपेन च तन्नित्यं विप्रत्वमतिदुर्लभम् । अतितिक्षणतरं स्याद्धि प्रतिनित्यं शनैः शनैः

ताहशस्यास्य मन्त्रस्य त्यागमात्रेण तत्क्षणात् । तद्विप्रत्वस्वरूपस्य जायते हानिरीदृशी
सा गायत्री वेदमाता महद्ब्राह्मण्यमूलिका ॥

ओंकारव्याहृतीनां प्रशंसा

सादौ व्याहृतिसंभूता व्याहृतिस्तारमूलका ।

गायत्रीमूलका वेदा वेदा लोकाश्रयाः शिवाः ॥

यथा बीजे वटस्तद्वृत्तारे सर्वेऽपि तेऽखिलाः ।

भूर्भुवः स्वरादयः प्रोक्ताः संलीनाः सन्ति तेन सः ॥

तारः सर्वाधिकः प्रोक्तः सर्वकारणकारणम् । सर्ववेदक्रियामन्त्रदेवलोकैकविग्रहः ॥

सर्वबन्धश्च नितरां स एव ब्रह्मबोधकः । तदभेदस्वरूपश्च तद्युपासनहेतवे ॥

तदुक्तिपूर्वकत्वेन गायत्र्या व्यक्तिरुच्यते । वेदाद्युच्चारणे तस्मात्तन्मुखे सउदीर्यते ॥

तारतो व्याहृतिरिति यदुक्तं तन्निरूप्यते । संग्रहेणाद्य भवतां विशादाय क्रमेण वै ॥

तालवर्णत्रयाद्वर्गो बिन्दुनास्यात्तद्वर्णकः । स्वरोनादविशिष्टाभ्यां वैशिष्ट्येत्तत्परो भवेत्

नादेवे तत्समोवर्णः वेदतारत्रयेण सुः ।

तत्रयेण च ताभ्यामुः स्वरोऽन्त्यो वाऽखिलैः पुनः ॥

भूशब्देनात्र भूलोकः ओंकारस्तत्स्वरूपकः । भुवर्लोकस्तथा ज्ञेयः सुवर्लोको भुवस्सुवः

अल्लिगकौ प्रकथितौ अव्ययाविति केचन । महर्लोऽस्सकारान्तः महर्लोकैकवाचकः ॥

जनः सत्ये त्वकारान्ते पुंनपुंसकरूपके । लोकैकवाचके तेऽपि त एते निखिला अपि ॥

लोकैकवाचका ज्ञेयाः तदुच्चारणपूर्वतः । ओंकारो विद्यते तेन त एते तत्स्वरूपिणः ॥

भूलोकोऽप्यौ भुवश्चाप्यौंकार एव न चापरः । एवं सर्वत्र विज्ञेयस्तदर्थस्तत्त्वदर्शिभिः ॥

एवं सप्त व्याहृतयस्त्रिव्याहृत्यथ चोदिताः । एतद्व्ययेन ते सब गायत्रीमालुकास्ततः ॥

जातास्तेभ्यश्च वाक्येभ्यो गायत्री सा समुद्भूता ।

अखिलैर्मिलितैरेतैः आपोज्योतिरसाश्च ते ॥

तदीया इति विज्ञेयाः ते ब्रह्मवैति च स्मृताः ।

व्याहृतीनां तिसृणां च मध्ये सर्वेऽपि ते पुनः ॥

ओंकारमध्ये ते स्युश्चेन्महामन्त्रारूपकास्मृताः ॥

प्राणायामः

दशप्रणवगायत्री तथा कार्याखिलेष्वपि । कृत्येषु नित्यादिषु च प्राणायामो दिने दिने ॥
 तत्कर्म चापि वक्ष्यामि सर्वानुष्ठानकारणम् । दशप्रणवगायत्रीत्रितयेन विधानतः ॥
 कर्तव्योरेचकः पूर्वं तदनन्तरमेव वै । तदैव पूरकः कायः पुनश्च तदनन्तरम् ॥
 कुम्भकश्च प्रकर्तव्यः तद्विधानेन केवलम् । एवमेतत्त्रयं चेत्तु कृतं भवति तत्परम् ॥
 प्राणायामस्त्वेक एव एवं सर्वेषु कर्मसु । प्राणायामत्रयं कार्यमर्थचिन्तनपूर्वकम् ॥
 तावन्मन्त्रेण नितरां बहुजन्मकृतं तु यत् । आविलौघं तत्क्षणेन आगस्त्वेनश्च केवलम् ॥
 अंहोविलयमायाति चित्तशुद्धिर्भवत्यपि । प्राणायामसमोधर्मो प्राणायामसमो जपः ॥
 प्राणायामसमो यज्ञः प्राणायामसमो दमः । प्राणायामसमं तीर्थं प्राणायामसमं तपः ॥
 प्राणायामसमं दानं प्राणायामसमं श्रुतम् । प्राणायामसमो नान्यः पावको जगतीतले ॥
 एकवारकृतः सम्यक् प्राणायामोऽखिलप्रदः । सर्वसिद्धिकरः पुंसां बलिपुष्टिविवर्धनः ॥
 आधिव्याधिप्रशमको ह्यपमृत्युनिवारकः । ह्यनुष्ठितः प्रतिदिनं कालमृत्युनिवारकः ॥
 दीर्घायुष्यैकजनकः शतायुष्याधिकप्रदः । तस्माद्विचक्षणो नित्यं प्राणायामपरो भवेत् ॥
 स तु वायोनिरोधैकभविताव्यः सदाकिल । तथा तदर्थानुसन्धानपूर्वकविधेयः (१) ॥

प्राणायामासमर्थस्य तन्मन्त्रमात्रपठनविधिः

तथा कर्तुमशक्तश्चेत् ब्राह्मणोऽसौ निरन्तरम् ।
 नासां प्रगृह्य तूष्णीकं मन्त्रमात्रमुदीरयेत् ॥
 द्विषष्टिवर्णकं वर्णस्वरमात्रेण वा यदि । कृत्यकृत्यस्तावता वा त्रिवारोच्चारणात्परम् ॥
 तस्मिन् मन्त्रे मन्त्रराजे प्रणवा दश हि स्मृताः ।
 चतुर्विंशतिसंख्याकाः गायत्रीयास्तु वर्णकाः ॥
 शुद्धव्याहृतिवर्णाश्च पञ्च तेषां पुनस्तथा । उच्चारणेऽपि पञ्चैव व्याहृतीयास्ततो दश ॥
 मापोज्यो दशकं चाथ महर्द्धयं जनः सत्यं तपश्चेत्यष्टकं स्मृतम् ॥

एतावन्मात्रवर्णानां केवलोच्चारणात्परम् ।

प्राणायामाख्यकं कर्म कृतमित्येव चोदितम् ॥

एतस्य प्रातिलोम्ये तु कदाचिद्धृते यदि । सप्तकोटिमहामन्त्रजापकोऽसौ भवेद्भ्रुवम् ॥
सर्वाण्यस्त्राणिवैध्वेव वर्णव्यत्यासभेदतः । उच्चारणविशेषेण भवेयुः किल तावता ॥
प्राकृतस्यास्य कृत्यस्य समुदीरणतः परम् । प्रयोजनं नैव चास्ति तस्मात्तदुपरम्यते ॥
यद्य क्तमपि तत्सर्वं विस्तरं वैदिकस्य तु । कर्ममात्रस्य सततं बाधकं प्रभवेद्भ्रुवम् ॥
इयान्विशेषः सर्वत्र मन्त्रमात्रस्य केवलम् । (सर्वदैव) विशेषेण तदर्थस्यानुचिन्तनम् ॥
महातत्कर्मसाद्गुण्यकारकं वीर्यवत्तरम् । श्रेयस्करं विशेषेण चित्तशुद्धिप्रदायकम् ॥
एतावन्मात्रतत्कर्म यत्तत्सर्वं दिने दिने । नित्यत्वेनैकविहितं सम्यक् चलति तेन चेत् ॥

कवचमुद्रादीनामवैदिकसन्ध्यापरता

न्यासबीजाक्षरादीनामस्त्रादीनां पुनः पुनः । आवृत्तितोष्यानयन्त्रनामतन्त्रादिसंघकैः ॥
एकांगमात्रे कृत्स्नानां अतिकालविलम्बतः । प्रधानं कर्म किमपि भवेन्न समनुष्ठितम् ॥
मन्त्रस्य कवचादीनामभावे निष्प्रयोजनम् । इत्युक्तशास्त्रं तत्सर्वं अवैदिकपरं तु तत् ॥
कथं तदितिचेद्भूयस्तच्चापि समुदीर्यते । शुद्धवैदिकमात्रस्य वेदप्रोक्तस्य कर्मणः ॥
कर्तव्यत्वेन विहिते प्रकृते तादृशस्य चेत् । कवचन्यासबीजानां मुद्रापञ्जरवर्णने ॥
मालामन्त्रमहामन्त्रशक्तिकीलाग्लार्पणे । एवं सर्वत्र चेद्भूयस्तत्तन्नामसहस्रतः ॥

सन्ध्यामात्रस्य सायं च नालं केवलमेव वै ।

कालो जपस्य चेद्भूयः प्रधानस्य कदा किमु ॥

अनन्तरं पुनरपि पाश्चात्यानां तु कर्मणाम् । अग्न्युद्धरणमुख्यानां उत्सर्गो(वा?)रकोभवेत्
कालो न लभ्यते तेषां तदेतदखिलं ततः । तान्त्रिके लौकिके वेदानधिकारिण्यवैदिके ॥
उपपद्यते वा सम्यक् भवेद्वा न भवेत्तु वा । ऋषिध्यानादिकं चापि मन्त्रार्थज्ञानशून्यके
तावन्मात्रं तु वा भूयादिति निश्चित्य केचन । ऋषिशब्दोद्देवतादिपरिज्ञानं महत्त्वतः ॥

प्रशांसां कृतवन्तस्ते तावन्मात्रेण केवलम् ॥

अर्थज्ञानवता कृतसन्ध्यावन्दनप्रशंसा

समन्त्रो वीर्यवान् किंस्यात्सुस्पष्टे तु तदर्थके । स्वत एवाखिलं तस्य समीचीनं भवत्यलम्
तत्तदर्थमात्रतो भूयः कर्मसिद्धिश्च जायते । य एतं चीयते यञ्चैनं वेदेति सा श्रुतिः ॥

कर्म कर्तुर्यादृशं स्यात्फलं तस्मात्ततोऽधिकम् ।

अर्थज्ञानवतां पुंसां तूष्णीकं स्वत एव हि ॥

फलं भवेदिति पुनः सा प्रोवाच श्रुतिः समा ।

अर्थज्ञानैकशून्यानां कर्मकृत्याफलं स्मृतम् ॥

तावन्मन्त्रं देवबुद्धिपूर्वं चेदुत्तमं भवेत् । वस्तुतो लोकरीतिस्तु सन्ध्यादिषु विशेषतः ॥

मन्त्रज्ञानैकविकलाः सर्वदेशेषु मानवाः । मन्त्रमात्रपराः केचिदत्यल्पाश्च विशेषतः ॥

तथा क्रियामात्रपराः कर्माभिनयनाः परे । वस्तुतो यत्रकुत्रापि मन्त्रमात्रोऽपि दुर्लभः ॥
अथापि लोके ब्राह्मण्यं गोपनीयं विशेषतः । न प्रकाश्यं बहिर्नित्यं वन्दनीयं सुरैरपि ॥

सन्ध्यामूलमिदं ब्राह्मण्यं मन्त्रमूला च सा परा ।

सन्ध्यामन्त्राश्च सर्वत्र सर्वेषामपि सन्ततम् ॥

समा एव परा दिव्याः महद्ब्राह्मण्यमूलकाः । सर्वेषामपि सन्तीति निश्चयेन दृढेन वै
प्रपालनीयं तत्तस्माद्विवादां तत्र केवलम् । न कुर्यादेव शास्त्रेण कृतोपनयनो यदि ॥

संप्राप्तपूर्णब्राह्मण्य इत्ये (पा वैदिकीश्रुतिः) ।

ब्राह्मणप्रशंसा

शास्त्रमात्रेण निश्चित्य गौरवेणार्चयेच्चतम् । शिखायज्ञोपवीतैकमात्रेणापि स्वरूपततः ॥

मुखवर्णेन तत्त्वेन वाचा तद्भाषणेन च । ब्राह्मबीजैकमाहात्म्याद्ब्रह्मलक्षण्यमतीव च ॥

इतरेभ्यो भृशं तस्मिन्

एवमेकः पाठः

इतरेभ्यो (भृ) शंदैवात्प्रस्थुरेदेव पश्यतः । विप्रमन्त्रावप्रमात्रः कामतस्सततं महान् ॥

पक्षपातः प्रकर्तव्यो विशेषेण प्रवृत्ति वः । सर्वेषामपि वर्णानां अप्ययं ब्राह्मणब्रुवः ॥

गुरुरित्येव विज्ञेयः नावज्ञेयः कदाचन । तन्तुमात्रप्रधानोऽपि ब्राह्मणो नामधारकः ॥
 तथैव ब्रह्मबन्धुर्वा सर्वबन्धो न संशयः । ब्रह्मवीर्यसमुत्पन्नः सर्वकर्मैकसंश्रयः ॥
 कर्मभिर्वर्जितो वापि नाममात्रप्रधानकः ।
 सोऽयमब्राह्मणः प्रोक्तः पूजामर्हति सोऽप्ययम् ॥

ब्राह्मणब्रुवो निन्दा

भ्रष्टातिदुष्टसुस्पष्ट ब्राह्मकर्मद्विजाख्यकात् । संजातो जातकर्मादि मन्त्रराहित्यसंस्कृतः ॥
 नाममात्रोपनयनो मन्त्रोच्चारणभात्रके । तत्पितुस्तस्य वैदग्ध्यस्पष्टराहित्यकर्मतः ॥
 विप्राभिधानो विप्रागारारात्कृतनिवासतः ।
 अत्यन्ताब्राह्मणत्वेन प्रसिद्धोऽपि पुनस्तराम् ॥
 तद्ब्राह्मण्यं गोपनीयं तत्कर्म चापि वच्मि वः । तत्रत्यैरखिलैस्तस्य मृतिश्राद्धादिकर्मसु ॥
 ब्राह्मणैर्मन्त्रकार्येषु पालनीयः प्रयत्नतः ।
 न त्याज्यो न बहिष्कार्यो बोधनीयस्तदा तदा ॥
 जातित्वेन स्थितो यस्मात् शि (च्छि) खातन्तुसमन्वितः ।
 यदा तदा स्नानसन्ध्याभासमात्रप्रधानकः ॥
 सन्ध्यास्नानात्परं भुक्तिर्विना ताभ्यां न भुज्यते ।
 इज्याचारैककृत्यश्चेत्सर्वैस्तैः कामचारतः ॥
 सद्भिः संरक्षणीयः स्याद् ब्राह्मण्यं तादृशं महत् । यद्ययं भुक्तिकालेषु सर्वसाधारणेन वै ॥
 अन्नप्रदानकार्येषु महेषु प्रयभूरिषु । समागतश्चेदन्नाय तदा स किल कुत्रचित् ॥
 कोणभागे पुण्यपङ्क्तिदूरतस्तस्य कल्पयेत् ।
 संस्थानं तादृशैरेव यैः कैश्चिद्दूरपङ्क्तिभिः ॥
 दुराचारैर्दुर्विनीतैश्चर्वणं कारयेदपि । उत्सवेषु विवाहेषु मौञ्ज्यादिषु सतां गृहे ॥
 श्रीमतां भगिनां पुंसां शुचीनां ब्रह्मवादिनाम् ।
 अत्यन्नदानकालेषु जातिमात्रोपजीविनाम् ॥

अन्नदानं प्रशंसन्ति नार्हन्त्येवासहिष्णुताम् । दूरीकृतं तिरस्कारं ह्यत्कारं दुष्टभाषणम् ॥
नार्हन्तिदुर्जनाश्चापि दुराचारैश्च निन्दिताः । अन्नमात्रप्रदानेन महतां दक्षिणा च या ॥
दीयते तद्दशांशेन द्वादशांशेन वा पुनः । दत्त्वोद्वास्यादरिद्रा या विधवाश्चविशेषतः ॥

अपुत्रिण्यः सपुत्रिण्यः यथोत्साहेन वाक्यतः ।

संभावयित्वा यत्किञ्चिद्दत्तैव स्वानुरूपतः ॥

कालदेशानुगुण्येन दक्षिणा भोजनादिना । येनकेनाप्युपायेन दोषयित्वैव चोद्धसेत् ॥

नयकं (कं ?) चनतत्पीडाप्रलापैरतिपीडनैः ।

अत्यन्तभाग्यवान् तेषु न भग्नाशान् प्रकल्पयेत् ॥

यः कश्चनापि नितरां वैश्वदेवावसानके । भुक्तिकाले विशेषेण व्रतचर्यासु सर्वदा ॥

जातकादिषु पुत्राणां मौञ्ज्यादिषु तथाप्यति ।

विवाहे पुत्रिकायाश्च दक्षिणा भुक्तिर्मणि ॥

समागतानबन्धून् वा पण्डितानखिलान् खलान् ॥

उत्सवादिभ्रनाहूतागतानामनिराकरणम्

अनाहूयैव चापल्यादागतानतिदौष्ट्यतः । सुप्रसिद्धदुराचारान् दुर्मुखानतितुच्छकान् ॥

दुश्चरित्रान्विशेषेण पङ्गूनन्धान् दुराकृतीन् । असतोऽतीवसर्वत्र सदा संग्रहकानपि ॥

कृपणान् दुर्गतान्नित्यकलहैकपरानपि । न पीडयेन्न चाक्रोशेन्नावमन्येन्न भीषयेत् ॥

न वदेच्चापि दुर्भाषा वैमुख्यं प्रापयेन्न तु । भग्नान्तैव प्रकुर्वीत कुर्यात्प्राप्तमनोरथान् ॥

सुमुखानतियत्नेन दरिद्रोऽपि यतन्मति । कल्याण्या भाषया सम्यगभिपूज्यैव कर्मसु ॥

तादृशेषु विशिष्टैश्च पूजयेद्वासयेदपि । एवं सत्यत्र सुमहान् भाग्यवान्मतिमानति ॥

श्रीमान् कृती पुण्यकर्मा कृत्याकृत्यविशेषवित् ।

दयाद्रहदयो योगी कल्याणाभिजनो महान् ॥

धनधान्यग्रामसीमहद्राज्यमहाधनी ।

अपि सन् किं पुनः स्वस्य संप्राप्ते पुत्रपौत्रयोः ॥

विवाहे जन्ममौञ्ज्यादिमहाकर्मसु भूरिषु । ऽयोतिष्टोमादिकृत्येषु महादानादि कर्मसु ॥

यमयज्ञे शुभागारे पुण्ये शूलगवेऽपि वा । अष्टकायां सर्पबल्यां अपूर्वाधानकर्मणि ॥
प्रथमोपाकृतौ पुत्रपौत्रयोर्वा तथाविधे । अपूर्वपुत्रिकाताधेट(कसु)त्सुमहोद्ध(त्स)वकर्मणि

कथं समागतान् पूर्वप्रोक्तान् लोकान् महाशयाः ।

समागतान्महादुःखाद् दारिद्र्येणैव दुर्गतान् ॥

प्रकुर्याद्विमुखान् शक्तः स्वयमत्यन्तभाग्यवान् ।

यदिकुर्यादुत्सवेषु दरिद्रानागतान् गृही ॥

विमुखास्तस्य साश्र(श्री)स्तु सद्यो नष्टा भवेद् ध्रुवम् ।

समागता ये सुमुखाः प्राप्तकामा मुदायुताः ॥

अभ्यागताश्चातिथयः यस्य गेहान्महात्मनः ।

अहो प्रतिनिवर्तन्ते तस्य श्रीः सातिवर्धते ॥

प्रतिनित्यं विशेषेण चन्द्रमा इव शुक्रके ।

तदेव जन्म तस्यास्य भव्यं भाग्यं च तादृशम् ॥

शाखाचक्रमणेनालं प्रशस्तं प्रकृतं हि तत् ॥

ब्राह्मण्यप्रशंसा

बहूत्तत्रा किं तादृशं हि ब्राह्मण्यं वेदसंमितम् । देवचन्द्यमतिश्लाघ्यं पावनं पावक महत् ॥

संपन्निदानं कल्याणकारकं पापवारकम् । आपद्दृष्ट्वादिशमनं चिन्तितार्थप्रदायकम् ॥

तस्य दशनमात्रेण नरः पापात्प्रमुच्यते । आधिभ्याधिप्रशमनं कालमृत्युहरं परम् ॥

आश्रेयश्रीकारकं भव्यमूलकं चिन्तितार्थदम् । सर्वतीर्थैकरूपं तत्सर्वयज्ञफलप्रदम् ॥

तद्वाक्यजलमात्रेण सर्वपापानि देहिनः । प्रनष्टानि भवन्त्येव हीनवर्णोऽपि जायते ॥

महावर्णः सद्य एव यद्यनुग्रहका द्विजाः । तेऽनुग्रहैककर्तारः नशशाखिनोऽपि वा ॥

सप्त पञ्च त्रयो वापि यदि स्युः श्रोत्रियाः शिवाः ।

वेदाध्ययनहीनाश्चेच्छाखाध्यायिन एव वा ॥

पूर्वोक्तसंख्याकाः स्युश्चेदपात्रोऽप्यत्र पात्रताम् ।

इयादेवाविलम्बेन नात्र कार्या विचारणा ॥

यत्र त्रयो वा लब्धाः स्युः श्रोत्रियास्तत्र केवलम् ।
 परिषत्त्वं महत्प्राप्तं केवलं भवति ध्रुवम् ॥
 ब्रह्मविष्णुमहेशानां इन्द्रादीनां दिवोकसाम् ।
 त्रयस्त्रिंशत्कोटिसंख्याकानां सुमहतामपि ॥
 सान्निध्यमपि तत्रैव भवेदेव न संशयः ।
 गङ्गादीनां च सर्वासां नदीनां पुण्यपाथसाम् ॥
 सप्तानां शतसंख्यानां सर्वपापविरोधिनाम् ।
 षट्कोटिकोटितीर्थानां वेदानां चापि कृत्स्नशः ॥
 समुद्राणां च सर्वेषां श्रोत्रिया यत्र वा त्रयः ।
 सान्निध्यं तत्र भवति परिषत्त्वं च तत्र हि ॥

यत्राश्रोत्रियसाहस्रं दशसाहस्रमेव वा । परिषत्त्वं न तत्रास्ति तदानुग्रहकत्वकम् ॥
 न प्राप्नोत्येव नितरां श्रोत्रियत्वं च केवलम् ।
 शाखाध्ययनतः स्याद्धि तादृग्विप्रो महानति ॥
 तदर्थं ब्रह्मो यदि पुनः साक्षादीश्वर एव नः ॥

शाखाध्ययनहीनानां निन्दा

त्रिणा तु शाखाध्ययनं ये सभायां महाजडाः । परिषत्त्वं प्रकुर्वन्ति न तत्त्वं पतिपद्यते ॥
 अनुग्रहो यत्कृतस्मै न स तत्फलदायकः । तूष्णीको ह्यकृतप्रायः व्यर्थ एव भवेच्च सः ॥
 मन्त्रौकपूतं तत्कर्म मन्त्रा वेदैकवर्तिनः । तत्तत्क्रियासाधनाय ते मन्त्राः स्युरपेक्षिताः ॥
 तस्मात्स्वाधीनमन्त्रा ये ब्राह्मणाः श्रोत्रिया इति ।
 प्रसिद्धाः सर्वकृत्येषु प्रशस्ताः स्युरनुग्रहे ॥

वेदाध्ययनसंस्कारजन्यसंस्कृतभाषया । यथोच्यते तथैव स्यात्तेन ते स्युरनुग्रहे ॥
 निरपेक्षककर्तारः कर्तुं चाकर्तुमेव च । अन्यथाकर्तुमपि च शक्ताः स्युः सन्ततं हि ते ॥
 यथा चित्रप्रलिखिताः मर्त्यदेवमुरद्विषः । गजगोवाजिभुजगमृगहर्षक्षवानराः ॥

स्वकार्यकरणाशक्ताः तथा वेदविवर्जिताः । अनुग्रहकराः प्रोक्ताः महद्भिर्ब्रह्मादिभिः
 यदि मौह्येन ते तूष्णीं श्रोत्रियान्तर्गताः खलाः ।
 परिषत्त्वपि तिष्ठन्तस्तथास्त्विति वदन्ति चेत् ॥
 जिह्वायां तु तदीयायां प्रोतयित्वा खरं तु तत् ।
 शूलं दूताः कालसूत्रे याम्यास्तं ताडयन्त्यति ॥
 तत्कर्म च तथैव स्याद्यथाप्रोक्तं पुरा किल ।
 तस्मात्तु कर्मसाद्गुण्यहेतवे वैदिकान् शुचीन् ॥
 ज्ञात्वा परिषदः कुर्यादन्यथा नाशमेति तत् ।
 तत्कर्मापि प्रनष्टं स्यात् परिषत्त्वस्य तस्य च ॥

सभ्यलक्षणम्

विधायका महान्तःस्युर्वेदशास्त्रार्थवेदिनः । धर्माधर्मैकनिपुणाः कृत्याकृत्यविशेषगाः ॥
 पुण्यपापातिभीताश्च दयादाक्षिण्यतत्पराः । पौर्वापर्यविशेषज्ञा देशकालानुगुण्यतः ॥
 प्रवाचनैकनिपुणाः तथा प्रवचनेऽपि च । त्रय एव हि ते प्रोक्ताः ह्यीश्रीभीपुत्रसंयुताः ॥
 निधयः सर्वविद्यानां सुमुखाः सुलभाः परम् ।
 एतेभ्योऽप्यधिको ज्ञेयः सौजन्यश्रीनिकेतनः ॥
 अत्यन्तदाक्षिण्यपरः कल्पनीयोऽनुवादकः ॥

अनुवादकलक्षणम् अनुवादककृत्यम्

अनुवादककृत्यं तदत्यन्ताशक्यमुच्यते ! आदौ ज्ञेया गृहपतेर्वयः कर्म धृतिर्मतिः ॥
 कृतं च क्रियमाणं च चरित्रं चेष्टितं च तत् । बलाबले शक्तिभाग्यसामर्थ्यानियमादयः ॥
 अनुवादकसंज्ञेन सम्यगेतेखिला अपि । विज्ञेयाः स्युः पुनरपि तेषां परिषदामपि ॥
 मानसं तच्चरित्रं च तद्वाक्यानि पृथक् पृथक् ।
 तथाविधायकानां च कार्याकार्यादिकं पुनः ॥
 उक्तिप्रत्युक्तिवाक्यानि सर्वेषामपिकृत्स्नशः । अनुवादपुरोवादपश्चाद्वादिनानपि ॥

कृत्स्नान् शास्त्रमहामार्गावितथेनैवतान् स्वयम् । अनूद्य वेदमार्गेण त्रिवारं सम्यगेव वै
तथोर्ध्वबाहुर्निष्कर्षं तस्योद्धरणहेतवे । अन्यूनानतिरिक्तेन प्रकुर्यादिति सा श्रुतिः ॥
तत्रादौ शास्त्रवृ(ट्ट)ष्टानि यजमानस्य केवलम् । सभाभ्यनुज्ञा प्रथमोऽभ्यनुज्ञा स्वकृतिस्ततः
परिषद्दक्षिणापश्चाद्दशस्नानानि तानि वै । मृदादीन्यदि शुद्धयै कहेतूनि प्रवराण्यति ॥
पावनानि प्रशस्तानि महर्षिगदितान्यपि । संकल्पश्चापि वरणं त्रयाणां च पृथक् पृथक् ॥
सर्वेषामपि भूयश्च तत्तत्कृत्वानुरूपतः । अन्तरा ब्राह्मणं कृत्वा नान्दीं पुण्याहपूर्वतः ॥
कृत्वैव च विधानेन प्राच्याङ्गं च ततश्चरेत् । तथैव वैष्णवश्चाद्धं शालाहोमश्च पूवकः ॥
विज्ञापनाप्रकारश्च वचनं वाचनं तथा । अनुवादकवाक्यैकप्राधान्येनैव केवलम् ॥
विधायकानां वाक्यानि पर्यालोचनयैव हि । शास्त्राणामपि सर्वेषां पश्चात्परिषदामपि
परस्परैकवाक्यानि सर्वेषामेकवाक्यतः । निश्चयेन ततःपश्चादेकैकत्वेन तत्परम् ॥
यजमानमुखं दृष्ट्वा त्वं वदेति ततः पुनः । वाक्यं परिषदां श्रीमद्वचनं तेन तत्परम् ॥
अनुवादकवाक्यं च तत्तच्छ्रुत्यनुसारतः । कृच्छ्रानुष्ठानतस्तस्य परा सा कृतकृत्यता ॥

जाता त्वेति य (न्) प्रोक्तिः शालाहोमस्ततः पुनः ।

उत्तरारूयश्च परमो गोदानं दक्षिणादिना ॥

उदीच्यनामकं दिव्यं तच्छ्राद्धं च ततः परम् । भोजनं ब्राह्मणानां च भूरिदानं विशेषतः
दशदानानि पुण्यानि सर्वपापेभ्य एव च । मुक्त्यैभूयासमित्येव यजमानस्य चिन्तनम् ॥
सर्वं तदेतत्तरणोपायाः मर्त्यस्य देहिनः । प्राणिमात्रस्थोपदिष्टाः सर्वे विप्रमुखेन वै ॥
सर्वपापोत्तारणस्य ब्राह्मणा एव वेदिनः । उपायाः कथिता वेदशास्त्रकल्पदिभिर्दृढम् ॥
विना विप्रमुखं कर्म न किञ्चिदपि विद्यते । कर्ममात्रे ब्राह्मणो वै साक्षीसर्वस्य वैधतः ॥
ब्राह्मण (स्य कृतं) पूर्वं ब्रह्मणा वेद्यसा तथा । ब्रह्मणा रहितं कर्म तस्मात्कतुं न शक्यते ॥
ब्राह्मणानां तद्धनस्य निक्षिप्तस्य स्वशक्तितः । विभागः शास्त्ररचितः इत्येव श्रुतिसूत्रतः ॥

पादः परिषदं गच्छेत्पादो गच्छेद्विधायकान् ।

पादोऽनुवादकं गच्छेत्पादं कृच्छ्रेषु विन्यसेत् ॥

एवं यो ब्रह्ममुखतः प्रायश्चित्तं करोति वै । तस्मैवाशु तस्मात्तु कृतकृत्यो भवेदपि ॥

सर्वेभ्यश्चापि पापेभ्यः सकाशाद् ब्राह्मणो महान् । तारयेदवशान्नूनं वेदविच्छास्त्रपास्यः

ब्राह्मणस्योत्तमत्वे मनुनारदाद्युक्तश्लोकोदाहरणम्

अत्रोदं मनुना गीतं वचनं श्रुतिरूपकम् ।

यस्यास्येन सदाश्नन्ति हव्यानि त्रिदिबौकसः ॥

कव्यानि चैव पितरः किंभूतमधिकं ततः । नारदेनात्र कथितःश्लोककश्च न तारकः ॥

एक एवात्र निपुणः पाप्युद्धरणकर्मणि । उपायेनैव लघना वाक्ष्यमात्रेण बाडवः ॥

पुरा प्रोवाच भगवान् नन्दिश्लोकं पुरोदितम् । शंभुना देवदेवेन गौर्यै स्कन्दाय तत्त्वतः ॥

अस्मिन्नर्थे सर्वदेवपुरतः कारणेन वै । तं वो निरूपयिष्यामि तज्ज्ञप्त्यै शृणुताधुना ।

दैवतानि न तीर्थानि क्षेत्रकृच्छ्रतपांसि च । तुलितानि ब्राह्मणेन भवेद्युर्वेदिना सता ॥

यथाकथंचित्पूज्यः स्यात्सर्वकर्मसु सन्ततम् ।

अब्राह्मणो ब्राह्मणोऽपि त्वपात्रं पात्रमेव वै ॥

नामधारकमात्रो वा तथैव ब्राह्मणब्रुवः ॥

श्रोत्रियाश्रोत्रियादितारतम्यम्

श्रोत्रियो वेदतत्त्वज्ञो वेदपारग इत्यपि । ब्राह्मणानां तारतम्ये कथितं ब्रह्मवित्तमैः ॥

ब्रह्मवीर्यसमुत्पन्नो मंत्रसंस्कारवर्जितः । जातिमात्रोपजीवी च ह्यसावब्राह्मणः स्मृतः ॥

विवाहितायां ब्राह्मण्यां ब्राह्मणाज्जनितो यदि ।

मन्त्राभासक्रियामात्रो ब्राह्मणःस्यात् क्रियाक्षमः ॥

सज्जन्मतः क्रियालोपादपात्रमिति कथ्यते । सज्जन्मतस्सक्रियया पात्रमित्युच्यते बुधैः ॥

सज्जन्मतोऽसक्रियया नित्यकर्मादिशून्यतः ।

जातिमात्रोपजीवी यः स प्रोक्तो ब्राह्मणब्रुवः ॥

सज्जन्मनासंस्कृतः सर्वैः नित्यकर्मादिकृत्वव्ययम् ।

शाखामात्राध्यायी च श्रोत्रियः कथितोऽखिलैः ॥

वेदशास्त्रादितत्त्वज्ञः सर्वसंस्कारसंस्कृतः । ब्रह्मविद्ब्राह्मणो योगी वेदपारग उच्यते ॥

प्रोक्तेषु सर्वेष्वेतेषु श्रोत्रियो वेदतत्त्ववित् । उत्तमात्युत्तमौ ज्ञेयौ पावकौ पङ्क्तिपावनौ ॥
परदारपरान्नाभ्यां प्रतिग्रहविशेषतः । दुष्क्रियाभिर्ब्राह्मणत्वं हैन्यमेव प्रपद्यते ॥

परान्नेन मुखं दग्धं हस्तौ दग्धौ प्रतिग्रहात् ।

परस्त्रीचिन्तया चित्तं ब्राह्मणस्य निरन्तरम् ॥

एतद्दुष्टस्य चेद्देवं भविष्यति हि केवलम् । महात्मनो वैपरीत्यं ब्राह्मणस्य विजानतः ॥

वेदप्रवचनादास्यं कार्ताथ्यं प्रतिपद्यते । नित्यकर्मवशौ हस्तौ मानसं ब्रह्मचिन्तनात् ॥

सर्ववेदधरो विप्रो यदि शूद्रान्नतत्परः ॥

शूद्रान्नप्रतिग्रहीतृनिन्दा

सद्यः पातित्यमाप्नोति तदन्नं तत्परित्यजेत् ।

आहिताग्निः सदापात्रं सदापात्रं तु वेदवित् ॥

पात्राणामुत्तमं पात्रं शूद्रान्नं यस्य नोदरे । आमं शूद्रस्य पक्वान्नं पक्मुच्छिष्टमेव तत् ॥

शूद्रावामं कदाचिद्वा न गृह्णीयात् ततस्तराम् । विशिष्य तत्पितृश्राद्धे तेन दत्तं मुचेतसा ॥

तदुद्देशेन मृडात्मा प्रतिगृह्य दुराशया । मलिनीकरणात्पापान्मालिन्यं प्रतिपद्य वै ॥

विप्रत्वस्य स्वनिष्ठस्य स्वीयजातिच्युतो भवेत् ॥

तत्प्रायश्चित्तम्

तद्दोषपरिहाराय ब्रह्मकूर्चविधानतः । तपःकृच्छ्रं पुरा कृत्वा पक्षयावकभोजनः ॥

चतुर्विंशतिसाहस्रगायत्रीजपतस्ततः । द्वादशब्राह्मणानां च भोजनेन ततः पुनः ॥

गां दद्यादिति सर्वाणि गर्जन्ति जगतीतले ।

विविधान्यपि शास्त्राणि सौ(स)कृदेव कृतस्य वै ॥

एवमाद्वादशशुक्तं तदूर्ध्वं परितो ध्रुवम् । शूद्रान्नजीवी न भवेत्प्राणैः कण्ठगतैरपि ।

शूद्रान्नशूद्रसंपर्कान्मासमात्रेण बाडवम् । शूद्रीकृत्यावशात्पश्चाच्चण्डालत्वं करिष्यतः ॥

एकस्य शूद्रमात्रस्य पौरोहित्यं द्विजाधमः ॥

रजकादिभ्यः प्रतिग्रहफलम्

एकस्य शूद्रमात्रस्य पौरोहित्यं द्विजाधमः । संयाद्य पक्षमात्रेण रजकत्वं प्रपद्यते ॥

रजकस्य तथा तत्त्वं संप्राप्त्यैव दिनत्रयम् । द्वाश(स)त्वं समवाप्नोति तस्य तन्मासतो यदि
संप्राप्तश्चेद्द्विजो मूढः सूनत्वं प्रतिपद्यते । तस्य मासेन तत्कृत्यात्पौरोहित्या(रव्यकर्मणा)
तिलघातकजातित्वं लभते ब्राह्मणाधमः । तिलघातकपौरोहित्येन मासे न हाद्विजः ॥

सुराकृत्वमवाप्नोति मासतानूनमत्र वः ॥

रजकदाशतिलघातुकादिभ्यः प्रतिग्रहप्रायश्चित्तम्

प्रवचिम चैषां सौलभ्यान्निष्कृतिं शास्त्रचोदिताम् ।

चापाप्रयानं कृत्वादौ तत्सर्वं स्नान ततः ॥

कृत्वा यथावत्तत्रैव पुनः स मादितः (1) । लब्ध्वा विप्रमुखात्पश्चाद्दत्त्वागोत्रयमेव च ॥
यथाशक्ति ब्राह्मणानां भोजनं च सपर्यया । कृत्वा तदहंसामुक्तः पुनर्ब्राह्मण्यमश्नुते ॥

भिल्लनीचकिरातपुलिन्दादिपौरोहित्याश्रयणप्रायश्चित्तम्

भिल्लानां चकिरातानां पुलिन्दानां प्रहारिणाम् ।

यवनानां च हूणानां पर्पराणां दुरात्मनाम् ॥

पौरोहित्याश्रयाभ्यां च गृहचर्यादिबोधनात् ।

नक्षत्रतिथिवाराणामुत्तया तत्पापशान्तये ॥

मन्त्रतन्त्रजपादीनां करणे न च केवलम् ।

सद्यो वैकल्यमासाद्य न्यूनतां जातिहैन्यताम् ॥

सद्भ्यो महद्भ्यो ज्ञानिभ्यो न्यङ्गनैच्येतिनिन्दिते ।

पराभूर्ति च तुच्छत्वं सर्वाभाषणतामपि । सर्वेषामस्मृतित्वं च संप्राप्त्यैव च तत्पुनः ॥
चण्डालतुलितः पश्चात्तेषु चापि निकृष्टतः । तुच्छजातिर्भवेदेव नात्र कार्या विचारणा ॥

तस्यैतस्यापि वक्ष्यामि दुष्कृत्यस्यातिपावनीम् ।

निष्कृतिं शास्त्रविहितां परिषत्पूर्वमेव वै ॥

सन्ततं यावकाहारो मार्गमध्येतितापतः ।

धनुष्कोटौ विधानेन स्नास्यान्मासत्रयं शुचिः ॥

कालत्रयेऽपि नितरामघमर्षणमन्त्रकैः । जले निमग्नो नियतो द्रुपदामपि पावनीम् ॥

दशप्रणवगायत्री प्राणायामविधानतः । वायोर्निरोधनं कुर्वन् स्वकृत्यं चापि संस्मरन् ॥

कालं नयेद्यथाशास्त्रं पुनः संस्कारकर्मणा । गोपञ्चकप्रदानेन शक्त्या ब्राह्मणभोजनात् ॥

शुद्धो भवेदन्यथाऽसौ पूर्वां गतिमवाप्नुयात् ॥

स्वर्णकाररथकारादिपौरोहित्यनिषेधः

स्वर्णकारस्य तुच्छस्य रथकारस्यास्य पापिनः ।

सूतस्यायस्करस्यापि पौरोहित्याच्छ्रुताधिकम् ॥

दिवाकीर्त्यस्याघमूर्तेः पौरोहित्यं तु दुष्करम् । तन्मन्दिरप्रवेशेन तत्प्रतिग्रहकाम्यया ॥

कीर्तिर्यशोलक्ष्मीः श्रीः शोभा सौम्यता परा ।

भगो दाक्ष्यः सहश्चैव बलमोजो धृतिर्दमः ॥

तत्क्षणाद्विलयं यान्ति वैरूप्यमपि जायते ।

रात्रौ तत्स्मरणान्मूनं अश्रयलक्ष्म्याग्रहेऽस्य सः ॥

स्यातां प्रविष्टौ सुतरां तस्मात्तत्कीर्तनं दिवा । कर्तव्यं हि प्रयत्नेन तत्कृत्यमपि केवलम् ॥

क्षुरकर्म च नोच्चार्यं स्मरणीयं यतो नतु । तादृशस्यातिपापस्य पौरोहित्यं द्विजाधमः ॥

करोति यो वा मौढ्येन तस्यैते नरकास्थिताः ।

ये लोके कालसूत्रादिनामका यमलोकके ॥

नालं ते निखिलेनैव संग्रहेण वदामि वः ।

बहूक्त्वा (क्त्या) किं महाभागा ब्राह्मो वाच्योऽपि नैव सः ॥

किंतु नित्यं स पापी तु प्रेक्षणीयोऽपि नैव तु ।

यदि दृष्टः स मूढात्मा कदाचिदवशादपि ॥

सद्यः सूर्यविलोकः स्यात् पुण्डरीकाक्षमेव च ।

स्मृत्वा च द्रुपदां दुर्गां शचीं लक्ष्मीमुमां तथा ॥

दशप्रणवगायत्रीं जपेदपि सकृच्चिद्रवाम् ।

नक्षत्रजीवी लोकेऽस्मिन् निन्द्यो भवति केवलम् ॥

न भवेद्देव नितरां देशग्रामपुरोहितः । सर्वजातियुतग्रामपौरोहित्येन केवलम् ॥

संक्रोड्यं भवेन्नूनं तस्मात्तत्संपरित्यजेत् । षोडशग्रामचण्डालपौरोहित्येन तत्क्षणम् ॥

तत्तज्जातीयपापानाम्मालयोऽयं न संशयः ॥

वेश्याराजादिपौरोहित्यनिषेधः

सर्वप्राणेन नितरां वेश्यावीथीपुरोहितः । न भवेद्देव कामेन तस्य चित्तं तु दुस्तरम् ॥

अत्यन्तनिन्दितं राजपौरोहित्यं महात्मभिः । तदेकदिनमात्रेण धनाधोगतिदा सदा ॥

पौरोहित्येन नितरां करदीपिकजीविनाम् ।

ज्ञातजन्मस्वयं नूनं ज्वालाभास्वत्पिशाचताम् ॥

संप्राप्य पश्चाद्दुःखेन खद्योतत्वं प्रपद्यते । गुरुवारेष्वसंभाष्यो गोपालानां पुरोहितः ॥

भौमवारेष्वसंभाष्यो मत्स्यघातिपुरोहितः । त्रियामासु न संभाष्यो ग्रामपालपुरोहितः ॥

भानुवारेष्वसंभाष्यो चित्रकारपुरोहितः । स्थिरवारेष्वसंभाष्यः शस्त्रध्रुवपुरोहितः ॥

इन्दुवारात्प्रेक्षणीयः शबराणां पुरोहितः । सौम्यवारेष्वसंभाष्यो यवनानां पुरोहितः ॥

सर्वेषां रथकाराणाम्भ्रष्टानां च शिल्पिनाम् । सौचिकानां तुन्नवायरजकानां पुरोहितः ॥

बुधवारे न प्रशस्ता भाषणादिषु कर्मसु । पौर्णमासीष्वमास्त्रेवं चर्मकारपुरोहितः ॥

संज्ञापदिष्वयोग्योऽयं किं वा संभावनादिषु । सूततक्षकमाहिष्यमण्डहारकजीविनः ॥

पौरोहित्येन ये ते वै संक्रान्तिष्वेव केवलम् । न संभाष्यो विशेषेण न प्रष्टव्याश्च रात्रिषु

शुक्रवारेषु सर्वेषु करदीपोपजीविनः । न दर्शनीया यत्नेन परं सायात्तु तेषु वै ॥

प्रतिष्ठति श्रीयत्नेन तस्मात्ते तदनन्तरम् । सदा भव्येषु पुण्येषु कल्याणेषु विशेषतः ॥

उ (तमे ?) पु च सर्वेषु प्रेक्षणीया दिवा न तु ।

अहस्वलक्ष्मीस्तेषु स्याल्लक्ष्मीस्सायं स्थिरा भृशम् ॥

तस्मात्तु दर्शनं तेषां सायंकाले विशिष्यते । सर्वपैतृकवारेषु शिबिकावाहनक्षमाः ॥

न द्रष्टव्या न संभाष्याः कल्याणेषु विशेषतः । दर्शनं प्रवरं तेषां बन्धूनामागमेषु च ॥
 मौञ्जीविवाहसीमन्तपुण्यशूलगवादिषु । नितरां न प्रवेष्टव्यः बुरूडानां पुरोहितः ॥
 मृतकाशौचकालेषु तन्तुवायपुरोहितः । न संभाष्यो विशेषेण प्रेक्षणीयोऽपि नैव तु ॥
 बह्वस्वीकारकालेषु शुभकार्याय केवलम् । अत्यन्तावश्यकोऽयं स्यात् तन्तुवायपुरोहितः ॥
 ते तीर्थजीविनो नित्यं तिष्ठन्तस्तत्र भूरिशः । सर्वजातीयसंघातधनग्रहणलोलुपाः ॥
 वज्र्यावर्जं कराहित्यमानसा दुष्टचेतसः ॥

शूद्रार्थमानीतपवित्रपाणिब्राह्मणस्यहव्यकव्यादिनिषेधः

शूद्रार्थानीतसहर्षपवित्रधृतमुष्टयः । अत्यन्तनिन्दिताः पापाः न योग्या हव्यकव्ययोः
 बाह्यमात्रेणापि नार्च्याःस्युर्नवन्द्या करसंपुटात् ।
 वेदशास्त्ररतास्तेऽपि न पङ्क्त्यर्हाः कदाचन ॥
 पुण्यक्षेत्रकृतावासाः तादृङ्निन्दितकर्मणाम् ।
 करणाद्दूषिता एव भवेयुर्ब्राह्मणा अपि ॥
 पुण्यक्षेत्रकृतावासान् स्वकर्मनिरतानपि । तत्क्षुद्रशूद्रतत्तीर्थप्रतिग्रहमहाविलम् ॥
 ष्युतित्वं विप्रतस्सद्यः कारयत्यतिसत्त्वरम् । प्रतिग्रहरता विप्रा पुण्यतीर्थतटेष्वति ॥
 वयमेवात्र कृत्स्नानां दानानां ग्राहका इति ।
 वदन्तः सततं क्रौर्यप्रोक्तिपूर्वचवि च विकाः (वचांसि च) ॥
 त एव कीर्तिता (नित्यं ?) पापिनो ब्रह्मराक्षसाः ॥

प्रेतान्नभोक्तृनिन्दा

एतत्समाः प्रेतभुक्तिपरा अपि न संशयः । त्रिभुक्तिनष्टोद्धशस्य नग्नप्रच्छादनस्य च ॥
 नवश्राद्धे कुटुम्बस्य श्राद्धे भुक्त्यष्टतस्तथा । एकाहनामकश्राद्धे सकृत्तत्प्राशनस्य च ॥
 तथास्थिपायसस्यापि ब्राह्मण्यं नष्टमेव हि । पुनरुद्धरणं नास्य तन्नष्टं नष्टमेव हि ॥
 दुःकर्मनष्टब्राह्मण्यः ख्यातोऽयं नित्यसूतकी । न संपृश्यौ विवाहादिशुभकर्मसु सन्ततम् ॥

न प्रवेश्यो न पूज्यश्च न संस्पृश्यश्च सर्वथा ।

तद्भक्षितान्नपुलकसंख्याजन्म स्वयं पुनः ॥

बालरण्डा भवेन्नूनं तस्मादेनं निरन्तरम् । चित्यग्निदग्धोलकातुल्यं न पश्येच्छुभकर्मसु ॥

यद्ययं देहसंस्पृष्टः कदाचिदवशादपि । स्पृष्टस्थालं जलेनैव संप्रक्षाल्य करेण वै ।

स्वकर्णं दक्षिणं दृष्ट्वा नासिकान्तं च तारतः ।

त्रिवारं व्याहृतिश्चापि जपित्वैवं पुनस्ततः ॥

इदं विष्णुं जपेच्चापि नासौ नोचेद्भवेद(दि)ति । दौर्भाग्यप्रथमं पात्रं शरणं निखिलागसाम्

त एते ये (?) प्रोक्ताः निखिलेनासतोद्य वै ।

न योग्यास्सर्वकार्याणामित्येवेति सुनिश्चयात् ॥

न हव्येषु न क्रत्र्येषु शान्तिपौष्टिककर्मसु । लौकिकाधविशेषेषु पुण्यवैदिककर्मसु ॥

स्वबुध्या नाह्वयेन्नित्यं नापि संभावयेदपि । यद्यागताः स्वयं ते तु पुरस्कार्या न चैव हि ॥

न गौरवं प्रकुर्वीत ताटस्थं तत्र चाश्रयेत् । तत्कृतं चोपकारं वा नाङ्गीकुर्याद्विशेषतः ॥

कथञ्चन विशेषेण परिपत्सु न योजयेत् । विधायकेषु वा नूनं मृत्वेक्ष्वपि विचक्षणः ॥

परित्याज्याश्च ते ये स्युः सन्ततं भ्रामयाजकाः ।

तत्प्राधान्यपराः पापाः वृत्त्यन्तरविहीनतः ॥

एतावदेतत्कार्याय समष्टिजनकल्पितः । क्रूरवृत्तिविशेषोऽयं ये वा तज्जीविनो द्विजः ॥

प्रशस्ता वापि ते सर्वे तानेतान् सर्वकर्मसु ॥

परित्याज्याब्राह्मणलक्षणम्

परित्यजेद्विशेषेण वेदिनोडा(दा)म्भिकानपि ।

काकवृत्तीन् व्याघ्रवृत्तीन् बकवृत्तीन् दुराशयान् ॥

सुतरां वर्जयित्वैव समीचीनान् सुचेतसः ।

येनकेनापि सन्तुष्टान् सद्वृत्तीन् पुण्यपापयोः ॥

कृतचित्तान् विचारेषु सदाचारपरानपि ।

न यज्ञान् बुद्धिसंपन्नान् सदा दाक्षिण्यसुन्दरान् ॥

वैश्वदेवसमये समागतार्थमनिराकरणवर्णनम्

५६

सौजन्यनिलयान्शान्तान्स्थाप्यपक्षविवर्जितान् ।

परद्रव्यपरक्षेत्रपरदारपराङ्मुखान् ॥

गृहीयात्सर्वकृत्येषु ब्राह्मणान् ब्रह्मवादिनः ॥

वैश्वदेवकालागतानामनिराकरणम्

यादृशो यः कश्चिदपि वैश्वदेवावसानके ।

क्षुत्तृष्णाभ्यां समायुक्त आगतश्चेत्तदा गृही ॥

शक्तौ सत्यामन्नदानमात्रेण सुतरामयम् । संतर्प्यश्च विशेषेण प्रपाल्यः तिन्मवाक्षयतः ॥

तिरस्कार्यो न वाच्यश्च तस्मिन् काले विशेषतः ।

सर्वेऽपि पात्रतां यान्ति भक्तदानाय गेहिनः ॥

विप्रवेष्टेण सततं तन्तुमात्र प्रधानकः । संप्राप्तपूर्वाङ्गण्य इत्येव सततं मतिम् ॥

कुर्वन् सुमहदानोति सौभाग्यं ब्राह्मणोत्तमः । अन्नप्रदानकालेषु परेषां विद्विषां द्विषाम् ॥

तेषां चापि समानां तामर्चां कुर्यान्न चान्यथा । शाकसूपप्रदानादिविषये पक्षपाततः ॥

एकपङ्क्त्युपविष्टानां न्यूनाधिभ्यं न कारयेत् ॥

सद्ब्राह्मणानां भिन्नपङ्क्त्युपवेशननिषेधः

करणात्तस्य नितरां पात्रकं सुमहद्भवेत् ।

सदाचारपरान् शान्तान् श्रोत्रियान् ब्राह्मणान् सतः ॥

ज्ञातत्रिपूर्वकान् साधून् तादृशोऽपि स्वयं सदा ।

भुक्तिकाले भिन्न पङ्क्तौ बुद्ध्या नैवोपवेशयेत् ॥

तादृशान् यदि मोहेन ब्राह्मणान् पङ्क्तिपावनान् ।

परित्यज्यान्यतो भुक्तिमात्रेणासौ पतत्यधः ॥

अश(ग)र्ह्यीयव्रतमहानियमाभासहेतुना । सद्यो विप्रतिरस्कारकिलिब्रषात्पतितोऽभवत् ॥

सत्कर्मविकलस्वज्ञः विद्याशौचे पराङ्मुखः ।

दुराचारो (?) तान् तादृशान् ब्रह्मणोत्तमान् ॥

दुराचारकुवर्त्मभ्यां भिन्नपङ्क्त्युपवेशनात् ।
 सद्यो भ्रष्टश्च म(प)तितः ब्राह्मण्यात्किल्बिषो भवेत् ॥
 मन्त्रार्थो ब्राह्मणमुखाद्विज्ञेयो नान्यवर्त्मना ।
 मन्त्राश्च वेदाः सर्वेऽपि विप्रोच्चारणपूर्वकात् ॥
 अनूच्चारणतश्चापि स्वस्याधीनाः स्युरेव वै ।
 तादृशान् ब्राह्मणान्नूनं त्यजन् भुक्तौ तु पङ्क्तिषु ॥

कथं तरेदयं मूढो गुरुन् गुरुसमानपि । वेदमन्त्रैः क्रियाः सर्वाः वेदमन्त्रस्तपःक्रियाः ॥
 सर्वक्रिया वेदमन्त्रैस्तस्माद्देवपरो द्विजः । वेदस्य वेदिनश्चापि न भेद इति गोमिलः ॥
 वेदमेव जपेन्नित्यं यथाकालमतन्द्रितः । जपान्तरेण किं तस्य नित्यं वेदजपः परः ॥

गायत्र्या वेदमातुस्तु जपमात्रेण केवलम् ।
 ब्राह्मण्यं सुस्थिरं सम्यग्गायत्री तादृशी शिवा ॥
 गायन्तं त्रायते यस्मात् गायत्रीत्युच्यते बुधैः ।
 न गायत्र्याः परो मन्त्रः सा सर्वश्रुतिमभ्यगा ।
 यज्जपेनाखिलजपः सिद्धो भवति सन्ततम् ॥

यज्जपेन विना सर्वः साक्षादीशसमोऽपि वै । द्विजमात्रो निपतति तत्तुल्योऽन्यो मनुर्न हि
 तस्मिन्नस्त्राणि सर्वाणि धन्म (धान्या) नि निखिलान्यपि ।
 तदर्थचिन्तनं नृणां निदिध्यासनमेव हि ॥
 नान्यन्ननिदिध्यासनं स्यात्तत्पष्ठीक्रियतेऽद्य वः ।
 यो नो धियो बोधयति कुर्विदं कुर्विदं त्विति ॥
 तस्मिन्नेतस्मिन् समये उदयास्तमयादिना ।
 तार्तीयिकपदस्यार्थस्तत्र स्यात्तु धियः पदम् ॥

द्वितीयावचनं भूरि तद्बहुस्यान्न चेतरेत् । न षष्टि बहु तत्प्रोक्तं वचनं चेति सूरिभिः ॥
 प्रचोदयाद् बोधयति तस्य देवस्य तादृशः । सवितुस्तद्वरेण्यं वै वरणीयं विशेषतः ॥

नित्योपास्यमिति ज्ञेयं भर्गो धीमहि कः परः ।
 अर्थश्चेदिति संप्रोक्ते सवितुश्चापि तादृशः ॥

नित्योपास्यं तद्भर्गस्तु तेजोध्यायी तु इत्यसौ । अर्थप्रकथितः सर्वैर्महद्भिर्ब्रह्मवादिभिः ॥
कथं नपुंसकं भर्ग इत्युक्ते तु प्रवच्मि तत् । यशो भर्गः सहश्चेति साहचर्येण तत्तथा ॥
भर्गइत्याह सा साध्वी तेज एवेति चोदनात् । सर्वलिंगैः सर्ववाक्यैः सर्वशब्दैरयं विभुः ॥
प्रोच्यते खलु तेनात्र गायत्रीति हि फण्यते । तेन स्त्रीलिंगसंप्रोक्तिर्ब्राह्मणो नैव दूषणम् ॥

दैवतं देवतादेवः इति लिंगैर्यतः स्मृतः ।

गायत्र्याख्यं तु तत्तेजोध्यायाम (ध्यायेम) इति वै मनोः ॥

तस्यार्थ इति कृत्स्नार्थो निश्चितः सर्ववेदिभिः । एतन्महामन्त्रमात्रोपदेशेनैव बाडवः ॥
सर्वाचार्यैः सर्वगुरुः कृतार्थश्चापि जायते । तज्ज्ञपो विप्रमात्रस्य त्रिसन्ध्यासु दिने दिने ॥
दशकान्यूनतत्कार्यैः तन्न्यूने स जपो ध्रुवम् । ब्राह्मणत्वस्थापनार्थं जागरूपो भवेन्नतु ॥
सहस्रपरमां देवीं शतमध्यां दशावराम् । सन्ध्यां नोपासते ये तु कथं ते ब्राह्मणाः स्मृताः ॥
ये सहस्रं जपन्त्येनां गायत्रीं ब्राह्मणोत्तमाः । त तेषां श्राद्धभोक्तृत्वहैन्यं तत्स्यात्कदाचन
यथोपदिष्टा गायत्री त्यक्तुं विप्रैर्न शक्यते । कदाचित्सर्वथा तद्बहुपरिष्ठास्तदुद्भवाः ॥
वेदाद्या निखिलाविद्यात्तदुक्तश्च क्रिया अपि ॥

वेदत्यागनिन्दा

त्यक्तुं तदुल्लङ्घयितुं ब्राह्मणेन न शक्यते । वेदस्वीकरणे त्यागे प्रतिसंवत्सरेऽपि च ॥
होमपूर्वं गुरुमुखादुपदेशात्परं श्रुतेः । उपसर्जनतस्तस्या ये बाङ्गत्वेन (मात्रेण) शब्दिताः ॥
तेषामप्युपदिष्टवान्न संलब्धयो हि सर्वथा । यत एते चोपदिष्टाः गुरुणा बहिसन्नियौ ॥
वेदहोमात्परं प्रत्ययने तैष्यां तथा पुनः । श्रावण्यापि चोत्सर्गोपाकृत्योः प्रतिवत्सरे ॥
त्यागश्च प्रहणं नित्यत्वेनैव प्रतिपादिते । उपदेशः स येषां तेऽनुल्लंघ्या महत्तराः ॥
तदुक्तान्यपि कर्माणि कर्तव्यान्वेव सन्ततम् । उपदिष्टमहामन्त्रत्यागे तु सुमहान् परः ॥
प्रत्यवांयो दृढतरो द्विजमात्रस्य पेशलः । अत्यन्तपीडाकरणे परं (?) दिने दिने ॥
धारणाध्ययनं कार्यं अपूर्वाध्ययनं न तु । तदानीं कर्मकालत्वाद्ब्राह्मणानां महात्मनाम् ॥
अपूर्वाध्ययनस्यात्र नित्यं कालो न लभ्यते ।
तस्माद्देदादिस्त्यागस्तदा कार्यो महात्मभिः ॥

संत्यागमपि तेषां वै वेदप्रोक्तेन वर्त्मना । प्रकुर्यान्नान्यमार्गेण स मार्गश्च निरूप्यते ।

स्नात्वाऽऽचार्यो दर्भपाणिः रचितक्षुरकर्मभिः ।

वर्णिभिर्निखिलैः शिष्यैः ब्राह्मणैः कर्मतत्परैः ॥

समन्वितस्तु संकल्प्य प्रतिष्ठाप्य विधानतः ॥

उत्सर्जनविधिः

पावकं चेध्मतन्त्रेण वर्धयित्वा प्रपूजितान् ।

स्थापितान् पूजितान् पूर्वमीशान्यां दिशि तत्क्रमात् ॥

जुहुयाच्चक्षुषोरन्ते काण्डधीन् काण्डदेवताः ।

सदसस्पतिकान् सर्वान् वेदान् वेदादिनैव हि ॥

ऋग्वेदादौ च गायत्री ऋचमाज्येन तत्परम् । हावयित्वा यजुर्वेदे छन्दोबद्धैस्तथाविधैः
वाक्यबद्धैर्वर्णमात्रप्रधानैः पादरूपकैः । होमं कृत्वाथ सामाख्यं तत्परं तं चतुर्थकम् ॥
हावयेदेव विधिना यजुर्वेदे तु तत्र वै । वर्णत्रयात्मकं मन्त्रद्वयमादौ ततः पुनः ॥
चतुर्वर्गात्मकं वर्णद्वयं वै तदनन्तरम् । देवो व इति मन्त्रः रयादित्येवं सति केवलम् ॥
मन्त्रमात्रेण होमो हि प्रकृते कर्मणेत्यथ । होमः कथं भवेदत्र विषये सति वेति वै ॥
तस्यैवं हि समाधानं छन्दोबद्धं तु तादृशम् । एकमेव भवेद्वाक्यं द्वात्रिंशद्वर्णकल्पितम् ॥
अत्र वाक्ये श्रेष्ठ इतिस्थाने शर इति स्म वै । वर्णभेदेन सा संख्या पूरणीयेति छन्दतः ॥
मार्गतो ज्ञेय इत्येव छन्दोविद्धिरुदाहृतः । प्रधानञ्जुहु(हो)त्यथ गुरुः वेदारम्भणमञ्जसा
उत्सर्जनांगभूतं वै करिष्येत्यखिलानपि । कुशस्थितः कुशशयः तादृशान्वाचयेच्च तान् ॥
स्ववेदादिक्रमेणैव सर्वान् वेदान् प्रवाचयेत् । कल्पान् व्याकरणं चापि वेदलक्षणजालकम्
ज्योतिस्सूत्रं वेदलक्ष्मं छन्दःशास्त्रं ततः पुनः । मीमांसाद्वितयं चापि चेतिहासमहं ततः ॥

सत्यं तपश्चेति तदस्तपोवाक्यं च वाचयेत् ।

एवं सर्वान् वाचयित्वा स्ववाक्योक्तिप्रपूर्वतः ॥

उत्सृष्ट्वा वै वेदाश्चेति परिधानीयवाक्यतः । प्रवाचनात्परं सम्पद्य् उत्सर्गं तं समाचरेत् ॥

उपाकर्माप्येवमेव श्रावण्यां तत्समाचरेत् ।
 वेदादयः स्वीकृताश्चेदियान् वेदोऽखिलः समः ॥
 स्वीकारोत्सर्गयोरेवं वेदानां प्रतिवत्सरम् । उपदेशमुखेनैव कर्तव्यत्वं श्रुतीरितम् ॥
 तस्मान्तप्ते निखिला वेदविद्यादयः सतः ।
 ब्राह्मणस्यानुलङ्घ्याः स्युस्तैरुक्तानि तु यानि वा ॥
 कर्माणि कर्तव्यत्वेनैव विहितानि समासतः ।
 तान्येवेति न चान्येन यदि तानि पराश्च याः ॥
 विद्या अनुपदिष्टा हि तास्तस्मान्निखिलाः पराः ।
 अत्यन्तावश्यकत्वेन न संग्राह्याः कदाचन । यद्ये तद्विरोधेन स्युश्चैतानि हि वैदिकैः ॥

व्यतिरिक्तविद्या

स्वीकृतुं शक्यते नो चेत् तानि सर्वाणि ताश्च वै ।
 स्वीकृतुं नैव शक्यन्ते एतद्भिन्नास्ततः पराः ॥
 शिल्पविद्यादिवत्प्रोक्तास्तदुक्ता अपि तत्क्रियाः ।
 अविरोधे परिग्राह्या विरोधे सति ताः पुनः ॥
 अत्यन्तदूरतस्त्याज्याः मानवं तत्र केवलम् ।
 यद्वा किञ्चेतिवाक्येन भेषजत्वेन चोदितम् ॥
 तच्छास्त्रं तेन संग्राह्यं मनुनैव प्रकीर्तितम् । यद्यप्यनुपदिष्टं तत्तथा गौतमनिर्मितम् ॥
 सूत्रकारकृतं सर्वं कश्यपादिप्रकल्पितम् । तदाज्ञया विरचितं शास्त्रं पाराशाराख्यकम् ॥
 वेदव्यासेन रचितं शंखेन लिखितेन च । रचितं धर्मसिद्ध्यर्थं कृतं कात्यायनेन च ॥
 यदेतदखिलं शास्त्रं वेदसूत्राविरोधतः । सर्वसाधारणेनैव यदेतत्प्रतिपादितम् ॥
 तदेतत्सकलं प्राह्यं तद्भिन्नं यत्परित्यजेत् । सर्वश्यामपदिष्टत्वाद् अत्यन्तावश्यकं स तु ॥
 अविहद्वं धर्मशास्त्रमात्रं सर्वर्षिसम्मतम् । अत्यन्तानुपदिष्टत्वेऽप्येतत्कैश्चिन्महर्षिभिः ॥
 वेदसूत्राविरुद्धत्वादर्शनोयं च तेन वै । संग्राह्यत्वेन तद्धर्मकार्याणां नित्यकर्मणाम् ॥

बोधकत्वेन सुतरां तत्प्रयोगक्रमोक्तिः । विधायकत्वेन केषांचित्सम्मतं तन्निरूपणम् ॥
तारव्याहृतिगायत्री साक्षात्प्रस्तारवर्त्मना । यथा प्रस्तार विस्तार विभूतिर्वेदमात्रके ॥
तथा शेषचतुर्वेददिव्यप्रस्तारजन्यतः । ऋजीषतस्समुत्पत्तिस्तदङ्गानां तयोरपि ॥

मीमांसासूत्रयोः सत्यतपोवाक्येतिहासयोः ।

नान्येषामिति निष्कर्षस्तस्मादेषां च सूरभिः ॥

पुराणानां स्मृतीनां च वैषम्यभियदित्यलम् । वेदप्रस्तारतच्छिष्टृजृजीषजगतेस्तराम् ॥
अभावेन पुराणादिग्रन्थानां तादृशां तथा । स्मृतिनामपि तन्मध्यकुतप्रक्षेपणादितः ॥
अप्रामाण्येऽत्र संजाने तत्कृत्यै महतामपि । आर्षानार्षविभागैकतत्प्रमाणस्य कस्यचित् ॥
विशेषदर्शनादेस्तु जनकस्य दृढस्य वै । राहित्येनैव नितरां तत्साम्यं तन्महत्त्वकम् ॥
वक्तुं न घटतेऽतीव तेन चैतेषु केवलम् । विवादादर्थेष्वगातेषु वादिनां भिन्नभिन्नतः ॥
परिहारकृते तेषां एतद्ग्रन्थगतं वचः । तत्तत्कल्पितशङ्काक्रान्तत्वेनैव क्षमं न तु ॥

विश्वासाहस्य तेषां चेद्वेदादीनां तु सर्वथा ।

तस्याः कल्पितशंकायाश्चरणव्यूह वाक्यतः ॥

प्रस्तारलक्षणार्थैश्च राहित्येनैव सन्ततम् । प्रामाण्यं स्वत एतेषां औत्पत्तिक इतीरितः ॥
पदस्य वर्णमात्रस्य वा वाक्यस्य स्वरस्य वा । व्यत्यासो यत्र कुत्रापि भेदः प्रक्षेप एव वा ॥
घटते नैव सुतरां वेदमात्रे शिवात्मके । तत्राल्यन्तं जागरूका स्तत्तद्विशदकर्मणि ॥

प्रस्तावचरणव्यूहलक्षणान्यखिलान्यपि ।

किञ्च वेदाश्च सूत्राणि कल्पाः शाखाः समन्ततः ॥

अध्यासनाध्ययनतः पदक्रममुखेन वै । अतिस्पष्टाः सुप्रसिद्धाः प्राजापत्यादिसंज्ञया ॥

काण्डत्वेनैयंतीति चात्र छन्दांसि संख्यया ।

मन्त्रा इयंतकर्माणि याज्याश्चापि पुरोरुचः ॥

पुरोनुवाक्याः सामिधेन्यः प्रैषाः न्यूखाः प्रपाठकाः ॥

अनुवाकाश्च काण्डाश्च सूक्तान्यध्यायसंख्यया ॥

पदानीयन्ति वर्णानि प्रेष्यनामादिनामतः । अत्यन्तमिति क्लृप्ताभ्यां मर्यादावरिघट्टिताः

शक्यार्था एव तेनैते वेदांश्छदांसिकल्पकाः ।

शक्यार्था एव नितरां प्रमाणत्वेन चोचिताः (चेरिताः) ॥

ये शक्यास्ते परं प्रोक्ता अप्रामाण्ये प्रतिष्ठिताः । यद्यप्यत्र पुनर्वेदवाक्यमेकं तु वर्तते ॥

वेदा वा इति वाक्यान्तर्गतानन्तस्य मानसम् ।

इदमेव प्रकथितं साम्नः शाखास्तथाविधः ॥

प्रोक्ताः सहस्रसंख्याकाः यजुःशाखाः स्वतन्त्रकाः ।

एकं शतं संख्यया ताः ऋगादीनां विधायकाः ।

आयुर्वेदधनुर्वेदगान्धर्वादिधुरंधराः । तस्मात्तत्रत्यानन्तस्य पदस्य न तु तादृशे ॥

अध्यापनाद्यशक्यार्थं ग्रन्थबाहुल्यकारणात् ।

ऋक्सामादिकशाखानां बहूनामपि केवलम् ॥

तदनुप्राहकत्वेन शिक्षकत्वेन राजवत् । शतानामपि शाखानां सैकानां तन्नियोजने ॥

विनियोगः सर्वदृष्टः पृथक्त्वेन परस्परम् । मन्त्रतन्त्रक्रियाभेदशतकेऽप्यत्र केवलम् ॥

औद्गात्रहोत्रयोस्तद्वत्तद्भेदेन कर्मसु । शस्त्रस्तोमस्तोभपृष्णगीतिसंभिन्नभिन्नतः ॥

विधिदृष्टा मार्गभेदाः सहस्रादिप्रभेदतः । नैतावता ते विज्ञेयाः अशक्यार्था इति ध्रुवम् ॥

शाखाबाहुल्यतश्चापि क्रियाबाहुल्यतस्तथा । मन्त्रबाहुल्यतस्तन्त्रप्रयोगक्रमविस्तरैः ॥

मन्त्रोच्चारणभेदैश्च तदाचारादिकीर्तनैः । अनन्तास्त इतिप्रोक्तास्तच्छाखास्तु वक्षि वः ॥

तैस्तैस्तु शाखिभिः सम्यगध्येतुं तत्क्रियास्तथा ।

ज्ञातुं कर्तुं सम्यगेव शक्यन्ते किल सूक्ष्मतः ॥

अनायासेन निखिलैरास्तिकैर्वैदिकोत्तमैः ।

बहूक्त्वा किं पुनर्वक्षि वैशद्या याति सौख्यतः ॥

यवैश्च तण्डुलैराज्यपयस्सोम दधि (... ?) । यवाग्वादिदशद्रव्यैरग्निहोत्रं तु तादृशम् ॥

एकं दशविधं प्रोक्तं मन्त्रतन्त्रक्रियादिभिः । एतदत्यन्तगहनमशक्यं किमु पश्यत ॥

कर्तव्यनिश्चितधियां एतदत्यन्तमुन्दरम् । सुलभं सुखदं श्रीमस्यक्तकाठिन्यरञ्जितम् ॥

एवमाचमनं त्वेकं मन्त्रतन्त्रविभेदतः । तैस्तैः शतगुणं प्रोक्तं किमशक्यं तथाविधम् ॥

ज्योतिष्टोमाद्यस्त्वेवं बहुरूपाः श्रुतीरिताः । नाशक्या एव सुतरां सुलभा देशकालतः ॥
एकोऽप्ययं ऋतुः श्रीमान् साध्या वत्सरतस्तथा । मासतश्च चतुर्विंशद्दिनतो द्वादशादिवः ॥

एताद्गुक्त्या सोऽयं किमसाध्यः शक्य एव वा ।

अनन्तमार्गभेदैस्तैरनन्तत्वात्प्रपश्यत ॥

अपरे ज्ञेय एवेति किं वा चैतद्य ईदृशः ।

अभ्यासात्सुलभः सूक्ष्मः अनभ्यासे तु केवलम् ॥

हालाहलाधिकश्चेति भयव्यामोहकार्यति । बहुना किं स्नानमेकमादौ शतविधं स्मृतम् ॥
मन्त्रतन्त्रक्रियाभेदैः तैस्तैरुक्तं महात्मभिः । तदसाध्यमतश्चेति तद्गतिर्गहना परा ॥
इति त्यक्तुं तु तद्युक्तं सर्वमेवं शतोत्तरम् । अनन्तत्वेन च प्रोक्तं प्रस्ताराह्नौकिकादपि ॥
कृत्यादिद्वन्दसां वृत्तसंख्यासु महतीति वै । स्पष्टत्वेनैव सर्वत्र ज्ञाता यद्यपि तावता ॥
नास्त्येव हि महाभीतिर्नष्टोद्दिष्टप्रमाणतः । अतिसौलभ्यतो ज्ञातुं वृतानां तादृशामपि ॥

तत्त्वं स्वरूपं लगयोः (लग्नस्य) संख्यां च ततः परम् ।

अध्ययोगश्चरमपि यथा सौलभ्यभागयम् ॥

तद्वद्वेदाश्च सूत्राणि तान्यङ्गानि विनैव हि । ज्ञानेन बहुलायासं तत्स्वरूपं तथाविधम् ॥
मात्राबलं वर्णवर्त्मसन्तानातानतत्वगाः । ज्ञातुं सुखेन शक्यन्ते तस्माद्वेदेषु तेऽपि ॥
यत्र कुत्र ग्रन्थराशौ शङ्काप्रामाण्यसंशयाः । न भवेयुर्हि महतां ज्ञानिनां तत्ववर्त्मनः ॥
विशेषदर्शनं तस्य वेदप्रस्तार एकशः । विशेषदर्शने तस्मिन् अप्रामाण्यैकवारकौ ॥
नष्टोद्दिष्टौ तत्र चापि सर्वसंशयवारकः । लग्नक्रियाप्रकारोऽयं तत्र संख्यानमुच्यते ॥
अध्वयोगपुनस्तत्र प्रतिवर्णं पृथक् पृथक् । तस्मादेतेषु सर्वेषु विद्याभेदेषु कृत्स्नशः ॥
उपदिष्टेषु विशयो नास्त्येव सुतरां खलु । नैवं स्मृतिषु सर्वासु पुराणेष्वखिलेषु वा ॥
तस्मात्तन्मध्यसंप्राप्तप्रक्षिप्तग्रन्थविस्तरैः । तानि सर्वाण्यप्रामाण्यकलङ्कितशरीरतः ॥

आचारसंशयेष्वत्र सम्यक् स्युर्न विधायकाः ।

सर्वसाधारणेष्वेषां कार्येष्वपि च कर्मसु ॥

परस्परविरुद्धेषु सत्सु शास्त्रान्तरेष्वपि ॥

सूत्रादीनां विधायकत्वम्

विधायकाः स्युर्नितरां न स्वातन्त्र्येण सर्वथा ।
 विधायकत्वं स्वातन्त्र्यात् तेषामेवोचितं परम् ॥
 विद्यानामुपदिष्टानां सूत्रादीनां कथं पुनः ।
 इत्युक्ते तु प्रवक्ष्यामि सूत्राणि किल षट्स्वपि ॥
 वेदपाठानुसारेण प्रवृत्तानि किलान्यथा ।
 न स्वातन्त्र्येण तस्मात्तु छन्दोवन्निखिलान्यपि ।

भवन्ति सूत्राण्येवेति जगदुर्ब्रह्मवादिनः । तत्रादावौद्भवं पाठमनुसृत्य महान् पुरा ॥
 चक्रे बौधायनं सूत्रं सोऽयं श्रीमान् विचक्षणः ।
 तत्पाठस्तु यदा तारो व्याहृत्यादिक्रमेण वै ॥
 स्वमेव रूपं विस्तारं स्वस्मिन् लीनं स्थितं महत् ।

विध्यर्थवादमन्त्रौघब्राह्मणाद्याकृतिः स्वयम् । शक्तयात्म्य विस्तारयामास जातस्तु यः क्रमः
 स उद्भवाख्यः कथितो वेदप्रस्तारवर्त्मना । स उवे(१)द्यानचान्येन तत्प्रस्तारश्च छन्दसाम् ॥
 अलौकिकानामेव स्यात्सोऽप्यलौकिक एव हि ।
 भवितव्यो हि विदुषां छन्दोविचितिगामिनाम् ॥
 गणाश्च वैदिका एव भवेयुस्तत्र केवलाः ।
 न लौकिकाः कचिद्भूयो लौकिकाः स्युश्च वर्त्मनाम् ॥

छन्नविच्छिन्नसच्छन्नप्रच्छन्नेषु न चान्यतः । पश्चादापस्तम्बसूत्रं ब्रह्मपाठानुसार्यभूत् ॥
 स पाठो ब्राह्मणः सर्वकर्ता साक्षात्स्वयंभुवा । सच्चिदानन्दरूपेण नित्येनानुपमैव वै ॥
 स्वाकारप्रणवाविर्भावाकारं येन केनचित् । अविहोयं तत्प्रस्तारमुखेनैव समञ्जसम् ॥
 विशदीकृत्य लोकेशमुखानां विधिजालकम् । बोधयित्वाखिलं पश्चादर्थवादौघमेव तम् ॥
 राशितो दर्शयित्वाथ मन्त्रजालं ततोऽखिलम् । प्रदर्शयित्वा संघेन तत्संघीकृत्य सर्वशः ॥
 ब्राह्मणं तदनु ब्राह्मणेनैव निखिलं शिवम् । बोधयामास जगतां हितायाखिलमञ्जसा ॥

यः सोऽयं ब्रह्मपाठाख्यस्तं ज्ञात्वासौ महान् पुरा ।
सूत्रं तदनुसारेण सर्वशाखार्थरञ्जितम् ।

आपस्तम्बसूत्रम्

आपस्तम्बश्चकारासौ स्वनाम्ना वेदरूपकम् । सर्ववेदार्थैकन्यूनधिकशून्यं जगद्गुरुः ॥
तदापस्तम्बसूत्रं स्यादखिलं ब्रह्म विद्धि तम् ।
तं पाठं भगवान् व्यासः साक्षान्नारायणात्मकः ॥
हिताय सर्वलोकानां शाखाभेदान् प्रकलय च ।
काण्डप्रश्नान् स्पष्टयित्वा ऋग्यजुस्सामनामतः ॥
अथर्वणादिनासम्यक् पृथक्त्वेन च तान् क्रमात् ।
कल्पयित्वातिसौन्दर्यसौलभ्याभ्यां समन्वितम् ॥
बोधयामास तान् सर्वान् ऋषीणां भावितात्मनाम् ।
सोऽयं पाठो व्याससंज्ञ पाठं तमनुसृत्य वै ॥

सत्याषाढसूत्रम्

सत्याषाढमुनिश्चक्रे सूत्रं तत्किल तादृशम् ।
सत्याषाढाख्यकं सम्यक् तार्तीयिकं तदुच्यते ॥
पुरा कदाचित्कोऽप्यस्मिन् दण्डकाख्यो महासुर ।
दुःखाय किल देवानां वेदान् सर्वान् स्वयं महान् ॥
संगृह्य सर्वलोकानां विनाशाय तु कोणपात् ।
सिन्धौ तिरोहितस्वासीत् चिरं दत्तवरोऽसुरः ॥
तदा देवगुरुः श्रीमान् सर्वदेवहिताय वै । तेषां प्रार्थनयातीव तुष्टः सर्वेश्वरो विभुः ॥
मत्स्वरूपेण तं हत्वा तान् वेदान् तद्वशे स्थितान् ।
समादाय जगत्यस्मिन् देवकार्यचिकीर्षया ॥
चतुर्मुखमुखेनैव विशादीकृतवान् किल । भरद्वाजस्तदा श्रीमान् शुनासीरमुखेन वै ॥

तान् वेदांस्तपसा लब्ध्वा शनकै शनकैरति । कालेन महता पश्चात्तदर्थानखिलान् परान् ॥
 ज्ञात्वा स्वनाम्ना चकमे सूत्रं परमपावनम् । विशदार्थं लोकहितं तदेतत्सूत्रमुत्तमम् ॥

भारद्वाजसूत्रम्

भारद्वाजमिति प्रोक्तं सर्वसारं सनातनम् । तत्कालेन महता केनचित्कारणेन वै ॥

वैशंपायनशिष्योऽसौ कात्यायनमुनिः किलः ।

परं गुरोर्विवादेन स्वाधीता निखिलाः पराः ॥

समुत्ससर्ज ताः शाखाः तदसत्स्वरोज्जिताः । संकीर्णस्वथवन्नूनं त्यक्तरूपाः प्रकीर्णकाः
 अत्यन्तयत्नसाध्याश्च व्यत्यस्तस्वरवर्णकाः । अस्पष्टा एकरूपाश्च तदा श्रीमान् महामनाः

सरस्वान्नामको योगी वेदतत्त्वविशेषवित् ।

वेदान् शाखान् पाठकांश्च कल्पयित्वा विभागशः ॥

बुध्या संगृह्य संगृह्य स्थापयित्वा पृथक् पृथक् ।

एतानवयवान् सर्वान् वेदीयान् छिन्नभिन्नतः ॥

एकरूपस्थितान् यत्नाद् (?) वेक्ष्या यवीति वै ।

अयमेकोऽयमेको वै चेतिरीति शनैः शनैः ॥

चकार किल मेधावी सरस्वान् तत्र केवलम् ॥

अत्यन्तैक्येन कश्मिश्चित्प्रदेशेऽत्यन्तदुर्घटे । दुर्विज्ञेये दुर्विगाह्ये वर्णराशिः स्वरादिना ॥

संक्षिप्ते छन्दतो शिलष्टे किं करोमीति चेतसा ।

तित्तिरिः शकुनिर्भूत्वा क्षणमात्रेण तादृशम् ॥

राशिं सर्वं यथावत्तं चकमे किल सर्ववित् । समीकरणशक्तिभसा पक्षिणस्तस्य केवला ॥

औत्पत्तिकी परा ज्ञेया तेन रूपेण वै ततः । तत्कालं साधयामास तद्रूपेण स सर्ववित् ॥

तदा सारस्वतः पाठः परः कोऽपि बभूव हि । तं पाठं तादृशं दिव्यं राहुमुक्तेन्दुवत्तराम् ॥

अत्यन्तनिर्मलं शुद्धं पावकं स्वत एव वै

समुद्रीक्ष्यानुसृत्यैवं अग्निवैश्यो (वेशो) महानृषिः ॥

औखेयसूत्रम्

औखेयनामकं सूत्रं चकार विदितात्मवान् । तदेतदपरं सूत्रं सर्वसारं समुन्नतम् ॥
सर्वेषां समतं सर्ववेदत्रेदिविभूषणम् । वैधानसाख्यस्तु मुनिः वेदे वाजसनेयके ।
यजुःप्रभेदे कस्मिंश्चित्पञ्चविंशत्कशाखके । षडशीतिमहाशाखाराजमाने च सन्ततम् ॥

सर्वाधिके सर्वबन्धे मुख्ये यजुषि पावने ।

अपि कान्कान्महानर्थान् स्वमत्यालोच्य केवलम् ॥

समादाय समादाय पाठं वासिष्ठनामकम् । अनुस्तुत्य विधानेन कल्पे कल्पे शनैः शनैः ॥

सूत्रं तत्कल्पयामास शिवं वैखानसाख्यकम् ।

सर्वाण्येतानि सूत्राणि याजुषाण्येव केवलम् ॥

तदाध्वर्यवकृत्याय जागरूकाणि सन्ततम् । वेदिनामपि सर्वेषां सम्भृक्साधारणानि हि ॥

बह्वृचाः केचिदस्मिन् वै महार्थं त्वध्वरीयके ।

आध्वर्यवाय तत्सूत्रं प्रथमत्वादिति स्वयम् ॥

बौधायनं प्रशंसन्ति संगृह्णन्ति तथा परे । सर्वे विवेदिनश्चेत्तु ऋग्वेदिषु तथा पुनः ॥

बहवः सुमहात्मानः सर्ववेदविदां वराः । आध्वर्यवाय नितरां आपस्तम्बीयमेककम् ॥

सूत्रं तत्प्रवरं मुख्यं सर्वसूत्रोत्तमोत्तमम् । यजुस्सूत्रं तदेव स्यान्मुख्यतोऽन्यत्तु गौणतः ॥

एतत्तुल्यप्रसिद्धेरप्यभावेनैव तत्परम् । तत्तन्मात्रोपयुक्तं हि न सर्वेषां च वेदिनाम् ॥

उपयुक्तं भूतलेऽत्र सूत्रं तस्मात्तदेव वै । सर्वसंशयहं सर्वप्रयोगविशदं पुनः ॥

सर्वैरङ्गीकृतं सर्वलोकश्रुतिमनोहरम् । कल्पाख्यं च तदेवैकमार्थं भगवता कृतम् ॥

सर्वेषां यजनै मुख्यत्वेनैव स्वीकृतं महत् । नैतत्समन्ततोऽन्यत्तु सूत्रं पतितपावकम् ॥

न विद्यते सर्वथैव हौत्रार्थं तु यथा तथा । आश्वलायनसूत्रं वै सर्वस्मादुत्तरात्तरम् ॥

हौत्रकार्येऽपि भगवान् स्वतन्त्रः पारतन्त्र्यहा । सूत्रयामास वैशद्यमनुसृत्य महामतिः ॥

यजुर्वेदगतैर्मन्त्रैरापस्तम्बः स सर्ववित् । तस्मात्तु तादृशं सूत्रं नास्त्येवेति मुनिश्चयः ॥

परमाध्वर्यवं तच्च सूत्रं वाजसनेयकम् । यजुर्वेदार्थघटितं तथाप्येतत्पुनः परम् ॥

ससार्वत्रिकमित्येव प्रसिद्धं तत्तु केवलम् । तन्मात्रकं ततस्त्वेकं मया प्रोक्तं विशेषतः ॥
यथैव याजुषं हौत्रं आपस्तम्बेन सूत्रितम् । येन केन तथान्येन यत्र कुत्र न कीर्तितम् ॥

सूत्रकारैश्च निखिलैः गार्ह्य कर्मणि कृत्स्नशः ।

पृथक्त्वेनैव सर्वाणि चोपदिष्टानि सूत्रतः ॥

अग्निहोत्रं पितृयज्ञः शिष्टं श्रौतं यदस्ति तत् ।

आध्वर्यवं तु यजुषा ऋचा हौत्रं तथैव च ॥

साम्नोद्गात्रं च सर्वेषां सममेव न संशयः ।

यथा वा यजुषा हौत्रमिष्टिकाण्डस्य कृत्स्नशः ॥

ऋचा तथाध्वर्यवं न साम्ना वा न निरूपितम् । यजुर्वेदस्तादृशोऽयं ऋचां साम्नां समाश्रयः

नित्यस्वतन्त्रः सुमहान् सदा सर्वनियामकः ।

तदाध्वर्यवसूत्राणि षट्संख्याकानि केवलम् ॥

तदप्येकं प्रकथितं सूत्रं वाजसनेयकम् ।

यजनं खलु सर्वत्र बह्वृचानां निरन्तरम् । छन्दोगानां च तत्सूत्रद्वयं दृष्टं न चेतारत् ॥
आपस्तम्बेन रचितं तथा बौधायनं च तत् । सप्तानामपि सूत्राणां याजुषाणां पुनस्तदा ॥

छन्दोगानां बह्वृचानां ऋग्वेदादेव हौत्रकम् ।

औद्गात्रं च तथा प्रोक्तं सामतस्तु नचान्यतः ॥

हौत्रमृग्वेदरचितं औद्गात्रं च तथाविधम् ।

कण्वानां बाष्कलानां च तथा काठकिनामपि ॥

कौषीतकानां जैमिनिसूत्रिणामपि चोदितम् ।

शाश्व्यायनिमुखानां तु यजनं न कलौ मतम् ।

उत्सन्नास्ते हि तच्छाखास्तच्च सूत्रं तथाविधम् ।

अनुत्सन्नदशायां तु हौत्रमौद्गातृकं तथा ॥

तेषामेतद्दृग्विधानवर्त्मनैव न चान्यतः । हौत्रं तु याजुषं यत्तु याजुषाणां तदुच्यते ॥

न चान्येषां कदाचित्स्यात् यदि स्यात्कर्म तद्वृथा ।

याजुषाणां च तद्द्वौत्रं यावत्तावत्प्रकीर्तितम् ॥

तदन्यत्र घर्मादिघनकर्मसु चेत्पुनः । तदेव हौत्रं विहितमाश्वलायनवर्त्मना ॥
 हौत्रं तद् याजुषं वेदचोदितं ब्राह्मणात्परम् । प्रश्नत्रयमितात्सम्यक् सर्वेशीनां समञ्जसम्
 याज्यापुरोऽनुवाक्याभ्यां प्रधानहविषः पुनः । तद्विशेषस्य तत्रत्यप्रयोगस्याखिलस्य च ॥
 सामिधेनीभिरेवं वै पुरोऋग्भिश्च तादृशैः । तथा पत्नीसंयाजान्त निरूपणमुखादितः ॥
 तस्मात्तदेतत्सूत्रीयाणामेव नितरां मतम् ॥

सूत्रान्तरेण संस्कारेदोषः

यदा स्मार्तं तथैव स्याद्यदन्येन कदाचन । सूत्रेण संस्कृतो मोहात् पुनः संस्कारमर्हति ॥
 स्वसूत्रोक्तेन विधिना न चेत्पातित्यमर्हति । शाखां शिखां च सूत्रं च समयाचारमेव च ॥
 पूर्वैराचरितं कुर्यादन्यथा पतितो भवेत् । पूर्वोक्तानां तु सर्वेषां षण्णामपि च सूत्रिणाम् ॥
 शाखेयं तैत्तिरी होया शिखा तेषां पुरो भवेत् । बौधायनीयसूत्राणां तत्र केचन बाडवाः ॥
 पश्चान्छिखा दुर्लभाः स्युस्तेऽत्यन्तं प्रतिपादिताः ।
 अत्यन्तात्युत्तमत्वेन तद्विन्नाश्च तथा पुनः ॥
 जघन्यातिजघन्यत्वेनैवेति निखिला जगुः ॥

शिखाधारणप्रकारः

पुरःशिखा यदि पुनः याजुषा बहृचास्तथा ।
 छन्दोगा वा न तैस्तुल्या बौधायनिभिरञ्जसा ॥
 पुरशिखैः किंपुनश्चेदधिका एव केवलाः ।
 वैदिकाश्च महात्मानः पङ्क्तियोग्या इति स्मृताः ॥
 प्रायेण भूतले सर्वे याजुषा बहृचास्तथा । न्यङ्गवैकल्यरहिताः सर्वत्रायुत्तमोत्तमाः ॥
 छन्दोगेषु तु सर्वत्र जघन्याः स्युः कचित्कचित् । ते त्यक्तवेदसूत्रत्वादन्यवेदपरिग्रहात् ॥
 संगृहीतान्यसूत्रत्वात् द्वाभ्यां तेषां जघन्यता । तेषां सदाप्येतदेव दूषणं नान्यदुच्यते ॥
 कदाचित्ते तु निखिलाः छन्दोगाः कालभेदतः ।
 संत्यक्तवेदसूत्राः स्युः प्रायेणैवेति तत्त्वतः ॥

ते जैमिनीयाः सूत्रा ये सर्वे पूर्वाःशिखाः स्मृतर्वः ।
 तथा वैखानसाः केचिदौखेयाश्च तथा मतः (ताः) ॥
 भारद्वाजीयाः सूत्रे तु यदि स्युश्चेत्तथाविधाः ।
 त एव तेषां विहिताः नान्येषामिति तद्द्रुवम् ॥
 यो वा को वा पुनर्वच्चिम स्ववेदं वा स्वसूत्रकम् ।
 त्यक्त्वा समाश्रयेदन्यं सद्यः पातित्यमर्हति ।
 वेदत्यागेनास्य वेदस्वीकारात्सद्य एव वै ॥
 शाखारण्डो भवेन्नूनं न योग्यो हव्यकव्ययोः ।
 न पङ्क्तियोग्यश्च तथा स तु स्यान्नित्यकिल्बिषी ॥
 तद्दोषपरिहाराय पुनर्वदं समभ्यसेत् । पश्चात्पुनः संस्कारेण वेनुदक्षिणया च सः ॥
 शुद्धो भवेन्न चेन्नैव त्यक्तसूत्रश्च चोदितः । एतेनैव प्रकारेण स्वसूत्रात्संस्कृतः शिवः ॥
 न चेद्भ्रष्टो न संदेहोऽप्यप्रवेश्यश्च पङ्क्तिषु । न समत्वेनोपवेश्यः सभासु स तु गर्हितः ॥
 कदाचिद्द्वैवतोमार्गमध्ये यदि मृतस्य चोत् । श्रोत्रियासन्नित्यौ विप्रदुर्घटे गहनेऽथवा ।
 तल्लब्धसूत्रतः कृत्वा येन केन प्रकारतः । पश्चात्सम्यक् स्वसूत्रोक्तविधिना चित्तपूर्वकम् ॥
 सर्वं तत्पैतृकं कर्म धर्मज्ञसमयस्तथा । यदि कीकटदेशेषु विप्रशून्येष्ववर्त्मसु ॥
 संप्राप्तं प्रेतकृत्यं तदमन्त्रापेक्षया परम् । येन केनापि विधिना संस्कारं तन्निवर्तयेत् ॥

आहिताग्निविषयः

यद्याहिताग्निदू रागिनर्नष्टाग्निर्वा तथाविधः । मृतश्चेत्तस्य तूष्णीकं दहनं चेत्समञ्जसम् ॥
 न चेत्तस्य पुनः कर्तुं कर्म यत्पैतृकमधिकम् । येन केन प्रकारेण यद्वा तद्वा कृतं यदि ॥
 तत्परं तस्य विधिना कर्मणः करणे बहु । बाधकं प्रभवेन्नूनं तथा तत्तु समाचरेत् ॥
 शिखानिधानं सर्वेषां चौलकर्मणि शाखतः ।
 छन्दोगानां तु गोदानव्रते तत्कथितं पुनः ॥
 चौलाभावेऽपि तूष्णीकं तृतीये वत्सरे तु तत् ॥

उपनयने शिखाधारणम् जातकर्मादीनां सर्वेषामुपनयनकाले कर्तव्यता

शिखानिधानं कार्यं स्यादित्येवं मनुरब्रवीत् ।

मौञ्ज्यां कृत्स्नस्य जातादिकर्मणः करणं स्मृतम् ॥

तस्मिन्नेव दिने तेन कर्मणा तत्समाचरेत् । कर्मणामपि सर्वेषामकृतानां स्वकालके ॥
स्वकालविहितेनैव कर्मणा करणं विधिः । प्रधानकर्मणः पूर्वं गतस्य करणं स्मृतम् ॥

न तु पश्चादिति विधिः नापि पूर्वदिनेऽपि वा ।

गतानि यानि कर्माणि कृत्वा तानि क्रमेण वै ॥

पश्चात्प्राधान्यकं कर्म कुर्यादित्येव सा श्रुतिः । समयोपाचारशब्देन कर्म स्मार्तं तदुच्यते ॥
प्रकृते तस्य यत्प्रोक्तं प्रतिपादकमञ्जसा । सूत्रं तदेव नान्यत्तु तदेतद्यत्तुष्टयम् ॥
पूर्वैराचरितं कार्यं पूर्वं पितृपितामहाः । प्रपितामहाद्याः स्युस्ते तैरशास्त्रकृतं(विहितं)तु चेत
तस्याज्यमेव सुतरां शास्त्रीयं यत्तदाचरेत् । स्वसूत्रोक्तप्रकारेण स्मार्तं कर्म श्रुतीरितम् ॥
तत्र ब्राह्मण्यकरणं मौञ्जीकर्मोत्तमं स्मृतम् । तद्योग्यतापादकानि जातकादीनि मुख्यतः ॥
कर्तव्यत्वेन चोक्तानि तत्पश्चात्तत्समाचरेत् । जाते पुत्रे जातकर्म विहितं शास्त्रवर्त्मना ॥
तत्क्रियायोग्यतासंपादनाय स्नानमुच्यते । तच्च स्नानं विशेषेण जातमात्रे विधीयते ॥

सद्यो बहिर्जले कुर्यात्कुर्वन् स्थापनमञ्जसा ।

यावत्प्राणं सत्त्वरेण चैलं कट्यां दृढं स्वयम् ॥

त्रिवेष्टयित्वातिमुदा बन्धयित्वा च पर्वणि । सद्योषं निपतेदप्सु चोर्ध्वं तत्सलिलं यथा ॥
प्रोद्गच्छेत्सर्वतो दूरं चक्रमन्निपतेत्तथा । तदुत्क्षिप्तेनोदकेन पितरोऽस्य तदुन्मुखाः ॥

अत्यन्ततृप्ताः सुखिताः क्षुत्पिपासाविवर्जिताः ।

आनन्दसागरे भग्नाः भवेयुर्हृतकश्मलाः ॥

तथा स्नात्वा तटं प्राप्य स्नानतर्पणतः परम् । वस्त्रद्वयं पीडयित्वा भूतलेऽत्यन्तभक्तितः ॥
एतज्जलं च केषांचित्पितृणामिति चेतसा । दृढवस्त्रः सुपुण्ड्रश्च जातकर्म समाचरेत् ॥
नान्दीश्राद्धं विधानेन हिरण्येनात्मकेवलम् । कर्तव्यमत्रिलम्बेन शुचिना दर्भपाणिना ॥

कर्मणस्तस्य पूर्वं वा पश्चाद्वा तत्समाचरेत् ।
संकल्पपूर्वकं मन्त्रैः दिवस्पर्यादिभिः शिवैः ॥
अभिमर्शनकर्मादि कृत्वा माधवकर्म च । व्याहृतीभिः प्रकुर्वीत मेधां तेति च मन्त्रतः ॥
त्वयि मेधामिति प्रोक्त्वा नैष्टुर्क्यं कर्म चाचरेत् ।
अथाग्निं च प्रतिष्ठाप्य फलीकरणवस्तुतः ॥
हावयित्वा सर्षपैश्च प्रैषं कुर्याच्च शास्त्रतः ।
ततस्तमग्निं विधिना धारयतीतैव तच्छिशोः ॥
रक्षार्थं होममात्रं तत्कुर्यादन्वहमेव वै । प्रथमे दिवसे होमात्परं सत्वरमेव वै ॥
अर्चयेद्ब्राह्मणान् भक्त्या गन्धाक्षतसुमादिभिः ।
ताम्बूलदक्षिणाभिश्च धान्यदानैरनेकशः ॥
वस्त्रौर्गाभिर्धनै रत्नैः शक्या लोभविवर्जितः ।
सर्वमङ्गलवाद्यानि कारयतीतैव शक्तितः । सुमङ्गल्यर्चनं नित्यं तद्गानैकप्रपूर्वकम् ॥
नीराजनं मन्त्रपूर्वमाशिषश्च क्रमात्समृताः । नित्यमेवं प्रकर्तव्यं सत्यां शक्त्यामतत्परः ॥
ऋसवो नास्ति सर्वेषां तस्मादेवं समाचरेत् । पुत्रजन्मनि यद्दत्तं ग्रहणे चन्द्रसूर्ययोः ॥
पित्रोः क्षयाद्देवयनयोः दत्तं भवति चाक्षयम् ।
तस्मात्सवप्रयत्नेन शक्त्या दानानि चाचरेत् ॥
महत्युत्सवे तादृशेऽस्मिन् लोभशाठ्यविवर्जितः ॥

नामकरणम् अन्नप्राशनम् चूडाकर्म

एकादशे द्वादशे वा नामकर्म च शास्त्रतः । व्यवहाराय नाम्नस्तु पिता कुर्यात्कलत्रवान् ॥
बलवीर्यादिसिद्धर्थं षष्ठेऽन्नप्राशनं चरेत् । भूर्यामिति मन्त्रैस्तैः रक्षाबन्धनपूर्वतः ॥
ब्राह्मणान् भोजयेच्चात्र शक्त्या दक्षिणया तथा ।
ततस्त्रैतीयके वर्षे चूडाकर्म विधानतः ॥
कुर्यादङ्कुरपूर्वं वै संकल्पानन्तरं शुचेः । कृत्वा प्रतिष्ठां विधिना कुमारं वर्णिभिः सह ॥

जनन्या भोजयित्वाऽथ कृत्वा दिग्बपनं शुचिः ।
 पश्चाद्भागे प्राङ्मुखस्य कृत्वा कर्मक्षुरं तथा ॥
 निक्षिपेच्च शिखां मन्त्रैर्वाद्यघोषप्रपूर्वकैः ।
 ततः स्नातं कुमारं तं मात्रा साकं स्वयं शुचिः ॥
 निकटे स्वस्थोपवेशयित्वा कर्म (कुर्यात्) तदादिकम् ।
 पवित्रपाणिरखिलं कुर्याद्ब्राह्मणसाक्षिकम् ॥
 तदन्ते ब्रह्मणे दत्त्वा परं शक्यता द्विजान् ततः ।
 पूजयित्वा दक्षिणादिप्रदानैर्लोभं र्जितः ॥
 नीराजनाशीर्वादादि गृहीत्वा ब्राह्मणानथ ।
 भोजयित्वा विधानेन स्वयं भुञ्जीत बन्धुभिः ॥

एवं निर्वर्त्य तदनु तां मौञ्जीमष्टमेऽपि वा । गर्भाष्टमे ब्राह्मणानां कर्तव्यत्वेन शास्त्रतः ॥
 चोदितत्वात्प्रकुर्वीत गर्भैकादशवत्सरे । राजन्यानां विशां चेतु गर्भद्वादशवत्सरे ॥

मुख्यकालाः प्रकथिताः गौणकालान् परे जगुः ।
 ब्रह्मवर्चसकामश्चेत् पञ्चमाब्दे समाचरेत् ॥
 नवमो दशमश्चाब्दः षष्ठो वत्सर एव च ।
 काम्यकाला ब्राह्मणस्य राजन्यस्य तथाष्टमः ॥

नवमो दशमश्चापि वत्सरात्कामनापराः । वैश्यस्य नवमः प्रोक्तः दशमस्तदनन्तरम् ॥
 संवत्सराः काम्यकाला इति वेदविदो विदुः । सुमहानुपपत्तौ चेदाषोडशकवत्सरात् ॥
 बाडवं चोपनीतैवमाद्वाविंशत्तु भूसुरा । वैश्यं चेदाचतुर्विंशदिति वेदानुशासनम् ॥
 तदूर्ध्वं पतिता ज्ञेयाः सर्वकर्मबहिष्कृताः ।
 जातकादीनि कर्माणि स्वस्वकालाकृतानि चेत् ॥
 उपनीत्यैव कार्याणि तदा तेषां प्रधानतः ।
 विद्यमानाखिला धर्माः समुख्याः प्रभवन्ति वै ॥

प्रकृतस्यैव तस्यास्य धर्मा ये शास्त्रचोदिताः । तेषामेव प्रधानत्वेनैव स्याद्गणना परा ॥

उपनयनकालकृतानां पृथक् क्षुरकर्माभाववर्णनम्

७७

तेषां ततः पुरोक्तानां जातादीनां तु कर्मणाम् ।

मौञ्जीकाले मन्त्रमात्रक्रिया कार्या न चापरा ॥

नाद्यङ्कुरप्रतिसरक्षुरादीनां पृथक् पृथक् । करणं शास्त्रविहितं न भवत्येव सर्वथा ॥

तस्मान्मौञ्ज्या कदाचित्तु चूडाकर्मकृतौ तथा ॥

उपनयनकालकृतानां पृथक् क्षुरकर्माभावः

नान्यादिवत्क्षुरस्यापि न पृथक्करणं मतम् । तन्मात्रस्य पृथक्त्वेन करणे किल केवलम् ॥

कुमारमातृभुक्त्यादि प्रसक्त्या प्राकृतं महत् । कर्मोपनयनं सद्यो व्यर्थं नष्टं भवेदतः ॥

उपनीत्या सहैव स्यान्मातृमाणवकक्रिया ।

भुक्त्याख्या वर्णिनां चापि तत्पश्चादखिलक्रिया ॥

मौञ्ज्यास्तस्या इति परं तत्त्वं ज्ञेयं महात्मभिः ।

सर्वं तदोपनयनात्तस्य बालस्य केवलम् ॥

इच्छाभक्षणसञ्चारभाषणानीति धर्मतः । विहितान्येव तेषां तु शुचिश्चाशुचिरेव च ॥
तथाविधिर्निषेधो वा पित्रोराशौचमेव यत् । तन्मात्रमेव तच्चापि मातुस्तद्रजसोद्भवम् ॥

यन्मालिन्यं स्तन्यपानजं वा नैषां परं तु तत् ।

अहर्मात्रस्य कृत्स्नस्य रात्रिमात्रस्य वा तथा ॥

निद्रया स्नानसंप्राप्तिः तच्च स्नानं समन्त्रतः ।

उष्णोदकेन कृत्स्नस्य गात्रस्य क्षालनं परम् ॥

अभ्यङ्गं सर्वत्र नान्यत्स्यात्तच्चतुर्थाब्दिकात्परम् ।

तत्पूर्ववन्न भवति ज्ञानाभावे तु केवलम् ॥

त्यक्तस्तन्यस्य घटिकामात्रसंवासतस्तथा । स्नानं स्यादैव संत्यक्तस्तन्यपानस्य पूर्ववत् ॥

सर्वमेव भवेन्नूनं परं त्वेकं पुनर्मतम् । तन्मालिन्यं नास्य भवेत्तदोपनयनात्किल ॥

मौञ्ज्याः परं सर्व एव नियमाः सर्ववर्णिनाम् ।

क्षत्रियाणां च वैश्यानां नवमाब्दात्परं पुनः ॥

कामभक्षः कामचारः कामवादश्च निन्दिताः ।
 पितृभ्यां शिक्षिणीयाश्च भीसंदर्शनमात्रतः ॥
 न संताड्या बाधनीया लालनीयाश्च सन्ततम् ।
 भग्नकामा न कार्याश्च प्राप्तकामाः प्रतोषिताः ॥

पुष्टाङ्गाश्चापि कर्तव्याः तत्क्रीडनकदानतः । हसन्मुखाः प्रकर्तव्याः न कार्याः परुदन्मुखाः ॥
 अज्ञानिनो ये पृथुकान् मनोभङ्गं प्रकुर्वते ।
 तेषां लक्ष्मीर्यशोभाग्यं ओजस्तेजोद्युतिर्मतिः ॥
 क्षणान्निर्मूलतां याति क्षयं वंशः समश्नुते ।
 या नारी स्वार्भकं ज्ञानविकलं वा स्तनंधयम् ॥

पुत्रपौत्रमथान्यं वा स्वपोष्यापोष्यपात्रकम् । अभावनष्टासंलब्धवस्तुसंप्रार्थनादिभिः ।
 रुदन्तं देहि मे चेति ताडयन्तं पुनः पुनः । शपन्तं बहुधा मूढं ताडयत्यतिमौढयतः ॥
 सा दुर्भगा नष्टभाग्या नष्टभर्ता विनष्टधीः । नष्टश्रीकामधान्यादिसंपत्का तत्क्षणाद्भवेत् ॥
 तत्ताडनादिदुःखार्तकृदितध्वनिरुत्थितः । आब्रह्मलोकं व्याप्नोति तच्छ्रुत्वा पितरस्तु ते ॥
 स्वताडनावमानातिलाघवात्यन्तदुःखिताः । अत्यन्तासह्यत्तद्दुःखसहस्रगुणशालिनः ॥
 शपन्त्येनामिर्यंनित्यं बन्ध्यानष्टप्रजाथवा । नष्टायुष्या नष्टकामा गतश्रीर्गतमन्दिरा ॥

अलब्धाशरणापापा भवेत्येति(वत्वि)महाक्रुधा ।
 तस्मात्तु सुतरां बालाः न प्रहार्या यतस्तु ते ॥

ज्ञानशून्याः परेषां तत्सुखदुखाविवेकिनः । ते भाषया चाटुवाक्यशतकैः प्रतिकारकैः ॥
 सुखश्रोत्रकरैर्यैस्तोषणीयाः पदे पदे । तदुद्धरणसञ्चार गतागतविडम्बनैः ॥

डो(दो)लालोडनतद्गीतितच्चित्ताकर्षणादिभिः ।
 अत्यन्तोपायशतकैः यैः कश्चित्प्रीतिवर्धनैः ॥
 जातहर्षाः प्रकर्तव्याः न भगनाशाः कदाचन ।
 ये तूष्णीं दुर्भगा बालान् ज्ञानहीनान्तुषान्विताः ॥
 न्यक्कुर्वन्तः छत्कुर्वन्तः वचोभिः श्रुतिदुःखदैः ।
 तिरस्कुर्वन्ति तूष्णीकं तिरस्कारस्य तादृशः ॥

एतदिष्टमुराचार्यपैतृको जायते ध्रुवम् ।

तस्माद्बालान् वरान् स्वीयान् ज्ञानशून्यान् कदाचन ॥

न ऋध्येन्नपि चाक्रोशेत्प्रहरेन्नपि भीषयेत् । तच्चित्ततोषणं ये वै प्रकुर्वन्ति तदा तदा ॥
ते सर्वे देवमुनिराङ्गयोगिदेवद्विजन्मनाम् । तदनुग्रहपात्रं स्यादन्यथा न भवेत्तथा ॥

बालानां तुष्टये ये वे चिपिटादीन् भलादिभिः ।

तदा तदा प्रदास्यन्ति कृते तेषां सुरेश्वराः ॥

त्रयस्त्रिंशत्कोटिसंख्याः लोकपाला जगद्धिताः ।

वसवोऽष्टौ द्वादशापि सरुद्राः साप्सरोगणाः ॥

पितृभिः सहसुप्रीताः पूजिताः प्रभवन्त्यति ।

कन्यकां पूजिताः स्युश्चेत्त्रापि ज्ञानवर्जिताः ॥

वर्षादूर्ध्वं विवाहस्य प्राप्तु किंकिणिकादिभिः । तत्तत्कीडनकापात्रैः मृहारुपरिकल्पितैः ॥
तद्भूषणैश्चैस्तत्सालभञ्जिकापुञ्जपुञ्जकैः । तेषां ततः पुरोक्तानां जातादीनां तु कर्मणाम् ॥
मौञ्जीकाले मन्त्रमात्रक्रिया कार्या न चापरा । नाद्यङ्कुरप्रतिसरक्षुरादीनां पृथक्पृथक् ॥
करणं शास्त्रविहितं न भवत्येव सर्वथा । तस्मान्मौञ्ज्या कदाचित्तु चूडाकर्मकृतो तथा ॥

उपनयनकालकृतानां पृथक्क्षुरकर्माभावः

नान्यादिवत्क्षुरस्यापि न पृथक्करणं मतम् । तन्मात्रस्य पृथक्त्वेन करणे किल केवलम् ॥
कुमारमातृभुक्त्यादिप्रसक्त्या प्राकृतं महत् । कर्मोपनयनं सद्यो व्यर्थं नष्टं भवेदतः ॥

उपनीत्या सहैव स्यान्मामाणवकक्रिया ।

भुक्त्याख्या वर्णिनां चापि तत्पश्चादखिलक्रिया ॥

मञ्ज्यास्तस्या इति परं तत्त्वं ज्ञेयं महात्मभिः । सर्वं तदोपनयनात्तस्यबालस्य केवलम् ॥
इच्छाभक्षण सञ्चार भाषणानीति धर्मतः । विहितान्येतेषां तु शुचिश्चाशुचिरेव च ॥
तथाविधिर्निषेधो वा पित्रोराशौचमेव यत् । तन्मात्रमेव तच्चापि मातुस्तद्रजसोद्भवम् ॥

यन्मालिन्यं स्तन्यपानजं वा नैषा परं तु तत् ।

अहर्मात्रस्य कृत्स्नस्य रात्रिमात्रस्य वा तथा ॥

निद्रया स्नानसंप्राप्तिः तच्च स्नानं समन्त्रतः ।
 उष्णोदकेन कृत्स्नस्य गात्रस्य क्षालनं परम् ॥
 सम्यक् सर्वत्र नान्यत्स्यात्तच्चतुर्थाब्दिकात्परम् ।
 तत्पूर्ववन्न भवति ज्ञानाभावे तु केवलम् ॥

त्यक्तस्तन्यस्य घटिकामात्रसंवासतस्तथा । स्नानं स्याद्देव संयुक्तस्तन्यपानस्य पूर्ववत् ॥
 सर्वत्रैव भवेन्नूनं परं त्वेकं पुनर्मतम् । तन्मालिन्यं नास्य भवेत्तदोपनयनात्किल ॥

मौञ्ज्याः परं सर्व एव नियमास् सर्ववर्णिनाम् ।
 क्षत्रियाणां च वैश्यानां नवमाब्दापरं पुनः ॥
 कामभक्षः कामचारः कामवादश्च निन्दिताः ।
 पितृभ्यां शिक्षणीयाश्च भीसंदर्शनमात्रतः ॥
 न संताड्याः बाधनीया लालनीयाश्च सन्ततम् ।
 भग्नकामा न कार्याश्च प्राप्तकामाः प्रतोषिताः ॥
 पुष्टाङ्गाश्चापि कर्तव्या तत्क्रीडनकदानतः ।
 हसन्मुखाः प्रकर्तव्याः न कार्याः प्ररुदन्मुखाः ॥
 अज्ञानिनो ये पृथुकान् लनो(लग्न)भङ्गं प्रकुर्वते ।
 तेषां लक्ष्मीर्यशोभाग्यं ओजस्तेजो द्यु तिर्मतिः ॥

क्षणान्निर्मूलतां याति क्षयं वंशः समश्नुते । या नारी स्वर्भक्तं ज्ञानविकलं वा स्तनं धयम् ॥
 पुत्रपौत्रमथान्यं वा स्वपोष्यापोष्यपात्रकम् । अभावनष्टसंलब्धवस्तुसंप्रार्थनादिभिः ॥
 रुदन्तां देहि मे चेति ताडयन्तं पुनः पुनः । शपन्तं बहुधा मूढं ताडयत्यतिमौढयतः ॥
 सा दुर्भगा नष्टभाग्यां नष्टभर्ताविनष्टधीः । नष्टश्रीकामधान्यादिसंपत्का तत्क्षणाद्भवेत् ॥
 तत्ताडनादिदुःखार्तरुदितध्वनिरुत्थितः ।

आब्रह्मलोकं व्याप्नोति तच्छ्रुत्वा पितरस्तु ते ॥

स्वताडनावमानातिलाघवात्यन्तदुःखिताः । अत्यन्तासह्यतद्दुःखसहस्रगुणशालिनः ॥
 शपन्त्येनामियं नित्यं बन्ध्या नष्टप्रजाथवा । नष्टायुष्या नष्टकामा गतश्रीर्गतमन्दिरा ॥

अलब्धाशरणापापा भवेत्येति (वत्वि) महाक्रुधाः ।

तस्मात्तु सुतरां बालाः न प्रहार्या यतस्तु ते ॥

ज्ञानशून्याः परेषां तत्सुखदुःखा विवेकिनः । ते भाषया चाटुवाक्यशतकैः प्रीतिकारकैः ॥
सुखश्रोत्रकरै रम्यैस्तोषणीयाः पदे पदे । तदुद्धरणसञ्चार गतागतविडम्बनैः ॥

डोलालोडनतद्गीतितच्चित्ताकर्षणादिभिः ।

अत्यन्तोपायशतकैः यैः कश्चित्प्रीतिवर्धनैः ॥

जातहर्षाः प्रकर्तव्याः न भग्नाशाः कदाचन ।

ये तूष्णीं दुभगा बालान् ज्ञानहीनान्तुषान्विताः ॥

न्यक्कुर्वन्तः ह्यत्कुर्वन्तो वचोभिः श्रुतिदुःखदैः ।

तिरस्कुर्वन्ति तूष्णीकं तिरस्कारस्य तादृशः ॥

एतदिष्टमुराचार्यपैतृको जायते ध्रुवम् ।

तस्माद्बालान् वरान् स्वीयान् ज्ञानशून्यान् कदाचन ॥

न क्रुध्येन्नापि चाक्रोशेत्प्रहरेन्नापि भीषयेत् । तच्चित्ततोषणं ये वै प्रकुर्वन्ति तदा तदा ॥
ते सर्वे देवमुनिराड्योगिदेवद्विजन्मनाम् । तदनुग्रहपात्रं स्यादन्यथा न भवेत्तथा ॥

बालानां तुष्टये ये वै चिपिटादीन् फलादिभिः ।

तदा तदा प्रदास्यन्ति कृते तेषां सुरेश्वराः ॥

त्रयस्त्रिंशत्कोटिसंख्याः लोकपाला जगद्धिताः ।

वसवोऽष्टौ द्वादशापि सरुद्राः साप्सरोगणाः ॥

पितृभिः सहः सुप्रीताः पूजिताः प्रभवन्त्यति ।

कन्यकां पूजिताः स्युश्चेत्त्रापि ज्ञानवर्जिताः ॥

वर्षाद्धूर्ध्वं विवाहस्य प्राक्तु किंकिणिकादिभिः । तत्तत्क्रीडनकापात्रै मृद्दारुपरिकल्पितैः ॥
तद्भूषणौघैस्तत्सालभञ्जिकापुञ्जपुञ्जकैः । श्रीधीर्लक्ष्मीर्महागौरी वाणी चैन्द्री दयारमा ॥

क्षमा शान्तिश्च पुष्टिश्च देवपत्न्योऽखिलास्तथा ।

मंगलानि च सर्वाणि हृदास्तीर्थानि च द्रमाः ॥

सरितः सागराः सप्त लोकास्ते पवतास्तथा । ऋषयश्च सपत्नीकाः सर्वे दीर्घायुषस्तथा ॥

पूजिताः परिपूर्णार्थाः कृतार्थाश्च पदे पदे ।

पुष्टाङ्गास्तुन्दिलाश्च स्युः सत्यमेतन्मयोदितम् ॥

कन्यकामनसं सर्वेऽनुसृत्य सुतरां यतः । निवसन्त्येव तस्मात्तु प्रीणयेदतिहर्षयेत् ॥

तावतातेऽतिदृष्टाश्च प्रीता एनं क्षणेन वै । प्राप्तश्रियं प्रकुर्वन्ति नष्टदौर्भाग्यवत्तमम् ॥

दीर्घायुषं सुप्रजसं नित्यारोग्यसुपुष्टिकम् । तस्मात्तु कन्यकादानं सर्वदानोत्तमोत्तमम् ॥

महादानसहस्रेण तुलितं तत्पुनर्मया । निरूप्यते विविच्यैव महादाननिरूपणे ॥

उपनीतधर्माः ओमित्येकाक्षरमित्यादिमन्त्रस्वरूपम्

उपनीतस्तु पित्रा यो द्विजोक्तनियमस्सदा । न भवेदेव तस्मात्तु द्विजत्वं प्राप्तवान् यतः ॥

कृतकालत्रयमहामन्त्रसन्ध्यो महाशुचिः । कृताग्निकार्यः सुमनाः दण्डाजिनधरो भवेत् ॥

सन्ध्यामन्त्राश्च ये ते स्युरापोहिष्ठादिकाः पुरा ।

मया निरूपिताः सर्वे गायत्रीप्रमुखाः शिवाः ॥

तदर्थस्तत्क्रियाश्चापि तदुत्पत्त्यख्यवर्त्म च । अतोऽत्र सर्वं तद्भूयो न वाच्यं हि ततः परम् ॥

यत्तदेव प्रवक्तव्यं शिष्टं मन्त्रगणादिकम् ।

ओमित्येकाक्षरादि स्यात् सप्तत्रिंशत्सको मनुः ॥

आद्यपादे त्वष्टवर्णाः द्वितीये दशवर्णाः । तृतीये द्वादशाणां स्युः तुरीयः सप्तवर्णकः ॥

ओंकारब्रह्मणोरैक्यप्रतिपादनहेतवे । मन्त्रोऽयं प्रथमः श्रीमान् जयादौ विनियोजितः ॥

तद्ब्रह्मशब्दनिर्वाच्यगायत्र्यागमसिद्धये । द्वितीयमन्त्रः कथितः आयात्विति ततः परम् ॥

द्वात्रिंशद्वर्णगणकर्तुर्यपादे तु तस्य वै । सवयोर्भेदतो ज्ञेयः सप्तमार्णस्य तादृशः ॥

गायत्रीमिति यः शब्दः तृतीयान्तश्च कैवलः ।

प्रथमार्थं विनिर्दिष्टः गायत्री तादृशी शिवा ॥

मे ब्रह्मेवं जुषस्वेति जुपतामिति चार्थकः । यदह्मादिति मन्त्रोऽयं तादृग्ध्यानफलार्थकः ॥

द्वात्रिंशद्वर्णघटितः सर्वपापापनोदकः । सर्वघर्णेति मन्त्रोऽयं सर्वेषां तदनन्तरम् ॥

संस्थितानामो जोऽसीति ह्यनुषङ्ग इति स्मृतः । सप्तानामपि मन्त्राणां यजुषां पूर्वतोऽपि वा ॥
 परतो वानुषङ्गः स्यात् सोऽयं मास्वस्तु वा पुनः ।
 विकल्पानामत्र पुनः समः प्राधान्यतो मतः ॥
 अतो यस्य यथेच्चं वै तदङ्गीकरणं भवेत् । अभिभूरो महामन्त्रः सर्वाकर्षणसुक्ष्मः ॥
 गायत्रीमुखदेवीनां छन्दर्षीणां च सश्रियाम् ।
 एभिश्च पञ्चभिर्मन्त्रैः स्वात्मन्यावाहनं चरेत् ॥
 गायत्रीमावाहयामीत्यादिकैः पञ्चभिः शिवैः । महात्मनो ब्राह्मणस्य सर्वदेवस्वरूपता ॥
 अभिवृद्धिस्तेजसः स्यात्प्रतिनित्यं त्रिवारतः । छन्दर्षिदेवतानां च तथाङ्गानां च बोधकाः ॥
 यजुर्विशोषागायत्राः शिखान्ताः सप्त कीर्तिताः ।
 अथ पत्रात्पृथिव्योनिः प्राणापानादिकं यजुः ॥
 विनियोगान्तकं त्वेकं गायत्री रूपबोधनात् ।
 आरभ्य तस्या देव्या वै गायत्र्या स्वीकृतौ मतम् ॥
 समीपवाचकः सोऽयमुपशब्दः प्रकीर्तितः । नयनं स्यादानयनं आकर्षणमिति स्मृतम् ॥

गायत्रीस्वरूपम्

ओं भूर्भुवस्सुवश्चेति प्रथमं शीर्षमुच्यते । ओमित्येतद्द्वितीयं स्याच्छीर्षं तस्यास्ततः पुनः ॥
 तत्सेति तु तृतीयं च शीर्षं वेदमयं परम् । यजुर्वेदं भर्ग इति पादस्तुर्यमिहोच्यते ॥
 धियो योनः पञ्चमं स्याच्छीर्षकं सामरूपकम् ।
 त्रिपात्त्वं स्पष्टमेव स्यात्तत्स भर्गो धियादिकैः ॥
 तत्सवितुर्हि प्रथमा कुक्षिर्वेदाश्रया शिवा ।
 वरेण्यं तु द्वितीया स्यात्कुक्षिः शास्त्रमयोऽपि वा ॥
 भर्गो देवस्य शक्त्याख्या तृतीया तु प्रकीर्तिता ।
 धीमहीति तुरीया स्यात्कुक्षीर्लोकमयी तथा ॥
 धियो योनस्सुरमयी कुक्षिः सा पञ्चमी परा । प्रचोदयाद् ब्रह्ममयी षष्ठी सा सर्वरूपिणी ॥

अत्र यः सप्तमो वर्णः स तु वर्णद्वयात्मकः । णकारश्च यकारश्च द्वावित्येव मनीषिभिः ॥
 ज्ञात्वा तु वैदिकैः सर्वैर्जप्यो वेदे यथैव सा । गायत्री सर्ववेदानां जननी ब्रह्मनामिका ॥
 शिष्टा मन्त्रा यथावच्च पूर्वमेव निरूपिताः । अस्य मन्त्रस्य महतो देवत्वात्सवितुस्ततः

प्रातरुपस्थानमन्त्राः

जपान्ते तदुपस्थानं यजुर्भिस्तत्समाचरेत् । ऋग्रूपैरेव गायत्री प्रमुखैर्वेदमध्यगैः ॥

मित्रस्येति त्रिभिर्दिव्यैः प्रातःकालेषु सन्ततम् ।

प्रथमं तत्र मित्रस्य पश्चान्मित्रो जनानिति ॥

प्रसमित्रेति पश्चात्तु तत्क्रमो वेदमध्यगः । शाखिनां निखिलानां च मित्रस्येति त्रयं तदा ॥

यजुर्वेदोक्तरीत्यैव वक्तव्यं नान्यमार्गतः । एवमग्निश्च सूर्यश्च जलप्राशनचोदितौ ॥

आपः पुनन्तु च तथा ओमित्येकाक्षरं तथा । दशप्रणवगायत्री प्राणायामाख्यकर्मणि ॥

या चोदिता पुरा सापि आयातु वरदा तथा ।

यदह्नादिति मन्त्रश्च सर्ववर्णादिकं तथा ॥

अभिभूरो पञ्चकं च तथा गायत्रिया ततः । प्राणापानेत्यादिकं च उत्तमे शिखरे ततः ॥

आवाहिताया गायत्र्याः स्वस्मिन्नेव विधानतः ।

यथेच्छाप्रेषणे तस्याः उपस्थानमुखेन वै ॥

विनियुक्तो वेदविद्धिस्तदेतच्च तथापरम् । स्तुतो मयेति चरमं यजुष्येव ततोऽखिलैः ॥

नान्यत्र यत्र कुत्रापि तथा तस्माद्देत्सदा । अभिवादनकालेषु सततं प्रवरं शिवम् ॥

हो (त्र) प्रवरमार्गेण प्रवदेन्नान्यवर्त्मना । आध्वर्यवप्रवरतो ह्यभिवादनकादिषु ॥

यदि क्रियाविशेषेषु कृतं चेन्नाशमानुयात् ॥

मार्जनमन्त्रसंख्या

तथा सन्ध्यात्रये नित्यं चतुर्विंशतिमार्जने । आपोहिष्टेति नवकं वारद्वयकृतं यतः ॥

मन्त्रा अष्टादशस्युर्हि तदा ते याजुषाः पराः । मन्त्रा जातानर्चतस्ते वक्तव्यास्तद्द्वयं परम् ॥

दधिक्राव्णेति परमं यथारुचि तु चोदितम् । तथा हिरण्यवर्णाश्च चत्वारो मनवोऽपि वै ॥
यथारुचि परं तेषां षण्णामपि हि पादने । पठने चापि नियमः तेषु कर्मसु वच्मि वः ॥
याजुषाणां ऋकप्रकारकरणं त्वत्र निन्दितम् । बह्वृचानां तथा चोभयं बाधकाय न ॥

तथा किमर्थमित्युक्ते सान्ध्यं कर्माखिलं महत् ।

यजुर्वेदान्तर्गतं स्यान्न तदन्यत्र कुत्रचित् ॥

तस्मादशेषविप्राणां यजुर्मन्त्रविधानतः । सान्ध्यस्य करणे प्रोक्तं कर्मणो नेति बाधकम् ॥
यदि शुद्धयजूंष्यत्र सान्ध्ये कर्मणि मोहतः । शाखान्तरप्रकारेण तानि प्रोच्चरितानि चेत् ॥

भवेत्तु कर्मवैकल्यं विशयो नात्र वच्मि वः ।

त एते खलु षण्मन्त्राः ऋचः स्युश्च यजूंष्यपि ॥

वेदद्वयेऽपि चोक्तत्वात्स्वरभेदादिना तथा ।

महामन्त्रस्य तस्यास्या गात्र्याख्यस्य चेत्युनः ॥

तत्तच्छाखोक्तरीत्यैव जपादिक उदाहृतः ॥

माध्याह्निकाध्यम्

माध्याह्निकक्रियायां तु गायत्री सकृदेव हि । अर्घ्यमेकं समुच्यार्थं देयं स्यात्तदनन्तरम् ॥
सौर्यास्त्रेण द्वितीयं तं हंसशुचिषदित्युवा । तत्तच्छाखोक्तरीत्यैव तं मन्त्रं समुदीरयेत् ॥
तच्चक्षुरिति सर्वेषां समुच्चारणकर्मणि । यजुर्वेदविधानेन प्रोक्तिस्साभिहिता परा ॥
पश्चाद्य उदमन्त्रोऽति यजुरेव हि केवलम् । तदुपस्थानकृत्येऽस्मि(न्) बह्वृचानां विशेषतः

बह्वृचानां मन्त्रोच्चारणप्रकारः

उदुत्यवर्गो वक्तव्यः नित्योऽयं नान्यथा मतः । याजुषाणामत्र परं आसत्येनेत्यृगात्मकः
मनुः स्याद्याजुवः पश्चादुद्वयं तमसस्परि । उदुत्यं च ततो भूयो मनुस्तदनुतादृशः ॥

चित्रं देवानामित्येकश्चत्वारः खलु तेऽखिलाः ।

सोऽयं चेत्तदुपस्थाने इमं मे वरुणो मनुः ॥

तत्त्वा यामि ततः पश्चात् यच्छिद्धीति पुनः परः ।
 यत्किं चेदं मनुर्भूयः कितवासः ततः परः ॥
 पञ्चमं ता (?) मध्यगताः पातकशत्रवः ।
 विनियुक्ता विशेषज्ञैः प्रवाच्याः स्युस्ततोऽखिलैः ॥
 तस्मिन् कर्मणि सायाह्ने दिगादीनां ततः पुनः ॥

दिङ्मनस्कारः

तत्रत्यानामशेषाणां नमस्कारक्रियापरः । नमोऽनुवाकः सुमहान् वक्तव्यः कर्मसिद्धये ॥
 दिग्लिङ्गास्तत्र संख्याताः नमो गंगादिकैस्त्रिभिः ।
 यजुषि दशसंख्याकानि स्युः सर्वेऽत्र पावकाः ॥
 तदेवमखिलं प्रोक्तं साध्यं कर्मत्रयं महत् । एवं कृतोपनयनो द्विजमात्रोऽन्वहं तराम् ॥
 कुर्यात्तु सन्ध्यां नियतो न चेद्विप्रो भवेद्यम् ।
 सन्ध्यामूलमिदं सर्वं ब्राह्मण्यं सर्वदेहिनाम् ॥
 बन्धनीयं प्रार्थनीयं पूजनीयं प्रयत्नतः । सेव्यं च दर्शनीयं च सन्ध्ययैतत्तु संपदः ॥
 ब्राह्मणस्य महत्त्वं तद्दीयतीति (?) न कैरपि ।
 सुरेन्द्रैः सर्ववेदैस्त्वा (र्वा) ब्रह्मविष्णुशिवादिभिः ॥
 सुरोत्तमैर्महद्भिर्वा परिच्छेत्तुं हि शक्यते ।
 ब्राह्मण्यं खलु देवाना मप्यत्यन्तं हि दुर्लभम् ॥
 ब्राह्मणे सर्ववेदाश्च ब्राह्मणे सर्वदेवताः । ब्राह्मणे सर्वतीर्थानि तत्पादे दक्षिणे शिवे ॥
 सर्वे समुद्राः सरितः सदा कूपाः सरांसि च ।
 पुष्करिण्यः पुष्कराद्याः सर्वे यागास्तपांसि च ॥
 विविधान्यपि कृच्छ्राणि व्रतानि विविधान्यपि ।
 गावो द्रुमाश्च नियमाः दीक्षा यागाः सदक्षिणाः ॥
 शास्त्राणि च पुराणानि स्मृतयो विविधाः पराः ।
 आदित्या वसवो रुद्राः लोकपाला महौजसः ॥

पतिव्रतानां प्रवराः कामधेन्वादिकाः शिवाः ।

चिन्तामणिमहाव्राताः कल्पवृक्षा धराधराः ॥

सप्तर्षयो महात्मानः विप्रमात्रेऽनिशं पुनः । स्वभागधेयकार्याय वसन्ति किल सन्ततम् ॥

न ब्राह्मण्यात्परं वस्तु समं वा यत्रकुत्रचित् । भुवनेऽवस्ति सर्वेषु कलौ केचन पामराः ॥

ब्राह्मण्यादधिकत्वेन शैवं वैष्णवमेव च । गाणपत्यं च शाक्तं च तत्तदेकं पुनश्च हा ॥

वदन्तस्तेन नाम्ना च वयं युक्ताः सुभूषिताः ।

तन्नामधेयमस्माकं ब्राह्मण्या साधारणं यथा ॥

अधिकं सोमयाजित्वं वाजपेयत्वमेव वा । तत्पौण्डरीकयाजित्वं तथेदमपि चैककम् ॥

शैवादिकमिति प्रोचुर्ब्राह्मण्या व्याप्यत्वमुज्वलम् ।

तदेतदत्यन्तमहामोहगाढविजृम्भितम् ॥

तद्व्याप्य धर्मो न भवेद् ब्राह्मण्यस्य कदाचन ।

अत्यन्तव्यभिचरितं शिवत्वादिकमल्पकम् ॥

तत्तु दर्शादियाजित्वं द्विजमात्रगतं यतः । तदसाधारणो धर्मः तच्छिवत्वाधिकं तथा ॥

सर्वथा न भवेदेव तस्माद् ब्राह्मण्यमेककम् ।

सर्वोत्तममिति प्रोक्तं आतीक्षिष्टेति सा श्रुतिः ॥

अयं ब्राह्मण्य इत्येव प्रोवाच किल तादृशी । यावतीरिति तद्वाक्यं ब्राह्मणेनैव सन्ति हि

ब्राह्मणेभ्यो वेद्विद्भ्यो नमस्क्रुर्यादिति स्म च ।

उदाहृत्य जगादैव तस्मात्तु ब्राह्मणोऽधिकः ॥

नित्यं ब्राह्मणशब्दोऽयं ब्राह्मणानां सुभूषणम् । शब्दान्तरं तु सततं शैवादि खलु तत्परम्

प्रभवेद्दूषणायैव नात्र कार्या विचारणा । एवं सत्यत्र केचित्तु कलिधर्मेण केवलम् ॥

दूषणं भूषणत्वेन स्वीकृत्य प्रत्युताद्यहा । तेनदूषणशब्देन भूषितान् दूषयन्त्यहो ॥

एतत्किमिति चोक्ते तु कलिधर्मस्तु तादृशः ।

कलौ नीचा महान्तः स्युः महान्तो नैच्यभागिनः ॥

प्रायेण भूतले शिष्याः बहवो गुरुदूषकाः । गुरुभक्ता अतिस्वल्पाः पुत्रा जनकदूषकाः ॥

भर्तृवैराः स्त्रियः सर्वाः प्रायेण जगतीतले ।

पतिव्रता अतिस्वल्पाः ता न सन्तीति नास्त्यपि ॥

सन्त्येव तत्रतत्रापि साध्या भर्तृपरापराः । धरणी चापि निर्वीर्या निरौषधरसातराम् ॥

पापलोकैकसंकीर्णं सदा सज्जनदुर्लभा । तुच्छदेवगणाकर्णमहादेवातिदुस्तरा ॥

शनैः शनैरल्पतश्रीः वेदमार्गाकुशास्त्रवृ(वि)त् ।

भाषारचितशास्त्रौघा महाशास्त्रातिदुर्लभा ॥

नटनर्तकसंप्राप्तपूजादूषितसज्जना । अत्यन्तार्थपरा भूपाः दयादाक्षिण्यदूरिताः ॥

तादृशोऽत्र कलौ किं किं नभवेदतिनिन्दितम् ।

सर्वं निन्दितमेव स्यात्प्रशस्तं यदनिन्दितम् ॥

प्राधान्यमनृतस्यैवाप्राधान्यं सन्ततं परम् । सत्यस्य खलु सर्वत्र तथापि विजोऽनिशम् ॥

सत्यस्यैव भवेन्नूनं नानृतस्य कदाचन । सत्यस्यानृतवद्भानं दुष्टजल्पनकत्थनैः ॥

पश्चाच्चिरेणसत्यस्याधानं च प्रभवत्यपि । अस्मिन्नर्थे प्रवक्ष्यामि पुनःपुनरतीव च ॥

चोरश्चोरो भवेदेव तथैव च मृषामृषा । पापं पापं भवेत्तद्वत् सत्यंसत्यं न चानृतम् ॥

धर्मस्यविजयो नित्यं नाधर्मस्य कदाचन । परं त्विदमधर्मस्य तत्वभानां कलौ ततः ॥

कालेन यत्नाद्भूयश्चातत्वेनैव नचान्यथा । तत्क्षणप्रतिसंहारः न्यायधमसतां तथा ॥

सत्यस्य च भवेत्पश्चाद्भ्युत्थानं यथा पुरा । कदाचिदनृतं सत्यं यदिस्यादपि केवलम् ॥

तत्सद्यस्तत्कुलं तस्य विलयं प्रापयिष्यति । अत्यन्यायमतिद्रोहमति क्रौर्यं कलावपि ॥

अत्यक्रमं चात्यशास्त्रं न कुर्यान्न च कारयेत् । कुर्वतां सर्वपापानि वर्णानां तत्क्रमेण वै ॥

वर्णानामाश्रमाणांमुत्तरोत्तरं प्रायश्चित्तद्वैगुण्यम् संन्यासभेदाः

प्रायश्चित्तं द्विगुणतः सूतकं च तथा मतम् । यद्ब्राह्मणस्यैकगुणं तद्ब्राह्मण्यस्य धर्मतः ॥

द्विगुणं शास्त्रादितं वैश्यस्य त्रिगुणं स्मृतम् । चतुर्गुणं तस्य ततः शूद्रस्येति मनीषिभिः ॥

कथितं शास्त्रतत्त्वज्ञैः तदेव गृहिणो मतम् । यत्तस्य द्विगुणं कृत्स्नं धर्मतो ब्रह्मचारिणः ॥

वर्णेन स्त्रि(त्रि)गुणंप्रोक्तं यतेस्तस्य चतुर्गुणम् ।

कुटीचकः स्यात्प्रथमः द्वितीयस्तु बहूदकः ॥

हंसस्मृतीयइत्युक्तः चतुर्थेस्तु तथापरः । यतिः परमहंसाख्यः कुटीचकबहूदकौ ॥
 षट्तीरयुक्तगायत्रीजापकौ शिखिनौ तथा । एकोपवीतिनौ स्यातां दण्डत्रयसमन्वितौ ॥
 भिक्षान्नप्राशनौ नित्यं ब्रह्मचिन्तापरायणौ । त्यक्तपुत्रकलत्रादिजनौ वैराद्यभागिनौ ॥
 एतद्भिन्नौ तावप्यन्यौ एकदण्डौ गताश्रयौ । त्यक्तोपवीतिनौ त्यक्तगायत्रकौ गिराश्रयौ ॥
 मन्त्रत्यक्तशिखौ सम्यक् जितरोषौ सपुण्ड्रकौ । गृहीतप्रणवौ सन्तौ ब्रह्मनिर्वाणमृच्छतः ॥
 चतुर्विधानमेतेषां वैकल्ये किल कर्मसु । प्रायश्चित्तं तारतम्यात्प्राणायामविशेषतः ॥
 नान्येन येन केनापि तस्मात्तेषां जपं विना । प्रणवस्योत्तारणाया वर्तते जगतीतले ।

होमो दानं तपः कर्तुं नाधिकारोयतःस्मृतः ।

चित्तं दानादिभिः कृच्छ्रैः ब्रह्मचर्यादिकस्य चेत् ॥

आश्रमत्रितयस्याप्यधिकारः शास्त्रसंमतः । संप्राप्तानां तु चित्तानां करणाय महात्मभिः ॥

मुख्यात्कृच्छ्रमुखेनैव सरणिः सा निरूपिता ।

तानि कृच्छ्राणि साक्षाद्वा प्राजापत्यादिकानि हि ॥

कर्तुं न सत्वरं सर्वैः साक्षादीशमुखैरपि । न शक्यते हि सुतरां कितु तानिप्रवचि वः ॥

प्रायश्चित्तप्रतिनिधिः

प्रत्यम्नायमुखेनैव न चेत्प्रतिनिधित्वतः । करणं सर्वदा प्रोक्तं ते स्युर्बहुविधाः पराः ॥

विधितः प्रतिनिधयः सम्यग्ब्राह्मणभोजनम् ।

गोदानं वा नदीस्नानं गोमूल्यं वा तथा परम् ॥

निष्कदानं च गायत्री दशसाहस्रसंख्यया । जपो वा संहितामात्रपारायणमथापि वा ॥

शिष्टान्नभोजनं चापि समान्याहुर्मनीषिणः । सप्तगङ्गावगाहश्चेदष्टकृच्छ्रफलप्रदः ॥

यत्रकुत्रापि वैकत्र तामुनित्यं न संशयः । पारावारस्नानमेकं कृच्छ्रद्वादशदायकम् ॥

चापाप्रस्नानमेकं चेदब्दकृच्छ्रफलप्रदम् । भागीरथीमहास्नानं सर्वपापापनोदकम् ॥

अष्टोत्तरप्राजापत्यशतकृच्छ्रफलप्रदम् । गंगासागरसंगस्य स्नानमेकं तु तत्परम् ॥

अष्टोत्तरसहस्राणां कृच्छ्राणां फलदायकम् । तदेतज्जाह्नवीसिन्धुसङ्गस्नानं विशेषतः ॥

यतीनां प्रायश्चित्तानधिकारः

यत्यशक्यं हि सततं कृच्छ्रप्रतिनिधित्वतः । उक्तानामपि सर्वेषां भिक्षणां त्यक्तसंगिनाम् ॥
गोदानप्रमुखानां च करणं त्वर्थमूलतः । न युज्यते हि सततं धातूनां तु परिग्रहात् ॥

सद्यो भ्रष्टः प्रपतति मस्करी नात्र संशयः ।

तस्माद्यतेस्तु चित्तं तत् तारब्रह्म विना न किम् ॥

कृच्छ्राणां समनुष्ठानं त्यक्तसंगस्य तस्य वै । विधायकादिवरणं शालहोमादिकर्म च ॥
प्रदानं दक्षिणायाश्च सभानुज्ञानमेव च । प्राच्याङ्गगोदानाख्यं च निन्दितं तद्यतेरति ॥

तस्मात्परित्राट् मोहेन पापभाक् चेततस्स तु ।

आरूढपतितो ज्ञेयः चित्तं तस्य न विद्यते ॥

वर्णाद्याश्रमिणां चेतु धनग्रहणयोग्यता । अस्ति यन्मानतो नूनं प्रायश्चित्तस्य कारणात् ॥

नित्याधिकारिणः प्रोक्ता करणान्तस्य केवलम् ।

अलपायासेन ते सम्यक् तरन्त्येव त्रयश्च वै ॥

वर्णी गृही बनी नित्यं तत्रापि प्रवरो गृही । सर्वस्य चित्तमात्रस्य नितरां धनमूलतः ॥

कर्तव्यत्वेन तत्रास्मिन् प्रवरो हि गृही धनी ।

तस्माद्गृहाश्रमः सम्यक् मर्त्यानां प्रवरः परम् ॥

यस्मिन्स्थितस्तु तरति निर्धूयाखिलकिलिबषम् । धनदानमुखेनैव तत्रायं प्रवरो यतः ॥

अधिकारी महाभागः गृहस्थः शास्त्रसंमतः । गार्हस्थ्यमेकं शिष्टानां शरणं कारकं परम् ॥

आश्रयं सर्वधर्माणां स्थितस्तत्र कृती भवेत् । प्रत्यक्षकृच्छ्रकरणसामर्थ्यं चित्तहेतवे ॥

न कस्यापि कदाचित्स्यात् किन्तु तेषां क्षणेन वै ।

कर्तुं प्रतिनिधित्वेन शक्यतेऽर्थस्य दानतः ॥

दानप्रशंसा

तस्मिन् दानेऽधिकारी स्याद् गृहस्थो धर्मतः स्मृतः ।

अखिलाः कृच्छ्रचर्याश्च व्रतचर्याश्च केवलाः ॥

दीक्षाचर्या यज्ञचर्याः सर्वचर्या क्षणान्नुत्ताम् । दानतः संभवन्त्येव तस्माद्दानपरो गृही ॥
भवेदेव विशेषेण तर्तुकामो विचक्षणः । दानं परं प्रशंसन्ति दानमेव परायणम् ॥

दानं बन्धुर्मनुष्याणां दानं कोशो ह्यनुत्तमः ।

दानं कावफला वृक्षाः दानं चिन्तामणिर्नुत्ताम् ॥

दानं पुत्रः परं द्रव्यं दानं मातापिता तथा । न दानेन विनाकिञ्चित्प्रार्थितं भलमाप्यते ॥

न दानशीलिनामापत्तस्माद्दानं समाश्रयेत् । हारनूपुरकेयूरपूरितोत्तममन्दिरम् ॥

लावण्यगुणसंपत्तिदानादेव हि लभ्यते । दानेन प्राप्यते स्वर्गश्रीदानेन हि लभ्यते ॥

दानेन शत्रून् जयति व्याधिदानं न नश्यति । दानेन लभ्यते विद्या दानेन युवतीजनः ॥

दानेन मोदते स्वर्गे स्वकैः सह चिरं नरः । धर्मार्थकाममोक्षाणां साधनं परमं स्मृतम् ॥

तपः परं कृतयुगे त्रेतायां ज्ञानमुच्यते । द्वापरे यज्ञमेवाहुः दानमेव कलौ युगे ॥

युगेषु निखिलेष्वेषु दानं साधारणान्तमम् । उत्तमत्वेत विबुधैः तस्माद्दानपरो भवेत् ॥

दानादृते नोपकाकारः दृश्यते धनिनः परः । दीयमानं हि तत्तस्य भूय एवाभिवर्धते ॥

यद्दाति विशिष्टेभ्यो यच्चार्शनाति दिने दिने ।

तद्विचं स्वमहं मन्ये शेषं कस्याभिरक्षति ॥

यद्दाति यद्दशनाति तदेव धनिनो धनम् । अन्ये मृतस्य क्रीडन्ति दानैरपि धनैरपि ॥

किमेतस्य प्रभवति तावतास्तदुत्सृजेत् । प्रात्रभूतेषु विप्रेषु देशेकाले च सन्ततम् ॥

दानेन भोगी भवतिमेधावी वृद्धसेवया । अहिसया च दीर्घायुरिति प्राहुर्महर्षयः ॥

पापकर्मसमायुक्तं पतनं नरके नरम् । त्रायते दानमेवैकं पात्रभूते द्विजे कृतम् ॥

उक्तदोषगुणोपेतमुक्तदोषविवर्जितम् । कामधुग्बेनुवद्दानं फलत्यात्सोप्सितं फलम् ॥

न्यायेनार्जनमर्थानां वर्धनं चाभिरक्षणम् । सत्पात्रे प्रतिपत्तिश्च सर्वशास्त्रेषु पठ्यते ॥

यस्य वित्तं न दानाय नोपभोगाय कल्प्यते ।

नापि कीर्त्यै न धर्माय तस्य वित्तं निरर्थकम् ॥

तस्माद्विज्ञानि संपाद्य दद्याद्विप्राय भक्तितः ।

न्यायमार्गेण विबुधः कदाप्यन्यायवर्त्मना ॥

देवालयं नो विदधाति वा कुण्डं तटाकं न करोति रूपम् ।
 पुण्यं विवाहं स्वजनोपकारं तथा प्रपां वा द्विजमन्दिरं वा ॥
 धनं सदा भूमिगतं प्रकुर्यात् यदृच्छया लब्धमनन्यचित्तः ।
 स्वयं न भुञ्जीत तथाविधं चेतपरोपकाराय भवेत्तु तद्वि ॥

अहन्यहनि याचन्तमहं मन्ये गुरुं यथा । अदत्त्वाहं दरिद्रोऽस्मि त्वं दत्त्वा भूर्धनी महान् ॥
 मार्जनं दर्पणस्यैव यः करोति दिने दिने । दानप्रबोधकस्तस्माद्दरिद्रोऽयं नृणां सदा ॥
 किं धनेन करिष्यन्ति देहिनो भंगुराश्रयाः । यदर्थं धनाच्छिन्ति तच्छरीरमशाश्वतम् ॥
 प्रासादार्धमपि प्रासमर्थिभ्यः किं न दीयते । इच्छानुरूपो विभवः कदा कस्य भविष्यति ॥
 अदाता पुरुषस्त्यागी धनं संत्यज्य गच्छति । दातारं कृपणं मन्ये मृतोऽप्यर्थं न मुञ्चति ॥
 अक्षरद्वयमभ्यस्तं नास्ति नास्तीति यत्पुरा । तदिदं देहि देहीति विपरीतमुपस्थितम् ।
 बोधयन्ते न याचन्ते देहीति कृपणा जनाः । यैर्नभुक्तं न च हुतं तीर्थे न (.....?) ॥
 (.....?) मरणं कृताः । हिरण्यमन्नमुदकं ब्राह्मणेभ्यो न चार्पितम् ॥
 दीना विवसना रुक्षाः कपालाङ्कितपाणयः । दृश्यन्ते किल सर्वत्र ते यैः पूर्वं जनैः किल ॥

सदाचाराः कुलीनाश्च रूपवन्तः प्रियंवदाः ।

बहुश्रुताश्च धर्मज्ञाः दातारः स्युः श्रियान्विताः ॥

अलब्धमुष्टिमात्रश्च याचमानाः परानति ।

दृश्यन्ते दुःखिनः सर्वे प्राणिनः सर्वदा भुवि ॥

अदत्तथा न जायन्ते परभाग्योपजीविनः ।

मा ददास्येति यो ब्रूयाद् गव्यग्नौ ब्राह्मणेषु च ॥

तिर्यग्योनिशतं गत्वा चाण्डालेष्वभिजायते । एकेन तिष्ठताधस्तात् अन्येनोपरितिष्ठता ॥
 दानुयाचकयोर्भेदः कदाभ्यामेव सूचितः । प्राप्तानामनुरूपाणां पात्राणां दानकर्मणः ॥
 देशे कृत्स्नेपि काले वा नादेयं ह्यस्ति किंचन । उच्चैश्रवसमश्वं प्रापणीयं सतां विदुः ॥
 अनुनीय यथाकामं सत्यसन्धो महाव्रतः । स्वैः प्राणै ब्राह्मणः प्राणान् परित्राय दिवंगतः
 रन्तिदेवश्च सांक्रृत्यो वसिष्ठाय महात्मने । अपः प्रदाय शीतोऽणाः नाकपृष्ठमितगतः ॥

आत्रेयः खण्डवमयोरर्हतो द्विविधं धनम् ।

दत्त्वा लोकान्यथौ धीमान् अनन्तास्स महीपतिः ॥

शिविकाशी नरोऽङ्गानि पुत्रं च प्रियमौरसम् । ब्राह्मणार्थं (.....?) नाकपृष्ठमुपागतः ॥
 प्रतर्दनः काशिपतिः प्रदाय नयने स्वके । ब्राह्मणायातुलां कीर्तिं इह चामुत्र चाशनुते ॥
 दीर्घमृष्टशलाकं तु सौवर्णं परमृद्धिमत् । छत्रं स्वर्णमयं दत्त्वा सराष्ट्रोऽप्यव(प)तद्विवम् ॥
 संकृतिश्च तथात्रेयः शिष्ये (...?) गुणम् । उपदिश्य महातेजाः गतो लोकाननुत्तमान् ॥
 अम्बरीषोङ्गदे दत्त्वा ब्राह्मणेभ्यः प्रतापवान् । अर्बुदानि शतैकं च सराष्ट्रोऽभ्यपतद्विवम्
 सावित्रः कुण्डले दिव्ये शरीरं जनमेजयः । ब्राह्मणार्थं परित्यज्य जग्मतुर्लोकमुत्तमम् ॥
 सर्वरत्नं वृषादर्विः यवनाश्वः प्रियां स्त्रियम् । रम्यमावसथं चैव दत्त्वा स्वर्लोकमाश्रितः ॥

निमिराष्ट्रं च वैदेहो जामदग्न्यो वसुंधराम् ।

ब्राह्मणेभ्यो ददौ चापि गयश्चोर्वीं सपट्टणाम् ॥

राजामित्रसहस्रैश्चैव वसिष्ठाय महात्मने । मद्यन्तीं प्रियां दत्त्वा तथा सह दिवंगतः ॥

सहस्रजिच्च राजर्षिः प्राणानिष्टान् महायशाः ।

ब्राह्मणार्थं परित्यज्य गतो लोकाननुत्तमान् ॥

सर्वकामैश्च संपूर्णं दत्त्वा वेश्म हिरण्यमयम् ।

मुद्गलाय गतः स्वर्गं शतद्युम्नो महायशाः ॥

नाम्ना च द्युतिमान्नाम साल्वराजप्रतापवान् ।

दत्त्वा राज्यमृचीकाय गतो लोकाननुत्तमान् ॥

मद्रराजश्च राजर्षिः दत्त्वा कन्यां सुमध्यमाम् ।

सुवर्णहस्ताय गतो लोकान् देवैरभिष्टुतान् ॥

रोमपादश्च राजर्षिः शान्तां दत्त्वा सुतां प्रभुः ।

ऋष्यशृङ्गाय विपुलैः सर्वकामैरयुज्यतः ॥

दत्त्वा शतसहस्रं तु गवां राजा प्रसेनजित् ।

सवत्सानां महातेजा गतो लोकाननुत्तमान् ॥

एते चान्ये च बहवो दानेन तपसा सह ।
 महात्मनो गताः स्वर्गं शिष्टात्मानो जितेन्द्रियाः ॥
 तेषां प्रतिष्ठिता कीर्तिः यावत्स्थास्यति मेदिनी ।
 दानैर्यज्ञैः प्रजासर्गैः एते हि दिवमाप्नुयुः ॥

अर्थानामुत्तमे पात्रे श्रद्धया प्रतिपादनम् । दानमित्यभिनिदिष्टं सर्वशास्त्रैकनिश्चितम् ॥
 द्विहेतुषडधिष्ठानं षडङ्गं षड्विपाकयुक् । चतुष्प्रकारं त्रिविधं त्रिनाशं दानमुच्यते ॥
 नालपत्वं वा बहुत्वं वा दानस्याभ्युदयावहम् ।
 श्रद्धा भक्तिश्च दानानां वृद्धिक्षयकरे स्मृते ॥
 धर्ममर्थं च कामं च व्रीडाहर्ष भयानि च । अधिष्ठानानिदानानां षडेतानि विदुर्बुधाः ॥

दानभेदाः

पात्रेभ्यदीयते नित्यं अमपेक्षप्रयोजनम् । केवलं धर्मबुध्या यद्धर्मदानं तदुच्यते ॥
 प्रयोजनमपेक्ष्यैव प्रसंगाद्यत्प्रदीयते । तदर्थदानमित्याहुः ऐहिकं फलहेतुकम् ॥
 स्त्रीपानमृगयाक्षाणां प्रसंगाद्यत्प्रदीयते । अनर्हेषु च रागेण कामदानं तदुच्यते ॥
 संसदि क्रीडया स्तुत्या चार्थार्थिभ्यः प्रयच्छतः । प्रदीयते च यद्दानं क्रीडादानं तदुच्यते ॥
 दृष्ट्वा प्रियाणि श्रुत्वा वा हर्षाद्यत्प्रदीयते । हर्षदानमिति प्राहुर्दानं तद्धर्मचिन्तकाः ॥
 आक्रोशादर्थहिसानां प्रतिकाराय तद्भवेत् । प्रतिबन्धकराहित्यहेतवे तत्प्रशस्यते ॥
 भयदानमिति प्रोक्तं फलदं नैव तद्भवेत् । अपापोरोगिधर्मैकदित्सुरप्यसनशुचिः ॥

अनिन्यशिवकर्मां च षडभिर्दाता प्रशस्यते ।

पात्रं श्रद्धा च भक्तिश्च देयमित्यभिचिन्तनम् ॥

देशकालश्च दानानां अङ्गान्येतानि षड्विदुः ।

त्रिशुक्लशशुक्तिश्च घृणालुः सकलेन्द्रियः ॥

विमुक्तो योनिदोषेभ्यः ब्राह्मणः पात्रमुच्यते । सौमरुयाद्यभिसंपत्तिरर्थिनां दर्शने सदा ॥
 सत्कृतिश्चानसूया च तथा श्रद्धेति कीर्त्यते । अत्यावश्यककर्तव्यचिन्तनं भक्तिरुच्यते ॥

एतद्धनं मया देयं तदा तस्मै च तत्र वै । अभिचिन्तनमित्युक्त मित्येव यत्तदु स्मृतम् ॥
गंगाप्रतीरदिदेशः दानकृत्याय चोदितः । देश इत्येवविद्वद्भिः कालोऽपि ग्रहणादिकः ॥

केचित्त्वत्र पुनः प्रोचुः प्राकारान्तरमाश्रिताः ।

तमप्यत्र प्रवक्ष्यामि महात्मानो जितेन्द्रियाः ॥

अपराबाधमकलेशं स्वयत्नेननार्जितं धनम् । स्वल्पं वा विपुलं वापि देयमित्यभिधीयते
यत्र यद् दुर्लभं द्रव्यं यस्मिन् कालेऽपि वा पुनः ।

दानार्हो देशकालौ तौ स्यातां श्रेष्ठौ न चान्यथा ॥

दुष्फलं निष्फलं हा(दा)नं तुल्यं विपुलमक्षयम् । षड्विपाकयुगादिष्टं षडेतानिविपाकतः

दानस्यापात्राणि

मास्तिकस्तेनहिंस्तेभ्यः जाराय पतिताय च । मिथुनभ्रूणहर्तृभ्यः परक्षेत्रापहारिणे ॥
सद्दूषकाय च ग्रामद्रोहिणे ग्रामबाहिने । न्यायसंप्रा (?) कपरा जयानन्तमप्यति ॥
अजितोऽहमनिर्लज्जमिति वत्तत्रेऽतिपापिने । संजातस्पष्टदुष्कृत्यसत्यनष्टनृशालिने ॥
सत्यसंप्राप्तदौर्गत्यपराजयपराय च । तत्पराजयनिर्लज्जभयराहित्यवाक्कुलैः ॥

प्रतिवादिद्रव्यहर्त्रे प्रदत्तं दुष्फलं भवेत् । अयं पापः क्रूकर्मा पापभीतिविवर्जितः ॥

निर्लज्जः कर्कशास्तीक्ष्णः परस्वागतमानसः ।

व्यवहारजितोऽत्यन्तं अजितोऽस्मीति वाद्यपि ॥

देवसन्नित्तसत्यनष्टस्वनरशाल्ययम् । इति ज्ञात्वापि यस्तेभ्यः दानकर्म समाचरेत् ।

तन्निष्फलं भवेन्नूनं तस्मात्तन्न तथा चरेत् ।

अन्यद्द्रव्यं तस्य भोग्यमन्यप्राप्यं च कालतः ॥

तत्कालैकरुद्धं च विवादास्यददुस्तरम् । परबाधाकरं लुपं पुनः साधारणं तथा ॥

महदप्यफलं दानं श्रद्धया परिवर्जितम् । तद्वीनं दानमित्युक्तं न कार्यं तच्च निन्दिताम् ॥

यथोक्तमपि यद्दत्तं चित्तेन कलुषेण वा । तत्तु संकल्पदोषेण दानं तुल्यफलं फवेत् ॥

युक्ताङ्गुः सकलैः षड्भिः दानं स्याद्विपुञ्चोच्यम् । अनुक्रोशववादत्तं दानमक्षय्यतां व्रजेत्

ध्रुवमार्जास्त्रिकं काम्यं नैमित्तिकमिति क्रमात् ।

वैरिको दानमार्गोऽयं चतुर्धा वर्ण्यते बुधैः ॥

प्रपारामतटाकादि सर्वकामप्रदायके । ध्रौवमित्येव विख्यातं धर्मविद्धिर्महात्मभिः ॥
तदाजस्त्रिकमित्याहुः दीयते यद्दिनेदिने । अपत्यविजयैश्वर्यस्त्रीलाभार्थं यदिष्यते ॥
इच्छासंस्थं तु तद्दानं काम्यमित्यभिधीयते । कालापेक्षं क्रियापेक्षं अनापेक्षमिति स्मृतम् ॥
त्रिधा नैमित्तिकं प्रोक्तं पुनः सर्वं द्विधा स्मृतम् । सहोमं होमरहितं समन्त्रकमन्त्रकम् ॥

सद्धर्मकाधर्मकाभ्यां द्विविधं तत्रिधा मतम् ।

स चोत्तमानि चत्वारि मध्यमानि विधानतः ॥

अधमानि च सर्वाणि त्रिविधत्वमिदं विदुः ।

अन्नं दधि घृतं क्षीरं गोभूरुक्माश्वहस्तिनः ॥

दानान्युत्तमसंज्ञानि सुमहद्द्रव्यदानतः । पुस्तकाच्छादनावासपरिभोगौषधानि च ॥
दानानि मध्यमानीह मध्यमद्रव्यदानतः । उपानट्प्रेखयानानि छत्रपात्रासनानि च ॥
दीपकाष्ठफलादीनि चरमं बहुधोच्यते । दत्तमिष्टमधीतं च विनश्यत्यनुकीर्तनात् ॥
तस्माद्दत्तादिकं स्वेन कीर्तयेन्न कदाचन । श्लाधानुक्रोशनाभ्यां च भग्नतेजा विपद्यते ॥
तस्मादात्मकृतं पुण्यं यत्नेनपरिपालयेत् पुनरन्ये तु विबुधाः दानं प्रोचुश्चतुर्विधम् ॥
नित्यं नैमित्तिकं काम्यं विमलं चेति नामतः । अहन्यहनि यत्किञ्चिद्दीयतेऽनुपकारिणे ॥
अनुद्दिश्य फलं यत्तद्ब्राह्मणाय तु नित्कम् । यत्तु पापोपशान्त्यर्थं दीयते विदुषां करे ॥
नैमित्तिकं तद्दुद्दिष्टं दानं सद्भिरनुष्ठितम् । असत्यविजयैश्वर्यस्वर्गार्थं यत् प्रदीयते ॥
दानं तत्कामिकं प्रोक्तं मुनिभिर्धर्मचिन्तकैः । यदीश्वरप्रीणनार्थं ब्रह्मबिद्भ्यः प्रदीयते ॥
चेतसा भक्तियुक्तेन दानं तद्विमलं स्मृतम् । येन येन हि भावेन यद्यद्दानं प्रयच्छति ॥
ते नतेन हि भावेन तत्तत्प्राप्नोति निश्चितम् ॥

सात्विकादिदानानि

दातव्यमिति यद्दानं दीयतेऽनुपकारिणे । देशे काले च पात्रे च तद्दानं सात्विकं स्मृतम् ॥
यत्तु प्रत्युपकारार्थं फलमुद्दिश्य वा पुनः । दीयते च परिक्लिष्टं तद्दानं राजसं स्मृतम् ॥
अदेशकाले यद्दानमपात्रेभ्यश्च दीयते । असत्कृतमवज्ञातं तत्तामसमुदाहृतम् ॥

सात्विकानां फलं भुङ्क्ते देवत्वेनात्र संशयः ।

बाल्ये वा दासभावे वा राजसानां फलं भवेत् ॥

तामसानां फलं भुङ्क्ते तिर्यक्तवे मानवस्सदा ।

क्रायिकं वाचिकं दानं मानसं च त्रिधा मतम् ॥

अर्हते यत्सुवर्णादि दानं तत्क्रायिकं स्मृतम् । आर्तानामभयं यत्तदेतद्वै वाचिकं स्मृतम् ॥
विद्यया स्याद्यथायोग्यं तद्दानं मानसं स्मृतम् । पुण्यमिष्टमधीतं च दानं तद्द्विविधं पुनः
वर्णितं सुमहाभागैरन्यैः कैश्चिदपि त्विदम् । अग्निहोत्रं तपस्सत्यं वेदानां परिपालनम् ॥
आतिथ्यं वैश्वदेवं च तदिष्टमिति कथ्यते । पुष्करिण्यस्तथा वाप्यः देवतायतनानि च ॥
अन्नदानमथारामाः पूर्तमित्यभिधीयते ॥

दानक्रियाद्यधिकारिणः

एतादृशमहादानक्रियादिषु तु मुख्यतः । गृहस्थ एक एव स्यादधिकारी न चापरः ॥
द्रव्याणामार्जने चापि मुख्यो न तु हि मस्करी ।
वनी वर्णी तु संप्राप्ते निमित्ते तु कदाचन ॥
तन्मात्रे त्वधिकारी स्यान्नाधिके सुतरां यतिः ।
पतत्येवाशु हा कापि कदा धातुपरिग्रहात् ॥
गृह्ये वस्साधुः सर्वेषां कर्मणां प्रवरः परः । सवकर्मैकलोपेऽपि तस्य चित्तेन तत्तराम् ॥
पश्चात्समीचीनतया शृतं भवति तत्क्षणात् ।
तस्यास्य साधकानि स्युः सुवहूनि महान्त्यपि ॥

तैरयं कृतकृत्यः स्याच्चेतसा समनुष्ठितैः ।

निखिलस्यापि चित्तस्य कृच्छ्राणां चर्यया कृतिः ॥

कृच्छ्राणामपि तेषां तु धनदानमुखेन चेत् । मुहूर्तमात्रात्सिद्धिः स्यात्तद्दानं बहुरूपकम् ॥

ब्राह्मणस्य धनार्जनसाधनानि

कर्मणां करणं चापि धनसाध्यं हि मुख्यतः । धनं हिरण्यादिरूपं स्यात्तत्संग्रहणदानयोः ॥

अधिकारी गृहस्थोऽयं तत्र चेद्ब्राह्मणः पुनः । तदारजनं च नान्येन वर्त्मनैव न चान्यथा ॥

कुर्यादिति मनुः प्राह स मार्गो ब्राह्मणस्य तु । याजनं प्रथमं त्वेकं पश्चादध्यापनं पुनः ॥

प्रतिग्रहो विशिष्टात्तु धनार्जनसुपद्धतिः । संपादितेन तेनैवं कुर्यात्कर्माणि बाडवः ॥

सफलं कर्म यत्तत्स्यात्सर्वं दक्षिणया युतम् ॥

अदक्षिणकर्मनिन्दा

अदत्तदक्षिणं कर्म यद्यन्मन्त्रकृतं तु वा । कृतं वा नियमैस्सर्वैर्भक्त्या च श्रद्धयापि वा ॥

विफलं तद्विजानीयाद्भस्मनीव हुतं हविः । श्रद्धायुक्तः शुचिर्दान्तः सर्वकर्म समाचरेत् ॥

अदक्षिणं चेत्तत्कर्म निखिलं निष्फलं भवेत् । कमणामपि सर्वेषां सुवर्णं दक्षिणेष्यते ॥

सुवर्णं दीयते देवैः रजतं पैतृकेष्यते । सुवर्णं रजतं ताम्रं तण्डुलाधान्यमेव च ॥

रत्नानि गावो हस्त्यश्वाः रथा वासांसि वस्तुवत् ।

काष्ठादिकं जलं पात्रं शय्या खट्वा कटं कुटम् ॥

अजाविकं बहुविधं दक्षिणार्थं प्रकल्पितम् ।

औपासनं त्वग्निहोत्रं नित्यं सन्ध्यात्रयं तथा ॥

नित्यश्राद्धं वैश्वदेवं देवपूजा विशेषतः । भुक्तिकालैकसंप्राप्ततदातिथ्यं च केवलम् ॥

नित्यसूर्यनमस्कारस्सद्योऽयं स्याददक्षिणः । सर्वत्र शक्तितो भक्त्या दक्षिणां परिकल्पयेत्

अनुक्तदक्षिणे दाने दशांशं परिकल्पयेत् । महत्पूर्वेषु दानेषु दद्यान्निष्कशतं सुधीः ॥

मध्यमस्तु तदर्धेन तदर्धेनाधमः स्मृतः । मेधी पुरुषधान्येषु वृक्षाश्वजनधेनुषु ॥

अशक्तस्यापि षट्स्रोऽयं पञ्चसौवर्णिको विधिः ।

अष्टषष्टिपलोन्मानां दद्याद्द्वै दक्षिणां गुरोः ॥

होतृणां चैव सर्वेषां त्रिंशत्पलमुदाहृतम् । अध्येतृणां तदर्धं स्याद्द्वारपानां तदर्धतः ॥
अतो न्यूनं न कर्तव्यं अधिके फलमूर्जितम् । दानकाले तु देवत्वं प्रतिमानां प्रकीर्तितम् ॥
घेनूनामपि घेनुत्वं श्रुत्युक्तं दानयोगतः । दातुर्वै दानकाले तु घेनवः परिकीर्तिताः ॥
विप्रस्य व्ययकाले तु द्रव्यं तदिति चोच्यते । सर्वेषामपि दानानां हिरण्यमुदकं तथा ॥

दानेष्ववश्यकानि

पवित्रमुत्तरीयं च साक्षित्वं ब्राह्मणस्य च । अल्पदानेषु चेन्नैवं यथेच्छं तत्र चैकम् ॥
शौचमावश्यकं नित्यं मुष्टिं वा नाशुचिश्चरेत् । अत्राशुचित्वं संप्रोक्तं मुष्टिदानादिकर्मसु ॥
मूत्राद्युत्सर्जनपरे तत्प्रक्षालनपूर्वके । योऽयं कालविशेषः स्यात्स आशौचमिति स्मृतः ॥
स आचान्त इति प्राहुः केचिदत्र महर्षयः । अप्रक्षाल्य करौ पादौ गुह्यप्रक्षालनात्परम्
अप्यकृत्वा च गण्डूर्षं कृत्वा तत्कथमेव वा ।

अनाचान्तो न द्यार्तिकं ब्राह्मणेभ्यो विशेषतः ॥

दत्त्वा वाहगवस्थायां नरो रौरवमाप्नुयात् । शुचिर्भूत्वैव सर्वाणि दानानि सुमुखश्चरेत्
दानानामपि सर्वेषां तत्तत्फलमिहोच्यते ॥

दानफलानि

वारिदस्तुष्टिमाप्नोति सुखमक्षयमन्नदः । तिलप्रदः प्रजादिष्टां दीपदक्षक्षुरुत्तमम् ॥
भूमिदः सर्वमाप्नोति दीर्घमायुर्हिरण्यदः ।
गृहदोग्याणि (रम्याणि) वेश्मानि रुप्यदोरुप्यमुत्तमम् ॥
वासोदञ्चन्द्रसालोक्यं अश्विसालोक्यमश्वदः ।
अनडुगदःश्रियं पुष्टिं गोदो ब्रध्नस्य विष्टपम् ॥
यानशय्याप्रदो भार्यामैश्वर्यमभयप्रदः ।
धान्यदः शाश्वतं सौख्यं भोगमाप्नोति भोगदः ॥

हारनूपुरयोर्दाता रूपमाप्नोत्यनुत्तमम् । त्रपुसीसकयोर्दाता वह्नितृद्धिमवाप्नुयात् ॥

पात्रं भवति कामानां तेजसानां प्रदानतः । धर्मदाता नरो नित्यं संरक्षामधिगच्छति ॥
 आयुधानां प्रदानेन शत्रुनाशमवाप्नुयात् । राजचिह्नप्रदानेन राजा भवति भूतले ॥
 रत्नानां च प्रदानेन राजा चैव भविष्यति । नगरं च तथा दत्त्वा राजा भवति भूतले
 वस्त्रदाता सुवेषस्य दीर्घमायुर्हिरण्यदः । धन्यो धनप्रदाता तु सर्पिदस्सुखमश्नुते ॥
 पादुकानां प्रदानेन शय्यायाश्चासनस्य च । फलानां चैव मूलानां दानाद्द्रव्यपतिर्भवेत्
 अन्नदस्तु भवेच्छ्रीमान् पादाभ्यङ्गप्रदस्सुखी । गुखावास्यं नरो दत्त्वा दन्तधावनमेव च ॥

शुचिः स्यात्सुभगो वाग्मी सुखी चैव प्रजायते ।

पादशौचं तथा यानं शौचं तु गुदलिङ्गयोः ॥

यः प्रयच्छति विप्राय शुचिः शुद्धः सदा भवेत् ।

दुर्भिक्षे चान्नदाता च सुभिक्षे च हिरण्यदः ॥

पानीयदस्त्वरण्ये च ब्रह्मलोके महीयते । श्रान्तायान्नप्रदः स्वर्गं विमानेनाधिरोहति ॥
 प्राप्नोति दशगोदानफलं रोगप्रतिक्रिया । प्रक्षाल्य पादौ विप्रस्य लभेद्गोदानजं फलम्
 देवमाल्यापनयनं देवागारसमूहनम् । मार्जनं सर्वदेवानां गोप्रदानसमं स्मृतम् ॥
 अर्चनं चैव विप्राणां द्विजाभीष्टापकर्षणम् । पादशौचप्रदानं च आकल्पपरिचारणम् ॥
 पादाभ्यङ्गप्रदानं च श्रान्तसंवाहनं तथा । गवां कण्डूयनं चैव ग्रासदानाभिवादाने ॥
 भिक्षादीनां प्रदानं च तथैवातिथिपूजनम् । एकैकस्य फलं ग्राह गोप्रदानसमं यमः ॥
 श्रान्तसंवाहनं रोगी परिचर्यासुरार्चनम् । पादशौचं द्विजोच्छिष्टमार्जनं गोप्रदानकम् ॥
 छत्रदो गृहमाप्नोति गृहदो नगरं तथा । तथा पानप्रदानेन रथमाप्नोत्यनुत्तमम् ॥
 इन्धनानां प्रदानेन दीप्ताग्निर्भुवि जायते । गवां ग्रासप्रदानेन सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥

चन्दनं तालवृन्तं च फलानि विविधानि च ।

तान्ब्रूलमासनं शय्यां दत्त्वाऽत्यन्तसुखी भवेत् ॥

पादाभ्यङ्गैः शिरोऽभ्यङ्गैर्दानमानार्चनादिभिः ।

मृष्टवाक्यैर्विशेषेण पूजनीया द्विजोत्तमाः ॥

दासीदासमलंकारं क्षेत्राणि च गृहाणि च । ब्राह्मणायासनं दत्त्वा स्वर्गमाप्नोत्यसंशयः ॥

लभते च शिवं स्थानं बलिपुष्पप्रदानतः । प्रेक्षणीयप्रदानेन स्मृति मेधां च विन्दति ॥
सुरसंघसभादीनि वापीकूपसरांसि वै । जीर्णान्युद्धरते यस्तु स संपूर्णफलं लभेत् ॥

पक्वान् ददाति केदारान् सकलान्येव पादपान् ।

षष्टिकोटिसहस्राणि ह्यर्बुदानां च वै त्रयम् ॥

क्रीडन्तीति स्वर्गफले एतदुक्तं न संशयः । अश्वं वा यदि वा युग्यं यो ददातीह पादुके ॥
तस्य दिव्यानि यानानि दुष्टपन्था नचैव हि । गृहागतं ब्राह्मणं च मधुपर्केण च क्रमात् ॥

भोजयित्वा यथान्याय्यं सूर्यलोके महीयते ।

दारिद्र्यार्णवमग्नानां अतिक्लेशातिदुःखिनाम् ॥

तदुद्धृत्य यथाशक्ति सर्वान् कामानवाप्नुयात् ।

वस्त्रं जलं पवित्रं च दत्त्वाऽथ शिवयोगिने ॥

स महाभागमाप्नोति अन्ते योगं च शाश्वतम् ।

यो गां च महिषीं दद्यात् सालंकारां पयस्विनीम् ॥

कांस्यवस्त्रादिभिर्युक्तां स कामान् लभतेऽखिलान् ।

अन्नं वस्त्रं फलं तोयं तक्रं शाकं घृतं मधु ॥

पत्रं पुष्पं धनं धान्यं यानं यष्टिं कमण्डलुम् । व्रतत्रयं छत्रपात्रं व्रतविद्या सुरार्चनम् ॥

कन्याकुशोपनीतानि तिलौषधगृहाणि च । धूपक्षेत्रं यज्ञपात्रं योगपट्टं च पादुके ॥

कृष्णाजिनं बुद्धिदानं धर्मदेशकथात्मजम् । अर्थिने सततं देयं येन श्रेयो महद्भवेत् ॥

गोपीचन्दनखण्डं तु यो ददातीह वैष्णवे । कुलमेकोत्तरं तेन भवेदुत्तरितं शतम् ॥

वृषितस्य च पानीयं क्षुधितस्य च भोजनम् । निवेशनं दरिद्रस्य निद्रायाः शयनं तथा ॥

तथा भिक्षाप्रदानं च वेदानामर्थनिश्चयः । एतत्संहारवृक्षस्य फलमाहुर्महर्षयः ॥

चामरस्य प्रदानेन सर्वदुःखैर्विमुच्यते । तालवृन्तप्रदानेन सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥

पादपीठप्रदानेन स्थानं सर्वत्र विन्दति ।

स्थानमेव प्रदानेन तदाप्नोति दण्डं दत्त्वा द्विजातये ॥

यज्ञोपवीतदानेन वस्त्रदानफलं लभेत् । वस्त्रदानफलं तुच्छमौपवीतमनन्तकम् ॥

उष्णीषस्य प्रदानेन तदेव फलमुच्यते । दन्तकाष्ठप्रदानेन सौभाग्यं महदाप्नुयात् ॥
 मृत्तिकायाः प्रदानेन शुचिः सर्वत्र जायते । तथैवौषधदानेन रोगनाशमवाप्नुयात् ॥
 स्नानीयानि सुगन्धीनि दत्त्वासौभाग्यमाप्नुयात् । अनुलेपनदानेन रूपवानभिजायते ॥
 भाण्डादीनां प्रदानेन शंखादीनां प्रदानतः । पात्रं भवति कामानां यशसश्च न संशयः ॥
 शिबिकायाः प्रदानेन अग्निष्टोमफलं लभेत् । दासं कर्मकरं योषं दत्त्वा यादिन्द्रमन्दिद्रम्
 तरुणीं रूपसम्पन्नां दासीं यस्तु प्रयच्छति । सोऽसरोभिर्मुदा युक्तः क्रीडते नन्दने वने
 उष्ट्रं वा गर्दभं वापि यः प्रयच्छति मानवः ।

अलकांसनमा(समवा)साद्य यक्षेन्द्रैः सह मोदते ॥

दानानामुत्तमं प्रोक्तं प्रदानं तुरगस्य तु । बाडबायाः प्रदानं च तथा बहुफलप्रदम् ॥
 शुक्लं तुरङ्गमं दत्त्वा फलं दशगुणं भवेत् । तुरङ्गमं सपल्याकं सालंकारं प्रयच्छति ॥
 पौण्डरीकफलं प्रोक्तं नात्र कार्या विचारणा । चतुर्भिः कुञ्जरैर्युक्तं सर्वोपस्करशोभितम्
 रथं द्विजातये दत्त्वा राजसूयफलं लभेत् । सुपर्णकक्ष्यं मातङ्गं दत्त्वा विप्राय भक्तितः ॥
 राजसूयाश्वमेधाभ्यां फलमाप्नोत्यसंशयः । प्रदाय करणिं सम्यगेतदेव फलं लभेत् ॥
 यथोक्तविधिना दत्त्वा कपिलां कनकप्रभाम् । सर्वकामसमृद्धस्य यज्ञस्य फलमश्नुते ॥
 वारुणं लोकमाप्नोति दत्त्वा च महिषीं तथा । महिषस्य प्रदानेन वायुलोके महीयते ॥

वायुलोकमवाप्नोति प्रदानेन च पक्षिणाम् ।

मयूराणां शुकानां च शारिकाणां च वाग्मिनाम् ॥

अनाथं ब्राह्मणं प्रेतं येन हन्ति द्विजातयः । पदे पदेऽश्वमेधस्य फलं विन्दन्ति तत्क्षणात्
 गुण(ड)दानफलं चापि प्राप्नुवन्ति पदे पदे । संस्कारार्थमनाथस्य यस्तु काष्ठं प्रदास्यति
 कायादि दीप्तिं प्राकाम्यं संग्रामे लभते जयम् । अन्नदानफलं भूयः वरतन्तुमहर्षिणा ॥
 पुराप्रोक्तं सुभद्राय पृथग्भङ्ग्यन्तरेण वै । जाम्बूनदमयं दिव्यं विमानं सूर्यसंनिभम् ॥
 दिव्याप्सरोभिः संपूर्णमन्नदो लभते ध्रुवम् । आच्छादनं तु यो दद्यादहतं श्राद्धकर्मणि
 आयुः प्रकाशमैश्वर्यं रूपं च लभते शुभम् । यज्ञोपवीत यायं च व्यजनं तालवृन्तकम् ॥
 शय्यां च शयनीयं च उपानद्युगलं तथा । छत्रभाजनरत्नानि लवणेषुगुडानि च ॥
 तैजसानि तु पात्राणि धेनुं गृष्टिं तथासनम् । श्राद्धेष्वेतानि योदद्यात्सोऽश्वमेधफलं लभेत्

सहस्रपरिवेष्टारस्तथैव च सहस्रदाः । त्रातारश्चसहस्राणां ते नराः स्वर्गगामिनः ॥
सुवर्णस्य च दातारो गवां ये रजतस्य च । धेनूनां च प्रदातारस्ते नराः स्वर्गगामिनः ॥

विहारावसथोद्यानकूपारामसरःकराः ... (प्रदा) ।

प्रपाणां ये प्रकर्तारः ते नराः स्वर्गगामिनः ॥

सर्वहिंसानिवृत्ता ये नराः सर्वसहाश्च ये । सर्वस्याश्रयभूता ये ते नराः स्वर्गगामिनः ॥

आह्व्याश्च बलवन्तश्च यौवनस्थाश्च सक्तियाः ।

ये निर्जितेन्द्रिया धीरास्ते नराः स्वर्गगामिनः ॥

देवकार्येषु सस्नेहा मृदवः स्नेहवत्सलाः । उदारः प्रश्नदा ये हि ते नराः स्वर्गगामिनः ॥

आश्रमेषु यथोक्तेषु वर्तन्ते ये द्विजोत्तमाः । स्वधर्मसक्तास्सततं ते नराः स्वर्ग गामिनः ॥

वर्तन्ते ये महीपाला राजधर्मेषु नित्यशः । पुरोहितमने युक्ताः ते नराः स्वर्गगामिनः ॥

प्रजासुखे सुखं येषां तद्दुःखे ये च दुःखिताः ।

तपसा कर्षिता ये वा ते नराः स्वर्गगामिनः ॥

स्वाम्यर्थे ब्राह्मणार्थे च मित्रकार्ये च ये हिताः ।

गोभूद्विजहिता ये तु ते नराः स्वर्गगामिनः ॥

गोभूहेतुहता ये च देवद्विजकृते हताः ॥

महानास्तिकदुर्व्याधितथागतनिवारकाः । विप्रनिन्दाकृद्भ्रन्तारः स्ते नराः स्वर्गगामिनः ॥

देहधातून् परित्यज्य सलिलारण्यवह्निषु । अनशनेन मृता ये वा ते नराः स्वर्गगामिनः ॥

तीर्थयात्राप्रसक्ताश्च नित्यमध्वनि कर्षिताः । तपसा कर्षिता ये च ते नराः स्वर्गगामिनः ॥

मातापितृपरा ये च गुरुभक्ताः प्रियंवदाः । सत्यार्जवरता ये च ते नराः स्वर्गगामिनः ॥

परोपकारसक्ताश्च परदारविवर्जिताः । पूज्यापूजयितारश्च ते नराः स्वर्गगामिनः ॥

सभानां ये च कर्तारः ये च प्रज्ञाप्रदायका । भक्ता गोदेवविप्राणां ते नराः स्वर्गगामिनः ॥

उद्यानारामकर्तारः तथा गोभ्रासदायिनः । उपासकाश्च देवानां ते नराः स्वर्गगामिनः ॥

क्लेशाननुभवन्तीह शास्त्राध्ययनतत्पराः । शास्त्राणां च हिते युक्तास्ते नराः स्वर्गगामिनः ॥

कन्यकानामनाथानां ये चैवोद्गाहकारिणः ॥

प्रन्थार्चनपरा ये च ग्रहाणां पूजकास्तथा । कादेनापि मृता ये च ते नराः खर्गगामिनः ॥

अग्निहोत्री च सत्री च कूपकर्ता तटाककृत् ।

लिंगप्रतिष्ठाकर्ता च भक्तः शास्त्रवशे स्थितः ॥

विष्णुश्चाराधितो यैस्तु ज्ञाननिष्ठाश्च ये द्विजाः । प्रणवव्याहृतियुक्तगायत्रीनिरताः सदा

मनसा कर्मणा वाचा कर्मण्येवानुचिन्तकाः ।

न पापमतिमिच्छन्ति तेऽपि यान्त्यमरावतीम् ॥

निराहारा महाशीलाः ब्रह्मचर्यादिलोपुषाः । त्यजन्ति देहधर्मज्ञाः त्रिषयेन्द्रियनिर्जिताः

एकाग्रमनसः शान्ताः तेऽपि यान्त्यमरावतीम् ।

गंगानदीं महापुण्यां श्रयन्ति च धियैकया ॥

जपन्ति तत्र ये मन्त्रान् परदारविवर्जिताः ।

ब्राह्मणाय तु ये कन्यां प्रयच्छन्ति विधानतः ॥

ये तु दीपं प्रयच्छन्ति तेऽपि यान्त्यमरावतीम् । गङ्गाजले प्रयागे वा केदारैः पुष्करैः तथा

महापथे प्रभासे च मृता यान्त्यमरावतीम् । द्वारवत्यां कुरुक्षेत्रे योगाभ्यासेन ये मृताः

हरीती (?) रं येषां मरणे समुपस्थिते । पूजयित्वा हरिं ये तु भूमौ दर्भास्तिलैस्सह ॥

तिलान् विकीर्य लोहे तु दत्त्वा धेनुं पयस्विनीम् ।

ये मृताः कृत्तिनः सन्तस्तेऽपि यान्त्यमरावतीम् ॥

उत्पाद्य पुत्राः संस्थाप्य पितृपैतामहापथे । निर्मला निष्कलङ्का ये मृता यान्त्यमरावतीम्

सर्वभूतदयावन्तः विश्वास्याः सर्वजन्तुषु । त्यक्तहिंसाः सदाचाराः सन्तुष्टाः स्वधनेन च

धर्मलब्धार्थभोक्तारस्तेऽपि यान्त्यमरावतीम् ॥

मातृवत्स्वसृवच्चैव नित्यं दुहितृवच्च ये । परदारेषु वर्तन्ते तेऽपि यान्त्यमरावतीम् ॥

अनृतं ये न भाषन्ते कटुकं निष्ठुरं तथा । स्वागतेनाभिभाषन्ते तेऽपि यान्त्यमरावतीम्

अरण्ये विजने नष्टं परस्वं दृश्यते यदा ।

मनसापि न लिप्यन्ते तेऽपि यान्त्यमरावतीम् ॥

तथैव परदारान् वै कामवृत्तं रहोगताः । मनसापि न हिंसन्ति तेऽपि यान्त्यमरावतीम् ॥

शत्रुं भिन्नं च ये नित्यं तुल्येन मनसा नराः ।
भजन्ति मैत्रं संगम्य तेऽपि यान्त्यमरावतीम् ॥
श्रद्धावन्तो दयावन्तः शिष्टाः शिष्टजनप्रियाः ।
धर्माधर्मविदो नित्यं तेऽपि यान्त्यमरावतीम् ॥

मातृवत्परदारांश्च परद्रव्याणि लोष्टवत् । यः पश्यत्यात्मवज्जन्तुं न प्रेतो जायते नरः ॥
अन्नदानरतो नित्यं विशेषेण तिलप्रदः । स्वाध्यायव्रतशीलो वा न प्रेतो जायते नरः ॥
सदा यज्ञपरः शान्तः सदा तीर्थपरायणः । वापीकूपतटकानामाश्रमाणा विशेषतः ॥

आरोपकः पुराणां च देवताचांपरायणः ।

नित्यं शृणोति शास्त्राणि नित्यं सेवेत्तु पण्डितान् ॥

वृद्धास्तु पृच्छते नित्यं न प्रेतो जायते नरः । दर्भारोपणपूर्वग दशप्रामहिताय वै ॥
भूमिं संवर्षयन्नित्यं नदीकुल्याप्रपूरणात् । तास्त्वत्यन्तदूरेषु प्रापयन्वै दिने दिने ॥
तत्पूरदूरीकरणहेतवे जामितां विना । तद्दर्भारण्यसंशुद्धिचित्तवृत्तिपरोऽनिशम् ॥

वर्तते यो जगत्यस्मिन् तमेनं ते नरोत्तमम् ।

सर्वे दर्भाः सुरा भूत्वा समागत्यातिहर्षिताः ॥

पृथक्पृथग्विमानानि हंसयुक्तानि सत्कराः ।

वयसोऽन्तेऽस्य चाहृत्य हुंकृत्य यमकिंकरान् ॥

सस्मृतिन्नि(?) दमारोह मामकं मामकंत्विति ।

प्रार्थयन्तीऽतिभक्त्यैव घोषयन्तः स्वलंकृताः ॥

सुरूपाः सुमुखाः शान्ताः ब्रह्मलोकं सनातनम् । प्रेतत्वं वारयित्वैव कामिते शैववैष्णवे ॥
ऐन्द्रवारुणवायव्यान् वस्त्रादित्याग्निरौद्रकान् । कामितानस्य सुभगानपुनर्भवसंज्ञितान्

गयाश्राद्धफलम्

प्रापयन्त्येव सुतरां सैद्धर्मस्तादृशो महान् । तत्कर्तुं हि तत्कूरं प्रेतत्वं सर्वथैव वै ॥
गत्वा गयाशिरः पुण्यं यच्चन्द्राद्धं कुरुते द्विजः । तस्यान्ववाये महति न प्रेतो जायते नरः
आयने चोत्तरे प्राप्ते यमयज्ञां करिष्यति । तस्य वंशे तु सततं न प्रेतो जायते नरः ॥

अग्न्यतिथिदेवतादिपूजा

त्रीनग्नीन् पञ्च चैकं वा ह्यहन्यहनि सेवते । सर्वभूतदयायुक्तो न प्रेतो जायते नरः ॥
 देवतातिथिपूजासु गुरुपूजासु नित्यशः । रतो वै पितृपीतासु न प्रेतो जायते नरः ॥
 तीर्थयात्रापरो नित्यं देवतातिथिपूजकः । ब्रह्मण्यश्च शरण्यश्च न याति नरकं नरः ॥
 हेमन्ते बह्निदो यश्च तथा ग्रीष्मे जलप्रदः । वर्षास्वाश्रयदो यश्च न याति नरकं नरः ॥
 ब्रह्मचारो सदाध्यायी शुभकर्मपरः पुमान् । धर्माख्यानपरो नित्यं न याति नरकं पुनः ॥

कपिलादानादिप्रशंसा

कपिलानां च यो दाता वृषभस्य तथैव च । अन्नदाता च नियतं गंगास्नानरतश्च यः ॥
 अग्निहोत्रे च निरतो न स दुर्गतिमाप्नुयात् ॥

विष्णुपूजा

अर्चयन्ति हरं नित्यं विष्णुं जिष्णुं सनातनम् ।
 प्राप्नुवन्ति महत्स्थानं पुण्ये श्वेतपुरे शुभम् ॥
 सर्वे चतुर्भुजास्तत्र सर्वे गरुडवाहनाः । सर्वे चक्रायुधाश्चैव सर्वे विष्णुपराक्रमाः ॥

शिवपूजा

स्थापयन्ति च ये लिङ्गं नष्टं वा साधयन्ति ये ।
 अर्चयन्ति सदा रुद्रं माल्यलेपनार्जनैः (गन्धानुलेपनैः) ॥
 मुञ्चन्ति वृषभान् ये तु ते गत्वा शिवमन्दिरम् ।
 तत्र सर्वे शिवभुजाः सर्वे ते शूलपाणयः ॥
 शान्तिं सर्वे वृषैश्चैव सर्वे रुद्रपराक्रमाः । शंभुं स्वयंभूं देवेशं त्र्यक्षं त्रिदशवन्दितम् ॥
 येऽर्चयन्ति सदा शुद्धा न ते दुर्गतिमाप्नुयुः ॥

सूर्यपूजा

तेजोराशि भानुमन्तं भास्करं लोकचक्षुषम् ।

येऽर्चयन्ति महात्मानः सूर्यलोकं ब्रजन्ति ते ॥

जटाधरा भस्मधराः विष्णुनामधराः पराः ।

विष्णुगाथारता नित्यं न ते दुर्गतिमाप्नुयुः ॥

गायत्रीमात्रसंतुष्टाः सन्ध्योपासनतत्पराः । स्वाचारेण च संयुक्ताः न ते दुर्गतिमाप्नुयुः ॥

मन्त्रतन्त्रक्रियाधर्म न नशौचधिवर्जिताः । द्विमुख्युदकतत्कर्ममात्राभिनयमात्रतः ॥

सर्वभ्रष्टाश्च विकलाः तदन्त्ये वसतो यथा । कृतार्थाः कृतकृत्याश्च तावन्मात्रेण केवलम् ॥

आभासकर्मणोऽत्यन्तं भवेयुर्नात्र संशयः ॥

प्रायश्चित्तप्रतिनिधिः

प्रायश्चित्ते तु संप्राप्ते साक्षात्कृच्छ्राणि कैरपि ।

नानुष्ठाय च शक्यन्ते तेषां प्रतिनिधित्वतः ॥

गोगोमूल्यादिभिस्तानि तस्मात्कार्याणि चाखिलैः ।

सेतुगंगास्नानमुखैः दरिद्रस्तानि चाचरेत् ।

अपि तानि कदाचित्तु स्नानान्यपि विधानतः ॥

द्रव्येण विप्रमुखतः कर्तव्यानि भवन्त्यपि ।

द्रव्यदानेन सर्वाणि प्राप्यन्ते निखिलाः क्रियाः ॥

तस्माद्द्रव्यं सर्वकार्यमात्रे ह्यावश्यकं परम् ।

तस्मिन् सत्येव सततं सिध्यन्त्यखिलसत्क्रियाः ॥

महादानादिकाश्चापि यैः कृतैर्वृषलादिकाः ।

प्राप्नुवन्त्यपि विप्रत्वं तानि चाद्य प्रवच्मि वः ॥

दानभेदाः

क्रमेणैव प्रशृणुत प्रसङ्गःत्पावकान्वति । आद्यं तु सर्वदानानां तुलापुरुषसंज्ञकम् ॥
 हिरण्यगर्भदानाच्च ब्रह्माण्डं तदनन्तरम् । कल्पपादपदानं च गोसहस्रं तु पञ्चमम् ॥
 हिरण्यकामधेनुश्च हिरण्याश्वस्तथैव च । हिरण्याश्व(स्तत)स्तद्वद्वे महस्तिरथस्तथा ॥
 पञ्चलाङ्गलकं स्वर्णं धारा दानं तथैव च । द्वादशं विश्वचक्रं च ततः कल्पलतात्मकः ॥
 सप्तसागरदानं च रत्न धेनुस्तथैव च । तथा महाभूतखण्डः षोडशः परिकीर्तितः ॥
 सर्वाण्येतानि कृतवान् पुरा शंवरसूदनः । वासुदेवश्च भगवानम्बरीषश्च पार्थिवः ॥
 कार्तवीर्यार्जुनो रामः प्रह्लादः पृथुरेव च । चक्रुरन्ये महीपालाः केचिच्च भरतादयः ॥
 यस्माद्विष्णुसहस्रेण महादानानि सवदा । रक्षन्ति देवतास्सर्वा एकैकमपि भूतले ॥
 षषामन्यतमं लभ्यं वासुदेवप्रसादतः । न कर्तुमन्यथा शक्यं अपि शक्रेण भूतले ॥
 तस्मादाराध्य गोविन्दं उमापति विनायकौ ॥

दानकालाः

महादानमिदं कुर्याद्विप्रैश्चैवानुमोदितः । अयने विषुवे पुण्ये व्यतीपाते दिनक्षये ॥
 युगादिषूपरागेषु तथा मन्वतरादिषु । संक्रान्तौ वैश्वतिदिने चतुर्दश्यष्टमीषु च ॥
 सितपञ्चदशीपर्वद्वादशीष्वष्टकासु च । यज्ञोत्सवविवाहेषु दुःस्वप्नाद्भुतदर्शने ॥
 द्रव्यब्राह्मणलाभे वा श्राद्धा(द्धो?)वा यत्र जायते । तीर्थे वायनेगोष्ठे कूपारामसरित्सु च ॥
 गृहे वा भवने वापि तटाके रुचिरे तथा । महादानं प्रशंसन्ति प्राप्ते वा पितृसंक्षये ॥

तुलादानभेदाः

तुलापुरुषदानस्य प्रसङ्गेन विशेषतः । प्रवक्ष्यामि रहस्यानि तुलादानानि कानिचित् ॥
 अनेनैव विधानेन केचिद्भूयमयं पुनः । कर्पूरेण तथेच्छन्ति केचिद्ब्रह्मविदः शिवाः ॥
 तुलापुरुषदानं तन्महादेवोदितं परम् । अष्टलोहैस्तु कार्यं स्यात्तत्तद्रोगोपशान्तये ॥
 कास्यं यक्षमणि देयं स्यात् ऋषु चार्शं प्रचोदितम् ।
 अपस्मारे तु सासं (?) स्यात् ताम्रं कुष्ठेति वारुणे ॥

पैतलं रक्तपित्तं तु रूप्यं प्रदरमेहयोः । सुवर्णं सर्वरोगेषु प्रदद्यान्मृत्युनाशनम् ॥
 फलोद्भवं तथा देयं ग्रहण्यां दीर्घसंभवे । गौडं भास्म दावं च पौरं तद्गण्डमूलके ॥
 लाङ्गलं त्वग्निमान्द्ये च रोगोत्पत्तौ तु पौष्टिकम् । मधूद्भवं तथा देयं कासश्वासजलोदरे
 घृतोद्भवं तथा देयं छर्दिरोगोपशान्तये । क्षीरं पित्तविनाशाय दाधिकं भगदारुणे ॥
 दारुणं लेपनाशाय पैष्टं घृतिविनाशने । अन्नं सर्वरोगस्य नाशने तु प्रशस्यते ॥
 घृतादिद्रव्यदाने तु तुलादिषु विधिस्त्वयम् । प्रथमा तु घृतस्योक्ता तेजोवृद्धिकरी तुला ॥
 माक्षिकेण च सौभाग्यं तैलेन बहुलाः प्रजाः । वस्त्रैस्तु बहुवस्त्राणि प्राप्नोति तुलया तथा ॥
 लावण्यस्य तु लावण्यं अरोगित्वं गुडस्य च । असापत्न्यं शर्करया सुरूपं चन्दनेन च ॥
 अविद्युक्तो भवेद्भर्ता तुलया कुंकुमस्य च । न सन्तापो हृदि भवेत् क्षीरस्य तुलया सदा
 सर्वकामप्रदा ह्येताः पापहार्यः प्रकीर्तिताः । महादानानि चैतानि पुनर्भङ्ग्यन्तरेण वै ॥
 निरूपितानि देवेश्यो ता(भ्यस्त)नि चाद्य प्रवच्मिवः ॥

षोडश महादानानि

गावः सुवर्णरजते रत्नानि च सरस्वति ।
 तिलाः कन्या गजाश्वाश्च शय्या वस्त्रं तथा मही ॥
 धान्यं पयश्च छत्रं च प्र(गु)हं चोपस्करान्वितम् ।
 एतान्येव तु चोक्तानि महादानानि षोडश ॥
 षोडशैतानि यः कुर्यान्महादानानि मानवः । न तस्य पुनरावृत्तिर्विष्णुलोकात्सनातनात् ॥
 पञ्चलाङ्गलदानस्य प्रसंगात्कथयाम्यहम् । हलपङ्क्तिरिति ख्यातं महादानमनुत्तमम् ॥
 दानमेतत्पुरा चीर्णं दिलीपेन ययातिना । शिबिना निमित्ता चैव भरतेन च धीमता ॥
 ते यथा दिवि मोदन्ते दानस्यास्य प्रदानतः । धरादानप्रसङ्गं च दानान्युक्तानि कानिचित्
 जम्बूद्वीपाह्वयं सप्त द्विपाह्वयमतः परम् । पृथिवीपद्मदानं च सर्वपापविनाशनम् ॥
 पाण्डुरोगहरं प्रोक्तं पृथ्वीपद्ममथापरम् । क्रमात्तुलादिदानानि रहस्यानि यथाभति ॥
 कथितानि मया सम्यग्गुह्येशस्य विधासतः ॥

मेरुदानभेदाः

मेरोः प्रदानं दशधा कथितं मुनिसत्तमैः । यत्प्रदाता नरो लोकानाप्नोति सुरपूजितान् ॥
 पुराणेषु च वेदेषु यज्ञोष्वायतनेषु च । न तत्फलमधीतेषु कृतेष्विह यदश्नुते ॥
 प्रथमो धान्यशैलः स्याद्द्वितीयो लवणाचलः । गुडाचलस्तृतीयस्तु चतुर्थो हेमपर्वतः ॥
 पञ्चमस्तिलशैलः स्यात् षष्ठः कार्पासपर्वतः । सप्तमो घृतशैलः स्याद्रत्नशैलस्तथाष्टमः ॥
 राजतो नवगस्तद्वद् दशमः शर्कराचलः । अयने विषुवे चैव व्यतीपाते दिनक्षये ॥
 शुक्लपक्षे द्वितीयायां उपरागे शशिक्षये । विवाहोत्सवयज्ञेषु द्वादश्यामथवा पुनः ॥

शुक्लायां पञ्चदश्यां वा जन्मर्क्षे वा विशेषतः ।

तीर्थे वायतने वापि गोष्ठे वा भवनाङ्गणे ॥

धान्यशैलादयो देयाः दश चैव विधानतः ॥

द्वादशमेरवः

अथ द्वादश मेरुणां दानानि कथयामि वै । आद्यो रत्नमयो मेरुः हेममेरुनन्तरः ॥
 रूप्यमेरुस्तीयः स्यात् भूमेरुस्तु तुरीयकः ।
 पञ्चमो हस्तिमेरुः स्यात् षष्ठश्चाश्ममयो गिरिः ॥
 गोमेरुः सप्तमः प्रोक्तः वस्त्रमेरुस्तथाष्टमः । नवमो घृतमेरुः स्याद्दशमः खण्डनिर्मितः ॥
 एकादशो धान्यमेरुः द्वादशस्तिलनिर्मितः । द्वादशैते शिवप्रीत्यै मेरवः परिकीर्तिताः ॥

कुलपर्वतदाना(नामा)नि

सप्तानां कुलजातानां वक्ष्ये नामान्यनुक्रमात् । देयो हेममयो मेरुः कैलासो राजतोद्भवः
 कार्यासेन तु हेमाद्रि गुण्डजो गन्धमादनः । सुचेलस्तु तिलैर्देयः विन्ध्यः शर्करया कृतः
 लवणेन तथा शृङ्गी यथोक्तविधिना ततः । चतुर्दशानां मेरुणां दानान्यद्यानुकीर्तये ॥
 यानि दत्त्वा तु पुरुषो न भूमौ जायते पुनः ॥

देयद्रव्यप्रमाणम्

फलत्रयेण सौवर्णो विशयाराजतः पलैः । ताम्रः पञ्चशतैः प्रोक्तः पलानां कांस्यकस्तथा
लौहस्तु भारमात्रेण सैसकश्च तथास्मृतः । लावणोऽप्येवमेव स्याद्दूत्रीहिमेरुस्तथा भवेत् ॥

भारद्वयेन काण्डस्तु गौडः स्यात्पञ्च भारतः ।

कौस्तूरिकः पञ्चपलः कार्पूरः पञ्चविंशकः ॥

कौकुमः स्याच्छतपलः कार्पासोविंशभारकः ।

एवं द्रव्यविशेषैस्तु मेरुः कार्यो विपश्चिता ॥

मेरुमेवंविधं कृत्वा दत्त्वा विप्राय भक्तितः । वसतिः स्वर्गलोके तु यावदिन्द्राश्चतुर्दश ॥

पञ्चपर्वतदानानि

पञ्चानामपि शैवा(ला)नां पूर्वं नामानि कीर्तये ।

यानि दत्त्वा तु दौर्भाग्यं दौर्गत्यं नाप्नुयात्कचित् ॥

तिलपर्वतदानं तत्तथा लवणपर्वतम् । कार्पासगुडयोः शैलो तथा सर्षपपर्वतः ॥

आषाढे कार्तिके मासे माघे वैशाखयोरपि ।

पौर्णमास्यां तु दातव्याः मनुजैः पर्वतास्त्वमी ॥

शिखरदानानि

अतःपरं प्रवक्ष्यामि शिखराणि त्रयोदश । येषां प्रदानतो मर्त्यो जायते पृथिवीपतिः ॥

गुडेषुवस्त्रलवणधान्यकार्पासकैः क्रमात् । शिखाखर्जूरवितुषधान्यद्राक्षाभिरेव च ॥

क्षौद्रैर्मयजेनापि पलैः शृङ्गाणि कल्पयेत् । एषामन्यतमं वापि दद्याच्छ्रद्धासमन्वितः ॥

आत्मप्रमाणं कुर्वीत प्रादेयाभ्यधिकं शुभम् । विधिवच्छिखरं दत्त्वा गौरीलोकं वसेन्नरः

अथ दत्त्वा विशेषेण ह्यतिदानानि कानिचित् ।

येन दत्त्वा नरः पापैः मुच्यते नात्र संशयः ॥

अतिदानधेनुदानानि

त्रीण्याहुरतिदानानि धेनुः पृथ्वी सरस्वतीः । नरकादुद्धरन्त्येताः जपजापनदोहनैः ॥
यास्तु पापविनाशिन्यः कथ्यन्ते दश धेनवः ।
तासां स्वरूपं वक्ष्यामि नामानि च विशेषतः ॥

दशधेनुदानानि

कुम्भाः स्युर्द्रव्यगन्धानां इतरासां तु राशयः ।

प्रथमा गुडधेनुः स्याद्द्वितीया मधुसंज्ञिका ॥

सप्तमी शर्करा धेनुः दधिधेनुस्तथाष्टमी । रसधेनुस्तु नवमी दशमी स्यात्स्वरूपतः ॥
अयने त्रिषुवे पुण्ये व्यतीपातेऽथ वैधृतौ । गुडधेन्वादयो देया उपरागादिपर्वसु ॥
सप्तमी लाण धेनुः स्यादष्टमीदाधिका मता । नवमीतेन नवमी गन्धतैलेन चापरा ॥
गन्धैवां दशमां धेनुं रत्नैर्वा परिकल्पयेत् । एवं केचिन्महाभागाः वदन्ति परमर्षयः ॥
सुवर्णधेनुमप्यत्र केचिदिच्छन्ति मानवाः । तिलधेनुप्रसंगेन सर्वपापहराः शुभाः ॥

सप्तत्रीहिधेनवः

सप्तत्रीहिमयास्सप्त धेनवः परिकीर्तिताः । त्रीहिभिश्च यवैश्चैव गोधूमैश्च तिलैस्तथा ॥
माषैर्मुद्गैश्च कर्तव्याः सप्तमी च प्रियङ्गुभिः । एतासामेव दानानां विधानं तिलधेनुवत् ॥
सप्तत्रीहिमयास्सप्त गा ददातीह मानवः । स याति परमं स्थानं वायुभूतः खमूर्तिज्ञान् ॥

उपधेनुदानानि

अथोपधेनुदानानि वक्ष्ये पुंस्यान्यनुक्रमात् । यासां वै दानमात्रेण सर्वदानफलं लभेत् ॥
तास्वाद्यौ लावणी धेनुः परा कापासकी मता । तथा फलमयी धेनुस्तत्तत्कर्पूरनिर्मिता ॥
कस्तूरिका स्मृता तद्दधेनुर्दिव्या त्वनन्तरा । केचिदत्र महाभागाः विधानान्तरमूचिरे ॥
मेहघ्नी स्वर्णधेनुर्वै ह्यशोघ्नः स्वर्णशृङ्गिणी । तथैव बन्ध्यात्वहरास्वर्णधेनुः परा स्मृता ॥
प्रस्विन्नपाणित्वहरस्वर्णधेनुस्तथा स्मृता । सुवर्णशृङ्गिणी चापि तत्परं परिकीर्तिता ॥
तद्द्रक्कनकशृङ्गाख्या धेनुर्देया मुलक्षणा । एतासामुपधेनूनां कथितो दानसंग्रहः ॥

दानफलानि

फलं ब्रवीमि सर्वांसामिह धेनोः परत्र च ।
 कृष्णां गां ददते ये तु ते(न)पश्यन्ति यमं विभुम् ॥
 श्वेतां वै ददते धेनुं स पुमान् दिवि मोदते ।
 नीलवर्णां तु गां दद्यात् पितृन् प्रीणयते सदा ॥
 श्वेतवर्णां तु गां दत्वा वंशवृद्धिमवाप्नुयात् ।
 श्यामां पीतां तथा दत्वा दुःखनाशं प्रपद्यते ॥

कपिला सर्वपापघ्नी नानावर्णा च मोहदा । समानवत्सां कपिलां दत्वा स्वर्गं महीयते
 रोहिणीं तुल्यवत्सां तु सूर्यलोके महीयते । समानवत्सां श्वेतां चेदिन्द्रलोके महीयते ॥
 तुल्यवत्सां तु शबलां विष्णुलोके महीयते ।

इन्द्रलोकमवाप्नोति दत्वा कृष्णां तथाविधाम् ॥

वातरेणुसवर्णां तु तुल्यवत्सां प्रदाय च । वायुलोकमवाप्नोति नात्र कार्या विचारणा ॥
 दत्वा धूम्रां तथा भूतां यमलोके महीयते । अघ्नां(घ्न्यां)हेमसवर्णां तु तुल्यवत्सां प्रदाय च
 ब्राह्मणं लोकमाप्नोति पूज्यमानोऽसुरोगणैः । धेनुं प्रदाय शृङ्गाक्षीं साध्यलोके महीयते ॥
 दत्वा पलाशवर्णां गां पितृलोके महीयते । प्रदाय शितिकण्ठीं गां स्थानं श्रेष्ठं प्रपद्यते ॥
 एतासामपि धेनूनां प्रदाता समवाप्नुयात् । विमानेनार्कवर्णेन दिवं देव इवापरः ॥

तं चारुवेपाः क्षुश्रोण्यः शतशोऽथ सहस्रशः ।

दमयन्ती विमानस्थं गोप्रदानरतं नरम् ॥

अथ नानाप्रकारोक्तगोदानानि ब्रवीमि वै । समानवत्सगोदानं सर्वपापहरं शुभम् ॥
 कपिलायाः प्रदानं तु सर्वपापहरं शुभम् । सर्वार्थदायकं श्रीकं सप्तजन्माघनाशनम् ॥
 वृषभैकादशीदानं गोशतं च वृषोत्तरम् । तथा वृषोत्तरशतगोदानं देवसात्कृतम् ॥
 त्रिरात्रगोप्रदानं च महापातकनाशनम् । गृहणीहरगोदानमसम्भरहरं (?) परम् ॥
 ज्ञानं वैतरणीधेनोः यमलोकमुखावहम् । वृषैकगोसहस्रस्य दानं सर्वाघनाशनम् ॥

ततोभयमुखीदानं सर्वदानफलप्रदम् । द्विमुखी कपिलादानं विष्णुसायुज्यकारकम् ॥
 तथा चैवोभयमुखीदानं सर्वाधनाशनम् । वृषदानं ततः प्रोक्तं सर्वसौख्यविवर्धनम् ॥
 बलीवर्दप्रदानं च गोविन्दप्रीतिकारकम् । तथानुडुत्प्रदानाख्यं चक्राद्यङ्कवृषार्पणम् ॥
 द्रव्यैवृषप्रदानं च दानं स्वर्णवृषस्य च । तथा होमवृषाख्यं च सर्वदानफलप्रदम् ॥
 दानं ह्यप्यवृषस्यापि पितृप्रीतिविधायकम् । तथैव कुष्ठरोगघ्नरौष्यर्षभसमर्पणम् ॥
 एवमेतानि दानानि प्रशस्तफलवन्ति च । कीर्तितानि मया सम्यक् संप्रहेण यथामति ॥

अतःपरं धराभिरुच्यमतिदानं महोन्नतम् ।

यः प्रयच्छति विप्राय पृथिवीं सस्यशालिनीम् ॥

षष्टिवर्षसहस्राणि स स्वर्गं निवसेन्नरः । अतिदानेषु सर्वेषु पृथिवीदानमुत्तमम् ॥

अचला ह्यक्षयाभूश्चेद्दोग्ध्री कामाननुत्तमान् ।

दोग्ध्री वासांसि रत्नानि पशुव्रीहियवान् सदा ॥

भूमिदः पुण्यलोकेषु शाश्वतीर्मोदते समाः । यावद्भूमेरायुरिति तावद्भूमिद एधते ॥
 अपि पापसमाचारं ब्रह्मघ्नं वा तथानृतम् । पुनाति दत्ता पृथिवी दातारमपि शुश्रुमः ॥
 अग्निष्टोमप्रभृतिभिरिष्ट्वा क्रतुभिरूर्जितैः । न तत्फलमवाप्नोति भूमिदानाद्यदश्नुते ॥
 यथा जनित्री क्षीरेण पुत्रं पुष्पाति सर्वदा । अनुगृह्णाति दातारं तथा सर्वरसैर्मही ॥
 प्रासादा यत्र सौवर्णवसोर्धाराश्च कामदाः । गन्धर्वाप्सरसो यत्र तत्र गच्छन्ति भूमिदाः
 यथा चन्द्रमसो वृद्धिरहन्यहनि जायते । भूमिदानफलं तद्वत्सवसस्यैर्विवर्धते ॥

सागराः सरितः शैलास्तीर्थानि विविधानि च ।

सर्वाणि भूमिदानस्य कलां नार्हन्ति षोडशीम् ॥

यो ददाति महीं सस्यक् सोऽश्नुते परमां गतिम् ।

हस्तमात्रां भुवं दत्वा स्वर्गलोके महीयते ॥

गोचर्ममात्रां क्षमां दत्वा वसूनां लोकमाप्नुयात् ।

उद्यानभूमिं दत्वा तु गन्धर्वैः सह मोदते ॥

रत्नाकरभुवं दत्वा शक्रलोकं प्रपद्यते । धान्याकरां भुवं दत्वा नाकपृष्ठे महीयते ॥

अञ्जनाकरभूदानादश्विलोके महीयते । लवणाकरभूदानात्सोमलोके महीयते ॥
 औषधाकरभूदानात्पितृलोके महीयते । शिखिसस्यप्ररोहां तु भुवं दत्त्वा नरोत्तमः ॥
 साध्यलोकमवाप्नोति नात्र कार्या विचारणा । नानाधान्याकरभुवं दत्त्वा रौद्रे महीयते
 केदारभूमिदानेन ब्रह्मलोकं समश्नुते । इक्षुभूमिं नरो दत्त्वा सोमलोके महीयते ॥
 गुल्मपुष्पलताकीर्णां यो भूमिं संप्रयच्छति । विमाने नन्दने सोऽयं क्रीडतेऽप्सरसां गणैः
 भूमिं संपाद्य यः कुर्याद्देवब्राह्मणसात्कृताम् । स्वर्गलोकमवाप्नोति पश्चाद्भूपपरो भवेत्
 पक्षसस्यां भुवं दत्त्वा ब्रह्मलोकमवाप्नुयात् । निवर्तनसहस्राढ्यां भुवं दत्त्वा नरोत्तमः ॥
 भूमिमासाद्य कर्मान्ते चक्रवर्ती भवेद्धि सः । गोचर्ममात्रामचलां दत्त्वा शिवपुरं जेतुं ॥
 भूमिं सर्वगुणोपेतां दत्त्वा पापात्प्रमुच्यते । क्षेत्रमात्रां भुवं दत्त्वा महापापैः प्रमुच्यते ॥
 क्षमामेकपुरुषाहारपर्याप्तां संप्रदाय वै । दशकल्पान्निवसति स्वर्गं विगतपातकः ॥

क्षमां दत्त्वा गृहपर्याप्तां यमलोकं न पश्यति ।

प्रादेशमात्रां क्षमां दत्त्वा मोदते नन्दने वने ॥

ग्रामं वा नगरं वापि निवर्तनशतं तु वा । यः प्रयच्छति विप्राय स सुरैः परिपूज्यते ॥
 देवताभ्यो महीं दत्त्वा तत्तल्लोके महीयते । ग्रामं खेटं पुरं क्षेत्रं देवताभ्यः प्रयच्छति ॥

देयभूमिप्रशंसा

सप्तजन्मसु धर्मात्मा स भूमेरधिपो भवेत् । शिवाय विष्णवे भूमिं सूर्याय च विशेषतः
 दत्त्वा त्रिसप्तकुलजैः पितृभिः सह मोदते । ग्रामदानान्चक्रवर्ती पुरदानात्तथामरः ॥
 खेटदानाच्च भूभर्ता भवेदत्र न संशयः । भुवः प्रमाणं ज्ञानाय सुस्पष्टं वक्ष्यतेऽधुना ॥
 दशहस्तेन दण्डेन त्रिशङ्खेन निवर्तनम् । गवां शतवृषश्चैको यत्र तिष्ठेदयन्त्रितः ॥
 तद्धि गोचर्ममात्रं तु प्राहुर्वेदविदो जनाः । गृहमात्रां भुवं प्राहुर्द्वात्रिंशत्पदसंमिताम् ॥
 यदुत्पन्नामथाश्नाति नरः संवत्सरं समम् । एतदाहारमात्राख्यं भुवो मानं प्रचक्षते ॥
 सोत्सेधवप्रप्राकारं सर्वतः खातमावृतम् । योजनार्धाधिविष्कम्भं अष्टभागायतं पुरम् ॥
 तदर्धे तु तदा खेटं तदर्धश्चापि खर्पटम् । तथा शूद्रजनप्रायाः सुसमृद्धकृषीवलाः ॥

क्षिप्रोपभोगभूगध्ये वसतिग्रामसंज्ञिता । एवं भूमानमाख्यातं शास्त्रविद्धिः पुरातनैः ॥

दत्तभूपरिपालनप्रशंसा

स्वदत्ताद्द्विगुणं पुण्यं परदत्तानुपालनम् । परदत्तापहारेण स्वदत्तं निष्फलं भवेत् ॥
स्वदत्तां परदत्तां वा यो हरेत् वसुंधराम् । षष्टिवर्षसहस्राणि विष्टायां जायते कृमिः ॥
राज्याधिकारनिरतः वेतनेन नृपेण वै । परिष्कलतः स्वकृत्येषु स्वाधिकारे समुद्यते ॥
द्विजभूवृत्तिविषये वाक्सहायेन केवलम् । अश्वमेधफलं सद्यो लभते नात्र संशयः ॥
सोब्राह्मणहितार्थाय तद्वृत्तिषु विशेषतः । अनृतोक्तयाऽपि लभते राजसूयफलादिकम् ॥
तद्वृत्तिविषये नूनमपकारं स्वचेतसा । चिन्तयन् सद्य एवायं कुलकोटिसमन्वितः ॥
अथयन्त्रे कालसूत्रे रौरवे कण्टकालये । पच्यते हन्त तावत्तु यावदाभूतसंप्लवम् ॥

विद्यादानप्रशंसा

विद्यादानं महीदानं कन्यादानमिदं त्रयम् । सर्वदानोत्तमं ज्ञेयं तद्वि चोभयतारकम् ॥
दानानामुत्तमं दानं विद्यादानं विदुर्बुधाः । विद्या कामदुषा धेनुः विद्या चक्षुरनुत्तमम् ॥
विद्यादानं सर्वकामानां भाजनं पुरुषो भवेत् । सहस्रधेनुदानानां शतं चानुडुहां समम् ॥
शतानुडुःसमं दानं दशयानसमो हि यः । दशवाजिसमो नागो दशनागसमा धरा ॥
अश्वदानसमं नास्ति विद्यादानं ततोऽधिकम् । तस्माद्विद्याप्रदो लोके सर्वदः प्रोच्यते बुधैः

कन्यादानम्

तस्मात्सहस्रगुणितः कन्यादाता महान् परः । कन्यादानं ततो लोके सर्वदानोत्तमोत्तमम्
तेनैव दानेन भुवि प्रवृत्तिर्निखिला स्मृता । वर्णित्ववारकं तस्य गार्हस्थ्यस्यापि संपदाम् ॥
कारकं सर्वकल्याणहेतुकं आदुर्कं महत् । प्रजायां जनकं सर्ववेदशास्त्रतवश्रियाम् ॥
ताः प्रजाः किल सर्वत्र शरणं शर्मकारकाः । तस्मात्तदानतुलितं नान्यदानं भुवि स्मृतम् ॥
सर्वदानफलं वक्तुं शक्यते किल केवलम् । न तु कन्यादानफलं वक्तुं युक्तशक्तेन वा ॥

ब्रह्मणा विष्णुना वापि पावेक्षेणापि ? (महेशेनापि) वा तथा ।

शक्यते तत्कथं वक्तुमियत्तारहितं यतः ॥

पूर्वेषामपरेषां च दशानां वंशजन्मनाम् । पितृणामतिपापानामपि नारकिणां शतः ॥
एकविंशतिसंख्यानां नरकोत्तारेणैव । दानोत्तरक्षणेनैव ब्रह्मलोकाप्तिरीरिता ॥
तावदत्र न संदेहो विद्वत्पामरयोरिति । सर्वलोकैकविदिता प्रसिद्धिर्महती परा ॥

किं चात्र कन्यकादाने महादानानि यानि वा ।

निरूपितान्यद्य मया तानि सर्वाण्यभीक्षणशः ॥

अवशादेव लभ्यन्ते ब्राह्मणानां विशेषतः । ब्राह्मादिषु विवाहेषु तत्प्रसङ्गान्निरूप्यते ॥

यस्मै कस्मैचिद्विप्राय व्रतिने कन्यकामिमाम् ।

सत्कृत्य संप्रदास्यामीति चिन्तामात्रतस्तथा ॥

तुलापुरुषदानाख्यफलं यत्तन्महत्परम् । अवशादेव लभते नात्र कार्या विचारणा ॥

स्वयं पत्न्या भ्रातृभिर्वा बन्धुभिः सखिभिः परैः ।

आप्तैर्विप्रैश्च गुरुभिराचार्यैः शिष्यकिकरैः ॥

उदासीनजडैर्वापि समेतः कन्यकामिमाम् ।

अस्मै सत्कृत्य शक्त्याहं दास्यामीति कथं पुनः ॥

कुत्र केन कुतश्चेति वाक्प्रचारक्षणात्तदा । हिरण्यगर्भदानाख्य कर्ताऽयं प्रभवेद्भ्रुवम् ॥
न संदेहः प्रकर्तव्यः संदेहः स्यादयं क्षणात् । कन्यादृष्येव नितरां एवमाहापुरादिभिः ॥
एवमस्मै दीयतेति प्रोक्तिमात्रेण केवलम् । स्वीयबन्ध्विष्टगोष्ठेषु ब्रह्माण्डाख्यस्य तस्य तु ॥
तार्तीयिकस्य दानस्य फलमाप्नोत्यनुत्तमम् । परबन्धुज्ञातजनपरिज्ञानाय केवलम् ॥

दास्याभ्येनां ध्रुवं तस्मै अमुष्मा अहमित्यथ ।

प्रोक्त्वाशु कल्पवृक्षस्य दानं यत्सुमहच्छिवम् ॥

तदेव लभते दिव्यं फलं नास्त्यत्र संशयः । कन्यादानमुहूर्तस्य निरीक्षणत एव वै ॥

गोसहस्रफलं सद्यस्तत्कर्ता लभते वशात् ।

तन्मुहूर्ते निश्चिते तु सुलग्ने सुदिने शिवे ॥

तिथौ वारे च नक्षत्रे होरायां तदनन्तरम् ।

द्रोक्णाणेऽस्मिन्नवांशेऽपि द्वादशांशे ततः पुनः ॥

त्रिंशांशात्तत्परं दिव्ये पुष्करे चेति सूरिभिः ।

ज्योतिषिकैर्निश्चितेऽथ तद्दाताऽसौ विचक्षणः ॥

हिरण्यकामधेन्वाख्यदानस्य लभते फलम् । नान्दीपूर्वदिने यत्तु वराहानाख्यकर्मणः ॥

करदीपौघशतकमहामंगलशोभिनः । विचित्रनृत्तवाद्यौघवेदघोषानुरञ्जनैः ॥

पतिव्रतामहागानमुन्दरस्य विशेषतः । कृतिमात्रेण लभते हिरण्याश्वस्य यत्फलम् ॥

तदवाप्नोति विबुधो तस्मिन्नेव क्षणे पुनः । वरपूजा बन्धुपूजा विप्रपूजादिसत्क्रियाः ॥

याः काश्चित्सुमहादिव्यताम्बूलादिसमर्पणैः । तासां करणमात्रेण हिरणयाश्वरथस्य वै ॥

दानस्य लभते श्रेयस्तस्मिन् काले विशेषतः ।

विप्राणां दक्षिणादानैः फलदानादिना तथा ॥

तद्वाक्यनिश्चयाच्चापि हेमहस्तिरथस्य वै । यत्फलं कथितं सद्भिस्तदवाप्नोति पुष्कलम् ॥

ततो वरस्य शरणनिर्देशनमुदानतः । पञ्चलाङ्गलकस्यास्य सुमहत्फलमश्नुते ॥

ततःपरेऽह्नि नान्याख्यकर्मणः करणात्परम् । महत्त्वर्गधरादानफलं नूनं स विन्दति ॥

स्नानात्परं वरस्यायं राति संभाषणादथ । यथार्थगमने काले वरसंभावनादिना ॥

तदीयाह्वानमात्रेण तत्फलादि विशेषतः । विश्वचक्राख्यदानस्य फलं विन्दति तत्क्षणात्

कन्यादानं करिष्येति पत्न्या साकं विचक्षणः । ब्राह्मणानां महाव्राते करणादेव तत्फलम्

दिव्यकल्पलताख्यस्य लभते कन्यकापिता ॥

वरालंकारादिफलानि

ततो वरालंकरणात् कन्यालंकरणादपि । हिरण्योदकदानैश्च सप्तसागरदानतः ॥

यदुच्यते फलं तत्तु समवाप्नोत्यनश्वरम् । मधुपर्कप्रदानेन वरस्यादौ महानयम् ॥

रत्नधेनोः परं नूनं फलं तत्प्रतिपद्यते । तदुपाध्यायबन्धूनां मधुपकक्रियादिभिः ॥

कन्याप्रदानतत्पाणिग्रहतद्गोमकर्मभिः । तन्महाभूतखण्डस्य फलं साग्रं समश्नुते ॥

तस्मात्कन्यादानसम्रं नन्यादानं हि विद्यते । तदुपर्यपि भूयश्च बन्धूनां पूजया तदा ॥

कर्पूराख्यतुलायास्तत्फलं प्राहुर्मनीषिणः । तदङ्गविप्रपूजाभिस्ताम्बूलादिप्रदानैः ॥

क्रियाभिर्दक्षिणादीनां अष्टलोहतुलाफलम् । तदङ्गविप्रबन्धवौघभोजनादिकर्मणः ॥
 महाकांस्यतुलाजन्यं फलं श्रीमत्प्रपद्यते । तदीयदक्षिणादानैः महत्रपुतुलाफलम् ॥
 जायते किल तत्कर्तुः क्षणेनैवाल्पयत्नतः । रथोत्तम्भनकार्यादिजालके कन्यकाकृते ॥
 कृते वरेण तत्कन्याप्रदातुस्तत्क्षणेन वै । सद्यः (?) सतुलायाश्च ताम्रायाःस्वर्णरौप्ययोः ॥
 तुलयोस्सुमहद्भ्यमन्त्रयन्त्रादिलब्धयोः । पैतल्याश्च तुलायास्तत्पलमत्यन्तदुर्लभम् ॥
 अश्नुते कन्यकातातो मन्दिरादिक्रियादिषु । प्रधानहोममात्रेण कृतेन तदनन्तरम् ॥
 पुत्रोपवेशनफलदापनेन च मन्त्रतः । फलं फलतुलायास्तत् आग्नेयाख्यस्य कर्मणः ॥
 वरकृत्या गृहपतिस्तुलयोर्गुण्डभस्मनोः । तथा पूगतुलायाश्च फलं पौष्ट्याः प्रपद्यते ॥
 तथर्षिदर्शनात्पश्चादरुन्धत्याः समर्चनात् । घृतक्षीराख्यतुलयोर्दधिपैष्टिकयोरपि ॥
 तथोदनतुलायाश्च यत्फलं शास्त्रचोदितम् । तत्फलं तत्क्षणादेव लभते कन्यकापिता ॥
 पश्चादौपासनाख्यस्य कर्मणः करणेन वै । तैलमाक्षिकवस्त्राणां लवणस्य तथा पुनः ॥
 शार्करायाश्चन्दनस्य तुलायाः कुंकुमस्य च । गोरत्नतिलवस्त्राणां तुलानां यत्फलं पुनः ॥
 तत्सर्वं समवाप्नोति तद्गन्धर्वप्रतिष्ठया । छत्रपत्रककार्पासरजशशाककटाद्द्रुसाम् ॥
 तुलानां फलमाप्नोति गौरीन्द्राणीप्रपूजया । वधूवराभ्यां कृतया यजमानोऽयमाशु तत्
 एवं तुलाप्रभेदानां सर्वेषां महतामपि । मुहूर्तानन्तरं तस्य वरस्य क्रियया तथा ॥
 गौरी पूजां तथा सर्वं यत्फलं वेदसंमितम् । अमोघमप्राप्यमतियत्नद्रव्यक्रियादिभिः ॥
 सम्प्राप्यं परमं दिव्यं प्राप्नोत्येवाविलम्बितम् । लघुतः कन्यकादाता पुनश्च तदनन्तरम्
 औपासनारम्भदिनपरेऽह्नयपि तथैव वै । पराह्वानार्हणमहद्बन्धु(मित्र) ब्राह्मणपूजया ॥

स्वशक्त्यनुगुणश्रद्धाभक्तिभ्यां कृतया तथा ।

पञ्चलाङ्गलदानाख्यफलं यत्तच्च केवलम् ॥

हलपङ्क्तिश्च सुमहद्यज्ञेयः कथितं तराम् ।

धाराख्यस्यास्य यद्भूयः फलमत्यन्तदुस्तरम् ॥

जम्बूद्वीपफलं चापि सप्तद्वीपफलं तथा । पृथिवीपद्मदानस्य यदत्यन्तं सुपावनम् ॥

महज्ञेयः प्रकथितं तदवाप्नोत्यसंशयम् ॥

महदाशीर्षादादिफलानि

एवमेव तृतीयेऽथ दिवसे सुमहान्महः । महादाशीर्षाभकारुयः सदीक्षामध्यकालके ॥
 संप्राप्ताखिलवैकल्य परिहारपूर्वतः । वरयोरुभयोश्चापि दीक्षावैकल्यहेतुना ॥
 समागतमहामृत्युपरिहाराय वेधसा । कल्पितः सुमहदीर्षायुष्यश्रीकारकः परः ॥
 तत्रादौ सर्वविघ्नानां परिहाराय मन्त्रतः । संपूज्यो गणनाथः स्यात्पश्चाद् ब्रह्मासरस्वती
 विघ्नेशपूर्वभागे तु तन्मन्त्राभ्यां विधानतः । प्रपूज्यौ विप्रसदसि दिव्यपीताम्बरे शुभे ॥
 तेषां तु परितः पूर्वा हरित्प्रभृति तत्क्रमान् । इन्द्रादयः प्रपूज्याः स्युस्तयोर्नक्षत्रदेवते ॥

सर्वानैतान् तत्तन्मन्त्रैः षोडशैरुपचारकैः ।

सम्यक् समानतन्त्रेण पूजयेदिति सा श्रुतिः ॥

एवं संपूज्य विधिना सभ्यान्नत्वाखिलान्द्विजान् ।

संप्रार्थ्य वेदमन्त्रेण नमः पञ्चककेन वै ॥

पृथग्वेदमहामन्त्राशिषः कुरुत चेति तान् ।

प्रार्थयित्वा तत्सदसि कृत्वा पूजां पृथक् पृथक् ॥

तस्मिन् समुपविश्यैव तदुक्तान्वेदमन्त्रकान् ।

शृण्वन् शुभेन मनसा पस्त्या सह यतव्रतः ॥

स बाग्यतस्तप्यमान आस्ते तादृङ्महोन्नते । सर्वापद्वारके सर्वदुरितोन्मूलके शिवे ॥

दृष्टिमात्रेण सर्वेषामश्वमेधफलप्रदे । निष्कामनादर्शनतः अयत्नेनापवर्गदे ॥

महाऽतकतूलानां वातूले भव्यकारके । महाभाग्यान्विद्युभ्रांशौ पापाख्यतिभिरार्कके ॥

रोगक्षमाभृत्कर्दभोशौ (?) मृत्युसर्पसरोश्चरे । सर्वलभ्येति सुलभे सर्वदेवसमूहके ॥

सर्ववेदनिधौ सर्वतीर्थकौटिमहा (फले... ?) ।

कन्यादाता त्वयं श्रीमान् तन्मिस्तादृशि तत्क्षणे ॥

दशानामपि दानानां महतां तत्फलं लभेत् । कनकाश्वतिला नागाः दासीरथ महाग्रहाः

कन्या च कपिला धेनु महादानानि वै वृश । एतेषां फलमाप्नोति तृतीये दिवसे किल

कन्याप्रदाता तेषां च षोडशानां पुनः क्षणान् ।
तादृशे चलति श्रीके तस्मिन् चलति भव्यके ॥
अवान्तरमहादानप्रभेदानां च केवलम् ।
फलानि सर्वाण्याप्नोति नात्रकार्या विचारणा ॥

तेषां क्रमेण वक्ष्यामि दानक्रममघापहम् । सुवर्णदानं प्रथमं प्रवरं कथितं बुधैः ॥
तत्तु षोडशदानैस्तैस्तुल्यं स्वर्णप्रदानकम् । ततः सुवर्ण स्वर्णस्य दानं पापहरं स्मृतम् ॥
तथा सुवर्णद्वितयदानमक्षयद्विकम् । दानं शतसुवर्णस्य फलादिप्रतिपादनम् ॥
त्रिकालसौवर्णदानं तदनन्तमीरितम् । दानं नित्यसुवर्णस्य हेमाख्यप्रतिपादनम् ॥
दानं शिवसुवर्णस्य लिंगस्वर्णसमर्पणम् । शतमानसुवर्णस्य दानं हत्याहरं स्मृतम् ॥
पापरोगहरं तद्वदानं शतसुवर्णकम् । दानं भद्रनिधेश्चैव तथानन्दनिधेः स्मृतम् ॥
रूप्यदानं तु कल्पोक्तमश्वदानमनुत्तमम् । श्वेताश्वदानं सूर्याश्वदानं चापि निरूपितम् ॥
बडवा(वा)याः प्रदानं च तिलदानमतः परम् । तिलकृष्णाजिनस्यापि दानं तिलमृगस्य च
तिलपात्रप्रदानं च महातिलसमाह्वयम् । तिलराशिप्रदानं च दानं त्रैपद्ममीरितम् ॥
तिलाङ्गिनदानं च पापघ्नं परिकीर्तितम् । तिलपीठं तिलादश तिलकुम्भसमर्पणम् ॥
तिलाङ्कारदानं च पापघ्नं परिकीर्तितम् । तथा रुद्रैकादशकतिलदानमुदीरितम् ॥
तथैव तिलगर्भस्य तिलपद्मस्य कीर्तितम् । दानं तु क्षयरोगघ्नं तिलपद्मस्य चोत्तमम् ॥
शूलरोगहरं तद्वन्तिलपद्मं प्रकीर्तितम् । मूकत्वनाशकं चान्यत्तिलपद्मप्रकीर्तितम् ॥
गजदानं च रोगघ्नं गजदानं तथापरम् । तिलपिष्टं गजस्यापि दानं तद्वत्प्रकीर्तितम् ॥
शिवाय विष्णवेऽर्क्य गजस्य प्रतिपादनम् । मुखरोगहरं चान्यद्गजदानं प्रकीर्तितम्
व्रणप्लगजदानं च दासीदानमनुत्तमम् । दासदानं रथस्यापि प्रदानं शकटस्य च ॥
गन्त्रीदानं यानदानं शिविकादानमेव च ।
महीदानं तथा प्रोक्तं गृहदानं तथा स्मृतम् ॥
सूर्याय गृहदानं च अत्वरप्रतिपादनम् । गवां गृहप्रदानं च आश्रयप्रतिपादनम् ॥
मठमण्ड(ण्ड)पयोर्दानं दानं शिवमठस्य च । प्रतिश्रयप्रदानं च कन्यामूल्यप्रदानम् ॥

द्विजस्थापनमेवं स्याद्राजस्थापनमेव च । कपिलायाः प्रदानं च दानान्येतानि कृत्स्नशः
तस्मिन्कृते तनुकृते कन्यादाने ततः पुनः । लभन्ते निखिलान्येव तृतीये दिवसे क्षणे ॥
विप्रपूजाविशेषारूये तत्ताम्बूलप्रदापनात् । पूर्वमेव भवेन्नूनं कन्यादातुर्न संशयः ॥
तत्फलं च तथा प्रोक्तं अनश्वरमभोधकम् । दानतत्क्षणजं पुण्यं यावच्चन्द्रार्कभूस्थिरम् ॥

तस्मात्तस्मिन् क्षणे भक्त्या तृतीये दिवसे शुभे ।

विवाहे चापि मौञ्ज्यां वा ब्राह्मणेभ्यो विशेषतः ॥

श्रोत्रियेभ्यो वेदविद्भ्यः सोमयाजिभ्य एव च ।

महद्भ्यो ह्यग्निहोत्रिभ्यः सत्कुलीनेभ्य एव वा ॥

अन्तेऽशिषां (?) दक्षिणायाः प्रदानं वाससामपि ।

पुष्पाणां च सुगन्धानां मालिकानां सुगन्धिनाम् ॥

वस्तूनां पुनरन्येषां तस्मिन् काले विधीयते । अत्र साक्षाद्देवदेव लक्ष्मीनारायणस्य तु ॥

सान्निध्यं स्वयमेव स्थाद्यतो वेदस्वरूप्ययम् ।

सर्वेषां मार्गदानानां फलानि च बहून्यति ॥

तद्दक्षिणादानमात्रात् लभते कन्यकापिता ।

तथासौ वरतातोऽपि तथा दक्षिणया तथा ॥

विप्राणां कृतया सद्यो लभत्येवाविलम्बितम् । तत्राद्यं सुमहत्तच्च गोभूस्वर्णयुतं परम् ॥

मार्गं दुष्कृतवारघ्नं रत्नस्वर्णसमन्वितम् । अपरं सुमहद्दानं वस्त्रभूषणसंयुतम् ॥

धान्यव्रातयुतं चान्यद् ग्रामेण नगरेण च । संयुक्ते तु तथा ज्ञेये मार्गं सर्वाविलम्बके ॥

तत्स्वरूपं ब्रह्मणोक्तं कृष्णसारविनिर्मितम् ।

संसिद्धये च यागानां श्राद्धानां तपसां श्रियाम् ॥

समृद्धये वृद्धये च कल्पितं हरिणा तथा । शिवेन देववृन्दैश्च तदेतच्च निरूप्यते ॥

अह्नोरूपसितं तस्य कृष्णं रात्रिमयं वपुः । बहुरूपं तु सुमहद्विज्ञेयं तन्महोन्नतम् ॥

स्वेच्छया चरते यत्र स देशो याज्ञिकः स्मृतः ।

कृष्णसारो महापुण्यस्तथा दर्भाश्च कीर्तिताः ॥

तिलकृष्णाजिनस्यैतद्दानमेकं प्रकीर्तितम् । सहोमतिलसर्पिष्काजिनदानमनन्तरम् ॥
 तद्वच्चम्प्रकशाखाख्याजिनदानमनन्तरम् । रुक्मादिपात्रसंयुक्ताजिनमन्यत्प्रकीर्तितम् ॥
 सुमन्तुप्रोक्तमपरं कौशिकोक्तमथाजिनम् । पितृकृष्णाजिनं तद्वन्मार्त्यमाजिननामकम् ॥
 गृष्टिकृष्णाजिनं तद्वन्महाकृष्णाजिनं तथा । आर्द्रकृष्णाजिनं प्रोक्तं मृगदानं ततः परम् ॥
 वातव्याधिहरं श्रीकं महाविलहरं परम् । पुनः स्वतन्त्रमपरं मृगदानं पवित्रकम् ॥
 एतद्रूपमहादानविशेषा निखिलाः पराः । महोत्सवे तार्तिथीकदिवसे तादृशे क्षणे ॥

भक्त्याप्रदानाद्विप्रेभ्यो लभत्येवाविलम्बितम् ।

गन्धलेपनतस्तस्मिन्विप्राणां वेदिनां सताम् ॥

तन्महामहिषीदानफलं शतगुणान्वितम् । तत्क्षणाह्नभते नूनं कन्यावरपितृद्वयम् ॥
 तद्दानान्तरमहादानभेदोऽपि कथ्यते ॥

महिषीदानावान्तरदानावान्तरदानानि गर्दभप्रतिगृहीता

मेषीदानं मेषदानं महिषस्यातिगात्रिणः । अजादानं गर्दभोष्ट्रदानं पापहरं पुनः ॥
 तद्दानं गर्दभं कस्मै प्रदेयमिति चेत्तु तत् । प्रवक्ष्यामि च यो वर्णी मोहादवकिरेज्जडः ॥
 तस्यस्याद्गर्दभस्त्वेकः पश्वर्थे चित्तहेतवे । शास्त्रैकविहितः सर्वलोकैकविदितस्त्विति ॥
 तन्निमित्ते क्रयक्रीतो रजकात्तु न संभवेत् । गर्दभः पशुकार्यार्थं निन्द्यजातिसमुद्भवात् ॥

न चण्डालात्पशुर्ग्राह्यः रजकः सुमहान् परः ।

ग्रामचण्डालइत्युक्तः सर्वनिन्द्योऽतिकिल्बिषी ॥

न तस्मात्तु पशुर्ग्राह्यः तत्पापविनिवृत्तये । कर्तव्ये गर्दभालम्भे पशुं विप्रमुखाद्यतन् ॥
 चिरात्संपादनं कुर्यात्स विप्रस्य कथं भवेत् । गर्दभोऽयं महानिन्द्यः सर्वलोकजुगुप्सितः ॥
 इति चेत्तत्र वक्ष्यामि कारणं तन्मुखस्य चेत् । रजकश्चेत्पित्तवातसंकलीकरणादिना ॥
 महाग्निमान्द्यरोगैकपीडितो यदि केवलम् । नायं वै तन्निवृत्त्यर्थं गर्दभं दानमाचरेत् ॥
 इति शास्त्रेण चेद्यो वा रजको रोगपीडितः । तद्दानमाचरेच्चैत्तु ब्राह्मणाय कदाचन ॥
 तत्सकाशादमुं वीक्ष्य तादृशं गर्दभं त्वयम् । प्रसमीक्ष्येव गृह्णीयादिति वेदानुशासनम् ॥

ततस्तं योजयेत्स्वस्य कार्याय पशुहेतवे । अयकीणींस्वकृतस्य दुष्कृतस्य निवृत्तये ॥
 कथं विप्रसकाशात्तु स्वीकार्यो गार्दभः पशुः । क्रयेणेति महत्यर्थे संशये तन्निरूपणम् ॥
 प्रसंगेन प्रकथितं तस्मिन् काले तु तान् शुभान् ॥

मन्त्राक्षतधारणफलम् विवाहचतुर्थदिनकर्तव्यम् देवतादानानि

मन्त्राभिमन्त्रितान् दिव्यान् तत्रत्यैरखिलैर्द्विजैः ।

मन्त्रान्तदत्तासत्यन्तपावनान् (?) शुभहेतकान् ॥

अक्षतानतिसर्वस्वदायकानतिदुर्लभान् । ये वा गृह्णन्ति शिरसा ते भावुकनिकेतनाः ॥
 ततश्चतुर्थदिवसदीक्षावस्त्रपरिप्लवात् । निमित्ताद्रजकाद्भूताद् यद्दानं वस्त्रभक्ष्ययोः ॥
 कन्यकाभूषणकृतिसमये दीपशोभिते । वधूवराभ्यां रचिततत्त्वानैरयं तदा ॥
 कन्यापिता वै प्राप्नोति देवतादानजालकम् । निखिलं तन्मुहूर्तेन नात्रकार्या विचारणा
 तद्देवतादानकल्पस्वरूपं तत्प्रयोजनम् । निखिलेनैव नितरां सम्यग् वक्ष्ये प्रसङ्गतः ॥
 आदौ वैनायकं दानं गुल्मरोगघ्नमेककम् । तथापस्माररोगघ्नं अन्यद्वैनायकं पुनः ॥
 प्लीहरोगहरं चान्यद्वैनायकमनुत्तमम् । वाग्जाड्यत्वहरं चान्यत्सारस्वतमथापरम् ॥
 मूकत्वनाशकं तद्वद्दानं सारस्वतं तथा । आन्त्रवृद्धिप्रशमनं नारायणमथापरम् ॥
 प्रदानं वातरोगघ्नं लक्ष्मीनारायणस्य च । ततो गारुडदानं च कामलारोगनाशनम् ॥
 गारुडं दानमपरमक्षिरोगनिवर्तकम् । अन्यद्गारुडमाख्यातं वाराहं दानमुत्तमम् ॥

देवतामूर्तिदानम्

नारसिंहं दद्मुरोगहरमौभामहेश्वरम् । क्षयरोगघ्नं रुद्रमूर्तेरनन्तरम् ॥
 दक्षिणामूर्तिदानं च प्रदानं परशोः स्मृतम् । शूलदानं तु पापघ्नं शूलरोगघ्नशूलकम् ॥
 दानं भ्रमणरोगघ्नं सूर्यमूर्तेरनन्तरम् । अन्यत्कुष्ठघ्नघ्नार्तण्डप्रतिमादानमेव च ॥
 अथातिसाररोगघ्नं वह्निदानमनुत्तमम् । अश्वि(श्व)दानं तु दारिद्र्य हरं कौवेरमीरितम्
 ततोदरव्याधिहरं मकरप्रतिपादनम् । स्मृतं विसर्पिरोगघ्नं नागदानमनुत्तमम् ॥
 ततस्तु वाग्जाड्यहरं घण्टादानमनुत्तरम् । श्वासकासहरं चोक्तं प्रदानं द्विजपाशयोः ॥

कालपूरुषदानं च दानं प्रतिकृतेस्तथा । पाद्यपूरुषदानं च कालचक्रप्रदानकम् ॥
यमदानं त्रिपुरुषदानं तद्वत्प्रकीर्तितम् । उदकुम्भप्रदानं च चन्द्रादित्यप्रदापनम् ॥
ब्रह्मविष्णुवीशदानं च तथायुष्करनामकम् । दानं त्रैमूर्त्तमाख्यातं चातुर्मूर्त्तमतःपरम् ॥
पाञ्चमूर्त्तमतः प्रोक्तं दानं सर्वाधनाशनम् । दिग्दानं पञ्चदैवत्यं लोकपालाष्टकं तथा ॥
रुद्राष्टकमितिख्यातं गृहदानमनुत्तमम् । प्रोक्तं सांपत्करं दानं सर्वदेवाभिपूजितम् ॥
पिशाचतारदानं तु दानं वैश्वानरं तथा । साध्यदानं ततो द्वादशादित्यप्रतिपादनम् ॥
दानं देवगणेशस्य निप्राभप्रतिपादनम् । महागणेशदानं च लक्ष्मीदानमनुत्तमम् ॥
तथैव च मरुद्दानं महापापप्रणाशनम् । तत्परं भुवनानां तु प्रतिष्ठा महती परा ॥
कल्पदानं पिष्टरूपप्रदानं सुमहत्फलम् । इत्येवं देवतादानक्रमस्य सुमहत्फलम् ॥
कन्याप्रदाता लभते सुमहाभूषणोत्सवे । तद्रात्रौ सुमहाभव्यविशेषे मंगलाकरे ॥
गौरीं समुद्दिश्येन्द्राणी कृतनाख्य(त्र्य) मुहूर्त्के ।
देवतामूर्तिदानानि तत्क्षणाह्नतेऽखिलम् ॥
तस्मात्कन्यादानसमं दानमन्यन्न विद्यते । तस्मिन्नेव महादाने तत्कर्ता सर्वदानजम् ॥
फलं विन्दति तत्कालविशेषेषु ततः पुनः ॥

गन्धर्वपूजासमयलब्धफलकदानानि प्रतिपदादितिथिदानानि

गन्धर्वपूजासमये यस्य यस्य फलं महत् ।

दाप्नोति कन्यकातातस्तानि दानान्यपि क्रमात् ॥

निरूप्यन्ते प्रसङ्गेन यूयं शृणुत वै पुनः । तत्कालविशेषेषु कर्तव्यान्येव पैशलैः ॥

नित्यकाश्यनिमित्तार्थकारणेनैशतुष्टये । तानि तानि तु दानानि श्रीमद्भिः शक्तिसंभवे ॥

कार्याणि किल तिथिषु प्रतिपन्मुखतः क्रमात् ।

प्रथमायां तु पुष्पाणि द्वितीयायां घृतं तथा ॥

तृतीयायां हरिद्रायाश्चतुर्थ्यां रजतस्य च ।

पञ्चम्यां तु पलान्येव षष्ठ्यां पानीयपात्रके ॥

सप्तम्यामप्यपूपानामष्टम्यां तु गुडस्य च ।

कुल्माषस्य नवम्यां तु दशम्यां भोजनस्य च ॥

एकादश्यां सुवर्णस्य द्वादश्यां व (रजतस्य) नस्य च ।

त्रयोदश्यां चन्दनं च शर्करायास्ततः परम् ॥

दानं तत्कथितं पुण्यं चतुर्दश्यां विशेषतः । दानं च परमान्नस्य पौर्णमास्यां स्मृतं तराम्

तिलदानममावास्यादिने खड्गाख्यपात्रकम् । पितृणां प्रीतये प्रोक्तं ब्रह्मविद्भिः पुरातनैः

एतानि सर्वदानानि कन्यकापितृवेश्मनि । तदा गन्धर्वपूजायां कृतायां तेन चेदति ॥

वरेण लभते तस्याः कन्यकायाः पितामहान् ।

स्कन्दोक्तानि च दानानि तिथिष्वेतेषु कृत्स्नशः ॥

क्रमेणोक्तानि च तथा लभते नात्र संशयः ।

तानि चापि प्रवक्ष्यामि दानानि निखिलान्यपि ॥

प्रतिपद्यरविन्दाख्यं कर्तव्यत्वेन चोदितम् । सौवर्णं रजतं वापि ताम्रकं वा विधीयते ॥

वैश्वानरं द्वितीयायां तृतीयायां च पार्वतम् । वैशाखस्य तृतीयायां संप्रदद्यादुपानहौ ॥

माघशुक्लद्वितीयायां गुडदानं महोदयम् । लवणस्य प्रदानं च वारिदानं महत्फलम् ॥

वैशाखस्य तृतीयायां चन्दनस्य म्रजां तथा ।

फलानां पानकस्यापि व्यजनानां विशेषतः ॥

छत्राणामपि रम्याणां वस्त्राणां जलतक्रयोः । संप्रदानं प्रशंसन्ति येन केनाप्युपायतः ॥

मोदकानां तथान्नस्य कृतस्याप्रकृतस्य च । घृतस्य करकस्यापि भक्ष्याणामपि केवलम् ॥

चित्रान्नानां विशेषेण पितृणां प्रीतिहेतवे । माधवस्य च तत्प्रीत्यै तानि दानानि सर्वशः

चतुर्थ्यां वारणं हैमं पञ्चम्यां पन्नगं तथा ।

षष्ठ्यां शक्तिसमीपे तं कुमारं शिखिवाहनम् ॥

सप्तम्यां भास्करप्रीत्यै सालंकारं तुरंगमम् । अष्टम्यां वृषभं श्वेतं देवदेवप्रियं शिवम् ॥

नवम्यां काञ्चनं सिंहं दशम्यां दशधेनुकम् ।

दिकूप्रीत्यै किल देयं तत् धेन्वादीनि क्रमेण वै ॥

एकादश्यां गरुत्मन्तं संप्रदद्याद्धिरण्यम् ।

धेनुं हिरण्यां महिषीं सप्तधान्यान्यजाविकम् ॥

बडबाश्वं गुडरसान् पुष्पाणि च फलानि च ।

द्वादश्यां द्वादशैतानि दद्याद् गन्धाननुक्रमात् ॥

चैत्रादिमासशुक्लासु द्वादशीषु विशेषतः । क्रमेण दद्यादेतानि वस्त्रं रुक्ममुपानहौ ॥
शयनं वसनं चैव धेनुमश्वं च कम्बलम् । लवणं चैव धान्यानि दारवं चन्दनं तथा ॥

स्नापयित्वा ब्राह्मणान् वै प्रातःकाले विधानतः ।

त्रयोदश्यां विशेषेण संख्यया च त्रयोदश ॥

माहेयं सुशुभं कुम्भं चतुर्दश्यां पयोघृतम् । चैत्रादिमासपूर्णासु कृष्णवस्त्रं तथाजिनम् ॥
उपानहौ च छत्रं च मृष्टान्तं जलगां शुभाम् । घृतपूर्णं कांस्यपात्रं सालंकारं च गोवृषम् ॥
लोहाजिनं सचन्द्रं च हेमाज्यं शयनं तथा । एतानि देयानि किल पौर्णमासीष्वनुक्रमात्
अमायां किल पात्राणि ससुवर्णानि दापयेत् । एतानि तिथिदानानि कर्तव्यत्वेन केवलम्
सर्वशास्त्रप्रसिद्धानि तान्येतानि तु कृत्स्नशः । शेषहोमे कृते तेन तपने चैव केवलम् ॥
वरेण तत्क्षणादेव लभते कन्यकापिता । ततः परं पुनरपि क्रियमाणे तु तादृशे ॥

त्रयस्त्रिंशत्कोटिदेवतापूजाफलम् धेनुदानानि

त्रयस्त्रिंशत्कोटिसंख्यापूजने देवताकृते । तद्धेनुतुर्यदानानां फलमाप्नोति केवलम् ॥
तत्कर्म चापि वक्ष्यामि भवतां विशदाय वै । लोणधेनुस्तु(?) वैशाखतृतीयायां महाफला
धेनुस्तिलमयी सा तु नवम्यां कार्तिकस्य वै । प्रदातव्या विशेषेण तितृणामतितृप्तये ॥
गौः प्रदेया नभस्यस्य त्रयोदश्यां द्विजातये । राजती वा ताम्रमयी शतनिष्कैरलंकृता ॥
नवनीतमयी धेनुर्माघमासे तथाविधे । पौर्णमास्यां विशेषेण तान्येतानि महान्यति ॥
दानानि लभते तानि तत्पिता तत्क्षणेन वै । तत्प्रदक्षिणमात्रेण पुरन्धीभिः सदीपतः ॥

गौर्याः शच्याश्च विधिना गजयोरपि तत्परम् ॥

बध्वरयोर्वस्त्र प्रदानफलम्

लभते वारदानानां फलं कृत्स्नं च तत्पिता । वारदानक्रमं चात्र विशादाय निरूप्यते ॥
 दद्यादादित्यमूर्तिं तां भानुवारे हिरण्यमीम् । रत्नैरलंकृतां दिव्यां आसत्येनेति मन्त्रतः
 संपूज्य परमान्तं तत्कृत्वा नैवेद्यमञ्जसा । दक्षिणाशतनिष्कं स्यादेवमेव ततः परम् ॥
 क्रमेण कुर्याद्दानानि सोमं सोमे कुजं कुजे । एवं बुधादिवारे तु दानकुर्याद्यथाविधि ॥
 एवं बुधादीन् स्कान्दे तु राहुकेतुशनैश्वरान् । दद्यात्तत्तद्ग्रहप्रीत्यै तत्तद्द्वारेषु भक्तितः ॥
 सहिरण्यमपूर्णं तु सद्युतं भानुवासरे । पिष्टापूर्णसोमदिने काष्ठानि कुजवासरे ॥
 बुधे क्रीडनकं शस्तं जीवे वस्त्रं तु शोभनम् । शुक्रे रतिं तु सर्वत्र तैलाभ्यङ्गं शनैश्चरे ॥
 दत्तेष्वेतेषु दानेषु प्रतुष्यन्ति ग्रहास्सदा । तानीमानि च दानानि वारप्रोक्तानि यानि वै
 तानि सर्वाण्यवाप्नोति वारयोर्वस्त्रदाततः । तदा तु तादृशे काले क्षणमात्रेण तत्पिता ॥
 वारसप्तकर्तव्यत्वेन द्रव्याधिक्यादपि । एकोनपञ्चाशद्दिनलभ्यानि किल तानि हि ॥
 तत्कथं चेति चेद्द्रव्यं तत्क्रमस्यैवमेव हि ॥ आदौ प्रथमतः वारसप्तकादौ रवेर्दिने ॥
 भानुमूर्तिः प्रदेया हि पुनरेव ततः परम् । द्वितीयवारपुञ्जे तु सोममूर्तेर्विधानतः ॥
 प्रदानकालो भवति तार्तीयिके ततः परम् । तद्द्वारसप्तके धात्री सूनोर्दानं तृतीयके ॥
 भौमवारे हि भवति तुर्यके सप्तके ततः । बुधदानेऽस्मृतं श्रीमत्सर्वसंपत्प्रदायकम् ॥
 एवं सर्वत्र चिह्नैर्लक्ष्यं तत्क्रमस्य तु लक्षणम् । सर्वेषामपि दानानां सप्तानां कृत्यहेतवे ॥
 संकल्पयादौ विधानेन ततः कुर्यात्तु तानि हि । क्रियमाणेषु तेष्वेवं तत्क्रमेणैव केवलम् ॥
 भवेद्युरेव प्रायेण प्रत्युहात्कृत्यहेतवः । तस्मात्तत्कर्मसिद्धिर्नो तद्ब्रूयायतो भवेत् ॥

अतस्तेषां तु दानानां तादृक्संख्यादिनानि तु ।

सापेक्षाणि हि तान्येवं दानानि खलु देहिनाम् ॥

गुरुयत्नैकसाध्यानि तादृशान्यत्र भावुके । क्षणेनालंकारवस्त्रदानमात्रेण केवलम् ॥
 प्राप्नोत्यवशतश्चित्रं तत्परं चापि केवलम् । सर्वनक्षत्रदानानां फलं यद्बन्धुघृन्दके ॥

बन्धुभ्यो वस्त्रदानप्रकरणम् नक्षत्रदानानि

पूजाप्रपूर्ववस्त्राणां दानमात्रेण वै लभेत् । तच्च दानक्रमं सव नैपुण्येन निरूप्यते ॥

कृत्तिकासु ससर्पिष्कं प्रदेयं पायसं शुभम् ।

रोहिण्यां क्षीरसंयुक्तं माषान्नं स्यात्प्रशस्तकम् ॥

दोग्ध्रीं सवत्सां विप्राय नक्षत्रे सोमदैवते ।

दद्यादेवेति शास्त्राणि वदन्ति निखिलान्यपि ॥

आर्द्रायां कृसरं देयं तैलमिश्रं समाहितैः । पूषं पुनर्वसौ देयं पुष्ये दद्यात्तु काश्चनम् ॥

आश्लेषासु तथा रौप्यवृषभं प्रतिपादयेत् । मखासु तिलपूर्णांनि वर्धमानानि शक्तितः ॥

भक्ष्यान्वानीय संयुक्तान् फल्गुनीपूर्वके शुभान् ।

उत्तराविषये दद्यात्सगव्यं षाष्टिकोदनम् ॥

हस्ते हस्तिरथं दद्यात् चित्रायां वृषभं च गाम् । स्वातीष्वनडुहं दद्याद्यदिष्टतममात्मनः ॥

विशाखायामनडुवाहं धेनुं दद्यात्सुदुग्धदाम् । सप्रासंगं च शकटं सधान्यं वस्त्रसंयुतम् ॥

अनुराधासु प्रावारं वस्त्रोत्तममनुत्तमम् । ज्येष्ठायां कालशाकं तु संप्रदद्याच्च मूलकम् ॥

मूले मूलफलं दद्यात्पूर्वाषाढासु वै दधि । उदमन्थं ससर्पिष्कं प्रभूतमथ (फा ?) णितम् ॥

दद्याच्चैवोत्तराषाढास्वायुर्वृद्धयै द्विजातये ।

दुग्धं त्वभिजितो योगे दद्यान्मधुघृताप्लुतम् ॥

श्रवणे कम्बलं दद्याद्वस्त्रान्तरितमेव च । धनिष्ठासु तथा यानं ब्राह्मणाय चतुर्गवम् ॥

गन्धान् शतभिषगयोगे पूर्वभाद्रपदे फलम् । औरभ्रमुत्तरायोगे मासं वै पितृवृत्तये ॥

कांस्योपदे(दो)हनां धेनुं रेवत्यां प्रतिपादयेत् । रथमश्वसमायुक्तं अश्विनीषु निवेदयेत् ॥

भरणीषु द्विजातिभ्यस्तिलगोप्रतिपादनम् । अष्टाविंशतिदानानां क्रम एवमनूदितः ॥

नक्षत्राणां प्रकथितः राजभिश्चक्रवर्तिभिः । कर्तव्यत्वेन धनिभिर्यद्वा लक्षाधिकारिभिः ॥

तत्तुल्यैर्वा महाभागैः श्रीमद्भिरनिशं मुदा । श्रियः प्रीत्यै विशेषेण धनधान्यादिसंपदाम्

दाह्यार्यं विद्यमानानां साक्षान्नारायणस्य च । देवदेवेश्वरस्यापि महादेवस्य शूलिनः ॥

उमापतेर्जगत्कर्तः प्रीतये च यथाक्रमात् । दानान्येतानि सततं कार्याण्येव न चेत्तु सा ॥

लक्ष्मीः स्थिरतरा गेहे न तिष्ठत्येव वच्मि वः ।

यः श्रीमान् स तु मेधावी देवभक्त्या विपन्नया ॥

देवान्तरं नासूयेत यद्यसूयेत मूढधीः ।

लक्ष्मीस्सानाशमायाति तस्य वंशोऽपि कालतः ॥

शनैश्शनैर्लयं नूनं संप्राप्नोत्येव वच्मि वः । लोके हरिहरौ देवौ श्रुत्युक्तौ देववल्लभौ ॥

दातारौ संपदां नित्यं विज्ञेयौ शास्त्रजालकैः । तदन्यतरभक्त्यैव तदन्यो देव ईश्वरः ॥

न द्वेष्यो नापि दूष्यश्च यदि मोहेन वै तथा ।

स्याच्चैदयं नरो मूढो निःश्रेयः प्रतिपद्यते ॥

सर्वदामानि तत्प्रीत्यै चोदितान्येव वेदिभिः । शास्त्रिभिर्ब्रह्मविद्भिश्च वेदशास्त्रपुराणकैः ॥

अखिलैर्धर्मशास्त्रैश्च तयोरेकस्य कस्यचित् ।

प्रीतये किल कार्याणि सर्वकृत्यानि सन्ततम् ॥

एतान्युक्तानि दानानि नित्यनैमित्तिकान्यपि ।

काम्यानि बहुरूपाणि नित्यत्वेनैव केवलम् ॥

तत्प्रीतये तद्विधिना कार्याण्येव नृपादिभिः । विवाहपञ्चमदिने शचीपूजापरं किल ॥

बन्धूनां पूजया नूनं तानीमानि तु तत्पिता । अवशाल्लभते नूनं कन्यातातो वरस्य च ॥

अधुनोक्तानि दानानि नाक्षत्राणि महान् स तु ।

जगाद् शौनकः श्रीमान् प्रकारान्तरमाश्रितः ॥

तच्चापि संप्रवक्ष्यामि भवतामद्य सिद्धये । कृत्तिकासु सुवर्णस्य रोहिण्यां रक्तवाससाम्

सौम्यभे लवणस्यापि ह्यार्द्रायां कृसरस्य च ।

आदित्यर्क्षे तु रूपस्य पुष्ये चैव घृतस्य च ॥

सापभे चैव गन्धानां तिलानां पितृदैवते । प्रियङ्गोर्भगदेवत्ये पूषानामुत्तरे तथा ॥

सावित्रे पायसस्यापि चित्रायां चित्रवाससः । सक्तूनां वायुदैवत्ये लोहस्येन्द्राग्निदैवते

मैत्रे लफलानां तु ह्यातपत्रस्य शात्रभे । मधुयुक्तस्य हेमस्तु दानमाप्ये विधीयते ॥

वैश्वदेवेऽन्नपानस्य श्रवणे कसनस्य च । धान्यस्य वासवे दानं वाकणे चौषधस्य च ॥
अज्ञे पुराणबीजानां सस्यानां तदनन्तरम् । गोरसानां तथा पौष्णे स्नानानामथचाश्विभे
तिलानां च महादानं भरणीषु प्रशस्यते । एतादृशानां दानानां शौनकेन महात्मना ॥
प्रोक्तानां क्षणमात्रेण लभते बन्धुपूजया । कन्यकायाः पिता नूनं स्वद्रव्यत्यागमूलतः ॥
कृतया चेन्मुदा नूनं विशेषेण फलं लभेत् । चेतसा दूयमानेन कृतया चापि केवलम् ॥

फलं तु लब्धं दुःखात्तु यथा स्यात्तु मुदा तदा ।

दुःखितो न भवेदेव तस्मिन् काले ततः परम् ॥

द्रव्याधिक्यभिया चिन्तां न कुर्यादेव सर्वथा ।

सुमुख्येव भवेन्नूनं तेनासौ सुमहत्फलम् ॥

प्राप्नोति कन्यकातातो वरस्यापि पिता तथा । वसूनामवशाद्बन्धुदानमानादिनातराम्
दुर्मना न भवेदेव वसूनामधिकव्ययात् । अवशादागतात्काले तस्मिन् भव्ये तथाविधे ॥

डो(दो)लोत्सवताम्बूलदानफलम् योगदानानि

डो(दो)लोत्सवे दम्पतीनां ताम्बूलानां प्रदानतः ।

महाविष्कम्भयोगादिसर्वदानफलं लभेत् ॥

तदानशास्त्रं वक्ष्यामि भवतां विशदाय हि ।

विष्कम्भे धान्यदानं तु प्रशस्तं श्रीमतां सदा ॥

कर्तव्यत्वेन विहितं प्रीतौ दानं तथान्धसः ।

घृतमायुष्मतिप्रोक्तं सौभाग्ये कौकुमं स्मृतम् ॥

शोभने यवदानं तु ह्यतिगण्डे तथाम्बरम् । सुकर्मणि गुडान्नं तु रूप्यदानं धृतौ स्मृतम् ॥

सुवर्णशूलं शूले तु गण्डे मण्डनकं तथा । वृद्धियोगे धेनुदानं रत्नदानं ध्रुवे तथा ॥

व्याघाते पाणितं प्रोक्तं गुडदानं तु हर्षणे । वज्रयोगे वज्रदानं सिद्धे सैद्धान्त्यमेव च ॥

काञ्चनं तु व्यतीपाते तिलदानं वरीयसि । परिधे चातपात्रं तु जलदानं शिवाह्वये ॥

सिद्धे सिद्धान्नदानं तु साध्ये चाभरणं स्मृतम् ।

शुभे छत्रं प्रदेयं स्याच्छुक्ले दानमुपानहाम् ॥

सर्पिर्दानं ब्रह्मयोगे दीपदानमथैन्द्रके । वैधृतौ स्वर्णदानं तु योगदानं प्रशस्यते ॥
तदा फलप्रदानस्य करणेनास्य वस्तुभिः । कन्यापितुः श्रीमतो वै करणीयैकदानजम् ॥

यत्फलं तदवाप्नोति नात्र कार्या विचारणा ।

तद्यो निरूपयिष्यामि क्रमं शास्त्रगतं त्वहम् ॥

सर्वलोकोपकाराय नारदेन पुरोदितम् । बवे तु पायसं देयं सक्तुदानं च बालवे ॥

कौलवे गव्यदानं तिलदानं तु तैतिले । गरज्या(जे)लवणं देयं बणिज्या(?)मम्बरं शुचि ॥

विष्टौ च पौष्टिकान्नानि सर्पिर्दानं तु शाकुने । मधुदानं चतुष्पदि वस्त्रदानं तु नागवे ॥

दानं प्रियंगोः किंस्तुघ्ने श्रेष्ठमुक्तं महात्मभिः ।

दानान्येतानि सर्वाणि तावन्मात्रेण तत्पिता ॥

लभते तत्क्षणेनासौ तस्मिन् काले वशाद्दहो ।

तदा वरे खट्वगस्थे पश्चाद्विप्राशिषां तराम् ॥

वधूवरयोस्ताम्बूलचर्बणफलम् संक्रान्तिदानानि

ताम्बूलचर्बणपरे पत्न्या साकं सभागते । पयःपानात्परं तस्मिन् यजमानस्तु केवलम् ॥

सर्वसंक्रान्तिदानानां फलं यत्समुदीरितम् । तदवाप्नोति नूनं वै निखिलं नात्र संशयः ॥

तत्क्रमं चापि वक्ष्यामि विशदायाधुना हि वः । मेषसंक्रमणे भानोर्मेघदानं प्रशस्यते ॥

वृषसंक्रमणे दानं गवां प्रोक्तं शिवप्रियम् । विष्णोरपि प्रियं भूयो वृषभो विष्णुवल्लभः ॥

यतः प्रकथितः सद्भिस्तद्दानं तस्य चक्रिणः । अतिप्रीतिकरं शस्तं मोदते वृषभे पुनः ॥

तद्दानं सर्वदानानां उत्तमोत्तममुच्यते । सर्वदेवप्रीतिहेतु तद्दानं तादृशं परम् ॥

वस्त्रान्नपानदानानि मिथुने विहितानि हि । वृत्तधेनुप्रदानं तु कर्कटेति प्रशस्यते ॥

ससुवर्णं छत्रदानं सिंहेऽपि विहितं शिवम् । कन्याप्रवेशे वस्त्राणां संप्रदानं गवामपि ॥

तिलानामपि खड्गानां कम्बलानां सुवर्चसाम् ।

नैपालानां विचित्राणां प्रदानं पितृवल्लभम् ॥

तुलाप्रवेशे बीजानां धान्यानां दानमिष्यते । कीटप्रवेशे वस्त्राणां वेश्मनां दानमुत्तमम् ॥

पात्राणां च फलानां च पुष्पाणां च तथा पुनः ।

धनुःप्रवेशे चित्राणां दृढानां वाससामपि ॥

कम्बलानां च मुख्यानां भूषणानां च वेश्मनाम् । प्रदानमुत्तमं प्रोक्तमन्नस्य च विशेषतः

ऋषप्रवेशे दारूणां दानमग्नेस्तथैव च । काष्ठानां च तृणानां च दीपस्यापि विशेषतः ॥

प्रदानं प्रवरं प्राहुः कटिशय्यासनाश्मनाम् । कुम्भप्रवेशे दानं तु गवां च तृणवारिणोः ॥

मीनप्रवेशे माषाणां मुद्गानां सर्षपादितः ।

तिलानामपि तैलानामाज्यानां मधुवारिणाम् ॥

सुगन्धप्रदानादिकलम्

चन्दनानां स्रजां तद्वत्पात्राणां श्रौतकर्मणाम् ।

मृण्मयानां विशेषेण काष्ठानां च सूचामपि ॥

सूवादीनां प्रशंसन्ति प्रदानं ब्रह्मवादिनः । तावन्मात्रेण यज्ञस्य फलं कृत्स्नं न विन्दति ॥

ताम्बूलचर्वणात्पश्चाद्देलादीनां प्रदानतः । लवङ्गमिश्रतद्विव्यमहौषधसुगन्धिनाम् ॥

सुगन्धानां प्रदानादिचित्रहेलामहोत्सवात् । बन्धुहर्षेण महता विप्राणां स्वस्तिवाक्यतः

सुमङ्गलीदिव्यगानप्रपूर्वकमहारवैः । सुगन्धद्रव्यविक्षेपैस्तदा जातैरनेकशः ॥

महोत्सवशतैश्चित्रैरयं कन्यापिता क्षणात् ॥

मासदानानि

शिष्टमासादिदानानां फलान्याप्नोति तादृशम् ।

कन्यादानं महत्तस्मात् तस्मिन् दानानि यानि वा ॥

महाद्रव्यैककालैकसाध्यान्याश्वेव विन्दति ।

तानि भूयश्च दानानि मासादीनामिहोच्यते ॥

प्रसंगेन तु शिष्टानि चैत्रादीनि क्रमेण वै ।

माघमासे तिलान् दद्यात् प्रियङ्गून् फाल्गुने तथा ॥

चैत्रे वस्त्रमपूर्वास्तु वैशाखे छत्रकं शुचौ । आषाढे पादुकां वस्त्रं श्रावणे परिकीर्तितम् ॥

नभस्ये फाणितं दद्याद्घृतमाश्वयुजे तथा । दीपं तु कार्तिके मार्गशीर्षे लवणमीरितम् ॥
 पौषे सुवर्णमेतानि देयान्येवं महात्मभिः । उत्तरे त्वयने देयं तिलधेनुद्वयं परम् ॥
 वस्त्रदानं विशेषेण तिलानड्वाहमेव च । सर्पिर्दानं प्रशंसन्ति दक्षिणे त्वयने तथा ॥
 पुष्पदानं सिते पक्षे कृष्णपक्षे जलं शिवम् । देयमेवेति सततं पुनर्नित्यं च तत्स्मृतम् ॥
 स्नानानुलेपनादीनां वसन्ते दानमिष्यते । पानकानां तथा ग्रीष्मे वर्षासु छत्रमुत्तमम् ॥
 शरद्यन्नप्रदानं च वस्त्राणामपि हैमके । बर्हिर्दानं तु शिशिरे कृत्वा शत्रुजयं लभेत् ॥

संवत्सरे तिलान्दद्याद्यवांस्तु परिवत्सरे ।

इडापूर्वं च वस्त्राणि धान्यं चाप्यनुवत्सरे ॥

इद्वत्सरे तु रजतं क्रमाद्देयानि शक्तितः । कौले दानानि तान्येतानिति शास्त्रेषु नैकभा ॥

गीयन्ते धर्मसारद्वौः श्रीमतां संपदेऽनिशम् ।

सर्वाण्यपि च दानानि भागिनामेव केवलम् ॥

नृपतीनां विशेषेण नित्यत्वेनैव सन्ततम् ।

चोदितानि किलान्येषां दरिद्राणां न किञ्चन ॥

एतत्कन्यामहादानं न तथा किल चोदितम् । स्वकीयविभवैकानुसारेणैव सुचेतसा ॥

कर्तव्यत्वेन विहितं पितृणां स्वस्य केवलम् । उत्तारणाय सर्वेषां अवशाल्लघुवर्त्मना ॥

एकोत्तरशतानां च ब्रह्मलोकाप्तये हि तत् ।

तस्मिन् कन्यामहादाने पुरोक्तान्यखिलान्यपि ॥

पुनस्तथाप्यनुक्तानि वक्ष्यमाणानि यानि वा ।

तानि सर्वाणि कन्याया दानाङ्गत्वेन यो महः ॥

तत्पञ्चदिनसाध्यो वै विहितकल्प उत्तमः । तत्कोणावयवानेहविहितानां तदा तदा ॥

तत्तत्क्रियाविशेषाणां प्रचालनमहत्त्वतः । अवशात्समवाप्नोति कन्यादाता क्षणाद्भ्रमम्

मण्टपोद्वासनादिफलम्

मण्टपोद्वासनात्पश्चाद्देवतोद्वासनात्तथा । ब्रह्माद्युद्वासनात्तस्य वसन्तस्योत्सवेन च ॥

स्तम्भानां पूजया चापि पुण्यकंकणमोचनात् ।

आपन्निस्तृतभीतार्ता गर्भिणीप्रसवाय वै ॥

स्थालीभीतिद्रष्टवस्तुदानतत्पालनादिभिः ।

यच्छ्रेयो जायते वाचा वष्यं ब्रह्मादिनाकिभिः ॥

कन्याप्रदाता प्राप्नोति स्वद्रव्येणैव तत्कृते ।

तस्मात्तु कन्यक्प्रदानं परापूजादिकाच्छिवात् ॥

समारभ्यैव विधिना कृते कंकणमोचनात् । तद्द्रव्यमनपेक्ष्यैव स्वीयद्रव्येण चेद्वरम् ॥

उपमारहितं तत्स्यात् पुण्यकर्मसु पावनम् । एवं तु क्रियमाणेऽस्मिन् तन्मध्ये वै तदा तदा
गतागताह्वानकृत्ये सर्वसाधारणेन वै । तत्प्रदत्तसुमादीनि चन्दनं त्वनुलेपनम् ॥

स्वीकुर्यात्केवलं नित्यं न ताम्बूलं तथाम्बरम् । फलदाने कृते तेन तत्स्वीकृत्य स्वहस्ततः ॥

उभयोराशिषं सम्यक् प्रयुञ्ज्यात्तत्फलादिकम् ।

यस्मैकस्मैचित्तद्दद्यात् न स्वीकुर्यात्स्वयं परम् ॥

कन्यापितृधर्माः

कन्याप्रसूतिपर्यन्तं तद्गृहेऽसौ कदाचन । भुक्तिं नैव प्रकुर्वीत कूकुदायो महामनाः ॥

स्वशक्त्यनुगुणं यस्तु स्वबन्धुषु वरं शिवम् ।

समलंकृत्य विधिना कन्यकां भूषणादिभिः ॥

बन्धुब्राह्मणपूजादिकर्मभिलोभवर्जितः । लक्ष्मीनारायणप्रीत्यै प्रददाति स कूकुदः ॥

तेनारोग्यादिदानानि तदानीमेव केवलम् । कृतानि स्युर्विशेषेण निरूप्यन्ते च तानि वः ॥

आरोग्यादिदानानि

आरोग्यदानं प्रथमं रत्नदानमनन्तरम् । परं भगंधरहरं रत्नदानमनुत्तमम् ॥
 व्रणरोगहरं रत्नवज्रसंप्रतिपादनम् । गलगण्डहरं रत्नदानं तदनुकीर्तितम् ॥
 ततोऽलंकारदानं तु वस्त्रदानमनन्तरम् । पुष्पदानं धूपदानं दीपदानं समन्त्रतः ॥
 देवतादीपदानं च दिग्दीपप्रतिपादनम् । गोदीपदानमपरं कार्तिक्यां दीपदानकम् ॥
 दद्याद्दीपप्रदानं च पिष्ट्वादीपार्पणं ततः । गीतिदानं छत्रदानमुपानदानमेव च ॥
 रत्नपूरितहेमादिपात्रदानमनुत्तमम् । ताम्रपात्रप्रदानं च रुक्मपात्रार्पणं ततः ॥
 वस्त्रदानं देवताभ्यो वस्त्रदानमथापरम् । शोभन्नवस्त्रदानं च ह्युष्णीषप्रतिपादनम् ॥
 तथोर्णापट्टदानं च शय्यादानं ततः परम् । शिवशय्याप्रदानं च विष्णुशय्याप्रदापनम् ॥
 गौरीशय्याप्रदानं च दुर्गाशय्यासमर्पणम् ! सूर्यशय्याप्रदानं च ह्यासनप्रतिपादनम् ॥
 तथास्तरणदानं च कटदानमनुत्तमम् । उपधानप्रदानं तु चर्मादिप्रतिपादनम् ॥
 ततो दर्पणदानं च शिवविष्णवोस्तथापरम् । लीलानिदानं कथितं दानं तु व्यजनस्य च
 तथा चामरदानं च गन्धदानं महोत्तमम् । ताम्बूलदानं स्वर्णादिपात्रदानं महाफलम् ॥
 भाण्डवर्धनिकादानं स्थालीदानमनुत्तमम् । प्रोक्तमन्विष्टकादानं अभयप्रतिपादनम् ॥
 विमोचनं विरुद्धानां पक्षिणां तदनन्तरम् । सर्पमोक्षणमाख्यातं पान्तशुश्रूषणं परम् ॥
 अभ्यङ्गदानं पातानां अभ्यङ्गप्रतिपादनम् । अभ्यङ्गकरणं चापि तस्मै तैलसर्पणम् ॥
 यज्ञोपवीतदानं च शिरोरोगहरं तथा । यज्ञोपवीतमपरं गर्भस्त्रावहरं स्मृतम् ॥
 दानं यज्ञोपवीतस्य ह्यष्टिकादीपमर्पणम् । यत्यादीनां तु वपनं सपर्याकरणं गवाम् ॥
 अन्नदानं भक्ष्यदानं धान्यदानं महाफलम् । अथोदकप्रदानं च करकादिप्रदापनम् ॥
 तदा धर्मघटस्यापि यतीनां घटदानकम् । गृहिभ्यः कुम्भदानं च दानमुत्तममुच्यते ॥
 अश्वत्थजलदानं तु सेचनं पिप्पलस्य च । मधूकतुलसीबिल्वधात्रीवसनभूरुहाम् ॥
 सेचनं पालनं चापि स्थापनं दर्भकाशयोः । परोपकृतिकार्याय चेतसैव समर्पणम् ॥
 तथा गलन्तिकादानं मणिकादानमेव च । प्रपादानं जलाशयनिर्माणं कूपपाथसाम् ॥

समीचीनैककरणं तटाककरणं तथा । देवमातृकदेशानां नदीमातृककल्पनम् ॥

निवर्हणं च दुष्टानां मृगाणां पापिनां नृणाम् ।

चोराणां तस्कराणां च ब्रह्मघ्नानां निवर्हणम् ॥

वापीसरः प्रकुल्यानां करणं फलदायकम् । वारिवन्धस्तदा प्रोक्तो वारुणेष्विस्तथोदिता ॥
 प्रतिष्ठा च तटाकस्य पुण्यारामादिरोपणम् । फलवृक्षारोपणं च तुलस्यादिप्रकल्पनम् ॥
 गदितं तु निषिद्धानां वृक्षाणामवरोपणम् । कण्टकोत्सारणं मार्गं चोरग्रहणपूर्वकात् ॥
 तरुशूलारोहणं च तेषां कालेषु निर्दयम् । नष्टग्रामोद्धारणं च विप्रग्रामैकबोधकान् ॥
 शूद्रादिदुष्टसंघातान् समुन्मूलकृतेः परा । वृक्षादिसेचनविधिर्वृक्षदोहदमेव च ॥
 आरामादिप्रदानं च वृक्षाणां प्रतिपादनम् । कदलीदानमाख्यातं साकन्दद्रुमदापनम् ॥
 पनसारुयमहागस्य प्रदानं दर्भपालनम् । विषशान्त्यौषधमहादानंभित (?) प्रपालनम् ॥
 फलवृक्षप्रदानं च फलभूमिसमर्पणम् । क्षयन्नं कदली दानं दानं न्यग्रोधशाखिनाम् ॥
 तथा प्रस्फुटपादत्वहराश्वत्थसमर्पणम् । नाडीत्रणहराश्वत्थप्रदानं सुमहत्परम् ॥
 विद्रुधित्वहराम्रट्ट (...) प्रदानमपि तत्तथा । एतान्यनन्तफलदान्यघरोगहराण्यति ॥
 नानामतानुपूर्वेण मयोक्तानि समासतः । तानीमान्यपि दानानि परं कंकणमोचनात् ॥
 बन्धुब्राह्मणभुक्त्या च तद्ङ्कुरविसर्जनात् । लभते कन्यकातातः स्वद्रव्यकरणाद्दो ॥
 तत्कृत्यमिथुनस्यैव कन्यादानं तु तादृशम् । साङ्गोपाङ्गैकरचितं मन्त्रतन्त्रधनादिभिः ॥
 सम्प्रक् समग्रमन्यूनं लोभशाठ्यविवर्जितम् । चेदेव पूर्वफलदं शुद्धचित्तेन केवलम् ॥
 अश्रद्धया कृतमपि कन्यादानं दरिद्रतः । यैः कैश्चिदङ्गलौपैर्वा सर्वतारकमेव तत् ॥
 पुत्रपौत्रप्रपौत्राणां तादृशीनां यदा तदा । कृत्वोपनयनं पाणिग्रहणं तदनन्तरम् ॥
 दर्शादिकेषु नित्येषु पैतृकेष्वखिलेष्वपि । नैमित्तिकादिषु तथा पितृपूजां विधानतः ॥
 दूर्वाक्षतैः प्रकुर्वीत तिलदर्भेन सर्वथा । पितृव्यादिककारुण्यमृताहा श्राद्धकर्मणाम् ॥
 एवमेव प्रकथितं करणं नान्यथा मतम् । यदि पित्रोर्मुताहश्चेत्कदाचिदपि मौढ्यतः ॥

दर्भैस्तिलाक्षतैश्चापि पितृपूजा प्रकीर्तिता ।

न तु शुद्धतिलैस्सा वै दर्भास्साधारणा पराः ॥

मार्कण्डेयस्मृतिः

चौलसीमन्तयोः पश्चान्मासमात्रं तथा स्मृतम् ।

स्वपुत्रपौत्रादिकेऽपि नियमोऽयं सनातनः ॥

एवमेव प्रकथितः तस्माद्भ्रातृं प्रयत्नतः । समागतमनुष्ठाय शुभकर्म ततः परम् ॥

आरभेदेव मतिमान् तत्पूर्वं तन्न चाचरेत् । पूर्वं मृताहमालोक्य पित्रोरेव पुरःस्थितम् ॥

न कुर्यात् पुत्रयोः कर्म भावुकं तत्कथंचन

भ्रातृणां भिन्नभिन्नानां विभक्तानां तथा पुनः ॥

तथैव वा विभक्तानां मध्ये कश्चन कुत्रचित् ।

विद्यमानः स्वपुत्रस्य मौञ्जीं वा पाणिपीडने ॥

कतुं समुद्यतोऽतीव पित्रोः श्राद्धमुपस्थितम् ।

मोहात्प्राथमिकं चेत्तु तन्मध्ये तु तथा पुनः ॥

तच्छ्राद्धानन्तरं भूयः तद्भद्रं पुनराचरेत् । अतो न भावुकं कर्म श्राद्धात्पूर्वं समाचरेत् ॥

निर्वर्त्य पैतृकं श्राद्धं पुत्रयोस्तदनन्तरम् । स्वश्रेयसं प्रकुर्वीत न चेत्पीडाशिवादयः ॥

भवेयुरेव नितरां तथा तस्मान्न चाचरेत् ।

विवाहमौञ्ज्योः पश्चात्तु पुत्र्याः पुत्रस्य वान्ययोः ॥

गेहे प्रतिदिनं भव्यकर्माण्येव क्रमेण वै । शक्त्या प्रकुर्याद्विधिना तत्कमश्चापि वर्ण्यते ॥

हारिद्रशम्बर महामह आदौ दिनत्रयम् । बुधवारोत्सवश्रीकः स्थिरवारोत्सवः परः ॥

नीराजनोत्सवश्चात्र चित्रान्नोत्सवनामकः ।

भानुवारे ततः पश्चाच्चान्द्रे मोदकसंज्ञिकः ॥

क्षीरोत्सवे भौमवारे भक्ष्याख्यो गुरुवारके ॥

विवाहानन्तरोत्सवविशेषाः

कल्याणस्याष्टमदिने श्रीमान् लग्नोत्सवाख्यकः ।

नवमे दिवसे पश्चाद् भव्यताम्बूलनामकः ॥

गन्धचूर्णोत्सवश्रीकः पश्चात्पुष्पाभिधानकः । द्वादशे दिवसे गाननामाख्यः सुमहोद्भवः ॥

प्रयोदशदिने रम्यः गौरीलक्ष्मीमहोत्सवः । चतुर्दशदिने पश्चाद्भव्यो नीराजनाख्यकः
आशीर्वादोत्सवः पञ्चदशे चित्रोत्सवाख्यकः ।
षोडशे दिवसे वाद्यनामकोऽयं महोत्सवः ॥

वेणुतन्त्रीलयास्वादमृदङ्गमणिनामकाः । षडुत्सवविशेषाः स्युः सायंप्रातस्ततः परम् ॥
नीराजनं तत्सायाह्ने प्रकुर्यादादिनाष्टकात् । सुमंगलीगानपूर्वं वरयोरिति तत्क्रमः ॥
तृतीये मासि षष्ठे च बराह्मनोत्सवो महान् । द्वितीये च चतुर्थे च वराम्बागमनामकः
महोत्सवः प्रकथितः पञ्चमे तु परस्परम् । संबन्धिनोरागमाख्यः सुमहामंगलोत्सवः ॥
एवमामासषट्कं तु कल्याणानन्तरं पुनः । तदीयभवने तत्र कल्याणानां परंपरा ॥
प्रभवेन्महती नित्यमत्यल्पस्यापि देहिनः । अतः कन्यादानसमं त्रिषु लोकेषु विद्यते ॥
दानान्तरं सत्यमुक्तं नार्थवादोऽयमीरितः । सर्वत्र कर्ममात्रे तद्ब्राह्मणानां सदा परा ॥
अत्यावश्यकता ज्ञेया तेषां वै यद्यसंभवे । तत्कृत्यमतिवैगुण्यं प्राप्नोत्येव न संशयः ॥
विशेषेणातिदानानां पैतृकाणां क्रियावताम् । यज्ञानां प्रेतकृत्यानां सतां फलवतामपि ॥
अत्यन्तावश्यकत्वेन विप्रसान्निध्यमुच्यते । अपेक्षितं ब्रह्मणोऽपि विप्रसान्निध्यमात्रतः ॥
कर्मवैगुण्यसंत्यक्तं फलबच्चापि तद्भवेत् ॥

प्रतिनिधिः

सर्वेषामस्ति सर्वत्राभावे प्रतिनिधिः परः । विप्राभावे लोप एव न तु प्रतिनिधिः क वा ॥
सोमाभावे पूतिकः स्याद्द्रव्याभावे यवाः स्मृताः ।
कुशाभावे तु दर्भाः स्युर्दर्भाभावे तथापरे ॥
कुशादयो बहुविधा मौञ्ज्यन्ताः परिकीर्तिताः ।
तासां तासां तु समिधामभावे पैपलाः स्मृताः ॥
तेषामभावे तत्स्थाने कुशाद्यास्तृणराशयः ।
चूर्णानां तण्डुलानां वा दुर्लभे लौभ्यतोऽथवा ॥
मृत्तिका हि प्रतिनिधिः कृङ्गाणां दुर्घटे तथा । तेषां प्रतिनिधिर्गावस्तासां प्रतिनिधिर्वसु

हिरण्यं कथितं सद्भिः तथा धान्यादिकं परम् ।

विप्रभुक्तिर्न चेद्भूयो गायत्रीजप एव वा ॥

दशसाहस्रमित्याह संहितापठनं तु वा । तिलहोमोऽथवा पूर्वं संख्यायाब्धिगता (?) ॥

अवगाहः शिष्टगेह भोजनं चेति केवलम् । उक्ता हि प्रतिनिधयः अध्वर्योद्गातृहोतृषु ॥

दुर्लभेषु तथान्येषु ब्रह्मादिषु महर्त्विषु । न चलत्येव कर्मैतद्वैदिकं स्मार्तमेव वा ॥

तस्मात्तु ब्राह्मणो मुख्यः कर्ममात्रस्य सन्ततम् ।

अग्निसाध्यं मन्त्रसाध्यं क्रियासाध्यं तु यत्कृतम् ॥

तन्मात्रस्य ब्राह्मणोऽयं मुखमावश्यकं स्मृतः । श्रुतीनामाकरा ह्येते रत्नानामिव सागराः

ब्राह्मणप्रशंसा

विप्रा विप्रमुखेनैव पूजनीयाः प्रयत्नतः । यत्र वेदविदो विप्राः न प्राशनन्त्यमृतं हविः ॥

न तत्र देवतास्तस्य हार्वरशनन्ति कर्हिचित् । विप्रोच्यते स्वर्गो नूनं प्रायं प्रापक उच्यते

स्वर्गप्रापक इत्येतद्गातृन् विप्रोऽयमीरितः । अपि नारायणोऽनन्तो भगवान् वृषभध्वजः

पितामहो लोककर्ता साक्षात्कन्दोऽनिलः शिखी ।

तद्दानं नाभिनन्दन्ति यत्र विप्रा न पूजिताः ॥

वसन्ति ब्राह्मणे नित्यं वेदाक्षरनिकेतने । देषाः सर्वे हरिः श्रीमान् वेदविद्यो जगद्गुरुः

वेदवन्द्यो वेदरूपो भूतेशो भगवान् भवः । इन्द्रादयो लोकपाला वसवोऽष्टाशिवनावपि

रुद्रा एकादश तथा आदित्या निखिला अपि ।

असोमपाः सोमपाश्च पितरश्चापि तेऽखिलाः ॥

विप्ररूपेण सततं तिष्ठन्त्येव महेश्छया । तस्मात्तस्मिन् पूजिते तु पूजिताः सर्व एव ते ॥

भवन्त्येव न सन्देहस्तस्माद्देद्विदुत्तमः । सर्वदेवालयप्रोक्तः सर्वतीर्थालयस्तथा ॥

तस्य प्रसादात्सुलभो ह्यायुर्धर्मस्सुखण्डनम् ।

भगोभाग्यं धृतिर्नीतिः ह्रीःश्रीपुष्टिर्धृतिर्मतिः ॥

वृत्तिर्दया शुचिर्लज्जा तुष्टिः श्रद्धारमा परा । श्रीयशः स्वर्गमुक्ती च तादृशं को न पूजयेत् ॥

दानपात्रं विप्र एव सर्वेषामपि सन्ततम् । पठनात् त्रायते यस्मात्पात्रमित्युच्यतेऽखिलैः ॥

ब्राह्मणेष्वर्चितेष्वेव सर्वे वेदाः सुरादयः ।

अर्चिताः प्रभवन्त्येव भर्त्सिता निन्दिता अपि ॥

धिककृताश्चा कृताश्चापि तथैव स्युश्च तेऽखिलाः ।

काणाः कुब्जाश्च मन्दाश्च दरिद्रा व्याधितास्तथा ॥

एवंरूपा बहुविधा अपि पूज्या निरन्तरम् । ब्रह्मवीर्यसमुत्पन्नाः वन्द्या एव भवन्ति वै ॥
नितरां क्षत्रियादीनां मौञ्जीविरहिता अपि । तावत्कालं ततो भूयः केवलं यद्यसंस्कृताः
पतिता इति विद्मोयास्तेन वन्द्याः कदाचन । ब्राह्मण्यदूषकं नित्यं मद्यमेकं तु तत्क्षणात् ॥
तत्पानदुष्टा यदि वै पुनश्चित्तविवर्जिताः । भवन्त्येव न सन्देहः सन्देही पापभागभवेत्
तपस्तप्त्वास्तृजद् ब्रह्मा ब्राह्मणान् वेदगुण्ये । तृप्रये पितृदेवानां यज्ञधर्मतपःश्रियाम् ॥
निदानाय च गुर्वर्थमाचार्यत्वाय केवलम् । ऋत्विक्त्वहेतवे चापि शिवविष्णुप्रचोदितः

नास्ति विप्रसमो देवो नास्तिविप्रसमो गुरुः ।

नास्ति विप्रसमो बन्धुर्नास्ति विप्रसमं तपः ॥

नास्ति विप्रसमो मन्त्रो नास्ति विप्रसमो जपः ।

नास्ति विप्रसमं तीर्थं पावकं तारकं तराम् ॥

न विप्रसममस्तीह वर्णिनां सन्ततं महत् ।

न जातिर्न कुलं शौचं न स्वाध्यायः श्रुतं शमः ॥

कारणानि द्विजत्वस्य जननं ब्रह्मवीर्यतः । विवाहितायां धर्मेण परमेकं सनातनम् ॥
पश्चाद्भृत्तं प्रशंसन्ति ब्राह्मणस्य सुपूतये । वृत्तमेव ब्राह्मणस्य तन्महत्त्वैककारकम् ॥
वृत्तिहीने तु तद्भूयः सति सर्वं निरर्थकम् । किं कुलं वृत्तिहीनस्य करिष्यति दुरात्मनः
किमयः किं न जायन्ते कुसुमेषु सुगन्धिषु । बहुना किमधीतेन कुशास्त्रेण दुरात्मनः ॥

तेनाधीतं श्रुतं चापि यः क्रियामधितिष्ठति ।

त्यक्तकर्मब्राह्मणनिन्दा

अधीतसर्वशास्त्रोऽपि कालसन्ध्यापराङ्मुखः । त्यक्तवेदो जडमतिः शूद्रादल्पतरः स्मृतः ॥

त्यक्त्वा देवं ब्रह्मनामा बुद्धवच्छास्त्रपाठकः ।

सन्ध्याकालकृतानेक वाङ्मुखो मन्त्रवर्जितः ॥

शूद्रादप्यतितुच्छोऽयं तन्मुखं नावलोकयेत् ।

दूष्यः स्याद्बृहत्तदोषेण न पूज्योऽयं तु पामरः ॥

सत्यं त(१६)मस्तपोदानं अहिंसेन्द्रियनिग्रहः । वेदोदितानि कर्माणि दृश्यन्ते यत्र बाडवः

श्रुतं प्रज्ञानुगं यस्य प्रज्ञा चैव शुभानुगा । असंभिन्नात्ममर्यादस्स उ ब्राह्मण उच्यते ॥

यं न सन्तं न चासन्तं नाश्रुतं न बहुश्रुतम् । न सुवृत्तं न दुर्वृत्तं वेद कश्चित्स तु द्विजः ॥

सत्यं दानं दमश्शीलं आनृशंस्यं दया घृणा ।

दृश्यन्ते यत्र लोकेऽस्मिन् प्रोचुर्ब्राह्मणमुत्तमम् ॥

विद्या तपश्च योगश्च ब्राह्मणस्यैव लक्षणम् । विद्यातपोविरहितो नाम ब्राह्मण उच्यते ॥

त्रिशुककृशवृत्तिश्च घृणालुः सकलेन्द्रियः ।

विमुक्तो योनिदुष्टे(दोषे)भ्यः पात्रत्वं प्रतिपद्यते ॥

स्वाध्यायवन्तो ये विप्राः विद्यावन्तो जितेन्द्रियाः ।

सत्यसंगमसंयुक्ताः सर्वकर्मसु कीर्तिताः ॥

श्रोत्रियाय कुलीनाय विनीताय तपस्विने । व्रतस्थाय दरिद्राय प्रदेयं शक्तिपूर्वतः ॥

श्रोत्रियस्त्वयमेवोक्तो मुख्यतः शास्त्रजालकैः । वेदैकशाखाध्यायी यः सर्वकर्मसु पावनः ॥

ओंकारपूर्विकास्तिस्रः सावित्री यश्च विन्दति । चरितब्रह्मचर्यश्च स वै श्रोत्रिय उच्यते ॥

शीलं संवसता ज्ञात्वा शौचं सव्यवहारतः ।

प्रज्ञानं कथनाज्ज्ञात्वा त्रिभिः पात्रपरीक्षणम् ॥

कुर्यादेवान्यथा विद्यात्प्रश्नतो न कदाचन । न ब्राह्मणं परीक्षेत कदाचिदपि विद्यया ॥

वेदेन सर्वथा नैव महादानेषु केवलम् । विद्यामात्रां विद्यमानां तत्स्वरूपं च तत्परम् ॥

ज्ञात्वैव सम्यक् पश्चात् दद्यात्तद्दानमुत्तमम् ।
 क्षान्तिः स्पृहा तपसस्त्यं दानं शीलं दया क्षमः ॥
 एतदष्टाङ्गमुद्दिष्टं परमं पात्रमुच्यते ।

स्वाध्यायाह्वयं योनिमन्तं प्रशान्तं वानप्रस्थं पापभीरुं बहुज्ञम् ॥
 स्त्रीषु क्षान्तं (?) कं गोशरण्यं व्रतैः क्लान्तं तादृशं पात्रमाहुः ॥

पात्रभूतब्राह्मणः

साङ्गास्त्रिचतुरो वेदान् योऽधीते स द्विजर्षभः ।
 षड्भ्यो नियुक्तः कर्मभ्यस्तं पात्रमृषयो विदुः ॥

किञ्चिद्द्वेदमयं पात्रं किञ्चित्पात्रं तपोमयं । पात्राणामुत्तमं पात्रं शूद्रान्तं यस्य नोदरे ॥
 किञ्चिद्द्वेदमयं पात्रं किञ्चित्पात्रं तपोमयम् । असंकीर्णं च यत्पात्रं तत्पात्रं तारयिष्यति
 नैष्ठिकश्चोपकुर्वाणः सर्वशिष्यश्च सर्वथा । सर्वविद्यालयः श्रीमान् चत्वारो ब्रह्मचारिणः
 अधीतवेदविद्येभ्यो ह्यधीयानेभ्य एव च । प्रजामात्रैककार्याय भार्यासंयोगकारिणे ॥
 दानानि दद्याद्ब्रतित्ने तपोनिष्ठाय वेदिने । अधीतायावधीताय विधुराय च पुत्रिणे ॥
 परोपकारिणे नित्यं क्रोधहीनाय सर्वथा । सदा पदाथवेदाय सदा शास्त्रप्रपाठिने ॥
 हस्तस्थवस्तुमात्रैकप्रदात्रे प्रश्नमात्रतः । यद्वत्तं तदनन्तं स्यात् स हि पात्रोत्तमोत्तमः ॥

दानपात्रविशेषाः

अध्वरी श्रोत्रियो विद्वान् ब्रह्मविद्ब्रह्मवाद्यपि । ब्रह्मनिष्ठः ब्रह्मपरं ब्रह्मण्यो ब्रह्मवर्धनः ॥
 एते मुख्यतमाः प्रोक्ताः सर्वदानेषु सन्ततम् ।
 न विद्यया केवलया तपसा वापि पात्रता ॥
 यत्र वृत्ती इमे चोभे तद्धि पात्रं प्रचक्षते । कर्ममात्रे ब्राह्मणो वै मुखं दाने तथा पुनः ॥
 मन्त्रज्ञः श्रोत्रियः पश्चादन्तूचानस्ततः पुनः ।
 भ्रूणः शास्त्रविशेषज्ञः ऋषितुल्यो ऋषिर्मुनिः ॥

ब्रह्मवादी ब्रह्मविच्च स्युरेते चोत्तरोत्तराः । ब्राह्मणाः प्रथमं वेदे चरित्रे तदनन्तरम् ॥
सद्गुणे सत्यवचने त्यक्तकोपे दयाश्रये । समालोक्त्या विशेषेण न वेदादिषु केवलम् ॥
तेषां परः परश्रेष्ठो विद्यावेत्तादिभिर्गुणैः । ब्राह्मणानां कुले जातो जातिमात्रो यदा भवेत्
अनुपेतः श्रियाहीनः मात्रज्ञोह्यः भिधीयते । एकदेशमतिक्रम्य वेदस्याचारवानृजुः ॥

न च ब्राह्मण इत्युक्तो निभृतः सत्यवाग्धृणी ।

एकां शाखां सकल्पां च षड्भिरंगैरधीतवान् ॥

षट्कर्मनिरतो विप्रः वा को नाम महानयम् । वेदवेदाङ्गतत्त्वज्ञः शुद्धात्मा पापवर्जितः ॥
शेषं श्रोत्रियवत्प्राप्तः सोऽनूचान इति स्मृतः । अनूचानगुणोपेतो यज्ञः स्वाध्याययन्त्रितः
नित्याग्निहोत्री दर्शादिकरो वर्षपशोस्तथा । अनुष्ठाता नित्यशुचिः भ्रूण इत्युच्यते बुधैः

एवं प्रतिवसन्तेऽपि ज्योतिष्टोमकरो महान् ।

वीर इत्युच्यते सद्भिरविच्छिन्नोऽग्निहोत्रययम् ॥

नित्याननदानपरतः शेषभोजी जितेन्द्रियः । लौकिकं वैदिकं चैव सर्वज्ञानमवाप्य यः ॥
आश्रमस्थो ऋषी नित्यमृषिकल्प इतीरितः । ऊर्ध्वरेतास्तपस्यप्रो नियताशी महामनाः ॥
शापानुग्रहयोः शक्तः सत्यसन्धो मुनिस्मृतः । निवृत्तसर्वतत्त्वज्ञो कामक्रोधविवर्जितः ॥

ध्यानस्थो निष्क्रियो दान्तः तुल्यमृत्काञ्चनोऽपरः ।

महामुनिरिति प्रोक्तो दुर्लभो ब्राह्मणोत्तमः ॥

प्रतिग्रहासमर्थोऽपि कृत्वा विप्रः प्रतिग्रहम् । रत्वा परोपकाराय तद्वनं निस्पृहः स्वयम् ॥

तारयिष्यति दातारमात्मानं च स्वतेजसा ।

असतस्तु समादाय साधुभ्यो यः प्रयच्छति ॥

धनस्वामिनमात्मानं सन्तारयति दुष्कृतात् ।

पात्रस्य हि विशेषेण दानस्यापि फलोत्तरम् ॥

समद्विगुणसाहस्रमनन्तं च यथाक्रमम् । दाने फलविशेषः स्याद्विसायामेवमेव हि ॥
सममब्राह्मणे दानं द्विगुणं ब्राह्मणव्रुवे । श्रोत्रिये शतसाहस्रमनन्तं वेदपारगे ॥
सहस्रगुणमाचार्ये भ्रूणे शतसहस्रकम् । वीरे तच्छतकं प्रोक्तं यद्वत्तं तन्नसंशयः ॥

बिवाहमौञ्जीयज्ञार्थं सत्रार्थं वा विशेषतः । तत्कोटिगुणितं यत्तु दत्तं सर्वं न संशयः ॥
 एतद्वत्समं तत्स्यात् ग्रहणे चन्द्रसूययोः । प्रदत्तं विप्रमात्रे तु कृतोपनयने पुनः ॥
 अनुपेते प्रदत्तं यत् न तद्दानं प्रचक्षते । तथैव कन्यकादत्ते मूकान्धबधिरेषु च ॥
 विप्रवीर्यसमुत्पन्नमात्रेभ्यो दत्तमप्युत । प्रत्तं तद्वसुपुण्याय भवेदेव न संशयः ॥

तथैव प्राणिमात्रेभ्यो देहिभ्यो वा विशेषतः ।

यद्वत्तं कृपया तुभ्यं पारलोक्ष्याय केवलम् ॥

अब्राह्मणास्तु षट्प्रोक्ताः तान् वक्ष्यामि क्रमेण वः ।

आद्यो राजश्रुतस्तेषां द्वितीयः क्रयविक्रयात् ॥

यो जीवति स दासोऽयं द्वितीय इति चोदितः । तृतीयस्तु सदासर्वयाजनेनैव केवलम् ॥

वर्जावर्जादिराहित्याद्यो जीवति दुराशयः ।

अपङ्क्तियोग्योभोज्यान्नवैद्यदेवलयजनात् ॥

स एव कथितः सोऽयंमकर्माहंश्च (?) सन्ततम् । सर्ववर्णसमायुक्तग्रामयाजी तुरीयकः ॥

अब्राह्मणः प्रकथितः दुष्टबुद्धिदु राशयः । ग्रामस्य नगरस्यापि सर्ववर्णसमत्वतः ॥

पौरोहित्यकरस्तेन जीवन्नब्राह्मणः परः ।

अनादित्यां तु यः पूर्वां सादित्यां पश्चिमां तथा ॥

नोपसीत द्विजः सन्ध्यां सषष्ठोऽब्राह्मणः स्मृतः ।

अपुत्रो ह्यनधीयानः परप्रेष्यो जितेन्द्रियः ॥

परपिण्डाशनो नित्यं यो वा स्याद् ब्राह्मणब्रु वः । विप्राप्रियो विप्रद्रोही विप्रदूषणकृत्सदा

विप्रनिन्द्यो विप्रवस्तुद्रव्यगोहादिहृत्सदा ।

विप्रब्रु व इति ख्यातो निन्द्योऽसौ वेदकर्मणाम् ॥

आचार्यलक्षणम्

अध्यापयेत्तु यः शिष्यान् कृतोपनयनान् स्वयम् ।

निरपेक्षोपावासः सरहस्यान् सकल्पकान् ॥

वेदान् वेदो तथा वेदं तदथ शास्त्रजालकम् । प्रवदन्ति तमाचार्यं महात्मानं मनीषिणः ॥

उपाध्यायगुरुऋत्विगादिलक्षणम्

एकदेशं तु वेदस्य वेदाङ्गान्यपि वा पुनः ।

योऽध्यापयति भृत्यर्थं उपाध्यायः स उच्यते ॥

निषेकादीनि कर्माणि यः करोति घृणायुतः ।

कारयत्यपि वा प्रीत्या निरपेक्षोऽनसूयकः ॥

द्विद्वकालेऽप्यत्यन्तशून्ये ब्राह्मणदुर्घटे । संभावयति चान्येन तारयन्नेनमिच्छया ॥

कृपणोऽयमिति ज्ञात्वा स विप्रो गुरुरुच्यते ।

अग्न्याधानं पाकयज्ञान् अग्निष्टोमादिकानपि ॥

कारयेद्यदि नूनं स ऋत्विग्भवति केवलम् । अग्न्याधाने य अध्वर्युर्भवेदस्य स उच्यते

दीक्षागुरुर्महान् नित्यं गुर्वाचार्यसमश्च सः । गुरूणां प्रथमं दानं दद्याद्भ्रष्टमनुक्रमात् ॥

ततोऽन्येषां तु विप्राणां दद्यात्पात्रानुरूपतः । गुरोरभावे तत्पुत्रं तत्पुत्रं तत्सुतं तथा ॥

तत्कलत्रं तदौहित्रं अन्यं वा तत्कुलोद्भवम् । संभावयित्वा दानेषु फलकर्मसु सन्ततम् ॥

शक्त्या प्रमेयमेवस्यादृत्विगाचार्ययोस्ततः । पञ्चयोजनमध्ये वा श्रूयते वा गुरुर्यदि ॥

तदा नातिक्रमेदानंदद्यात्पात्रेषु तत्परम् । सममब्राह्मणे दानं द्विगुणं ब्राह्मणब्रुवे ॥

श्रोत्रिये शतसाहस्रमनन्तं वेदपाठगे । तत्सहस्रगुणं प्रोक्तं गुरौ दत्तं तु यत्पुनः ॥

दीक्षागुरौ तथा ज्ञेयं उपाध्याचार्ययोरपि । आर्यशब्दोगुरूणां तु वाचकोऽयं भवेत्किल ॥

जातकादि क्रियाजालकारको योऽस्य केवलम् ।

सन्ध्याग्निकार्यमन्त्राणां तत्स्वाधीनैककारकः ॥

वैश्वदेवब्रह्मयज्ञो तदौपासनकर्मणाम् । देवपूजास्थालीपाक श्राद्धमन्त्रप्रवाचकः ॥
 त एव गुरवस्त्वाद्याः पश्चाद्देवादिबोधकः । महामन्त्रोपदेष्टा च काममन्त्रौघबोधकः ॥
 ब्रह्मविद्याबोधकोऽपि गुरवः कीर्तिताः सतः । चेतसा दत्तमेतेभ्यो ह्यनन्तफलदायकम् ॥
 एतेभ्यः प्रथमं देयं सर्वकर्मसु सन्ततम् ! तिष्ठत्वेतेषु नान्येभ्यो दद्यादेव तु धर्मतः ॥
 दत्त्वैतेभ्यः प्रथमतः पश्चाद्धर्मक्रमेण वै ।

अन्येभ्योऽपि महद्भ्यः स्यात् प्रदेयं यं च कंचन ॥

विमुखं नैव कुर्वीत मुमुक्षान्नैव कारयेत् । तिष्ठत्वेतेषु सर्वेषु महत्सु किल तत्पुरः ॥
 श्रोत्रियाचार्यत्विग्वन्धुरश्वशुराणां सपर्यणम् । अन्वदात्युरादागतानां मधुपर्केण चोदितम् ॥
 तथैव सर्वपुरतो यज्ञादिष्विद्विजामपि ॥

मधुपर्कयोग्याः

वैधोऽयं मधुपर्कः स्यात्तथैव हि महोत्सवे । सीमन्तोन्नयने पुंसवने स्वभेषसागमे ॥
 गर्माधाने विवाहान्ते कलदाने तथाविधे । श्वशुरस्याग्रपूजा हि प्रकर्तव्या विशेषतः ॥

तदभावे भ्रातरोऽस्य तत्पुत्रा वा तदीयकाः ।

अग्रगण्याः शाककलसास्तादृशेष्वपि केवलम् ॥

विद्यमानेषु सर्वेषु महामुरुषु तत्पुरः । तदा विवाहमध्येऽपि राजहोमे कृतेऽथ च ॥

पत्नी सोदर्यस्य तस्य बालस्यापि विशेषतः ।

पूजा बहुमतिः कार्या गुरुस्यकस्त्वैव सन्निधौ ॥

तेषामेव विशेषेण परा संभावना शिवा । बहुना किं तथा पित्रोः पूजाकर्मणि चागते ॥

शुभकर्मसु सर्वेषु दिव्ये पुण्याहवाचने । मातृपूजा प्रथमतः ताते पश्यति चोदिता ॥

पश्चात्तातस्य संप्रोक्ता श्रुतिमार्गानुसारिणी । तयोर्गुरुषु तिष्ठत्सु पश्यत्स्वपि विशेषतः ॥

तयोर्हि पूजा कर्तव्या तत्पश्चाच्छास्त्रवर्त्मना । तद्गुरुणां प्रकथिता स (1) पूजा महती तदा

क्रमश्लोकोऽत्र पूजायाः भार्गवेण पुराकृतः । तमहं संप्रवक्ष्यामि तज्ज्ञप्त्यै शुभकर्मसु ॥

तात तत्ताततत्तात मातामहपितृव्यकाः । तद्भ्रातरः क्रमाद्देषां श्वशुराः मातुलाः परे ॥

तद्भ्रातरो मातृगोत्राः पितृगोत्राश्च बान्धवाः ।

पश्चादाचार्यवृन्दाः स्युः पूर्वोक्ता निखिला अपि ॥

गुरुपूजाक्रमः

पादपूजाकियास्वेवं संप्राह्याः क्रमशः सदा । तेषु तेषु च कार्येषु तेषां तेषां तथा तथा ॥
सम्यक्पूजा प्रकर्तव्या तत्पात्रं ते तथा स्मृताः । सभापूजादिकार्येषु गुरुपूजाप्रिमा मता
विवाहादिषु सर्वेषु शुभकर्मसु केवलम् । वैदिकेष्वखिलेष्वेषु लौकिकेष्वपि केवलम् ॥
गुरुपूजा प्रथमतः धिषणोऽत्र गुरुर्मतः । ग्रामदेशस्थया पूर्वं धिषणस्यापि देवयोः ॥
तयोरीश्वरयोः पश्चादाचार्यादि क्रमेण वै । महोद्योगिह्यानियज्ववेदी श्रोत्रियसूरिणाम्
पूजासभाया य (१) क्रमेणैवं महात्मनाम् । दीक्षाबीजेन कुर्याद्वि विशेषेषु तथा पुनः

सोमप्रवाकादीनां वरणक्रमेणपूजाक्रमः

सोमप्रवाकपूर्वेण मधुपर्कवदीरिता । सोमप्रवाकः प्रथमो द्वितीयोऽध्वर्युरुच्यते ॥
ब्रह्मा तृतीयः संप्रोक्तः सदस्यस्तु कृताकृतः । सर्वज्ञोऽयं दरिद्रश्चेद्यजमानस्तदा पुनः ॥
सोमप्रवाकश्च तथा न मुख्य इति केचन । अग्निष्टोमे प्राथमिके विभे सति केवलम् ॥
सति चित्ते यथोत्साह (१) पूर्वचोदितः । तथा सोमप्रवाकोऽपि मुख्यत्वेनैव सर्वदा ॥
स ब्राह्म एव नितरां तत्र कर्मणि केवलम् । यदि प्रयोगबाहुल्ये संज्ञा ते यजमानतः ॥
यूपैकादशिनी पश्वेकादि(द)शिन्यादिमार्गतः । तदा ते वै विशेषेण संप्राह्यावेव केवलम् ॥

बहवो यदि तज्ज्ञाः स्युस्तादृक्कर्मणि चेन्मनः ।

सोमप्रवाकबाहुल्यं सदस्यानन्त्यमेव च ॥

अंगीकार्यं विशेषेण तेन श्रेयो महद्भवेत् ।

होता चतुर्थः संप्रोक्तः तथोद्गाता च पञ्चमः ॥

अन्ये स्पष्टाः (१) द्वितीयाश्च तृतीयकाः । तुरीयकाःस्पष्ट एव तत्क्रमेणैव सन्ततम् ॥

तेषां पूजा तथा ज्ञेया श्राद्धकृत्येषु चेत्तदा ।
 तद्भोक्तृणां तत्र चापि पूजाफलस्मिरियं स्मृता ॥
 विश्वेषां किल देवानां आदौ सा शास्त्रचोदिता ।
 पितुः पितामहस्याथ तत्पितुश्चेति तत्क्रमः ॥
 मातुः श्राद्धे मातृवर्गः पैतृको नात्र वै भवेत् ।
 पितुः श्राद्धे तथैव स्यान्मातृवर्गश्च धर्मतः ॥
 यस्य यस्य भवेच्छ्राद्धं वर्गस्या (?) स्य च ।
 अन्यश्राद्धेऽन्यवर्गस्य संप्राप्तिर्न्यायशास्त्रगाः ॥

कथं भवेद्देवमेव होमब्राह्मणभोजने । पिण्डदानं च तस्यैव वर्गस्य नियमाद्भवेत् ॥
 तदसाधारणं श्राद्धं मृताहारुयं प्रचोदितम् । पितृणामपि सर्वेषामेकमेव न चेतरेत् ॥

दर्शाधि(दि)कं तु यच्छ्राद्धं सर्वसाधारणं परम् ।

पित्रादीनां त्रयाणां च यतः साधारणं स्मृतम् ॥

ब्रथा मातामहानां च दर्शादिर्न तथापरः । मृताहोऽयं यस्य वा स्यात् तद्दर्गस्येति निश्चयः
 अष्टका नवदैवत्या मातृवर्गोऽत्र विद्यते । नान्दीश्राद्धे गयाश्राद्धे मातृश्राद्धे तथैव च ॥
 एवं किलैव मर्यादा श्राद्धानां समुदीरिता । अष्टकासु च वृद्धौ च गयायां च मृतेऽहनि
 मातुः श्राद्धं पृथक् कुर्यादन्यत्र पतिनासह । तस्माद्दर्शादिकृत्येषु पित्रा सह किल क्रिया
 निखिलापि प्रकर्तव्या यतो दर्शस्तु सर्वदा । षड्दैवत्यः प्रकथितः तादृशेषु तु मौढ्यतः ॥

मातुः क्रियां पृथक् कुर्याच्छ्राद्धेषु पतिना विना ।

स पित्रोस्तनयो मूढ एतत्संयोगविभागकृत् ॥

सह क्रियामात्रतस्तु तयोः संयोगसौख्यदः । प्रतिश्राद्धेषु कथितस्तथातस्तत्समाचरेत् ॥
 तदेतदास्तां तत्सर्वं प्रसक्तानुत्रसक्तितः । तासु तासु क्रियाहासु ते ते स्युः पूर्वगा मता ॥
 दानेष्वपि तथा ज्ञेयाः केषुचित्पूर्वगास्तराम् । किञ्चित्प्रत्युपकारैकशून्यानामेव केवलम् ॥

ब्राह्मणानां सुपात्राणां सर्वदानानि चोचिरे ।

कर्तव्यत्वेन विद्वांसः पुनरप्यत्र कानिचित् ॥

कन्यादानवरलक्षणम्

दानानि सुमहान्त्यत्र बन्धुष्वेव न चान्यतः । तत्रादौ कन्यकादने बन्धुत्वं रूपमेव च ॥
मनश्चक्षुर्निबन्धश्च स्व (.....) । आत्मतुष्टिर्विशेषेण निमित्तानि परस्परम् ॥
प्रेक्षणीयानि पश्चात् सुविद्या च कुलीनता । सौमुख्यं धर्मसंपत्तिः धनसंपत्तिरेव च ॥

प्रेक्षणीयाश्च तस्मान्तु बन्धुत्वं सर्वतोऽधिकम् ।

गुणानां प्रमुखं प्रोक्तं कन्यादाने हि सन्ततम् ॥

अशोषाणां च वर्णानां अशेषेष्वपि वच्मि वः । देशेषु सत्कुलीनत्वं प्रवरं चोभयं ततः ॥

तदन्वीक्ष्व विशेषेण किञ्चिन्न्यूनाय जातितः ।

गुणतो धर्मतो वापि क्रियात वाथवा तथा ॥

पौरुषाद्धनतो वापि विद्यातः संपदादिभिः ।

अवरायैव (... ..) नार्थिकाय स्वयन्नतः ॥

अधिकार्यं कृते दाने कन्यायास्तत्परं परम् । सर्वलौकिककृत्येषु सामीचीन्यं न संभवेत्

न वैदिकेषु कृत्येषु प्रभवेद्वाधकं न तु । समीक्ष्यैवं चिरात्पश्चात् समीपेष्वेव बन्धुषु ॥

निर्दोषेषूत्तमेष्वेव तादृशेष्वेव यत्नतः । प्रकर्तव्यो मानिनः स्यात् संबन्धः शास्त्रसंमतः ॥

विशेषज्ञेन कर्तव्यः पित्रोः श्राद्धं तु केवलम् । योनिगोत्रादिसंबन्धरहिते ज्ञातसत्कुले ॥

सर्वप्रत्युपकारैकविहिते वेदसन्ततौ । अनूचाने शुद्धकच्छेसंपूर्णाङ्गेऽपि सद्गुणे ॥

प्रदेयं शास्त्रमार्गेण पात्रमेतादृशं यदि । असंभवे भिन्नजातौ स्वजातौ वा तथाविधम् ॥

पात्रशुद्धीक्ष्य यत्नेन पश्चाद्वातव्यमेव वै । जातिशब्देनात्रपरं समभाषैव सा पुनः ॥

एकभाषैव विशेषा नान्यभाषा निगद्यते । एकस्यामेव भाषायां जातयो देशसंभवाः ॥

भिन्नभिन्नास्संभवन्ति संबन्धस्तादृशासु चेत् ।

न कर्तव्यो भवेदेव श्राद्धमात्राय चेदलम् ॥

नाभिन्ना तु पराप्रोक्ता भाषे का शास्त्रसंमता ।

भाषैक्येसति तद्भिन्नजातिराचारमात्रतः ॥

पुनस्समानापरमा श्राद्धयोग्येति सा श्रुतिः । कन्यादानेनैव भवेत् किंतु तादृग्विधः परः
एकभाषाजातिकस्तु संग्राह्यः संभवेद्भि वै । जायापत्योः कन्यादाने कर्तृत्वमुभयोरपि ॥
एकासनस्थयोर्दभहस्तयोः स्नातयोस्सतोः । श्राद्धे तु सर्वपुत्राणां तादृशानां तदुच्यते ॥
नात्रासनं तु पत्नीनां पैतृकेषु कदाचन । एकत्र सन्निवासश्च तच्छुचित्वं च वैधतः ॥

तस्मिन्काले सुविहिते न कदाप्येकमासनम् ।

भ्रातृणामपि भक्तानां श्राद्धकालेषु सन्ततम् ॥

ज्येष्ठेन सह भावः स्यान्नान्यो धर्मोऽस्ति धर्मतः ।

प्रदक्षिणनमस्कारौ श्राद्धान्ते संप्रकीर्तितौ ॥

पित्र्युद्देशेनविप्राणां तत्पत्नीनां जनस्य च ।

शिष्टस्य निखिलस्यापि सर्वशास्त्रेषु चोदितः ॥

अत्यल्पमपि तद्वच्चिभ्रं ज्ञेयं तल्लौकिकेष्विति ।

भ्रातृणामिति सर्वेषां शुचिनां दर्भपाणिनाम् ॥

तदङ्गतर्पणं कुर्यान्न कुर्याद्वै (...) यः । पादप्रक्षालनं तस्मिन् मधुपर्के वरस्य वै ॥

पत्न्यर्पितजलेनैव कार्यं भवति शास्त्रतः । नैवं श्राद्धे प्रकुर्वीत पादप्रक्षालनं परम् ॥

द्विजानामिति तस्मात्तु स्वार्पितेनैव पाथसा ॥

आपोशनजलप्रदातारः

आपोशनद्वयजलं मधुपर्के विशेषतः । पत्न्या प्रदेयमेव स्यात् तद्द्रव्यं च तथैव हि ॥

प्रदेयमथवा कर्त्रा यथाचारं तदिष्यते । श्राद्धे त्वापोशनजलद्वयं कर्त्रैव केवलम् ॥

प्रदेयं शास्त्रतो धर्मान्न तु पत्न्या कदाचन । तदापोशनकीलालतत्पुत्रत्वैकनिष्कयम् ॥

प्रतिवर्षं भवत्येव तस्माद्देयं स्वहस्ततः । तदापोसनकीलालं तादृशं पितरोऽस्य वै ॥

पुत्रदत्तं प्रकाङ्क्षन्ते पातुं विप्रमुखेन वै । ये तस्मात्पितृकामार्थं प्रत्यब्दादिषु भक्तितः ॥

आपोशनद्वयजलं विप्रहस्ते स्वहस्ततः । मुञ्चन्ति भुक्ता तनयाः त एव स्युर्न चेत्तु ते ॥

तज्जाता न भवन्त्येव नास्येते तनयाः स्मृताः ।

नैषां पिता सो न भवेत् मातापरा वृथा ॥

ये के वा तान्न जानीमः तत्पिता कोऽपि कीर्तितः ।

नानयोः पितृपुत्रत्वधर्मोऽयं वा कथं भवेत् ।

श्राद्धीयापोशनयुगजलदाता कथं पितुः । सुतो भवेदयं मूढस्तस्मादेतस्य केवलम् ॥
तस्मिन् कर्मणि कर्तृत्वं सर्वश्राद्धेषु सन्ततम् । आपोशनद्वयजलदानतो नान्यतो मतम् ॥
अग्नौ कृतेषु श्राद्धेषु विप्राभावप्रयुक्तितः । अर्घ्या च मारकीलादे भूमावेव विनिक्षिपेत् ॥
आपोशनद्वयजलमात्रं केवलमुच्यते । अग्नावेव प्रदेयं स्यादिति वेदानुशासनम् ॥

एवं स्थिते प्राकृतेऽस्मिन् श्राद्धे प्रत्याब्दिकादिके ।

विप्रहस्तेद्यं तयोश्चापोशनद्वयशम्बरम् ॥

प्रदेयमस्मिन्नित्यर्थे को वा स्याद्विशयोऽधुना । पुत्रहस्तजलयत्तत्प्रोक्षितं विक्षितं तथा ॥
वस्तुजातं स्तुषापकं पितृणाममृतं भवेत् । अपिपुत्रशतैर्जातैः तर्पणं पैतृकं तु यत् ॥
न नष्टं प्रभवत्येव यथापोशनपाथसा । जातस्य पुत्रमात्रस्य तदेव फलमुच्यते ॥
आपोशनद्वयजलप्रदानं श्राद्धकर्मणि । विप्रहस्ते भुक्तिकाले नान्यद्यत्तु तथा स्मृतम् ॥
पित्र्येषु वा दैविकेषु सन्ततं भुक्तिकर्मसु । विप्रहस्ते स्वहस्तैकदत्तं कं विश्वकृत्यकृतम् ॥

कर्तृहस्तप्रत्तजलं स्वीकुर्यान्न तु योऽपि वा ।

सःनास्य वन्द्यः स्वीकार्यो वामदेवो गदाधरः ॥

व्यासः पराशरो वापि स साक्षात्कव्यवाहनः ।

दैवत्वेन ह्ययं भाव्यो विप्रो विप्रस्य सन्ततम् ॥

स एवापोशनजलगाहकः प्राश्य एव हि ।

यस्यान्नं यः समश्नाति तस्य न स्यात्पितेव वै ॥

वन्द्यः पूज्य उपास्यश्च ग्राहकोऽन्यो न चापरः ।

भावदुष्टो न भोज्यः स्या (.....) रोज्जरिक्तकः ॥

दुर्मुखः पिशुनोरुक्षः पङ्क्तिहा पङ्क्तिदूषकः । भुक्तिकाले विप्रपङ्क्ति पात्रान्नगाप्रदूषकः
मृदुच्छिष्टादिना पापिपङ्क्तिहेति प्रकीर्त्यते । पितृश्राद्धत्रयं यो वा विप्राभावे न केवलम्
आमे व प्रकुर्याच्चैत्पुनस्संस्कारमर्हति । सर्वयत्नेन महता प्राणैः कण्ठगतैरपि ॥

पित्रोः प्रत्याब्दिकश्राद्धमनेनैव समन्त्रकम् । स्वपत्नीबन्धुहस्तैककृतान्नेन समाचरेत् ॥
न्यायार्जितेनेक्षितेन प्रोक्षितैनातिभूतिना । सम्यक् स्पर्शयते नार्पि पृथिवी तेतिमन्त्रतः ॥

ब्राह्मणाभावे अनुकल्पः

कदाचिद् लभे विप्रे भोक्तुं कीकटदुर्गमे । कृत्वा सव विधानेन समन्त्रं तदनन्तरम् ॥

अन्नत्यागं क्षितौ कृत्वा परिषिच्या (?) नं ततः ।

प्राणापानादिभिर्मन्त्रैः यावद्द्वात्रिंशदाहुतीः ॥

जुहुयादनले सम्यङ्मधुवातादिपूर्वकम् । सव कर्म समाप्याथ पिण्डदानं समाचरेत् ॥
परेऽह्नि तर्पणं कुर्यादथवा शम्बरेऽखिलम् । तदन्नं निक्षिपेद्वापि सर्वमूह्यं ततः परम् ॥

उत्तराङ्गं च निखिलं विप्राभावे त्वयं विधिः ।

अलाभे श्राद्धभोक्तृणां तस्मिन्नहनि केवलम् ॥

येन केन प्रकारेण श्राद्धं कृत्वा ततः पुनः ।

विप्रसंलब्धितः पश्चात् अन्नश्राद्धं समन्त्रकम् ॥

प्रत्याब्दिकाख्यं कुर्वीत न चेष्टण्डालतामियात् ।

नष्टतातो विप्रमात्रः प्रत्यब्दाख्यं विधानतः ॥

स्वान्नेनैव स्वहस्तेन स्वगृहे तत्समाचरेत् । कदाचित्स्वगृहे दैवाद्दुर्लभे सति तद्दिने ॥

यस्य कस्य गृहं वापि तदा विक्रयणादिना ।

श्वयत्वेनैव संपाद्य कृत्वा तत्त्वामिवाक्यतः ॥

तस्मिन् ततस्तत्कुर्यात्तु न कदाचित्पराश्रये ।

विवाहेऽन्नस्य पाकाय सर्वे बन्धुजनाः पराः ॥

विवाहे पाककर्तारः

संभोज्यान्नाः पराश्चापि सगोत्राश्चासगोत्रिणः ।
 श्रोत्रियस्वीयभाषाश्च संग्राह्या एव केवलम् ॥
 कल्याणपङ्क्तावेकत्र गायत्र्या प्रोक्षणं भवेत् । देवसवितः प्रसुवेति पृथ्वीतेपात्रमित्यपि
 सर्वत्र चैतद्वस्त्वन्नमित्युक्त्या च ततः पुनः ।
 नानाविधेभ्यो गोत्रेभ्यो नानानामभ्यइत्यपि ॥
 प्रतिपात्रस्थितान्नानि तस्मै तस्मै पृथक् पृथक् ।
 दास्यामि सममेत्यैव क्षीरधारां क्षितौ न्यसेत् ॥
 ब्रह्मभोजनकृत्येषु सर्वेष्वेवाविशेषतः । तदिष्टदेवतारूपब्राह्मणा इति चेतसा ॥
 संबुध्या बोधयित्वैव भावयित्वा स्वचेतसा ।
 प्राजापत्यामृचं जप्त्वा ध्यात्वा तां देवतामपि ॥
 तथाच यं तु नद्यो यजुस्तच्च जपेत्तथा । अयं साधारणो धर्मो विप्रभोजनकर्मणि ॥
 पतितान् वर्जयेत्पङ्क्तौ पञ्चपातकिनस्तथा ।
 जातिभ्रष्टान् दुष्कृतांश्च परिविन्नादिकानपि ॥
 कुण्डांश्च गोलकान् प्रात्यान् आरूढपतितानपि ।
 यत्नेन वर्जयेद्दूरात् तथा माहिषकानपि । संन्याससंदेहनष्टाभ्रमिणः शापदूषितान् ॥
 चर्यया निन्दितास्तुच्छाब् भ्रष्टान् देवलकानपि ।
 विशेषदीक्षितान् शैथान् तथासमय दीक्षितान् ॥
 निर्वाणदीक्षितान् खर्वचक्रमण्डलदीक्षितान् । चक्रराजगदास्यहृगशाङ्ग सौपर्णदीक्षितान् ॥
 पङ्क्तिभ्रष्टान् भोजनेन्न देवब्राह्मणपङ्क्तिषु ।
 ये ब्राह्मणविशेषाः स्युर्जात्याचारादिसद्गुणैः ॥
 विलक्षणा वेदशास्त्रसंपन्नाः सखरित्रकाः । व्रतसंकल्पनियमस्वानङ्गीकृतभुक्तयः ॥
 त आमेनैव तत्काले संभोज्या एव केवलम् । स्वीकृतस्वकरप्रत्तसर्वतोमुखपायिनः ॥

एकपङ्क्तय इत्युक्ताः न तदीयान्नभक्षकाः ।

विप्रमात्राः सर्वे एव बाला वृद्धाः प्रवीयसः ॥

शिखोपवीतिनः शुद्धवर्णा ब्राह्मण्यकेतनाः । संग्राह्याः स्युरमाप्रोक्ताः समाराधनकर्मसु ॥
व्यतामाहृतां भिक्षां पुरस्तादप्रवेदिताम् । भोज्यां मेने प्रजापतिरपि दुष्कृतकारिणः ॥
विप्रपङ्क्तिप्रविष्टोऽयं शूद्रो ब्राह्मणवेषतः । भुक्तिकाले ज्ञातवेशे ज्ञातश्चेद्येन केनचित् ॥
कारणेन ततः सद्यः संताड्य पृथिवीक्षिता ।

तिन्त्रिणी (तिन्त्रिणी) तुच्छशाखाभिः निष्पत्राभिर्विशेषतः ॥

दग्धाभिर्निर्दयं सम्यक् आमासत्रयमप्यहो । निगलेन प्रबाध्योऽयं सति स्वे सर्वमाहरेत्
पूर्ववन्निखिलं गात्रं रक्तञ्चुत्ताभिरेव वै । कृत्वा प्रहारैः सक्ररैः एवं मा कुरु तत्पुनः ॥
इत्येवं बोधयित्वैव गोमयेनाभिषिच्य च । तस्य दर्पं तथोत्सेकं नाशयित्वा विसर्जयेत् ॥
तत्पङ्क्तिदूषिता विप्राः दिनत्रयमुपोषिताः । पञ्चगव्यप्राशनेन यावकेन च केवलम् ॥

एकाह्वा शुद्धिमायान्ति नदीस्नानादिना तथा ।

जपात्सहस्रगायत्र्याः कूष्माण्डानां जपेन च ॥

चतुर्विंशतिविप्राणां भा(भो)जनेन च केवलम् ।

पुण्डरीकाक्षमन्त्रस्य जपेन च विशेषतः ॥

यथाशक्त्या कृतार्थाः स्युः शूद्रपङ्क्तिप्रदूषिताः ।

सकृन्मात्रस्य चैतत्स्यादावृत्तौ चेत्तथा तथा ॥

तत्कृत्यस्थानुमेयं हि चैवं चेत्तु दिनाष्टके । चापाग्रस्नानदशकं कूष्माण्डजपपूर्वकम् ॥

कृत्वोपनयनाख्यस्य कर्मणः करणं तथा । गायत्रीदशसाहस्रजपोब्राह्मणभोजनम् ॥

शक्त्या कृत्वा ब्राह्मणाय गां दद्यादिति निष्कृतः ।

प्रचोदिता हि विद्वद्भिरन्यथा पतितस्स तु ॥

सर्वेषामपि विप्राणां समाराधनकर्मणि ॥

ब्राह्मणभोजने आपोशनप्रदाता

विप्रभोजनमात्रोऽपि तदापोशनपाथसः । स्वयमेव प्रदाता स्यान्मुख्योऽयं कल्प उच्यते

जामितायां स्वस्य चेत्तु तद्दात्री सहधर्मिणी ।

पुत्रपौत्रश्च तत्पत्न्या शिष्यत्विगबन्धुरातयः ॥

तत्प्रदातार उच्यन्ते यथाश्राद्धं तदा तदा । श्राद्धकर्तारि दाढर्थेन विद्यमानो तदातराम्

तत्पत्नीपैतृकेविप्रहस्तआपोशनशंवरम् । न दद्यादेव नितरां यदि दद्यात्तु सा पुनः ॥

अपुत्रिण्यथवा नित्यदरिद्रा दुर्भगा भवेत् । तस्माच्छ्राद्धेषु सर्वेषु स्वयमापोशनाम्बु तत् ॥

विप्रहस्ते प्रक्षिपेत्तु श्राद्धकर्तैव पात्रगम् । पात्रान्तरस्थितं तोयं चण्डालत्वं गतस्य तत् ॥

मद्यपत्वैकदुष्टस्य भ्रूणजघ्नस्य पापिनः । सर्वसंकीर्णदुष्टस्य जनप्रामैकविद्विषः ॥

अतिदुष्टस्य तुच्छस्य गुरुतल्पगतस्य च । स्तेयिनोचौर्यजनकमातुलघ्नस्य केवलम् ॥

पितृव्यस्य पितुर्वापि तादृश्या मातुरेव वा ।

द्वादशाब्दात्परं मृत्योः कृतकार्यस्य शास्त्रतः ॥

एकोद्दिष्टत्वेनतरां विहितस्य सदैव हि । पैतृकस्य प्रत्यब्दत्वेनैव प्राप्तस्य तस्य हि ॥

द्वयोरपि ब्राह्मणयोः देवैः पित्र्ये च संस्थयोः । हस्तयोरन्यपात्रस्थं जलमापोशनाय वै ॥

प्रदेयमन्यहस्तेन न स्वहस्तेन कर्म तत् । तादृशं कथितं सद्भिरिति वेदानुशासनम् ॥

अयं भावः प्रकथितः पुराविद्धिर्महात्मभिः । पुत्रस्य जननात्पश्चात्पिता दुर्बुद्धितो यदि

चण्डालो यवनो भिल्लो जायते स्वयमेव वा ॥

यस्य पिता चण्डालत्वादिकं प्राप्तस्तद्धर्माः

परपीडादिना वापि बलाद्वा कामकारतः । पूर्वजातस्तत्तनयो निदुष्टस्सच्चरित्रकः ॥

तेन सद्भिर्वोपनीतो न संकीर्णश्च कैरपि । कृतनित्यक्रियः सम्यक् कृताध्ययन सत्क्रियः

जातः परं मृतस्तातस्तादृशो यवनात्मकः । मृतौतस्यास्य पुत्रस्य नाशौचं नोदकक्रिया ।

यदा प्रभृति स भ्रष्टस्तदा द्वेषः स्वयं परम् ॥

तत्कर्तव्यानि सर्वाणि पैतृकाणि विशेषतः । कुर्यादेव विधानेन न चेद्धर्मादयं तराम् ॥

भवेत्तु पतितः सद्यः श्राद्धत्यागात्तथा भवेत् । तादृशे पतिते ताते तनयस्यास्य वै सतः ॥
 मृतेऽपि नैव चाशौचं सपिण्डो नोदकक्रिया ।
 नावगाहः प्रकथितः मातुश्चाप्येवमेव हि ॥
 चण्डालादिगतायाश्च सुरापायी विशेषतः ।
 ब्रह्मघ्न्या अपि भर्तृघ्न्याः भ्रूणादिघ्न्याश्च सर्वतः ॥
 चोदितं स्वर्णहारिण्याः मर्यादा द्वादशाब्दिकम् ।
 अत्यन्तक्रूरकृत्येषु द्विगुणं तस्य तत्स्मृतम् ॥
 ततःपरं पितृत्वादि धर्मोद्देशेन केवलम् । तदुद्देशक्रियां कुर्यात् तादृग्गुणविमुक्तये ॥
 गंगातीरे सेतुपृष्ठे पुण्यक्षेत्रेषु कुत्रचित् । तत्क्रिया विहिता (?) सर्वथा यत्रकुत्रचित् ॥
 न कुर्यादेव नितरां तस्मात्तत्रैव तच्चेत् । तदशीत्युत्तरशतसहस्रपरिमाणतः ॥
 तानि कृच्छ्राणि कृत्वैव तृणसंस्कारतश्चरेत् । चतुर्विंशतिवर्षाणां परं वा द्वादशाब्दकात् ॥
 सर्वं तत्प्रेतकृत्यं च धर्मशास्त्रोक्तवर्त्मना । कुर्यादेव स्वयं पुत्रः कृपादानस्य एव वा ॥
 ज्ञातिर्यः कश्चन कृपायुक्तो मुक्त्स्यैव तस्य हि ।
 तादृशस्यास्य पापस्य प्रत्यब्दे तस्य पुत्रकः ॥

पतितस्य पुत्रेण कर्तव्यश्राद्धविधिः

एकोद्दिष्टविधानेन कृत्यं कुर्याद्विधानतः । सपिण्डीकरणे तस्य वस्वादीनां समष्टितः ॥
 एकमेव क्षिपेत्पिण्डं एतस्याप्येकमेव हि । निक्षिप्य पिण्डं तेनैतद्योजयेदेव केवलम् ॥
 एवमेव ततो ह्येयं प्रतिसंवत्सरं ततः । एकोद्दिष्टविधानं स्यात्तौ देवौ कालकामकौ ॥
 तादृशस्यास्य तच्छ्राद्धे जलपात्रं स्थितं तु यत् ।
 अर्चनार्थं प्रथमतः स्वीकृतं मन्त्रपूजितम् ॥
 तस्मादुद्धृत्य तन्नीरं तत्स्थानापन्नयोस्तयोः । द्विजयोर्हस्तयोः पूतं तदापोशनकर्मणे
 स्वहस्ततः स्वथंकर्ता कृत्येऽस्मिन्न नियोजयेत् । किन्तुपात्रान्तरगतं जलं प्राकृतमेव वै ॥
 समानीतं येन केन तदापोशनकर्मणः । प्रदेयमन्यहस्तेन न स्वहस्तेन सर्वथा ॥

तस्य शाकत्रयं श्राद्धे माषसूपो विधीयते । तदभावे तौवरिकः समौद्गः सर्वथा मतः ॥

क्रीताज्यमेव तस्यास्य न शरण्यं विधीयते ।

दक्षिणाभिमुखाद्भुक्तिः विश्वेषां वरणं परम् ॥

पितुः स्याद्द्वरणं पूर्वं पूर्वमेवाङ्गतर्पणम् । न पश्चान्न परेद्युर्वा श्राद्धकालस्तु संगवः ॥

सायं वा विहितस्तस्मात्कुतपो न तु सर्वथा ।

न खड्गपात्रं स्वीकार्यं तथा नेपालकम्बलः ॥

विश्वेषामपि देवानां पितुस्तर्हिमस्तु कर्मणि । पादप्रक्षालनार्थाय मण्डलं पञ्चकोणकम् ॥

एकमेव भवेन्नूनं स्वागतं नैव केवलम् । नाज्यपादाभ्यञ्जनं च पवित्रं च द्विदर्मकम् ॥

देवार्थं कथितं सर्वैर्यत्तदेवात्र पैतृके । सदभ्रत्रयतः कुर्याद्विकिरं नैव कारयेत् ॥

प्राणादिपञ्चकमनून् केवलानेव भोजने ।

क्रियमाणे जपेद्भूयात् अद्वायामिति पञ्चकान् ॥

वाक्यत्रयैकसुभ्रगान् पवित्रानतिभावुकान् ।

न वदेदेव विधिना ते मन्त्राः किल पञ्च वै ॥

सप्तविंशतिवर्णत्वात्सवच्छन्दोतिगो भवेत् । अनन्तरो महामन्त्रा एकोनत्रिंशद्वर्णकः ॥

तेनैतत्कथितसन्निः विराजार्त्किचिदूनकः । प्रराडिति समाख्यातः पितृणामतिबल्लभः ॥

यथा वा प्रथमः प्रोक्तस्मृतीयोऽपि तथाविधः ।

चतुर्थपञ्चमौ चापि द्वितीयतुलितौ हितौ ॥

तथाविधानां मन्त्राणां नायं योग्यो यतो मतः ।

एतेनोत्तरमन्त्राश्च पञ्च तेऽयतिपावकाः ॥

अत्यन्त भावुकाः शर्मदायकाः कृतिबल्लभाः ।

उत्तरापोशनात्पश्चान्न वक्तव्या महत्तराः ॥

न हविः प्रोक्षणं कुर्यादग्नीं करणकर्मणि । कुर्याद्भस्तेन होमं तं मेक्षणेन न सर्वथा ॥

देवपूजाद्वैश्वदेवब्रह्मयज्ञात्परं तराम् । तादृशस्य क्रिया कार्या नान्नसूक्तजपस्तथा ॥

तस्याभिभ्रवणं सर्वं राक्षोह्नं केवलं स्मृतम् । कृणुष्वपाज इत्येव नान्ये ते वैष्णवाः पराः

वाचनीया न वाच्याश्च पावमान्यास्तथैव वै ।
भोजनान्ते च गायत्रीं नोद्धरेदेव सर्वदा ॥
मधुत्रयं जपेन्नूनं नाक्षन्नमी महामनाः । पृथिवी ते मनुं नैव वदेत्तूष्णीममन्त्रकम् ॥
अन्नाभिमर्शनं कुर्यादेतत्ते लौकिकेन वै ॥

पातितस्य पौत्रेण कर्तव्यम्

शिष्टं सर्वं समं ज्ञेयं तादृशया मातुरप्युत ।
श्राद्धमेवं विधं कुर्यात् अन्यथा किल्बिषी भवेत् ॥
पितुः कुर्वन्नपि श्राद्धमेकोद्विष्टविधानतः । प्रत्यब्दमेवंविधिना पुरा यत् यथाकृतम् ॥
पितामहस्य तच्छ्राद्धं सांगोपाङ्गकसंयुतम् ।
यावज्जीवं तथा कुर्यात् न त्यजेद्यदि तस्यजेत् ॥
अधिकप्रत्ययवायी स्यात् तेन स्वकृतपुण्यतः ।
च्युतो भवति तस्मात्तु तद्यथोक्तं समाचरेत् ॥
तत्पुत्रास्तु ततो भूयः स्वपितुर्मरणात्परम् ।
त्यक्त्वा पितामहं पापं तादृशं रूपमास्थितम् ॥
प्रपितामहमुख्येषु पिण्डेषु त्रिषु तेष्वपि । त्रिधाकृतं पितुः पिण्डं योजयेरन्निति स्थितिः
सपिण्डीकरणश्राद्धे द्वादशेऽहनि धर्मतः । तत्पुत्राश्च तथैव स्युस्तत्पुत्रा अपि तत्तथा ॥
मातुरप्येवमेव स्यात्तादृक्पितामहस्य च । एवमेव विजानीयात्सर्वत्रापि पुनश्च तत् ॥

पाककर्म्यः

तस्मात्पाकक्रियामात्रे श्राद्धकर्मणि सन्ततम् ।
प्रकर्त्री कथिता पत्नी मुख्यत्वेनैव शास्त्रतः ॥
मातापितृव्यपत्नी च पितामहादिकास्तथा ।
ज्ञातिपत्न्यः संनिष्ठाः न तत्तुल्याः प्रकीर्तिताः ॥

पत्नीशब्देनैव सर्वाः भ्रातृपत्न्यः प्रकीर्तिताः ।
 स्नुषास्तत्तुलिताः सर्वाः स्वगोत्रा उत्तमा मताः ॥
 पितृष्वसा मातृष्वसा भगिनी मातुलान्यपि ।
 श्वश्रूमूरुयास्तथा चान्याः मध्यमाः परिकीर्तिताः ॥
 यद्यप्यासामन्तरङ्गत्वमस्त्येव तथापि हा ।
 एता यतो भिन्नगोत्रास्ततः स्युर्मध्यमा तथा ॥
 सत्यो बान्धवा नूनं विज्ञातास्सञ्चरित्रकाः ।
 समान भाषा धर्मादिगुणिनो ज्ञातपौरुषाः ॥
 स्वचेतसोऽधिका श्रेष्ठा अनूचानकुलोद्भवाः ।
 संभोज्यान्ना निर्विवादात् बन्धुतुल्या अबान्धवाः ॥

अधमाः कथिताः सर्वाः श्राद्धपाकाय शास्त्रतः । स्नुषापाकः पितृणां हि परमो मधुमत्तरः
 तद्दुर्लभेनाप्यपाकः तुलितस्तेन धर्मतः । पुत्रपाकः पौत्रपाकः नप्तृपाकस्तथाविधः ॥
 भ्रातृपाकादिकास्सर्वे तुलिता एव केवलम् । उत्तमत्वेन निर्दिष्टाः पितृणां प्रीतिवर्धनाः ॥
 असंभवेस्नुषादीनां संभवे तान्परास्त्विति । सुमङ्गल्याश्च पुत्रिण्यः अनिर्वृत्तरज्जकस्ककाः
 अत्युत्तमा इति होयाः पाककर्मणि पैतृके ॥

श्राद्धपाकग्रन्थाः

भिन्नभाषाकृतः पाकः रण्डापाकश्च गर्हितः ।
 शिवत्रिणीकृतपाकस्तु सर्वेषां मादको भवेत् ॥
 शिवत्रिणीदर्शनात्सर्वे निखिलाः पितरस्तु ते ।
 एतत्कव्यं न गृह्णन्ति हव्यं देवाः जगुः पिताः ॥

श्राद्धकर्मणि विद्ध्येयं भिन्नभाषाकृतं तु यत् । हालाहलनिभं तत्स्यात् पक्वान्नं तेन तत्त्यजेत्
 ये भिन्नभाषास्तैः सर्वैः श्राद्धकर्मणि केवलम् । लेपनं मार्जनं धूली (?) र्जनमेव च ॥

श्राद्धे पाकानर्हं कृत्यम्

पात्रादीनां क्षालनं च शलाटूनां विशेषतः । खण्डनादिक्रियाणां च समीकरणमञ्जसा ॥
जलेध्मानयनं सर्वसूपतण्डुलधावनम् । तथा तत्क्षालनं चापि जलसंबन्धपूर्वतः ॥
(त)दग््नियोगकार्यं तद्वर्जयित्वाखिलं मनुम् । सिक्तधान्यादिपिष्टानां करणं केचिदूचिरे ॥
फलादीनां तथा भूयः समीकरणखण्डने । प्रशस्तेति यमः प्राह गुडताडनमेव च ॥
अपकानामतप्तानां वस्तूनां स्पर्शनं तथा । तत्तद्वस्तुविशेषैश्च योजनं केचिदूचिरे ॥
गन्धाक्षतादिकरणं सगोत्रैककृतं परम् । धान्यान्यान्यानि वस्तूनि संगृह्णाति पितृन् प्रति
यदातदादिपितरः सुस्वस्था हृष्टचेतसः । तिष्ठन्त एव नितरां इव ते कृतभोजनाः ॥
तस्माच्छ्राद्धदिनात्पूर्वं अन्दार्थत्वादिकालतः । पूर्वमेव प्रयत्नेन संगृह्णीयात्स्वशक्तितः ॥

तत्संभारान् यथाकामं तत्तृप्त्यर्थं महामनाः ।

शक्त्यभावे तु नितरां तच्छ्राद्धीयकथाः शुभाः ॥

तच्चरित्राणिचित्राणि स्वकृतास्तन्निमित्ततः ।

क्रियास्तास्तास्तत्र तत्र कथयन् स्वाप्तवन्धुभिः ॥

नयेद्दिनानि शनकैस्तावन्मात्रेण ते परम् । तत्तत्स्वोयकथामात्रमुदिताः शान्तमानसाः ॥

अस्मासु कुरुते भक्तिमिति निश्चित्य मत्सुतः ।

अस्मच्छ्राद्धं च विधिवत्करोत्येवेत्यतस्त्विति ॥

निस्संशयेन वर्तन्ते ततो नित्यमतन्द्रितः । वस्तुसंपादनाशक्तः प्रभवेत्तत्कथापरः ॥

मासद्वयात्पूर्वमेव धान्यावहनसंशुचौ । स्थले सम्यक् कारयित् संगृह्णीयाच्च तण्डुलान् ॥

शुद्धकुम्भकुसूलेषु गोपयेच्च स्वशक्तितः । मासमात्रात्पक्षमात्रादथवात्वादिनाष्टकात् ॥

धान्यावहननं सम्यक् कारयित् पूर्वतः । दिनत्रयाच्छक्यभावे पूर्वस्मिन् दिवसेऽपि वा

संपादनं तण्डुलानां कुर्यादेव विधानतः । सर्वाभावे तु सुतरां येनकेनाप्युपायतः ॥

सद्यो वा तण्डुलान् सम्यक् दारिद्र्यापत्सु संकटे ।

राष्ट्रक्षोभे जनक्षोभे नियमो नेति वेदिनः ॥

महात्मानः प्रोचुरिति तण्डुलक्षालनोदकम् ।
 श्राद्धात्पूर्वं गवां पानकार्यार्थं न नियोजयेत् ॥
 काकास्पृष्टं यथा तत्स्यात् गोपयेत्तावदेव हि ।
 अपि मार्जाल(र)संस्पृष्टं यावद्ब्राह्मणभोजनम् ॥

विप्रभुक्तिश्चात्र परा तदनुप्रजनात्मिका । सर्वकार्येष्वेवमेव मर्यादाशास्त्रसंमता ॥
 धान्यावहनने तस्मिन् चूर्णिता येऽपि तण्डुलाः ।
 फलीकरणकाश्चापि पालनीयाः प्रयत्नतः ॥
 गवाद्यर्थेन योज्याश्च युक्ता यद्यभवन् तदा ।
 न पैतृकार्थे ते योज्याः अपि धान्येषु तेष्वपि ॥

पित्र्यर्थत्वेन क्षिप्तेषु समुद्भृत्यान्यकार्यतः । नियोजयेन्नधान्यं तद् विनियुक्तं भवेद्यदि
 कुप्यन्ति पितरः सद्यस्तस्मिन् शिष्टं तु तत्परम् ।
 स्वेनैव भुक्तं यदि ते स्वशिष्टं स्वसुतादयः ॥
 अश्नन्ति किल तेनास्मत्पित्रेवेति सादरम् ।
 स्वभोजनसमं सम्यक् मन्यन्ते प्राप्तकामकाः ॥

एवमन्यत्र भूयश्च विनियुक्तं तदीयकम् । स्वभुक्तिशेषं स्वीयं हीति मन्यन्तेऽतिहर्षतः
 स्वभुक्त्यनन्तरं ते वै पितरः क्षुद्धिर्वर्जिताः ।
 स्वपुत्रं च तदीयांश्च क्षुधार्तान् संस्थितान् तदा ॥
 विलोक्य कृपया युक्ता अद्यास्माभिर्यथा बहु ।
 चर्वितं सुखमाकण्ठं तद्वदेतैरपि स्फुटम् ॥

कर्तव्यं चर्वणं त्वद्य हीति वात्सल्यसंयुताः । दूयमानेन मनसा तिष्ठन्त्येव ततः किल ॥
 तत्प्रीत्यै स्वजनैः सर्वैर्भक्ष्यभोज्यैर्घृतान्वितैः ।
 भुञ्जीयाद्यावदातृप्तिर्न चेत्ते दुःखितास्त्वति ॥
 भवेयुरेव तस्मात्तु श्राद्धान्ते श्राद्धकृच्छुचिः ।
 तच्छिष्टानखिलानद्यास्ववालानां च कांक्षितम् ॥

तच्छिष्टानखिलानद्यास्त्वबालानां च काक्षितम् ।

यद्यत्फलं वा भक्ष्यं वा खाद्यं वा पेयमेव वा ॥

पत्रं पुष्पं चन्दनं वा ताम्बूलं पात्रमेव वा । काक्षितं तत्प्रदेयं स्यादन्यथा तेन पूजिताः ॥

भवन्त्येव न सन्देहस्तथा तत्प्रीतये ततः ॥

भूरिभोजनम्

भूरिभोजनकर्मापि तदन्ते सम्यगाचरेत् ।

भूरिभोजनकर्मेतत् श्राद्धान्ते स्यात्स्वभक्तिः ॥

पूर्वमेवेति जगद्गुः केचित्तत्र पुनः परम् । परेद्युस्तर्पणान्ते वै कर्तव्यत्वेन भक्तिः ॥

विहितं कर्म तत्प्रोचु र्यतेराराधनं तथा । महात्मानो वसिष्ठाद्याः मतमेतन्महर्षयः ॥

सूत्रकाराः शौनकाद्याः धर्मज्ञा न्यायचिन्तकाः ।

नाङ्गीचक्रुश्च नितरां कुत एवमिति वचे(दे)त् ॥

तत्र युक्तिपरामाहुः श्रुतिसिद्धां सनातनीम् ।

सिद्धयहं समतिक्रम्य मृताहं वा गुरोः पितुः ॥

सहस्रकोट्युद्गवेषु चण्डालः कोटिज (?) । (.....) वत्येव तत्सिध्यहमृताहकौ ॥

अलङ्घनीयौ तनयशिष्याभ्यां तु ततो यतः । इति काठकवाक्येन तथैव च पुनः खलु ॥

जीवतोर्वाक्यकरणात् मृताहे भूरिभोजनात् । गयायां पिण्डदानाच्च त्रिभिः पुत्रस्य पुत्रता

शाठ्यायनिब्राह्मणस्येत्येवं वैश्रवणेन च । मृतसिद्धि तिथी प्रोक्ते तयोः कालौ सुपावकौ

ततः कुर्यात्सिद्धिमृत्तितिश्योरेव क्रिये तु ते । श्राद्धमाराधनां पुण्यां न परेऽह्नीति निश्चयः

यो वा लोके ततो वच्मि (?) स एव ब्राह्मणोत्तमः ।

आस्तिकः पितृभक्तश्च मातृभक्तोऽपि तत्स्ववित् ॥

विहिततत्पितृकार्याय प्रतिवर्षं प्रयत्नतः । सर्वाण्यपि च वस्तूनि धान्यादीनि च कृत्स्नशः

दधिक्षीरघृतादीनि मधुतैलगुडादिकम् । फलादीनि च रम्याणि छष्ट (?) णितान्यपि ॥

हिरण्यं रजतं वस्त्रं पत्रं पात्रं सुमादिकम् । प्रभूतान्येव सर्वाणि संपाद्यानि स्वशक्तितः ॥

पर्याप्तान्यखिलानां च लोभशाठ्यविवर्जितः ।
 सर्वेषामपि बालानां ज्ञातीनां स्वस्य केवलम् ॥
 वनितानामागतानां स्वच्छ (?) शतस्य वै । यथावात्यन्तपर्याप्तानि भवेयुस्तथातराम्
 संपादयेच्छुद्धमनाः ततः कुर्याच्च पैतृकम् । तेन ते पितरस्सर्वे तद्बालाद्यतिभक्षणात् ॥
 स्वपुत्रयजमानस्य तृप्तिभुक्तिविशेषतः । अतितृप्ता क्षुन्निवृत्ताः प्रयुंजन्त्याशिष एव च ॥
 तमेनं तनयं दृष्ट्वा लोकान् तानुत्तमान् शुभान् ।
 गच्छन्ति तस्माद्भूयिष्ठवस्तुभिस्तत्समाचरेत् ॥
 शुद्धेन मनसा भक्त्या शुद्धद्रव्येण सन्ततम् ।
 कर्तव्यानि ब्राह्मणेन श्राद्धानि सुबहून्यति ॥

षण्णवतिश्राद्धसंख्यानिर्णयः

दर्शा द्वादशसंख्याकाः पाताः स्युस्ते त्रयोदश । धृतयश्च तथा होयाः मनवश्च चतुर्दश
 युगाद्यश्च चत्वारः क्रान्तयश्चापि कीर्तिताः ।
 आदित्यसंख्यया ताश्च विज्ञेयाः स्युर्विचक्षणैः ॥
 महालयाः पञ्चदश अष्टकान्वष्टकाः पुनः । संख्यया द्वादशैव(स्युः)गजच्छाया च काचन
 मासि श्राद्धानि होयानि द्वादशैवेति केवलम् ।
 पित्रोः श्राद्धद्वयं चापि श्राद्धानि स्युः स्वभावतः ॥
 अष्टोत्तरशतान्येवं चोदितानि मनीषिभिः । श्राद्धेष्वेतेषु सर्वेषु क्रान्तयो धृतयस्तथा ॥
 ते पाताश्चापि (?) गजच्छायापि सर्वशः ।
 न नित्याः कथिताः सद्भिरकल्पप्रास्ते यतस्ततः ॥
 तद्भिन्नान्यखिला होयाः कल्पप्रा इति विशेषतः ।
 कल्पप्रत्वं चापि कथितमनिशा व्यभिचारतः ॥
 एककालागमत्वं हि दर्शानां तत्र वच्मि वः । सर्वेषामपि चैत्रादिमा (?) वहि ॥
 कल्पप्रत्वं कथितं सद्भिस्तेनैषां नित्यता स्मृता । मन्वादीनां तथैव स्यात्सर्वेषां क्रमतस्तथा

चैत्रमासतृतीयादौ पौर्णमासी च तद्द्वयम् । तन्मासेऽत्र प्रकथितं न वैशाखे ततस्तदा ॥
ज्येष्ठमासाष्टमी ज्ञेया दशम्याषाढकी तथा । पूर्णिमा च तथा ज्ञेया श्रावणस्याष्टमी परा
कृष्णपक्षस्य विज्ञेया ततो भाद्रपदस्य च । तृतीयेति प्रकथिता प्रशस्ता पितृकर्मणि ॥
आश्वयुक्शुक्लनवमी द्वादशी कार्तिके सिता । पूर्णिमा शुक्लपक्षस्य मार्गशीर्षे तु नैव हि ॥

पुष्यस्यैकादशी ज्ञेया माघमासस्य सप्तमी ।

पूर्णिमाऽचाप्यमावास्या फाल्गुने च प्रकीर्तिते ॥

युगादयस्तु विज्ञेयाश्चत्वारः शास्त्रवर्त्मना । नभस्यापरपक्षोऽथ महालय इतीरितः ॥
पक्षसंख्यैव निर्दिष्टाः तेऽहि पञ्चदशैव हि । केचित्कृष्णप्रतिपदं क्षीणसोमत्वसाम्यतः ॥

मासस्याश्वयुगाख्यस्य संगृह्य किल केवलम् ।

महालयास्ते कथिताः सम्यक् षोडशसंख्यया ॥

इत्युचुः किल केचित्तु परे ते दशसंख्यया । जगदुः केचन पुनः पञ्चैवेत्यपरे तथा ॥
त्रयस्त इति भूयश्चाप्येकमेवेति केचन । प्रापणच्छिन्नत्वेनैव केचित्परं स हि ॥

महालयश्राद्धप्रशंसा

पक्षो महालयाख्योऽसौ पितृणामतिवल्लभः । अत्र दत्तं हुतं जप्तं तप्तं चोपकृतं कृतम् ॥
एकैकं कोटिगुणितं अक्षय्यफलदायकम् । तस्मात्सर्वेण नितरां देहि मात्रेण भक्तितः ॥

कार्यं महालयश्राद्धमन्यदा तेऽखिलास्तराम् ।

शपन्त्येनं दुःखतप्तास्तस्मात्तच्छ्राद्धमेककम् ॥

कुर्यादेव विधानेन न चेद्दोषो महान् भवेत् । सद्यः कुलं नश्यति च श्रीरप्येषा परा भवेत्
दिने दिने गयातुल्यं भरण्यां गयपस्तथा । दशतुल्यं व्यतीपाते पक्षमध्ये तु विंशतिः ॥
द्वादश्यां शतमित्याहुरमायां तु सहस्रकम् । एतन्महालयश्राद्धं षड्दैवत्यं प्रकीर्तितम् ॥

पक्षो महालयस्त्वेकः स मुख्य इति कीर्तितः । सकृद्देव च गौणः स्यात्(तत्)पक्षोऽपि केवलम्
तथैव कथितः सद्भि द्विविधश्चेति सूरिभिः ।

षड्दैवत्यस्तत्र पूर्वः नित्यश्चापि तथा मतः ॥

नानादैवतकः प्रोक्तः नानाकारुण्यसंयुतः । सोऽयं द्वयं प्रयत्नेन प्रकर्तव्यं विशेषतः ॥
 पितृणामपि सर्वेषां तृप्रये तादृशो न तु । नित्योऽयं किल षड्देवः स तु चेत्सर्वदैवतः ॥
 सर्वाश्च देवता एताः विज्ञेया नित्यतर्पणे ॥

महालयनित्यतर्पणदेवताः

आदौ पिता तथा माता सापत्नी जननी तथा ।

मातामहास्सपत्नीकाः आत्मपत्नी त्वनन्तरम् ॥

सुतभ्रातृपितृव्याश्च मातुलास्सह भार्यकाः । दुहिता भगिनी चैव दौहित्रो भागिनेयकः
 पितृष्वसा मातृष्वसा श्वशुरो गुरुरर्थिनः । स्वामी सखा तथाचार्यस्तथैव स्यालकः परः
 पितृतीर्थैस्तर्पणीया देवताः पितृरूपकाः । कारुण्या इति विज्ञेयाः एतेषां प्रतिवत्परम् ॥

महालयाख्यं तच्छ्राद्धं कर्तव्यं श्रेय इच्छता ।

एतेषां तादृशे श्राद्धे अर्घ्यं पिण्डं पृथक् पृथक् ॥

प्रदेयमेव विधिना न चेद्दोषो महान् भवेत् । आदौ संकल्पकाले तु सर्वानेव समुच्चरेत्
 वसुरूपत एव स्यात्तदुच्चारणमप्युत । तदा तदा कर्ममध्येऽसमुच्चारणके परे ॥

संप्राप्ते तु तदातीव कारुण्यानिति तान् वदेत् ।

अर्ध्यकाले पिण्डकाले नामगोत्रादिभिस्तराम् ॥

समुच्चरणमेव स्यात् तयोर्भिन्नस्थलेषु चेत् । यथारुच्येव तु परं कारुण्यानित्युदीरणम्
 तदा किमर्थमित्युक्ते तत्प्रयोगस्य वै तदा । सौलभ्यायेति कथितं पुनस्तेषां तथैव हि ॥

आवाहनप्रकारः

सौलभ्यायैव वरणं विप्रसंग्रह एव च । शक्तौ सत्यां एकैकस्य चैको ब्राह्मण एव हि ॥
 अशक्यविषये सर्वविप्राणामेकविग्रहे । आवाहनं सौकर्याय तस्मिन्महालये पुनः ॥
 पाक्षिके प्रथमे ये स्युः दिवसे ब्राह्मणाः स्मृताः । त एव सर्वपक्षस्य विनैव वरणं पुनः ॥
 आवाहनं च निखिलं कार्यमेवेति सा श्रुतिः । अयमेकप्रकारः स्याद्वक्षिणा च तथा स्मृता ॥

पक्षान्ते किल देयेति प्रतिनित्यं पृथक् पृथक् । प्रदेयैवेति च पुनः प्रकारः कथितः परः ॥
पक्षोऽयं यमलोकस्य शून्यकारक उच्यते । पितृणां स वरो दत्तो देवदेवेन विष्णुना ॥
नभस्यापरपक्षादि यावद्दृशिकदर्शनम् । पितृणां भूतलावासः पुत्रदत्तौकभुक्तये ॥
अतो मनुष्यमात्रो यः पितृणामतितुष्टये । श्राद्धं महालयाख्यं तत्कुर्यादेव विधानतः

यस्तस्मिन् तादृशे काले पितृनुद्दिश्य धर्मतः ।
न करोति नरः श्राद्धं तं शपन्त्यस्य तेऽखिलाः ॥
नित्याश्च पितरो ये तु कारुण्याश्चापि केवलाः ।
विश्वैर्देवैश्च सहिताः विष्णुना कुपिता ध्रुवम् ॥
अस्मिन् पक्षे गजच्छाया नामकं श्राद्धमेककम् ।
यदेन्दुः पितृदेवत्ये हंसश्चैव करे स्थितः ॥

याम्या तिथिर्भवेत्सा तु गजच्छाया प्रकीर्तिता । सकृन्महालयश्राद्धकरणं सकृदेव हि
यद्वा भवति चेत्तस्मिन् गौणपक्षे दिनादिकम् ।
सम्यगालोक्य कार्यं स्यादन्यथा बाधकं भवेत् ॥
पतिपत्नीभाग्यसंपद्ग्रहवृत्तिविनाशनम् । भवेदेव न सन्देहस्तस्मादुक्तप्रकारतः ॥
कुर्यान्महालयश्राद्धं तादृशं पितृतृप्तये ॥

सकृन्महालयश्राद्धकालनिर्णयः

सकृन्महालयश्राद्धममावास्याकृतं यदि ।
अनालोक्यैव शास्त्राणि ज्येष्ठपुत्रो विनश्यति ॥
पत्नी वा पशवो यद्वा सौभाग्यं वस्तुवाहनम् ।
वृत्तिक्षेत्राणि वा गोहाः लयं विन्दन्ति तत्क्षणात् ॥

तस्मादमायां यत्नेन न कर्तव्यं विपश्चिता । सकृन्महालयश्राद्धं सत्यमेव नयोदितम् ॥
चतुर्दशी तु सा होया ये वा शस्त्रहता नराः । विषोद्बन्धनघाताद्यैर्जलसर्पाग्निपातनैः ॥
दुर्मृता ये पापकर्मविशेषैस्स्थक्तजीविनः । तेषामेव प्रशस्तानां न तस्मात्तु तदाचरेत् ॥

द्वादशी तु यतीनां स्यात् प्रशस्ता पितृकर्मणि ।

तस्मात्तस्यां तु तत्कर्म तेषामेव परा स्मृता ॥

सुमङ्गलीनां नवमी प्रशस्ता परलोकदः । तस्यामेव ततः कार्यं सकृन्महालयारूपकम् ॥

अत्यन्तासाधारणेन पूर्वोक्तानां तु ताः स्मृताः ।

तिस्रोऽपि तिथयः सद्भिश्चतुर्थी चापि केवला ॥

रिक्तानां प्रथमा यस्मात् तादृशो कर्मणि त्वियम् ।

न मुख्यैवेति विज्ञेया तस्यां कर्ता तु केवलम् ॥

रिक्तत्वमेव प्राप्नोति तस्मात्तां संपरित्यजेत् ।

शेषाः स्युस्तिथयः सर्वाः दश ख्याताः सुपावनाः ॥

सकृन्महालयारूपेऽस्मिन् सर्वेषामपि सन्ततम् ।

पितुर्मृततिथिः पुण्या तस्मिन् कर्मणि केवलम् ॥

बिना चतुर्दशीं दर्शं द्वादशीमपि वक्ष्मि वः ।

यद्येतास्तिथयः स्युर्वे गृहिणोऽस्य तथाविधाः ॥

चतुर्दशी द्वादशी च दर्शस्तेषु न चाचरेत् । सकृन्महालयश्राद्धे पितृश्राद्धतिथिः परः ॥

अत्युत्तम इति ख्यातः आचारश्च तथाविधः । सर्वदेशेषु पुण्येषु क्षेत्रेषु विविधेष्वपि ॥

सर्वाभ्यर्हितकर्मैतत् पितृणामतिवृत्तिदम् । अतिप्रशस्तं विज्ञेयं पितृणामतिवृत्तिदम् ॥

वृषोत्सर्जनमत्यन्तं परलोकैकहेतुकम् । गयाश्राद्धं तथा ज्ञेयं गौरीदानं च तादृशम् ॥

सकृन्महालयश्राद्धं यमयज्ञः सुपावनः । ततोभयमुखीदानं पनसागप्रपालनम् ॥

तत्प्रतिष्ठापूर्वकेण तज्जन्यफलदानकम् । तत्प्रीत्यै शुद्धचिरोन समानानीति चोचिरे ॥

महालयश्राद्धफलम्

यः पञ्चवारं मतिमान् कुर्यात् पक्षमहालयम् ।

तस्य नन्दन्ति पितरः सर्वान् कामांस्तु पुष्कलान् ॥

प्रयच्छन्त्येव भूयश्च कृतार्थास्ते मुदा युताः । संघीभूयास्य तु स्वप्ने समागत्यैनमीदृशम्

इमां वाचं वदन्त्येव रे रे पुत्र वयं त्वया ।

कृताः कृतार्थाः संतप्ताः सुखनित्या कृतास्तराम् ॥

प्रापितास्तत्पदं विष्णोः सुमहच्चक्रपाणिनः । तस्मादितः परं भूयः कर्मैतत्पावनं शिवम्
अतिप्रयत्नसाध्यं हि मा कुरुष्व महानपि । अस्मदर्थं कृतं साधो महत्तत्कृतवानसि ॥
महालयं तं पक्षाख्यं वदन्त्येवं सुनिर्घृताः । न संशयोऽत्र कर्तव्यः कर्मैतत्तादृशं महत् ॥
पुनः पुनः प्रवक्ष्यामि तत्परं तादृशः पुनः ॥

एकाष्टकाविधिः

अष्टकाख्या द्वादश स्युः पैतृकानित्यनामकाः ।

माघकृष्णाष्टमी पुण्या ज्येष्ठया या युता भवेत् ॥

सैकाष्टका प्रकथिता महती श्रुतिचोदिता । तस्यां सायमपूपं चतुशरावैकसंमतम् ॥

अष्टाकपालसंयुक्तं कृत्वा होमं विधाय च ।

शिष्टः स ब्राह्मणेभ्यो वै प्रदेयो भक्षणाय वै ॥

ते स्युः श्राद्धस्य भोक्तारः परेद्युस्तत्परं पुनः ।

कृत्यं सर्वं विधायैव परेद्युस्तान्निभन्त्य वै ॥

ब्राह्मणान् विधिना शिष्टान् उत्तरानखिलान्मनून् ।

मुखान्ते जुहुयादेव प्रतिष्ठाप्य हुताशनम् ॥

आज्याहुतीश्च सर्वेषां वपादीनां विधानतः । जुहुयादेव विधिना होमशेषं च तत्समम्

निर्वर्त्य पश्चान्मध्याह्ने मासि श्राद्धविधानतः ।

श्राद्धं कुर्याद्विधानेन न चेद्भूयो विधानतः ॥

दध्यञ्जलाख्यकं कृत्वा रात्रौ भक्त्या ततः पुनः ।

यथापूर्वं श्राद्धमात्रं कुर्यादेव विधानतः ॥

एवं कृते तु सर्वेषामष्टकानां तु यत्फलम् । तत्फलं समवाप्नोति सत्यमेतन्मयोदितम् ॥

लघूपायोऽद्य भवतां मयायं प्रतिपादितः । गवालम्भो निषिद्धोऽत्र योऽयं सूत्रप्रचोदितः

कलौ तु नितरां तस्मात् (च्छ्रा)श्राद्धमात्रं तु तत्पुनः ।

यथोदितं तथा कुर्यात् एवं द्वादशवारतः ॥

अब्देषु तादृशेष्वेषु कुर्याच्चत्तु विचक्षणः । पितरोऽस्य भवन्त्येव नित्यतृप्ता मुदायुताः

पूर्ववत्प्रवदन्त्येह कर्मैतदतिपावनम् । तादृशं सर्वकामानां पूरकं तारकं महत् ॥

मार्गशीर्षादिमासेषु कृष्णपक्षेषु ताः स्मृताः । सप्तमी नवमी चापि ते तेऽन्वष्टकनामके ॥

तिथी पुण्ये सुप्रशस्ते तन्मध्ये त्वष्टमी शिवा । अष्टमीतिप्रकथिता मासेष्वेषु चतुर्ध्वपि ॥

विज्ञेया द्वादश पुनः तच्छ्राद्धतिथयः क्रमात् । सर्वश्राद्धेषु गृहिणो वह्निरौपासनो भवेत्

सपिण्डकेषु श्राद्धेषु नापिण्डेषु कदाचन । एवं षण्णवतिश्राद्धक्रमोऽयं वै निरूपितः ॥

श्राद्धभेदाः नान्दीश्राद्धस्वरूपविचारः

पुनः श्राद्धानि कानि स्युर्घृतश्राद्धं च दाधिकम् ।

तीर्थश्राद्धं भौक्तिकं च जीवश्राद्धं च नामतः ॥

विलक्षणं तच्छ्राद्धानां चत्वारिंशत्तत्कदैवितम् ।

नित्यारूयं श्राद्धमेकं स्यान्नान्द्यारूयमपरं तराम् ॥

विलक्षणं हि सर्वेषां श्राद्धशब्दस्तु तत्र वै । अत्यन्तपार्थक्यपितृसंबन्धादेव ते तु वै ॥

देवत्वेनैव नितरां वन्द्याः सिद्धाः शिवाङ्गिनः ।

स्वश्रेयसैकशरणाः सुप्रसिद्धाश्च शास्त्रतः ॥

यदा यदा यत्र यत्र प्रवेशः स्यात्तु मन्त्रतः । अमी च किल देवानां तत्र तत्र तदा तदा ॥

धर्माससर्वे विरुद्धा स्ता(स्ते)लक्षणं च पृथक् पृथक् ।

दर्भाः सुमनसश्चित्राश्चन्दनं तनुलेपनम् ॥

महासुगन्धतैलादि हारिद्राकुंकुमादयः । मालिकाश्चूतपत्रौघमहालंकरणादिकम् ॥

वितानानि च शुभ्राणि रम्भापूगफलान्यपि ।

काण्डानि कदलीनां च कर्णिकारध्वजाश्रमाः ॥

महारवधपालाशपूगखादिरगोमुलाः । वाद्यालम्भनपूर्वाश्च दिव्यनीराजनक्रियाः ॥

गुहालंकरणादीनि गतप्रत्यागतानि च । मुसलोलूखलक्षिप्त हरिद्रातण्डुलौघकैः ॥
पुरन्ध्रीगानविक्षिप्तैः पर्यायोद्धरणोज्ज्वलैः । सताम्बूलाभ्यञ्जनैश्च निशाचूर्णाभिरञ्जनैः
तच्चित्ररङ्गवलयौघताट्टभवनमण्डनैः । चिरंटगानसुमुखसमागतजनाकुलैः ॥

नृत्यन्तस्ते समायान्ति शोभनाख्या हि देवताः ।

तेषां तद्ध्वनिमात्रेण प्राचीनावीतिहर्षिणः ॥

सिक्तक्षालितशुद्धाङ्गा स्यक्तसर्धानुलेपनाः । मुक्तपुण्ड्रललाटाश्च सुस्पष्टात्यन्तदुर्मुखाः ॥
नित्यास्पष्टप्रसादाश्च स्पष्टकोपा निरन्तरम् । त्यक्तालंकारशरणप्रवेशस्थितिचेतसः ॥

स्वविरुद्धक्रियाभीतिसंयुक्ताः सत्वराः क्षणात् ।

पलायनपरास्ते स्युस्तेषामेषां यतोऽन्वहम् ॥

स तेजस्तिमिरन्याय औत्पत्तिक इतीरितः । तस्मादेषामागमने शोभायै पितरस्त्विति

देवानां शोभनाख्यानां सुमुखानां सुचेतसाम् ।

मन्त्रेण जाते विधिना तदाह्वाने कृते किल ॥

महामंगलवाद्येन सुशब्देन त्रिवारतः । निःशब्दपरमास्ते तु तस्माद्दूरीकृताः पुनः ॥

यावत्स्वधर्मकाह्वानं तावन्नायान्ति तद्गृहम् ।

तस्मान्नान्दीं प्रकुर्वन्वै प्रातःस्नात्वा विधानतः ॥

नित्यकर्म समाप्याथ ब्रह्मयज्ञं च तर्पणम् । तदङ्गभूतं निर्वर्त्य धृतालंकरणः शुचिः ॥

सुरम्यवाद्यशब्दौघैर्मंगलाख्यैर्मनोहरैः । सर्वान् बन्धून् समाहूय मित्राणि निखिलान्यपि

स्वग्रामिणः स्वबीथीस्थानन्यान् ग्रामान्तरस्थितान् ।

दूरदेशस्थितान् स्वीयान् सर्वानेवाविशेषतः ॥

आप्तान् जात्यन्तरजनान् तैरयं निखिलैरपि ।

कृताभ्यनुज्ञो गुरुभिः संवृतः सुमुखः शुचिः ॥

देवान्नत्वा प्रापयित्वा गणेशादिमुखानपि । कृतनीराजनविधिः समनुष्ठितमंगलः ॥

स्वीकृतानेकहारिद्राचूर्णाक्षतमुखक्रियः । पत्न्या साकं कृताभ्यङ्गस्तैलेनैव सुगन्धिना ॥

हरिद्राचूर्णतैलाभ्यामभ्यक्ताङ्गस्वष (?) विग्रहः । पुरन्ध्यानीतसुमुखः स्वच्छोष्णजलपूरतः

स्नात्वा तेन विधानेन स्नानांगं तर्पणं च तत् । प्रकुर्यादुपवीतेन तत्र यत्तर्पणं तदा ॥
 कर्तव्यमेव सततं अभ्यङ्गस्नानकर्मणि । तत आचम्य शुष्केण वस्त्रोणांगानि कृस्तशः ॥
 निर्मृज्य पश्चान्मस्तिष्कं निर्मृजेदिति तत्क्रमः । नित्यस्नानादिकृत्येषु शिरसः प्रथमतस्तु
 प्रोक्तं निर्मृजनं नित्यं पीडितेनैव वाससा । तदार्र्णैव स्वीयानि (प्रक्षयालय) तु कदाचन
 यद्यन्यवाससा गात्रं निर्मृजेत्स्नानजं फलम् । तद्वस्त्रदातुरेव स्यात् पुत्रमित्रादृते तु ॥
 नापत्सु दुर्गतेष्वेवं कदाचिद्रोगिणी क्वचित् । मर्यादैवं विजानीयाद् रोगिणः शुष्कवस्त्रतः
 गात्रनिर्मृजनं शस्तं न दोषाय भवत्यपि । शुभ्रे वस्त्रे स्वीये धृत्वा चन्दनेन स्वलंकृतः
 धृत्वा पुष्पाक्षतादीनि स्वर्णभूषणभूषितः । पुण्यानां वाचयित्वादौ ब्राह्मणैर्वेदपारगैः ॥

पुण्याहवाचनविधिः

पुण्याहस्वस्त्यृद्धिशब्दैर्दक्षिणादानपूर्वकम् ।
 शान्तिरस्तु तथा पुष्टिस्तुष्टिरस्त्विति तत्परम् ॥
 वृद्धिरस्त्विति संप्राप्य चाविघ्नोऽस्त्विति तत्परम् ।
 आयुष्यमस्तु भूयश्चारोग्यमस्तु ततः पुनः ॥
 स्वस्त्यस्तु च शिवं कर्मास्त्वित्यनन्तरमेव वै ।
 अस्तु कर्मसमृद्धिश्च पुत्रपौत्रादिसंपदाम् ॥
 तथा वेदसमृद्धिश्च समृद्धिः शास्त्रसंपदाम् ।
 इति संप्राथ्यं तत्पश्चात् तदुत्तरगतः पुनः ॥

अस्तु मे दिष्टनिरससंख्यः पापसञ्ख्यः । सोऽयं प्रतिहतश्चास्तु यद्भ्येयश्च तदस्तु मे ॥
 तथादित्यपुरोगा ये प्रीयन्तां ते ग्रहा इति । तिथिवातादिदिग्देवाः करणादिमुहूर्तगाः ॥
 प्रि(प्री)यन्तामद्य मत्कर्महेतवे सुकृदाय च । सर्वघोराणि शाम्यन्तु पापान्यपि विशेषतः
 प्रशान्त्विति नैऋत्यां दिशि वै संस्थितो वदेत् ।
 कलशाम्भो निक्षिपेद्वा सर्वेष्वेतेषु कर्मसु ॥
 पुनः शुभानि वर्धन्तामिति तत्र स्थितो जपेत् । प्राङ्मुखेनैव नोचेत्तु पूर्ववद्वा जले जलम्

कलशास्थे निक्षिपेद्वापि तत्परं पुनरेव वै । शिवाश्च मासान्भृतवः पक्षा ऋषय एव च ॥
ते वनस्पतयस्सर्वे सन्त्वोषधय एव च । सर्वे शिवाः संभवन्तु अहोरात्रे शिवे तथा ॥
उत्तरे कर्मणि पुनः अविघ्नोऽस्तु सदा मम । सर्वा क्रियाः शिवा भूय उत्तरोत्तरतः पराः
तथा क्रियास्संपद्यन्तामभिवृद्धिः पुनः पुनः । उत्तरोत्तरमस्त्वेव मंगलानि शिवानि च ॥

माहेश्वरीषु (?) स्तासर्वाः मातरः सपुरस्सराः ।

मरुद्गणा इन्द्रमुख्या प्रीयन्तामिति तत्परम् ॥

सर्वदेवाः प्रीयन्तां वै तथा विष्णुपुरोगमाः । ये वसिष्ठपुरोगास्ते तथर्षीणां गणाः पराः

प्रीयन्तामृषयः सर्वे छन्दांस्याचार्यवेदकाः ।

यज्ञाः प्रीयन्तां निखिलाः प्रीयन्तां दक्षिणास्तथा ॥

श्रद्धा मेधे प्रिये तां च श्रीमान्नारायणो विभुः ।

प्रीयतां भगवान्सोऽयं पर्जन्यो जगतां हितः ॥

विभुः स्वामी महासेनः सत्या एतास्तथाशिषः । भवन्तु सततं श्रीकाः उत्तरोत्तरशर्मदाः

पुण्याहनामकाः कालाः वाच्यन्तां ते क्रमोदिताः ।

प्रीयन्तामित्युक्तिकाले कलशोदकमेव तत् ॥

पृथक् पृथक् च कलशो निनयेत्तदुदक्स्थिते ।

कलशो प्राङ्मुखः स्थित्वा ब्राह्मणान् प्रार्थयेत्तदा ॥

ओं पुण्याहं भवन्तोऽद्य कर्मणोऽस्य ब्रुवन्त्विति ।

त्रिवाचयित्वा संप्रार्थ्य ब्राह्मणान् पूर्वमेव वै ॥

पूजितान् गन्धपुष्पाद्यैः ओं पुण्याहमिति स्म वै । तदुत्तयनन्तरं भूयस्त्रिवारमथ पूर्ववत्

कर्मणे क्रियमाणाय प्रणवोच्चारणेन वै ।

चत्वारोऽष्टौ वा निखिलाः भवन्तः स्वस्ति कर्म च ॥

ब्रुवन्त्विति प्रार्थयित्वा वाचयित्वाऽथ पूर्ववत् ।

कर्मणः क्रियमाणस्य चर्धिं तां परमां सतीम् ॥

ब्रुवन्तु सर्वे कृपया चैकमत्यैव सांप्रतम् । भवन्तः सुमहात्मानः इत्येवं पूर्ववद्ब्रूवन्तु ॥

प्रत्युक्तेऽथ ततस्तैश्चेति पूर्वच्छान्तिमाचरेत् ।

शान्तिरस्त्वित्यादिवाक्यजालैरेव यथाविधि ॥

पश्चान्मन्त्रास्तलिङ्गाश्च वाचयेदुच्चरेदपि । दधिक्रावादिनिखिलान् हिरण्यादिस्तथापरान्
पवमानस्सुवर्जनप्रमुखान् महदादिकान् । जप्त्वा तच्छंयोरित्येतेन मन्त्रेण तत्परम् ॥

शान्तिः शान्तिः शान्तिरिति त्रिवारेण समापयेत् ।

ततःपरं समुत्थाय प्राञ्जलिः सन् द्विजान् समान् ॥

अष्टौ वा चतुरो वापि प्रार्थयेद्विनयान्वितः । मह्यं सह कुटुम्बाय शुद्धिकार्याय सांप्रतम्
युष्मान् स तत्प्रार्थयते त्वाशिषः परमाःशिवाः ।

सर्वदापेक्षमाणायाऽऽयुष्मते स्वस्तिसन्ततम् ॥

भवन्तोऽपि ब्रुवन्त्वेवं इत्युक्तास्तेऽपि तत्परम् । तथा ब्रूयुस्मुचित्तेन वृतास्ते तेन ये पुरा
तुभ्यं सहकुटुम्बाय सांप्रतं शुद्धिकर्मणे । महाजनान्नमस्कुर्वाणाय चायुष्मतेऽनिशम् ॥

स्वस्ति श्रीशिवसंघाताः भवन्त्वित्युत्तरं पुनः ।

ओं तत् स्वस्ति भवन्तोऽद्य ब्रुवन्त्विति तदुक्तितः ॥

ओंस्वस्त्विति प्रत्युक्तिः स्यादथ भूयश्च पूर्ववत् ।

पर्यायेऽथ द्वितीयेऽपि प्रार्थयेत्तान् द्विजर्षभान् ॥

तादृग्गुणविशिष्टाय मह्यं तद्वृद्धिकर्मणे ।

इति शिष्टं समानं स्यात् तृतीये चापि तत्परम् ॥

पर्यायेऽभ्युदयायेति कर्मणेऽन्यत्समानकम् । पश्चाद्विप्रावृतास्सर्वे बुध्यास्मेति च मन्त्रतः

अभिमन्त्र्याक्षतान् दद्युः (?) पुनस्स तु । यजमानः प्रार्थयेच्च बुद्धिमस्याद्य कर्मणः ॥

भवन्तो वै ब्रुवन्त्वद्य पश्चात्ते ब्राह्मणास्तथा । ऋद्ध्यतामृद्धिस्समृद्धिरित्येवं ब्रूयुरेव वै

वर्षाणां च शतं सम्यक् संपूर्णं च तथास्त्विति ।

गोत्राभिवृद्धिरस्त्वेवं शान्तिः पुष्टिश्च केवला ॥

तुष्टिरस्तु तथा पश्चाद् गोद्विजेभ्यः शिवं शुभम् ।

भवत्वित्यपि ते ब्रूयुः सर्वसंपत्तथास्त्विति ॥

अथ सर्वे प्रोक्षयेयुर्यजमानं कलत्रिणाम् । सर्वप्रोक्षणकालेषु वधूः स्यादुत्तरैव हि ॥

तस्मात्तु प्रोक्षणं तस्याः प्रथमं स्यात्ततः पुनः ।

यजमानस्य तु भवेत्तद्व्यत्यासेन चेत्कृतम् ॥

सद्यो गृहपतेरश्री भवत्येषां ततः पुनः । कालेन जायते नूनं तस्मात्तन्न तथाचरेत् ॥
स्वश्रेयसानि सर्वाणि चिरंटीपूर्वकाणि हि । भवेयुरेव सततं शुची वो मन्त्रजालकैः ॥
तैरेतैर्विहितं तत्तु स्नानं वोभययोर्भवेत् । मंगलेषु प्रोक्षणेन द्विजहस्तकृतेन वै ॥
समन्त्रकेण कथितं पौष्करं त्वभिषेचनम् । प्राच्यां दिशीति मन्त्रेण यजमानं कलत्रिणम्

प्राग्भागे मार्जनं कुर्युः दक्षिणायां च मन्त्रतः ।

दक्षिणे मार्जनं कुर्युः प्रतीच्यामिति मन्त्रतः ॥

पश्चिमे मार्जनं कुर्युः उदीच्यामिति मन्त्रतः ।

उत्तरे मार्जनं कुर्युः ऊर्ध्वायामिति मन्त्रतः ॥

मस्तके मार्जनं कुर्युः कृते त्वेवं हि मार्जने । सर्वतीर्थेष्वपागामु गंगादिषु चतसृष्वपि ॥
सागरेषु कृतस्नानः सद्यो नूनं भवेदयम् । प्रोक्षणान्ते ब्राह्मणेभ्यस्तत्कर्तृभ्यो यथामति
प्रदद्यात्तफलावाप्त्यै कर्मसाद्गुण्यहेतवे ।

ताम्बूलं दक्षिणां चापि मानसोत्साहमात्रकाम् ॥

पूर्वादिकप्रोक्षणकृतिसमये ब्राह्मणास्तु ते । प्रत्यङ्मुखा भवेयुर्हि दक्षिणायां दिशि स्मृताः

उदङ्मुखाः खलु प्रोक्ताः पश्चिमायां तु ते पुनः ।

प्राङ्मुखाः स्युर्विशेषेण चोदीच्यां तु ततः पुनः ॥

दक्षिणाभिमुखा कुर्यु रेवं तत्प्रोक्षणे पुनः । विधिः प्रकथितः सद्भिः प्रथमे यो वृतः पुरा ॥

स एव पूर्वभागैकप्रोक्षणस्याधिपो भवेत् । विधिन्येव तथान्येऽपि सम्यगेव निरूपिताः

तत्प्रोक्षणैककर्तारः क्रमादेव समानतः । सर्वे समेत्योर्ध्वभागप्रोक्षणस्याधिपा मताः ॥

तत्तद्दिग्भागभूमिस्थास्तन्मुखा एव पूर्ववत् ।

संगृह्य दक्षिणां तस्माद्दत्तां विप्राश्च तत्परम् ॥

वास्तोष्पतेति मन्त्राभ्यां तज्जलं कलशत्रये । विद्यमानं शिवं पुण्यं सकूर्चन सपल्लवैः ॥

अमीवहेति यजुषा शिवं शिवमिति द्विजाः ।

सर्वस्थलविशेषान् तान् गृहभूभागनिष्कुटान् ॥

परिषिञ्च प्रोक्षयेयुः शिवं शिवमिति क्रमात् । परिषिक्तं प्रोक्षितं तदेवं तत्स्थलजालकम्
कलार्हमेव भवति न चेत्तन्न भवत्यति । एवं पुण्याहं निर्वर्त्य कर्मादौ मंगलाख्यके ॥

पुनः संकल्प्य विधिना नान्दीं कुर्याद्विधानतः ।

संकल्पानन्तरं तत्र चेडाया वाचनं स्मृतम् ॥

ततः शिवं शिवं चेति शोभनं शोभनं तु वा । मंगलं मंगलं वेति कुशलं कुशलं तु वा ॥
उदाहरेच्छ्लाद्भकर्ता पुनरेव ततस्तथा । शोभनाख्या देवतायाः तथैव ग्रामवासिनः ॥

(... .....) ज्ञाश्च सर्व एव मुदायुताः ।

सम्यक् समुच्चया भूत्वा समागत्यात्र संघशः ॥

वेदिकायां शिवाख्यायां मम पूजां कृतां पराम् ।

त्वीकृत्य मां वै रक्षन्तु धर्मपत्नीं च बालकौ ॥

प्रा (.....) वन्तु प्रार्थयित्वैव तत्परम् ।

कुर्यात्तद्देवताध्यानं देवताश्चापि कीर्तयेत् ॥

अत्राद्यदेवता प्रोक्ता सा वृद्धप्रपितामहा । तदानन्तर्यका प्रोक्ता सद्भिर्वृद्धप्रपितामहा
वृद्धमाताऽथ संप्रोक्ता पर्याये प्रथमे स्मृताः । नान्दीमुख्या देवतास्ताः तिस्रस्सप्तमपूर्वतः
विज्ञेया एव सर्वत्र न तु प्रथमपूर्वतः । पश्चाद्द्वितीयपर्याये सवृद्धप्रपितामहः ॥

तत्पश्चाद्देवसंप्रोक्तस्तज्जो वृद्धप्रपितामहः ।

अथ वृद्धप्रपिता ज्ञेयस्त्रय एते मनीषिभिः ॥

ज्ञेया नान्दीमुखस्तस्मिन् कर्मण्यस्मिन् महोत्सवे ।

एवं मातामहाश्चापि ततो मातुः पितामहाः ॥

वृद्धशब्दैकसंयुक्ता मातुस्तत्प्रपितामहाः । मिलित्वा नवसंख्याकाः सपर्यायास्तु देवताः

त्रय एव समाख्याताः न ते षट्चोदिताः कदा ।

एतेषां स्मरणं कृत्वा नवानां तद्द्वयोरपि ॥

प्राधान्येनाप्राधान्येन ज्ञात्वा भक्त्या विष्णमतः ।

पौर्वापर्यं विनिश्चित्य मातृवर्गादितो जपन् ॥

इ (?) ति यजुषां त्रितयं चेदया वरेत् । सर्वत्राप्येवमेव स्युः गणनायां तु सन्ततम् ॥

नान्दीनामात्मकं कर्म नव तद्देवतात्मकम् ।

देवतास्ताः सपत्नीकाः प्रोक्ता नान्दीमुखाः शिवः ॥

पर्यायेऽत्र तृतीयेऽस्मिन् (?) या एव वच्मि वः ।

विश्वेदेवाश्च ते ज्ञेयाः अस्मिन् कर्मणि सर्वतः ॥

सत्यो वसुश्च परमौ महात्मानौ शुभाकरौ । एकैकस्यात्र विज्ञेयौ द्वौ विप्रौ अथवा पुनः
वर्गस्य वा तथा ज्ञेयौ यथोत्साहं यथाबलम् । एतदागमनं नित्यं शुभकर्मसु नान्यथा ॥

त एते नव्यदेवाः स्युर्मंगलध्वनिवेशिनः । धृतपुण्ड्रसमाराध्याः सुमुखाः स्वार्चनप्रियाः
कृततद्गङ्गवल्ग्याह्यागारनित्यप्रवेशकाः । तोरणश्रीराजमानाः कुंकुमाक्षतभासुराः ॥

चन्दनालंकृतजनाः सुगन्धालिप्तदिङ्मुखाः । एतादृशान्महाभागान् नित्यमंगलकामुकान्
पूजयेद्देव विधिना वैदर्भपवित्रतः । वरणानन्तरं तेषां यथा स्थानं प्रकल्पयेत् ।

हरिद्राचूर्णसंस्तीर्णभूतले हस्तमात्रके । चतुष्कोणे मण्डलेऽत्र देवानामिदमित्यपि ॥
पाद्यं दद्यात्पादयोर्वै तथा वर्गत्रयस्य च । मातृणां शोभनारूयानां देवानां पाद्यमित्यपि

पितृणां शोभनारूयानां देवानां पाद्यमित्यपि । एवं मातामहानां च पाद्यं दद्याद्विधानतः
पादप्रक्षालनं कृत्वा ब्राह्मणानां ततः स्वयम् । पादाव(?)प्रक्षालयित्वा तेषामाचनक्रियाम्

कारयित्तैव विधिना तस्याचमनमात्रकम् ! वि (.....) मेव पवित्रकम् ॥

आन्तं कर्मासनं तेषां दद्यादेव पृथक् पृथक् । नात्र दर्भासनं दद्यात्(त) किन्तु पीलानि तत्पुरः
प्रयत्नेनैव संपाद्य द्वीपस्तम्भान् पृथक् पृथक् । प्रतिपूर्वपीठमेकं सदीपस्तम्भमासनम् ॥

दत्त्वा वस्त्रद्वयं रम्यं हरिद्राकुंकुमाक्तकम् । सपत्नीकः कुंकुमेन संस्कार्यणं च संयुतः ॥
दत्त्वा यज्ञोपवीते च गन्धक्षतसुमादिकैः । समलंकृत्य पुष्पाद्यैः प्राङ्मुखानां यथेच्छतः

तत्कमेणोपविष्टानां यथा वा स्थलसंकटे । सुखोपविष्टाः स्युः सर्वे तथैव विनिवेशयेत् ॥
दिशां तु नियमो नात्र यथारुच्यत एव वै । तदा कुर्यात्तच्च सव नान्द्याख्यं कर्म तादृशम्

चतुरस्रेषु सर्वेषु मण्डलेषु समन्ततः । रङ्गवह्नीचित्रितेषु पात्राणि निखिलान्यपि ॥

असंवाधान्येव कुर्यात् क्षिपत्वा क्षितितले शुचौ ।

पात्राणां नासनं दर्भैः किन्तु पुष्पैः शुभाक्षतैः ॥

कुर्यादेव न चेत्तूष्णीं पात्रमात्राणि वा क्षिपेत् । पात्राभिधारणं पत्नी कुर्यादेवात्र केवलम्
संस्कार्यो वा विशेषेण न स्वयं तत्समाचरेत् । तच्चाभिधारणं तूष्णीं पात्रेण न समाचरेत्
नापि इर्भादिना किंतु भक्षेणैव समाचरेत् । अपूपेन गुडेनाथ पुष्पेण च फलेन वा ॥
येन केन च नोचेत्तु हिरण्यरजतादिभिः । नान्दीशोभनदेवानां भुक्तौ पात्राभिधारणम्
कुर्यादेवं विधानेन न चेत्तत्पैतृकं भवेत् ।

परिवेषणप्रकारः

परमान्नं प्रथमतः पश्चात्सार्षपयुग्मकम् । चतुष्टयं च शाकानामन्नं सूपं फलादिकम् ॥

विविधानि च भक्ष्याणि लेह्यानि विविधान्यपि ।

मधुनात्र प्रदद्यात्तु तिलभक्ष्याणि यानि वा ॥

वर्जयेत्तानि सर्वाणि लावणानेव सुन्दरान् । चूतामलकनारङ्गलिकुचादिकखण्डकान् ॥

चिरक्षिप्तान् भाण्डगतान् यत्नगन्धादिवासितान् ।

अग्निसंयोगविधुरान् निहितान् चर्वणद्रुमान् ॥

संस्कृतान् विधिना यत्नात् तानत्र परिवेषयेत् । प्रभूताज्येन सर्वत्र पूर्णयित्वा क्रमेण वै ॥

अन्नं समभधार्याथ गायत्र्या प्रोक्ष्य सर्वतः । समाराधनतन्त्रेण सर्वं कुर्यादतन्द्रितः ॥

सर्वत्रापोशनं हस्ते दत्वायं प्राङ्मुखः स्थित । पत्नीदत्तजलेनैव स्वकरं साक्षतं शुचिः ॥

पूरयित्वा वदेन्मन्त्रं महाभारतमध्यगम् । एको विष्णुर्महद्भूतं पृथग्भूतान्यनेकशः ॥

त्रीन् लोकान् व्याप्य भूतात्मा भुङ्क्ते विश्वभुगव्ययः ।

एतं मन्त्रं समुच्चार्य क्रियमाणेन केवलम् ॥

ब्राह्मणानां भोजनेन भगवत्यो महत्तराः । सर्वात्मकाः सर्वधराः नान्दीशोभनदेवताः ॥

सुप्रीताः सुप्रसन्नाश्च वरदाश्च भवन्तुनः । इत्युक्त्वा तज्जलं पात्रे भूतले वा विनिक्षिपेत् ॥

अत्र तद्ब्राह्मणं ब्रूयात् ओदनं वाक्यवेदकम् ।
ततस्तान् ब्राह्मणान् परिषेचनं शास्त्रतः क्रमात् ॥
कारयित्वा विधानेन चापोशनजलं शुचि ।
दत्त्वा सम्यग् भोजयित्वा चित्रान्नेर्दधिरञ्जितैः ॥
दधना च तृप्तान् विज्ञाय कारयित्वा स्व (?) स्थितः ।
उत्तरापोशनं दत्त्वा हस्तप्रक्षालनात्परम् ॥
आचान्तानासनेष्वेतान् सूपविष्टान् गतश्रमान् ।
अलंकृतान् पुनः कृत्वा ताम्बूलैर्दक्षिणादिभिः ॥

समभ्यर्च्य नमस्कृत्य ह्याशिषामक्षतांश्च तान् । मन्त्रदत्तानुत्तरीयानम्बरेणैवतः स्वयम्
संगृह्योरसि क्षिप्त्वा(?)मपि तान् क्रमात् । प्रदाय स्वजनानां च नमस्कृत्वा(त्य)विसर्जयेत्
अत्र केचित्पिण्डविधिमिच्छन्त्यपि समन्मतम् ।
अस्यान्नाद्यां परं विप्र भोजनं परमं मतम् ॥

अनेन भोजनेनात्र नान्दीशोभनदेवताः । अतितृप्ताः समाहूताः यावत्कर्म समाप्यते ॥
तावत्तिष्ठति सुप्रीताः यावत्तेषां स्थितिर्भवेत् । तावत्पितृणां प्राचीनावीतपूजारतात्मनाम्
प्रवेष्टुं नावकाशः स्यात् कुत एवं भवेदिति । कृते प्रश्ने प्रवक्ष्यामि तद्रहस्यमहं हि वः ॥
त एते खलु विज्ञेयाः नान्दीशोभनदेवताः । अतितृप्ताः समाहूताः यावत्कर्म समाप्यते
तावत्तिष्ठति सुप्रीताः यावत्तेषां स्थितिर्भवेत् । तावत्पितृणां प्राचीनावीतपूजारतात्मनाम्
प्रवेष्टुं नावकाशः स्यात् कुत एवं भवेदिति । कृते प्रश्ने प्रवक्ष्यामि तद्रहस्यमहं हि वः ॥
त एते खलु विज्ञेयाः नान्दीशोभनदेवताः । पितरोऽमीषनात्यन्तविरुद्धाचारतत्पराः ॥
निशब्दागमिनस्ते हि सशब्दागमिनस्त्वमी । निरलंकृतगोहैकसमागमसुचेतसः ॥
पितरस्तेऽखिला ज्ञेयाः नान्दीशोभनदेवताः । यत्नालंकृतगोहैकसभागमनसुस्थिराः ॥
शब्दमात्रैक भीतास्ते शब्दमाधुर्यतत्पराः । मृताहृष्टिमात्रास्ते शुभमात्रैकमानसाः ॥

अमी सर्वं समाख्याताः अत एषां च तादृशाम् ।
एकत्रापिसमावेशः तेजस्तिमिरथोरिव ॥

एतादृशानां नान्द्याख्यकर्मण्यस्मिन् शुभागमे ।

श्राद्धं सम्यङ् नचेत्कुर्यात्स्वपूर्वेषां महात्मनाम् ॥

पशुतुल्यः स विज्ञेयो यद्यन्नेन कदाचन । कर्तुं कार्यविशेषैश्चेत्तादृशं श्राद्धमुत्तमम् ॥

न शक्यते तदा भक्त्या तदा मे न समाचरेत् ।

यदि तत्रापि तत्कर्तुं लौकिकैः कायवृन्दकैः ॥

तदाविधेन दामेन शक्तिहीनस्तदा पुनः । समग्रं हिरण्येन सम्यगेव समाचरेत् ॥

दातृप्रतिगृहीतारौ कल्याणेषु समुद्यतौ । धनं नानाप्रकारेण संपाद्यैवातिचर्यया ॥

यावत्परिमितं सर्वं लौकिकेष्वेव केवलम् । विनियुज्य यथेच्छं तदेतत्कार्यं समुद्यते ॥

असत्कृत्यैव किमपि त्यक्त्वा शोभनदेवताः ।

अत्यन्तपामरा मूढाः कार्यं विस्मृत्य मोहतः ॥

कार्यमात्रकृतोत्साहाः प्रायेण बहवो जनाः ।

विद्वांसोऽपि जडा भूत्वा कर्मतत्सुमहच्छिवम् ॥

व्यर्थं कुर्वन्ति मनुजास्तेन दोषेण भूतले । मानुषा बहवोऽतीव दरिद्रा नष्टजेसः ॥

नष्टप्रजा नष्टकामास्तथा नष्टायुषः परम् । संप्रन(ण)ष्टकुलश्चापि दृश्यन्ते भग्नमानसाः ॥

सम्यक् सर्वाणि कार्याणि बन्धुमित्रादिहेतवे । समीचीनानि वैगुण्यरहितान्येव कुर्वते ॥

भार्यापुत्रादि लोकानां भुक्तिश्रीभूषणस्रजाम् । तस्तुवाहनचेलानां विषये कोऽपि भूतले ॥

वैगुण्यं न करोत्येव किंतु सर्वं तु तादृशम् । अत्यन्तानुपपत्तीनां सहस्रमपि केवलम् ॥

नान्द्यादिदेवताविप्रस्वश्रेयसकृते भवेत् ।

यो वा विद्वान् महाभागो दरिद्रोऽपि स्वयं शिवम् ॥

कर्मैतद्वैदिकं सम्यक् करोत्यन्यो नरो न तु ।

सम्यक् पात्रं समुद्दीक्ष्य तद्योग्यं परमं स्वयम् ॥

स्वचेत (?) तत्कुर्यात् स्ववृद्ध्यै स्वश्रिये चिदे । चिरादिप्रापकं ज्ञेयं अग्निहोत्र्यपि वेद्यपि

अथैकभक्तिकं ज्ञानं कर्मयोगरतात्मनाम् । शतजन्मभवं दानं तपोनिष्ठे प्रतिष्ठितम् ॥

जपयज्ञप्रयुक्तेषु सहस्रफलिकं स्मृतम् । अभूतसंप्लवस्थाय प्रदानं ब्रह्मवादिनाम् ॥

मन्त्रपूतं तु यद्दानममन्त्रायाशु दीयते । दातुर्निकृत्य हस्तं तद्भोक्तुर्जिह्वां निकृन्तति ॥

उपरुन्धन्ति दातारं गौरश्वः काञ्चनं क्षितिः ।

अश्रोत्रियस्य विप्रस्य हस्तं दृष्ट्वा निराकृताः ॥

नान्दीकार्ये दीयते यद् धनं धान्यादिकं वसु । व्यसनापट्टणार्थं च कुटुम्बार्थं च याचते
दत्तं चेत्कोटिगुणितं भवेदेव न संशयः । एवमन्विष्य सर्वत्र सर्वदानेष्वर्थं विधिः ॥
सान्तानिकं यक्षमाणमध्वरं सर्ववेदसम् । गुर्वर्थपितृमात्रार्थस्वाध्यायाद्युपतापिनः ॥
नवैतान् स्नातकान् विप्रान् ब्राह्मणान् पूजयेत्सदा । तादृशेषु ब्राह्मणेषु पूजितेषु महात्मसु
पूजिताः सद्य एव स्युर्नान्दीशोभनदेवताः । वेदेन्धनसमिद्धेषु हुतं विप्रमुखाग्निषु ॥
सन्तारयति दातारं महतः क्लिषादपि । एकं वेदान्तिनं विप्रं पूजयेद्ब्रह्मयान्वितः ॥
तस्य भुक्तौ भवेत्कोटिर्विप्राणां नात्र संशयः । वेदपूर्णमुखं विप्रं सुभुक्तमपि भोजयेत् ॥
न तु मूर्खं निराहारं दशरात्रोपवासिनम् । नान्दीकर्म्मणि कल्याणे वेदपूर्णद्विजोत्तमः ॥
अत्यन्तावश्यको ज्ञेयः अपि वा कृतभोजनः । कृतभोजनसंप्रह्ववर्णनं नान्नकार्यके ॥
हिरण्यादिककार्ये स्थान्न चाप्यामादिकेऽपि च । वेदविद्याव्रतस्नाते श्रोत्रिये गृहमागते ॥

क्रीडन्त्योषधयः सर्वाः यास्यामः परमां गतिम् ।

भयार्ता रोगिणो बालाः वृद्धाः संन्यासिनस्तथा ॥

अर्थिनो भोक्तुमिच्छन्ति तेषु दत्तं महत्फलम् । हतस्वहृतदाराश्च ये विप्रा देशसंश्लवे ॥
व्रतिनो नियमस्थाश्च तत्समाप्तिमभीप्सवः । तपस्विनस्तपोनिष्ठास्तथा भैक्षचराश्च ये ॥
अर्थिनः किञ्चिच्छन्ति तेषु दत्तं महत्फलम् । जनयत्येव नितरां तादृशेषु ततस्त्यजेत् ॥
यत्किञ्चिदपि वा लब्धं तत्सद्यो वै विचक्षणः । संनिकृष्टमधीयानं ब्राह्मणं यो व्यतिक्रमेत्
भाजने चैव दाने च दहत्यासप्तमं कुलम् । यस्त्वासन्नमतिक्रम्य ब्राह्मणं पतितादृते ॥
दूरस्थं भोजयेन्मूढो गुणाढ्यं नरकं व्रजेत् । तस्मान्नातिक्रमेद्दाने भोजने प्रातिदेशिकान्
संबन्धिनस्तथा सर्वान् दौहित्रं विट्पतिं तथा ।

भागिनेयं विशेषेण तथा बन्धून् सुचेतसः ॥

अतिक्रम्य महारौद्रं रौरवं नरकं व्रजेत् । यदि स्यादधिको विप्रो दूरे वृत्तादिभिर्युतः ॥

तस्मै यत्नेन दातव्यमतिक्रम्यापि संनिधिम् । स्वबन्धुदानकरणपक्षे तेषां दरिद्रता ॥
बहुप्रजादिकाक्षामकालः सद्गुणपूर्णता । दुष्प्रतिग्रहशूद्रादिप्रतिग्रहतिरस्कृतिः ॥

विद्याभावेऽपि सन्ध्यादिसत्क्रियाकरणादिना ।

विद्यादत्तप्रीतिमत्ता च गर्वाभावः कृतज्ञता ॥

यदि स्युरेते बन्धूनां श्राद्धेषु ग्रहणं भवेत् । यद्येते न गुणास्ते वै सद्गुणिन्यन्यजातिषु
लब्धे स एव सम्प्राह्याः न बन्धुरिति शासनम् ।

श्राद्धभिन्नेषु कार्येषु बान्धवा मनसो यदि ॥

स्वीकार्याः स्युरिति प्राह्याः सम्मताश्चेन्न ते न तुः (?) ।

आत्मतुष्टिस्तु परमा दया चापि परा तथा ॥

बन्धुमात्रेषु विहिता सा हि धर्मस्सनातनः । न बान्धव पुरस्काराद्गार्विष्टं दृष्टचेष्टितम् ॥
दुष्प्रतिग्राहकं तीर्थशूद्रश्राद्धप्रतिग्रहम् । मत्तं ब्राह्म्यं तथा जाड्यशालिनं कुत्सितं शठम् ॥
वेश्यापतिं च कितवं गायकं नटगोलकौ । कुनखं सज्जनमहादूषकं ब्रह्मनिन्दकम् ॥
पुरस्कुर्याद्दानमात्रे दूरतः श्राद्धकर्मसु । एतादृशं जनप्रीत्या कलत्रादिप्रपीडनात् ॥

पैतृकेषु प्रयुञ्जानः पितृणां मारको भवेत् । अपि स्वयं कालसूत्ररौरवाद्यालयो भवेत् ॥
दोषाभावे तु वक्ष्यामि निष्कृष्टार्थं परं त्वहम् । मातापितृषु यदत्तं भ्रातृषु स्वसुतासु च
जायात्मजेषु यदत्तं तन्नित्यं स्वर्गसंक्रमः । पितुः शतगुणं दानं सहस्रं मातुरुच्यते ॥
अनन्तं दुहितुर्दानं सोदरे दत्तमक्षयम् । भगिनीभागिनेयानां मातुलानां पितृष्वसुः ॥
दरिद्राणां च बन्धूनां दत्तं कोटिगुणं भवेत् ॥

पुरोहितप्रशंसा

पुरोहितेषु यदत्तं तदक्षय्यफलं लभेत् । आत्मनस्तु भवेत्पात्रं नान्यस्य स्यात्पुरोहितः ॥
सदा पुरोहितमतौ स्थेयं धर्मपरेण वै । पुरोहितो ह्यमुष्मै सः श्रेयस्कृत्तु सदा स्मृतः ॥
सन्ततं कोटिबन्धूनां मित्राणां तादृशं तथा । मातुलश्वशुरादीनां पित्रादीनां च किं पुनः
पुरोहितैकतुलितो श्रेयस्कामी न विद्यते । सद्यः पुरोहितत्यागात् तदसंमतिकृत्यतः ॥

नष्टप्रजाकलत्रादिसन्ततिः स्याच्छनैरयम् । सदा पुरोहितं तस्मात्सर्वकर्मसु चेतसा ॥
संप्रधार्यैव मतिमान् तानि कुर्यात्ततः परम् । पुरोहितमतिक्रम्य यत्कार्यं तदसंमतम् ॥
करोति तत्परां वृद्धिं लभते नैव केवलम् । पुरोहितमतेनैव कल्याणेषु विशेषतः ॥
बन्धूपूजादिकं सर्वबन्धाह्वानं यदा तदा । तद्धस्ताननतन्मन्त्रैः प्रकुर्यात्तत्समन्वितः ॥
तेन श्रेयो विशेषेण लभते संपदां श्रियम् । नान्दीमिमां च तस्मात्तु तन्मुखेन समाचरेत्

गुरुर्माता पिताचार्यः उपाध्यायश्च बान्धवः ।

सर्वं पुरोहितो ज्ञेयः पुत्रो मित्रं सुतस्सुहृत् ॥

महात्मना तेन विना न किमप्यस्ति देहिनः ।

गोप्यं गुह्यं रक्षणीयमपेक्ष्यं प्रार्थितं तथा ॥

सर्वकार्येषु मन्त्रोक्तौ शक्त्यभावे तथा परम् ।

तदुक्तमेव स्वप्रोक्तं प्रोक्तवान् भगवान् गुरुः ॥

तं विना नैव कुर्वीत सर्वकर्माणि सन्ततम् । तदुक्तरीत्या कुर्वीत तदुक्तं नातिलंघयेत् ॥
तदुक्तलंघनकरः चण्डालत्वमवाप्नुयात् । तथाविधस्त्वेक एव त्रिशंकुर्लोकविश्रुतः ॥

नान्यः कश्चन विज्ञेयः गुरुद्विड्लोकनिन्दितः ।

तेन कर्मविपाकेन विश्वामित्रप्रपालितः ॥

अद्याप्यवाक्शिरा एव वर्ततेऽसौ विलक्षणः ।

कदाचित्तस्य विरहे श्राद्धेऽस्मिन् समुपस्थिते ॥

स्वस्यापि मन्त्रसामर्थ्यशून्ये प्रत्याब्दिके तदा ।

तिसृभिव्याहृति(ती)भिः स्यात् कर्म सर्वं विनाहुति (ती) ॥

तन्मात्रंमन्त्रसंस्पर्शं पिण्डदानं च कृत्स्नशः । तन्मन्त्रैरेव कर्तव्यं अन्यथा तद्भवेन्न तु ॥

एतत्सामर्थ्यविकलः पितुः प्रत्याब्दिकं तु तत् ।

सर्वं व्याहृतिभिः कृत्वा मन्त्रविदुर्लभे ततः ॥

पुनः कुर्यान्मन्त्रविद् संभवे मन्त्रविच्च तम् ।

न चेत्पातित्यमाप्नोति सत्यमेतदुदाहृतम् ॥

सन्ध्या प्रत्यादिदिकाभ्यां तद्ब्राह्मण्यं लोकविश्रुतम् ।

येन केन प्रकारेण कृताभ्यां तत्र केवलम् ॥

अत्यन्तगुह्यं प्रथमं सर्वाङ्गीकृतमुत्तमम् । द्वितीयं तच्च सर्वत्र प्रकाश्यत्वेन सन्ततम् ॥
विप्रैकसाक्षिकं सर्वक्रियावित्साध्यमैव तत् । अत्यन्तापदि च प्रोक्तं तन्मन्त्रैकक्रियापरम्
पित्रोरेव तथा ज्ञेयं पितृव्यस्यानुतस्य च । भ्रातुर्मातामहस्यापि तपत्नीनां तथा स्मृतम्

पित्रोः श्राद्धपरित्यागाच्चण्डालत्वमवाप्नुयात् ।

सद्य एव न सन्देहः तस्मात्कुर्यात्तु तद्यथा ॥

आपत्कल्पे मन्त्रविदो राहित्ये केवलं तदा । व्याहृतीभिस्तत्करणं तदग्नौ करणं विना ॥
पिण्डदानं च तत्सर्वं कदाचित्संभवेत्सदा । न भवेदेव किं त्वेतत् सर्वदाऽपि समन्त्रतः ॥
कर्तव्यत्वेनोपदिष्टं ब्राह्मणैर्ब्रह्मवादिभिः । अतस्तत्संप्रवक्ष्यामि तद्विधानं समन्त्रकम् ॥

श्राद्धे प्रधानमन्त्राः

प्रधानमन्त्रा एते स्युः श्राद्धे प्रत्यादिके पराः ।

अग्नौ करणहोमस्य सोमायेति द्वयं परम् ॥

पृथिवीतेति मन्त्रोऽयं ज्ञेयमन्त्राभिमर्शने ।

अपां मेध्यादिकं मन्त्रजालं पिण्डविधौ स्मृतम् ॥

प्राधान्येनैव स्यात्कथितं सर्वसूत्रिभिः । एतत्सर्वात्मना त्यक्तुं शक्यते किल सर्वथा ॥
त्यक्तं चेन्मोहतः किञ्चिदेतेषु किल लघ्वणु । नष्टमेव भवेच्छ्राद्धं तस्मात्सर्वं समाचरेत्
श्राद्धकर्ता पूर्वदिनरात्रौ विप्रान्निमन्त्रयेत् ।

ब्राह्मणनिमन्त्रणम्

कृतभुक्तिक्रियानेव तत्पूर्वं न निमन्त्रयेत् । निमन्त्रणात्परं तेषां भुक्तिकर्म विशेषतः ॥
निन्दितं शास्त्रजालेन तस्मात्तन्न तथाचरेत् ।
ततः स्नातः परेद्यश्च कृतसंध्याक्रियाऽष्टुचीन् ॥

श्राद्धमद्योति विधिना स्वयमेव निमन्त्रयन्तु । औपासनात्परं पूर्वं यथारुचि निमन्त्रणम्
सप्तानामपि पञ्चानामेकैकस्य निमन्त्रणम् । न सार्वत्रिकमेव स्यात् ब्राह्मणानां तु पैतृके ॥

ब्राह्मणसंख्या

विप्रत्रयं चैकैकस्य व्रणं जुहुयात्ततः । भाव्यमेवेति निखिलैः परं नांगीकृतं च तत् ॥
किं त्वेकस्यैकैकमिति निश्चितं तु मनीषिभिः । सार्वसाधारणेनाथ सौलभ्येन सुनिश्चितम्
द्वौ द्वौ देवेऽपि च स्थाने त्येतच्चापि न सुन्दरम् । इत्येवमेतत्सर्वं वै निश्चित्यैव ततः पुनः
हिताय सर्वजगतां कृत्स्नस्यैवाविशेषतः । देवस्थानेऽत्येक एव पितृस्थानेऽपि केवलम् ॥
एक एवेत्यंगीचक्रः स विष्णुस्तु कृताकृतः । अग्नौ करणमन्येषां प्रत्यब्दे लौकिकानले ॥

अग्नौकरणम्

पित्रोरेवौपासने स्यात्पत्न्या मातामहस्य च । मातामहस्य तत्पत्न्याः सपत्नीमातुरेव य
पित्रोरपि तथा पत्न्याः श्राद्धमौपासनानले । पितृव्यस्य च तत्पत्न्याः ज्येष्ठभ्रातुस्तथैव च
प्रत्यब्दं श्राद्धमुद्दिष्टं लौकिकानाविति स्थितिः । पत्नीनाशादग्निनाशे कदाचिज्जायते यदि
पितुः श्राद्धाय यत्नेन तद्वाद्वात्पूर्वमेव वै । दारक्रियां प्रकुर्वीत ज्येष्ठो यदि सुतस्तथा ॥
न तद्धिन्नास्तथा कुर्युः श्राद्धात्पूर्वं तु तादृशम् । श्राद्धानन्तरमेव स्यादन्येषां दारसंग्रहः ॥
वर्णी यद्यप्रजः सोऽयं पित्रोस्तु मरणात्परम् । प्रथमादाब्दिकात्पूर्वं विवहेदग्निहेतवे ॥
ज्येष्ठपुत्रो विधानेन वर्णी चेतन्मृते परम् । तस्मिन्नेवाद्यके चाब्दे विवाहाद्बहिहेतवे ॥

पित्रोस्तु मरणात्पश्चात् तस्मिन्नेवाब्दिके पुनः ।

विवाहो ज्येष्ठपुत्रस्य विहितो बहिहेतवे ॥

औपासनाग्नौ विधिवत् कृतं तच्छ्राद्धमेककम् ।

लौकिकाग्निकृताच्छ्राद्धात्परं कौटिगुणाधिकम् ॥

यद्यौपासनबहिः स दूरसंस्थो भवेत्तदा । प्रत्याब्दिके समायाते तदा स्याल्लौकोऽनिलः ॥
तदा कनिष्ठेऽग्निमति संनिष्ठेऽस्य पावके । औपासनाग्नौ तत्कुर्याद्ग्नौ करणमञ्जसा ॥

तेनैव कारयेद्वाऽपि विकल्पोऽयं समो मतः । दिनाष्टकात्पूर्वमेव श्राद्धार्थं पुनरेव वै ॥

स्थिताग्निरपि तं भूयः संदध्यादेव मन्त्रतः ।

असन्नहितभार्यशचेत्तत्कार्याय तदा शुचिः ॥

संधाय तस्मिन् विधिना त्वम्रौ करणमाचरेत् । अग्न्यभावे पाणिहोम (?) सन्त्यत्र केचन
तदाश्वलायनपरं याजुषाणां न तद्भवेत् । एषामपि विशेषेण ह्यग्निहोत्रे कदाचन ॥
होमकाले त्वनुगते ह्यन्येषामप्यसंभवे । पाणिहोमस्तु कर्तव्यो नात्र (?) कदाचन ॥

(.....) होमोऽपि चौखेयानां विधीयते । अजास्य होमः कथितः वैधानपरस्सं तु
अप्सु होमस्तु नितरां काण्वानामेव चोदितः । यदि श्राद्धे होमकाले दैवादानुगतो यदि ॥
बह्निरौपासनो नूनं तदा संकल्पपूर्वकम् । सर्वप्रायश्चित्तहोमो व्याहृतीभिर्भवेत्तु वै ॥
अनाज्ञातत्रयं चापि इदं विष्णुश्च तत्परः । एतावतैव तत्कालतद्ब्रह्मेस्सिद्धिरुत्तमा ॥

भवत्येवात्र तत्सर्वं तस्मिन् पश्चात्समाचरेत् ॥

श्राद्धकर्तृधर्माः

कर्तृधर्माः पूर्वदिनप्रभृत्येव भवन्त्यमी । निमन्त्रिणप्रभृत्येव (?) भोक्तृधर्माः प्रचक्षते ॥
दानाध्ययनदेवेज्या जपहोमत्रतादिकान् । न कुर्याच्छ्राद्धदिवसे प्राग्विप्राणां विसर्जनात्
तस्मिन् दिने विप्रभुङ्क्तेः पूर्वं कस्मै किमप्युत । न दद्यादेव तत्कार्यहेतवे चेत्समागतम्

वस्त्वपूर्वं तु गृहीयाद् यद्यद्ग्राह्यं तु तत्तराम् ।

पूर्वस्मिन्नेव नितरां गृहीयात् दिवसेऽखिलम् ॥

मनस्वी शक्तिमान् दक्षो भक्तिमान् यः समाहितः ।

शुचिर्दक्षः प्रगल्भश्च बहुमित्रः सुपुत्रवान् ।

अतस्त्वज्ञो किञ्चनश्च बन्धुमित्रादिवर्जितः । स्वशक्त्यनुगुणात्सर्वसमीकरणमाचरेत् ॥

यदा तदा तद्दिने वा येन केनाप्युपायतः ॥

दरिद्रादेर्नियमाभावः

सर्वप्राणेन पित्रोस्तच्छ्राद्धमन्नेन यच्चरेत् ।

दरिद्रस्य न दोषोऽस्ति श्राद्धधर्मादिलोपतः ॥

रोगिणो ज्ञानिनस्तद्वदति बालस्य चैव हि । प्राशयित्वा श्राद्धकर्म पीत्वा वा तद्दिने ततः

न कुर्यादेव तच्छ्राद्धं न ताम्बूलं च खादयेत् ।

औषधप्राशने दोषो नास्त्येवेत्यखिला जगुः ॥

श्राद्धधर्मरहस्यज्ञा प्राणनिर्गमनादिषु । निमित्तेषु प्रसक्ता तु धावनादिषु दैवतः ॥

राजचोरादिशार्दूलश्वशृगालमहापदि । पिबन्नपि जलं तूष्णीं सकृच्छ्राद्धं समाचरेत् ॥

अतिव्याध्यतिदाहादौ तापविस्मरणादिषु । अवशाज्जलपानेन श्राद्धभ्रे(भ्रं)षो न जायते

बर्णिनो गृहिणो वापि वनिनो वा विशेषतः । पित्रोर्मृताहकं नाम श्राद्धं यत्तत्समन्त्रकम्

सपिण्डकं सहोमं च सत्राह्वणभुजिक्रियम् । कार्यमेव प्रशंसन्ति न त्याज्यं तत्कथञ्चन ॥

त्यक्तमात्रेण पतितः स्यादेवात्र न संशयः ।

आदौ श्राद्धस्य संकल्पः विप्राणां स्नानतः परम् ॥

स्वस्य स्नानं तु विहितं न तत्पूर्वं कदाचन । स्नातैर्विप्रैः समेतो वै मध्याह्ने गृहमाविशेत्

भोजनाचमनकालः

पादप्रक्षालनात्पश्चात् तेषां स्वस्य च तत्परम् ।

आचामो विहितः स्वस्य तेषामपि विशेषतः ॥

कर्तुराचमनात्पूर्वं भोक्तुराचमनं यदि । शुनो मूत्रसमं तोयं तस्मात्तत्परिवर्जयेत् ॥

पादप्रक्षालनात्पश्चात् यजमानः स्वयं यतन् ।

पाकस्सर्वस्समीचीनो जातः किमिति पाचकीम् ॥

पत्नीं पृष्ट्वा कोपहीनः सुमुखेनैव तत्परम् ।

तया सिद्ध इति प्रोक्ते स्वयं दृष्ट्वा सभां कृताम् ॥

शक्त्या द्विजानां महतां प्रणम्यादौ विधानतः ।

धृत्वापवित्रं शक्त्या तां दक्षिणां शक्ति कल्पिताम् ॥

(.....) । (.....) परिक्रम्य प्रणम्य च तथा पुनः ॥

न प्रथेत्येतेन वाथ नमस्कारो विधीयते । तदन्ते दक्षिणां तां च तत्पुरो निक्षिपेत्ततः ॥

अस्मात्पितुः प्रतिश्राद्धं सर्वं शृणुत मद्बचः ।

अधिकाराख्यसंपत्सा कर्तुमस्त्विति रुद्गृ(द्वे)हम् ॥

(.....) । (.....) जोत्तमान् ॥

तां दक्षिणां भूतलेऽत्र निक्षिप्तां तेऽपि भन्त्रतः ।

स्वीकृत्य ह्यधिकाराख्यसंपदस्त्विति ते द्विजाः ॥

वदेद्युरेव निखिलास्तत्परं तदनुज्ञया । प्राणानायम्य विधिना सुखासीनः पवित्रधृत् ॥

देशं कालं च संकीर्त्य यथावद्वस्सरादिभिः । संयुक्तमेव प्रवदेदन्यथा वाधकं भवेत् ॥

प्रातिसंबत्सिरिकाख्याश्राद्धमस्य पितुर्मम । अन्नेन हविषा मन्त्रैः पार्वणाख्यविधानतः

सदैवमभ्यनुज्ञानात् करिष्येऽद्येति तत्परम् ।

विप्राणां वरणं कुर्यात् तत्तत्स्थाने यथाक्रमम् ॥

तिथिभेदोच्चारणेन मासे पक्षे विवत्सके ।

ऋतावप्ययने वाथ पुनः श्राद्धं भवेद्भ्रुवम् ॥

एकस्मिन्नेव दिवसे पित्रोः श्राद्ध उपस्थिते ।

मृत्क्रमाच्छ्राद्धकार्यं कर्तव्यं नान्यथा चरेत् ॥

पितुर्मृततिथौ माता मृता यदि तदा पितुः ।

श्राद्धं कृत्वा ततो मातुः श्राद्धं कुर्यादिति क्रमः ॥

मातुर्मृततिथौ तातः मृतो यदि तदा किल । पितुः श्राद्धं प्रथमतः कर्तव्यमिति केचन

मृत्तिक्रमेणेति कैचित् न पितुः प्रथमं त्विति । अत्र शास्त्रीयवाक्यानां बहूनां भिन्नभिन्नतः

यथेच्छया विकल्पः स्यात् तत्राचारः परो मतः । एकस्मिन्नेव दिवसे तिथिद्वयसमागमे ॥

पूर्वानुष्ठेयकृत्यं यत् परतश्चेत्कृतं यदि । तद्व्यर्थमेव प्रभवेदतस्तत्पुनराचरेत् ॥

भर्तारमनुगच्छन्त्या मातुयदि तिथिः पृथक् ।

तत्तत्तिथयोः स्तुते श्राद्धे कर्तव्यत्वेन चोदिते ॥

अयं हि प्रथमः कल्पः पितुः श्राद्धेन तेन वै । सहैव करणं नूनं केषांचित्संमतं तद्दु ॥
दक्षश्चेत्पृथगोवासौ तयोः श्राद्धं तदा तदा । स्वकाल एव कुर्याद्वै सह पित्रा तु दुर्बलः

पतिं समनुगच्छन्त्याः सह भर्त्र्यैव तत्परम् ।

अपि भिन्नतिथौ तस्याः मृतायाः करणं परम् ॥

श्राद्धस्य मुख्यकल्पो न किं त्वयं गौणसंज्ञिकः ।

एकचित्यां समारूढौ दम्पती निधनं गतौ ॥

एकस्मिन्नेव दिवसे तयोः श्राद्धं सहैव वै । प्रतिसंवत्सरं कुर्यात् अनुमृत्या तथा भवेत्

अनुमृत्या भिन्नतिथौ पृथग्वेति सहैव वा ।

संशयः स्यात् तयोः श्राद्धविषये नेति चेन्नतु ॥

तयोः सहैव करणे तस्मिन् श्राद्धे तथाविधे । संकल्पादिषु सर्वत्र सम्यग् विवचनं भवेत्

उभयोः श्राद्धयोरत्र वैश्वदेविक एककः । वर्गद्वयस्य द्वौ विप्रौ पितुर्मातुश्च कीर्तितौ ॥

पुरूरवाद्द्रसंज्ञानां विश्वेषां नाकिनां मुदा ।

स्थाने त्वाहवनीयार्थे क्षणं धृत्वा द्विजोत्तमाः ॥

कर्तव्यो वै भवद्भिस्तु प्रसाद इति तान् कुशैः ।

साक्षतैर्वृणुयाद् भक्त्या चतुर्णां वरणे तथा ॥

वरणं घटते सम्यक् एकस्यावरणे कथम् । तादृशं वचनं चेति प्रश्ने ह्येतत्तदुष्करम् ॥

एकस्मिन्नपि पाके (.....) हि वर्णनम् । तथैवात्रेति विज्ञेयं शास्त्रज्ञैर्ब्रह्मवादिभिः

एवमेव भवेत्तत्र पितृणामपि कर्मणि । वरणं शास्त्रविहितं विशेषोऽयं परः स्मृतः ॥

शर्मणामपि गोत्राणां रूपाणामपि केवलम् । वसुरुद्रादि (?) कानां चेति स्मृतोऽधिकम्

शिष्टः समः प्रकथितः (...) ॥

पादप्रक्षालनमण्डलार्चनम्

अनन्तरं श्राद्धकर्ता वदेदेवं द्विजान् प्रति । स्वागतं पितृभिर्देवैरिति प्रश्ने कृते ततः ॥

सुस्वागतमिति ब्रूयुः ब्राह्मणास्तेऽपि तस्य वै ।

यजमानस्ततस्तेषां वाक्यं श्रुत्वा त्वरान्वितः ॥

अंकणे मण्डले कुर्यात् पादप्रक्षालनाय वै । चतुरश्रं तु देवानां पितृणां वर्तुलं तथा ॥

गोमयेनैव विधिना प्रातः संपादितेन वै । देवस्थानस्यैतदासनमित्येवं कुशद्वयम् ॥

निक्षिपेत्तस्य निकटे उदग्भागोऽथवा पुनः । पुरोभागोऽपि वा पश्चादर्चत प्राचतेति वै ॥

मन्त्रेणानेन भूयश्च इमे गन्धा इति स्म वै । चन्दनं निक्षिपेत्तस्मिन् मण्डले स्वकरेण वै ॥

पश्चादमी अक्षताश्च वदेदेवममी कुशाः । अष्टार्घ्यरर्चनं पूर्णं अस्त्वित्येव जलं क्षिपेत् ॥

सदर्भं भूतले पश्चान् प्राचीनावीतिनार्चयेत् । पितृणां मण्डलं तद्वत्तत्रामी शब्दतोऽर्चनम्

गन्धस्य कथितं सद्भिः इमे शब्देन चाक्षताः ।

अमीशब्देन च कुशान् अष्टार्घ्यैरर्चनं च तत् ॥

समानमेव स्थलयोरिति शास्त्रविदो विदुः । इमे शब्दममी शब्दं एवं येन वदन्ति ते ॥

पैतृकस्यास्य हन्तारो भवेयुस्तक्षणेन वै । एतान्यष्टार्घ्यवस्तूनि तान्यत्र प्रक्षिपेत्तदा ॥

पूजाकाले प्रयत्नेन मत्पितृणां तु तैर्भवेत् । तानि द्रव्याण्यमून्येव कथितानि मनीषिभिः

आपः क्षीरं कुशाप्राणि दध्यक्षततिर्लास्तथा ।

यवाः सिद्धार्थकाश्चैव ह्यर्घ्योऽष्टाङ्गः प्रकीर्तितः ॥

क्रमेणैतानि वस्तूनि प्राचीदिक्क्रमतः क्षिपेत् ।

अथवा मण्डले यत्र कुत्र वा निक्षिपेत्स्वयम् ॥

तेषां निक्षेपणं येन केनचिद्वा कृतं यदि । कृत्स्नश्राद्धफलं तेन गृहीतं प्रभवेद्भ्रुवम् ॥

अष्टार्घ्यद्रव्यसंपूर्णकरणं पैतृकस्य तन् । दोहनं कथितं सद्भिस्तस्मात्तन्नान्यवर्त्मना ॥

अष्टानामपि वस्तूनां यदि संपादनाक्षमः । भवेद्यं तदातीव तान् दर्भान् वा तिलाक्षतैः

तूष्णीं हस्तेन संगृह्य पयसा तत्र विन्यसेत् । अष्टार्घ्यैरद्य संपूर्णार्चनमस्त्विति वा सकृत् ॥

न चेत्तूष्णीं तथा ब्रूयात्तत्कृत्स्नस्य फलं लभेत् ।

अनुष्वैवं वचोवापि यदि तूष्णीमशेषकम् ॥

सर्वमन्त्रद्रव्यजाल कृतं तद्विफलं भवेत् । मण्डलात्पश्चिमे भागे ब्राह्मणे स्वागते कृते ॥
तत्रैव विसृजेत्पाद्यं क्षालयेन्मण्डलोपरि । पादप्रक्षालनं श्राद्धे वरं स्याद्गुल्फयोरधः ॥
पितृणां नरकं घोरं रोमसंसक्तवारिणा । पितृणामपि देवानां पादप्रक्षालने तदा ॥
स्वागतं किं भवद्भिर्वै ते (.....) तः । सुस्वागतमिति प्रोक्ते ब्राह्मणेन ततः पुनः ॥
पादप्रक्षालनं कुर्यादन्यथा व्यर्थमेति तत् । काले तस्मिन् स्वागतेति पादौ दर्भद्वयेन वा ॥
संगृह्य स्वागतमिति प्रश्नं कुर्यादतन्द्रितः । यद्यन्यथा (...) पितृ (...) किनामपि ॥
आह्वानं तत्क्षणेनैव श्राद्धं नष्टं भवेद्द्रुवम् । तच्च दर्भद्वयं नोचेत्तत्पादोपरि हस्ततः ॥

स्वयैव संस्पर्शयित्वा सोमदिश्यां विनिक्षिपेत् ।

पितृणां दक्षिणदिशि कृत्वैवं पादयोः परम् ॥

क्षालना (.....) च्छन्नोदेवीऋचं जपेत् ।

यां कामपि तथा भूयः शिवेनेति हिरण्यकाः ॥

यासां राजेति वा नूनं तदापो वेति वा जपेत् ।

यदि मन्त्रानाधिकारिपुराणोक्तमनुं तु वा ॥

नमो ब्रह्मण्यदेवाय गोब्राह्मणहिताय च । जगद्धिताय कृष्णाय गोविन्दाय नमो नमः ॥

इमं वा पुनरन्यान् वा श्लोकान् स्मृतिषु संस्थितान् ।

वदेद्वा मन्त्ररहितो व्याहृतीर्वा विशेषतः ॥

त इमे सर्वकालेषु श्राद्धादौ श्राद्धमध्यमे ।

श्राद्धान्तेऽपि विशेषेण वक्तव्या स्युः पुनः पुनः ॥

मन्त्रज्ञस्य तु नायं स्याद्विधिको (ज्ञो ?) ऽपि महात्मनः ।

तानत्युदाहरिऽयामि मन्त्रान् काश्चित्पुराणान् ॥

समस्तसंपत्समवाप्तिहेतवः समुत्थितापत्कुलधूमकेतवः ।

अपारसंसारसमुद्रसेतवः पुनन्तु मां ब्राह्मणपादपांसवः ॥

आपद्घनध्वान्तसहस्रभानवः समीहितार्थार्पणकामधेनवः ॥

समस्ततीर्थाम्बुपवित्रभूर्तयो रक्षन्तु मां ब्राह्मणपादपांसवः ॥

आधिव्याधिहरं नृणां मृत्युदारिद्र्यनाशनम् । श्रीपुष्टिकीर्तितं वन्दे विप्रश्रीपादपङ्कजम् ॥
विप्रौघदर्शनात्सद्यः क्षीयन्ते पापराशयः । वन्दनान्मङ्गलावाप्तिरर्चनादच्युतं पदम् ॥
पुनर्नानाविधापायपरिहाराय सांप्रतम् । पादप्रक्षालनं तेषां कर्तव्ये समुपस्थिते ॥
तदा कृताज्यसंसर्गात्तत्पादस्याखिलान्यपि । प्रनष्टानि भवन्त्येव वैगुण्यमपि (सम्भवेत्)

एतस्मान् मन्त्रत्रितयाच्छुक्लादीनां शिवात्मनाम् ।

पादप्रक्षालनं तेषां पितृणां त्रिदिवौकसाम् ॥

कृत्वा स्वयं तत्स्थलस्य पूर्वभागेऽश्रुशोधनम् । पश्चिमाभियुखेनैव कुर्यादाचमनं सदा ॥

(... ...) मनायाथ जलं दत्त्वा स्वयं शुचि । ब्राह्मणानां स्थलं तत्तु (.....) ॥

प्रोक्षयेद्विधिवद्भक्त्या शुद्ध्यर्थं भूर्भुवादिभिः । अपेतवीतमनुतः यदि मन्त्राक्षमस्तदा ॥

पुराणोक्तं (.....) विधानतः ।

अपवित्रः पवित्रो वा सर्वावस्थां गतोऽपि वा ।

यः स्मरेत् पुण्डरीकाक्षं स ब्राह्माभ्यन्तरः शुचिः ॥

मन्त्रेणानेन वा सम्यक् प्रोक्षणं तत्स्थले चरेत् ।

स्थलस्य प्रोक्षणे जाते ह्यासनान्प्रान्तरे क्षिपेत् ॥

ब्राह्मणानासनेष्वेव सम्यक् तानुपवेशयेत् । पुनः पवित्रपाणिः सन् व्याहृतीभिर्विधानतः

प्रथमान्तानेव भक्त्या संबुध्या विष्टरान् क्षिपेत् ।

प्रारम्भेषु च ये दर्भाः पादाशौचे विसर्जयेत् ॥

पादाशौचान्ते च ये दर्भा विष्टरान्ते विसर्जयेत् ।

विष्टरान्तेषु ये दर्भा विकिरान्ते विसर्जयेत् ॥

विकिरान्ते च ये दर्भाः विरामान्ते विसर्जयेत् ।

विरामान्ते च ये दर्भाः आसीमान्ते विसर्जयेत् ॥

आसीमान्ते च ये दर्भाः तर्पणान्ते विसर्जयेत् ॥

दर्भाहरणप्रकारः

दर्भसंप्रहणं कुर्यादादौ षोडशैव तेन वै । पृथक् पृथक् कर्ममात्रे तस्मिन् सर्वत्र पेशलः ॥
दर्भसंप्रहणं कुर्यात् श्रोत्रियः स्वयमेव हि । कालेऽस्मिन् संगवे शुद्धो नाशुद्धस्तु कदाचन

कदाचित्पुत्रशिष्याभ्यां मित्राप्ताभ्यां च सन्ततम् ।

पुरोहितेन चानीताः स्वानि ता इति कीर्तिताः ॥

ऋत्विक्पुरोहिताभ्यां ते यद्यानीताः समित्कुशाः ।

निश्रे निःश्रेयसकलाः प्रोक्ताः स्वानीतेभ्योऽधिकाः पुनः ॥

कुतस्तथेति चेत्ते वै सदा स्वस्य मुचेतसः । हितकामा सदाशीस्सु संपार्थितमनोरथाः ॥

तद्दर्भलवने काले मामक्रोड्यं गृहे सुखे । भवत्येवेतीष्टदेवस्मृति सत्प्रार्थनापरः ॥

तस्मात्तदानीतदर्भाः सर्वकर्मसु देहिनाम् ।

प्रशस्ता एव नितरां स्वानीतास्तत्समा न तु ॥

तद्विष्टरप्रदानं त बह्वृचानां न संभवेत् । प्रदानानन्तरं तस्य विष्टरस्य तु याजुषाः ॥

सम्बुद्ध्यन्तेनासनस्य नं कुर्वन्ति वाग्यताः । षष्ठ्यन्तेनैव सर्वत्र देवानां त्रिदिवौकसाम्

रूपनाम्नां च निर्देशः षष्ठ्यन्ते संभवेत्तदा । चतुर्थ्यन्ते तथैव स्यात् प्रथमान्तेन विष्टरे ॥

रूपनिर्देशतो गोत्रप्रोक्ति तश्चेत्तु विष्टरे । समागतास्ते तिष्ठन्तः उपवेशनचेतसः ॥

पाददुःखेन नितरां तावन्तं कालदीर्घकम् । न सहन्ते ततः शीघ्रं रूपगोत्रादिकं न तु ॥

तस्मिन् कर्मणि तद्देयं एवमाह पितामहः । सर्वत्र पैतृके नित्यं कार्यमात्रे श्रुतीरितम् ॥

प्राचीनावीतमेव स्यात् दैविके तूपवीतकम् । आसनानन्तरं त्वत्र क्षणश्च क्रियतामिति ॥

ओं तथेति च तत्प्रोक्तेः पश्चादेव पुनस्तथा ।

प्राप्नुवन्तु भवन्तोति वै चेकवाक्यं वदेदयम् ॥

श्राद्धकर्ताथ भुक्त्वा (क्त्वा) स्य वदेत्प्रत्युत्तरं पुनः ।

प्राप्नुमश्चेति तत्पश्चात् दर्भानास्तीर्य भूतले ॥

विप्राराद्वौपासनस्योद्गमगे प्रोक्षितस्थले । पात्रद्वयं समासाद्य दर्भैराच्छाद्य तत्परम् ॥

समुद्भृत्य विधानेन प्रोक्ष्याक्षतसुभूजिते । शंनोदेवीतिमन्त्रेण कुर्यात्तज्जलपूरितम् ॥

यवोऽसीति च मन्त्रेण यवांस्तत्र विनिक्षिपेत् । अर्चत प्रार्चतेत्येव चन्दनं तत्र निक्षिपेत्
तुलसीदर्भपत्राणि तत्र निक्षिप्य तत्परम् । ओं स्वाहानमः (?) प्रोक्ता तत्परमेव वै ॥
विश्वेभ्यो देवेभ्यो जुष्टं गृह्णामि मन्त्रतः । देवपात्रे संपन्नेति वदेत् कर्ता द्विजाग्रतः ॥
सुसंपन्नेति तत्प्रोक्ते स्वाहाध्यायविति तत्परम् । द्विवारमुच्चरेत्तस्य स्वध्यादित्युत्तरं ततः

आवाहनम्

भोक्ता वदेदयं कर्ता विश्वान् देवान् भवत्स्वहम् ।

आवाहयिष्येत्युक्त्वैवं आवाहय वचः परम् ॥

विप्र आवाहयेद्विश्व(श्वे?)देवान् तस्मिन् यवैः कुशैः ।

विश्वेदेवासमन्त्रेण विश्वेदेवासनेन च ॥

स प्राञ्जलिस्ततो भूत्वा मन्त्रमेतदुदीरयेत् । आगच्छन्तु महाभागा विश्वेदेवा महाबलाः

ये वाऽत्र विहिताः श्राद्धे सावधाना भवन्तु ते ।

जत्त्वैवं तमुपस्थाय सावधानोऽस्मि वाक्यतः ॥

परं तत्पुरतः सम्यगुपविश्य स्वयं ततः । हस्तोदकं तत्कूर्चेन प्रदद्याद्विधिर्नैव वै ॥

प्रोक्षणात्परतो वापि तन्मध्ये वाऽद्य वा स्वयम् ।

यजमानः प्रार्थयेच्च ब्राह्मणान् तान् पुरःस्थितान् ॥

श्राद्धार्थं ये मया संपादिता भक्त्या हि देशतः ।

कालतस्ते पदार्था वै श्राद्धयोग्या भवन्त्विति ॥

भवन्तोऽद्य प्रब्रुवन्तु तानेवं प्रार्थये ततः । श्राद्धयोग्या भवन्त्वेवमुक्ते तैर्वचने ततः ॥

श्राद्धकाले गयां विश्वान् देवान् देवं जनार्दनम् ।

वस्वादीन् तान् पितॄन् ध्यात्वा ततः श्राद्धं प्रवर्तये ॥

मन्त्रमेनं(तत्)समुच्चार्य तिष्ठेत्तत्पुरतो ह्ययम् । प्रवर्तयेति तैरुक्तः कर्म तच्च प्रवर्तयेत् ॥

अर्घ्यदानम्

या दिव्या इति मन्त्रेण विश्वेदेवा इदं शिवम् ।
 वो अर्घ्यमिति लौकिक्या वाचाऽर्घ्यं समुपाहरेत् ॥
 अस्त्वर्घ(र्घ्य) इति तेनोक्तो हस्ते शुद्धोदकं पुनः ।
 दत्त्वा भक्त्याऽर्चत प्रार्चतेति पश्चाच्छिवाक्षतैः ॥

अर्चयित्वाऽथ गन्धांश्च व्याहृतीभिरथाऽक्षतान् । धूपदीपौ चोपवीतद्वयं वस्त्रद्वयं पुनः ॥
 कुशद्वयं भूषणानि पात्र शक्त्या सुचेतसा । प्रदत्तमिति सुस्थेन भावयेद्देव सन्ततम् ॥
 शक्त्या चेद्देयमेव स्यात् शक्त्यभावे तु भावना ।
 सर्वत्र व्याहृतिर्ज्ञेया दानमात्रेण सर्वतः ॥

संपूर्णमर्चनं चेति वाक्यमुक्त्वा ततः परम् । संकल्पसिद्धिरस्त्वेवं भवन्तः प्रब्रुवन्त्विति ॥
 तस्योत्तरं तथैव स्यादस्तु संकल्पसिद्धिरुत्तमा । यथाविध्यर्चितं चेति वाक्यं प्रत्युत्तरं ततः
 अस्त्वित्येव च संप्रोक्तं ततो भवदनुज्ञया । पित्र्येऽर्चनं करिष्येति समनुज्ञाप्य तं ततः ॥
 कुरुष्वेति तथाऽऽह्नतः पितृणामर्चनं चरेत् । पूर्ववन्निखिलं चात्र कथितं शास्त्रवेदिभिः ॥
 परं त्वियान् विशेषोऽत्र कथितः शास्त्रवर्त्मना ।
 अग्नेर्दक्षिणतो वापि द्विजानां पुरतोऽपि वा ॥
 पात्रासादनकर्म स्यात् त्रीणि पात्राणि चात्र वै ।
 स श्राद्धार्थे (?) प्रयोज्यानि पवित्रेषु कृतेषु हि ॥

उपरिष्ठादधस्ताच्च प्रोक्ष्योद्घृत्य च पूर्ववत् । तिलान् विकीर्य तूष्णीकं तेषु पात्रेषु तत्परम्
 पूर्ववज्जलमापूर्य तिलोऽसीति च मन्त्रतः । पितरं नामगोत्राभ्यां समुच्चार्य ततः पुनः ॥
 इमान् लोकान् प्रीणया हि नः । स्वधा नम इत्येव तिलास्तत्र विनिक्षिपेत् ।

तत्पात्रयोः शिष्टयोश्च पूर्ववत्तेन तांस्तरान् ॥

मन्त्रेण विन्यसेद्देव तद्दूहेनैव वाक्यतः । शृंगराजसमुत्थानि पत्राण्यत्र विशेषतः ॥
 दर्भपत्रैः पूरयेच्च स्वधा नम इतिस्म च । प्रतिपात्रजपः कार्यः पित्रे ते जुष्टमित्यथ ॥

गृहामीति वदेत्पश्चाद्द्वयोरप्येवमुच्यते । तदूहेनैव विधिना दर्भैस्तं शोधनं भवेत् ॥
पितृपात्राणि संपन्नानित्येवं प्रवदेदपि । सुसंपन्नानीति पश्चात्तदुक्तोऽयं स्वयं पुनः ॥
स्वधाऽर्घ्यं इति चोक्त्वाथ त्रिवारं तदनन्तरम् । स्वर्घ्या इत्युत्तरे जाते तदावाहनमाचरेत्

उशान्तस्त्वेति मन्त्रेण ह्यायन्तु न ऋचा तथा ।

सावधाना भवन्तु त इत्युक्ते तदनन्तरम् ॥

समानमन्यन्निखिलं पूर्ववत्कथितं तु वै । मण्डलानामर्चनं च तैरुक्तस्तु समाचरेत् ॥
पूर्ववन्मण्डलस्यापि करणं त्वत्र चोदितम् । पात्राणि मण्डलेष्वेषु प्रक्षिपेत्कानि तानि वै
यदि पात्रं पानसं चेत्पितृणाममृतं भवेत् । पालाशं पय इत्युक्तं यद्यौदुम्बरनिर्मितम् ॥

गुडेन तुलितं तत्स्यात् पौन्नागं दाधिकं भवेत् ।

रम्भाऽऽज्येन समाः प्रोक्ताः पनसस्तूतमोत्तमः ॥

शलाटुफलपत्रैश्च छायाकाष्ठमृदादिभिः । अत्यन्तपल्लभाशस्ता निरन्तरसुतृप्तिदा ॥
वस्तुभिः सकलैर्दिव्यैर्गोधूमतिलखड्गकैः । मधुमापमहाद्रव्यैः पनसोऽयं विशिष्यते ॥
सर्वथा पनसद्रव्यदुर्लभे तु यदा भवेत् । यं कंचन पदार्थं वा पनसं भावयेत्तदा ॥
भावयित्वा वदेच्चापि पनसोऽयं प्रकल्पितः । मयाद्यालभमानेन पदार्थोऽयमिति स्म वै
तावता पितरस्सर्वे नित्यतृप्ताः स्युरेव ते ॥

स्वधाकारः

अग्नौ करणशिष्टान्नमादायाथाज्यमेव च । हस्तोदकं स्थानविप्रादीनां तेषां यथाविधि
संप्रदाय तदाज्यं वै तेषु पात्रेषु तत्क्रमात् । अभिघार्यान्नमादाय स्वधेयमिति निक्षिपेत्
तत्पुनस्त्वभिघार्याथ दत्त्वा हस्तोदकं पुनः । मेक्षणं प्रहरेदग्नौ तूष्णीमेव समन्त्रतः ॥

यद्येको ब्राह्मणश्चेत्तु त्रयाणामपि केवलम् ।

तस्मिन्नेवाखिला धर्माः प्रयोज्या इति वै मनुः ॥

एवमेवऽपुनः पात्रे दैविके केवलाऽऽज्यतः ।

अभिघारणमेवस्यात् तथा सोदकमेव च ॥

यथाग्नौ करणं प्रोक्तं स्वधेयमिति मन्त्रतः । तच्छिष्टदानं कथितं तत्पात्रे तेन कर्मणा ॥
 श्राद्धकर्मण्येतदेव प्रधानं स्यात्तथा पुनः । तच्छिष्टं पिण्डकार्याय प्रधानं स्यादतो यदि
 तन्नष्टं चेत्तदा श्राद्धं नष्टमेव भवेद्घ्रुवम् । पुनः श्राद्धं च विहितं परेऽहि विधिनैव हि
 अग्नौ करणलोपे वा स्वधेयमिति यत्पुनः । हविःशेषप्रधानं तत् तस्य लोपेऽपि चेद्यथा
 तच्छिष्टपिण्डसंयोगलोपे वा श्राद्धनामकम् । कर्मतन्नाशमायाति तस्मादेतत् त्रयस्य च
 यथैव स्याच्च संपूर्तिस्तथा कुर्यात्तु पैतृकम् । पत्नीहस्तसमानीत भक्तेनैव विचक्षणः ॥

अग्नौ करणकर्माख्यं कुर्यात्कर्म विधानतः ॥

स्तुषापाकः

स्तुषाहस्तैकरचितः पाकोऽमृतसमो मतः । स्वेवा स्तुषा कर्तृस्तुषा तुलिने पाककर्मणि ॥
 यद्येते देवयोगेन तत्कार्यं शक्तिशून्यके । तत्पाकयोग्यकार्येषु स्यातां भक्ति समन्विते
 शक्ते ते यदि तत्कर्मकरणे जामितापरे । स्यातां तज्जन्म वैश्यथ्यं श्वगर्दभसमं भवेत् ॥
 तस्मात्प्रीतः श्वशुरयोः श्राद्धे यत्नैर्न भक्तितः । यथाप्राणं पाककर्मनिरताः स्युः पतिव्रताः
 श्वशुरश्राद्धकार्येषु पाकप्राधान्यकेषु वै । या श्रमं कुरुते भक्त्या साऽग्निष्टोमफलं लभेत् ॥

या स्वस्थैव वृथा गर्वात् तत्पाकविमुखा भवेत् ।

भ्रूणहत्यामवाप्नोति प्रतिजन्मनि दुर्भगा ॥

वन्ध्या दरिद्राऽऽथवा क्रूररूपिणी च प्रजायते ।

पाकाशक्येऽपि वा तूष्णीं स्नात्वा वा नियता शुचिः ॥

परिवेषणमात्रं वा कुर्यादित्येव सा श्रुतिः । स्तुषाहस्तैकपूतं तं पूतं पुत्रकरेण च ॥
 मन्त्रप्रोक्षणपूतं च तद्ग्नौ करणेन च । अतिपूतमतिश्लाघ्यं स्वधेयमिति मन्त्रतः ॥
 निक्षेपणेन च पुनः पूतं तत्प्रोक्षणेन च । अभिधारणतोऽतीव पूतं गायत्रिया ततः ॥
 प्रदानकालतद्गायत्रिया पूतं पुनस्तथा । परिषेचनपूतं च यजमानस्य तत्परम् ॥
 तदन्नममृतं ह्येषं दशपूतं तदा तदा । मन्त्रितं कुशपूतं च यजमानस्य हस्ततः ॥
 तदन्नं पितृणां वृत्तिहेतवे वै प्रकल्पते । दशक्रियापूतमिदं श्राद्धं कर्म न चेतारत् ॥
 एतद्दशक्रियालोपे तन्न श्राद्धं प्रचक्षते । स्वधेयमिति निक्षिपते त्वग्नौ करणशिष्टके ॥

परिवेषणक्रमः

परिवेषणमेव स्यान्न तदन्यत्र तच्चरेत् । अन्नमादौ ततः प्रोक्तं पायसं तदनन्तरम् ॥
 भक्ष्याणि च फलान्येवं शर्करामधुमाक्षिकम् ।
 शाकानि सार्षपाख्यानि शाकानि तदनन्तरम् ॥
 पश्चाद्भवणशाकानि धृतस्नेहैकजान्यपि । अपक्वरचितान्येवं रसायनमुखान्यपि ॥
 नानाविधानि चित्राणि लवणं न न एव च । घृतं दधि जलं पश्चाच्चरमे सूप ईरितः ॥
 परिवेषणतः पश्चात् सूपस्य न किमप्युत । गायत्रीप्रोक्षणात्पश्चात् भक्ष्याणां पातनात्परम्
 दर्भानुपरि संस्थाप्य तस्य शुद्ध्यर्थमेव वै ॥

अन्नसूक्तपठनम्

अन्नसूक्ताख्यमन्त्राणां पठनं सांप्रतं शिवम् ।
 करिष्य इति संकल्प्य नमो ब्रह्मण आदितः ॥
 राक्षोघ्नादिमहामन्त्रान् पावनांश्चापि वैष्णवान् । प्रसरेदत्र विधिना ब्राह्मणैर्बहुभिः सह
 अहमस्मीति सूक्तं तदन्नाख्यं पाठनाच्छिवम् ।
 पितृप्रीतिकरं श्रीमद्राक्षोघ्नं तज्जपेच्छुचि ॥
 सह वा इति तद्वाक्यं राक्षोघ्नं कथितं बुधैः ।
 किं स्विदासीदथैव स्यादाब्रह्मन् श्रीप्रदायकम् ॥
 पठनीयं विशेषेण यजमानश्रिये परम् । सामाराधनकल्पेन पृथग्दानं निगद्यते ॥
 पृथक् च प्रोक्षणं कार्यं पृथक् च परिवेषणम् । यजमानः स्वयं कृत्वा तदन्नस्य ततः परम्
 प्रदानं कार्यमेव स्यात् सर्वं तेनैव मन्त्रतः । पृथिवी तेन विधिना भक्तमादौ स्वहस्ततः
 तद्धस्तस्य स्पर्शयित्वा भक्ष्याणां तदनन्तरम् ।
 फलानामपि शाकानां सर्वेषां च यथाक्रमम् ॥
 घृतस्य परमान्नस्य जलपात्रस्य चैव हि । स्पर्शयित्वैव तत्पश्चाद्देवान् संबुध्य तत्परम् ॥

एतद्धो हव्यमित्युक्त्वा गयेयं भूरिति स्म च ।

साक्षाद्गदाधरा एते ब्राह्मणाश्चेति भावनाम् ॥

कृत्वा तुष्टेर्दास्यमानं दत्तं चाक्षयतुष्टये । यथाभागं स्वाहा हव्यं तत्सन्न म मेति वै ॥

द्विर्वदन् साक्षतान् दर्भान् संगृह्य जलपूरितान् ।

जलप्राधान्यतो भूमावुदक्पाश्वे विनिक्षिपेत् ॥

गयायां रुद्रपादादिदत्तमस्त्विति भक्तिः । ब्रुवन्तु च भवन्तोऽद्य गयायां दत्तमस्त्विति

वाक्यद्वये च संजाते ये देवा इति वै मनुम् । प्रजपेत्तु विशेषेण आगच्छन्त्विति तत्पुनः

पितृस्थाने तथा सर्वं पूर्ववच्च समाचरेत् । विशेषोऽत्र पुनस्सोऽयं स्वधा विष्णो ततः पुनः

कव्यं रक्षेति तत्प्रोक्त्वा पितृसंबोधनं परम् । एतद्धः कव्यमित्येव देवताः पितरोऽत्र हि

इदमन्नं कव्यमेव ब्राह्मणो हवनीयके । दत्तं च दास्यमानं चातृप्तेस्तत्सर्वमित्यपि ॥

गयेयंभूरिति समं अन्नं ब्रह्माहमित्यथ । भोक्ता ब्रह्मेति वै ध्यात्वा रजतं पात्रमित्यपि ॥

वटच्छ्रायेयमित्येव भावनापूर्वकेण वै । पितृभ्यो नामगोत्रादियुक्तेभ्य इति पूर्ववत् ॥

उक्त्वाखिलं वाक्यजालमिदमन्नं ततः पुनः । साक्षाद्मृतरूपं तदातृप्तेरिति तत्परम् ॥

अक्षय्यतृप्तये चेति शिष्टं सर्वं यथा पुरा । स्वधाकरमिति ज्ञेयं कांश्चिदत्र विशेषकान् ॥

भस्ममर्यादादिकान् चापि कुर्यादेव विधानतः ।

ये चेह पितरश्चेति मन्त्रं सम्यक् समुच्चरेत् ॥

सर्वेषामपि पात्राणां स्वयं भूयो विधानतः । कूर्चेन प्रोक्षणं कृत्वा परिषिच्य च तेन वै ॥

भोक्त्राऽप्येवं कारयित्वा तदापोशनशंवरम् । अर्चनापात्रगं यत्तत् कुर्याद्विप्रकरस्थितम् ॥

एतत्कर्मैव नितरां सुपुत्रत्वप्रकारकम् । तत्कर्तुः कृतिनोऽतीव पितृनिष्क्रियदायकम् ॥

एतदर्थं पुरा सर्वे पितरस्त्वस्य जन्मनि । सर्वस्वदानकर्तारो ह्यभवन्नतिहर्षिताः ॥

आपोशनम्

तादृगापोशनजलप्रदानं सांप्रतं स्मृतम् । तत्प्रदानानन्तरं वै अमृतोपेति मन्त्रतः ॥
 तत्प्राशनं प्रकथितं यद्वत्तं तेन पाथसः । यद्यन्यत्प्राशनं कुर्युः तद्वत्ताच्छंबरं तु ते ॥
 स्वयं तत्पितरः सोऽपि सर्वे स्वपितरः क्षणात् । कालसूत्रैकशरणाः प्रभवन्ति न संशयः
 ततस्तु सर्वे भोक्ताः कदाचित्तादृशं खरम् । न कुर्युरेव सततं कर्म क्रूरं द्विजोत्तमाः ॥
 श्रद्धायामिति मन्त्राणां प्राणाहुतिकृतौ तदा ।

यजमानो जपं कुर्यात् प्रतिस्वाहाकृतौ द्विजाः ॥

तदाहुतिक्रमेणैव प्रकुर्युर्विधिना द्विजाः । भस्मनो यदि मर्यादा न कृता चेद्यदा तदा ॥
 पात्रग्रहणमेतेषां वामहस्तेन चोदितम् । आभुक्त्स्यन्तं ततो वाच्यं यथासुखमिति स्म च
 जुषध्वमिति तत्पश्चात् श्रावयिष्येति वैष्णवान् ।
 पावनानपि रक्षोघ्नान् भुञ्जीयानिति च क्रमात् ॥
 स्वाश्रावयेति चाप्युक्तस्तथा कुर्याद्यथामिति ।
 यथाशक्ति यथोत्साहं ब्राह्मणान् तत्र निक्षिपेत् ॥

अभिश्रवणम्

अभिश्रवणकार्याय यावद्देवदत्रये तथा । केचिदत्र पुनर्दत्ते जाते तत्परमेव वै ॥
 देवताभ्यः पितृभ्यश्च महायोगिभ्य एव च । नमः स्वधायै स्वाहायै नित्यमेव नमोनमः
 इति मन्त्रं समुच्चार्य पुनरन्यान् पुराणगान् ।
 मन्त्रान् वदेयुस्तद्भक्त्या ते सर्वत्र कृताकृताः ॥
 अथाप्युदाहरिष्यामि तानेतानपि वै क्रमात् । सप्तव्याधा दशार्णेषु मृगाः काराञ्जने गिरौ
 चक्रवाकाः शरद्वीपे हंसाः सरसि मानसे । ये स्म जाताः कुरुक्षेत्रे ब्राह्मणा वेदपारगाः
 प्रस्थिता दीर्घमध्वानं यूयं तेभ्योऽवसीदथ । अमूर्तानां च मूर्तानां पितृणां दीप्ततेजसाम्
 नमस्यामि सदा तेषां ध्यायिनां योगचक्षुषाम् ।
 चतुर्भिश्च चतुर्भिश्च द्वाभ्यां पञ्चभिरेव च ॥

हूयते च पुनर्द्वाभ्यां स मे विष्णुः प्रसीदतु । ब्रह्मार्पणं ब्रह्म हविः ब्रह्माग्नौ ब्रह्मणा हुतम् ॥

ब्रह्मैव तेन गन्तव्यं ब्रह्मकर्म समाधिना ।

यज्ञेश्वरो हव्यसमस्तकव्यभोक्ताऽव्ययात्मा हरिरीश्वरोऽत्र ॥

तत्सन्निधानादपयान्तु सद्यो रक्षांस्यशेषाण्यसुराश्च सर्वे ।

त्वां योगिनश्चिन्तयन्ति त्वां यजन्ति च यज्वनः ।

हव्यकव्यभुगेकस्सन् पितृदेवस्वरूपधृक् ॥

कर्ता क्रियाणां स स इज्यते क्रतुः स एव तत्कर्मफलं च तस्य ।

मृगादियत्साधनस्यप्यशेषं हरेर्नकिञ्चिद्व्यतिरिक्तमस्ति ॥

देशात्कालात्तथा मन्त्रतन्त्रोभ्यो हविषस्तथा ।

कर्तृभ्यश्चापि भोक्तृभ्यः द्रव्याद्वा न्यूनतस्तथा ॥

अतिरिक्तादिदं कर्म ह्यच्छिद्रमविकलं तथा । साग्रं च सगुणं भूयादित्येवं यूयमद्य वै ॥

वदतेति नमस्कुर्यात् तेऽप्यनन्तरमेव वै । तथास्त्वित्येव च महत्प्रीत्यैव निखिला अपि ॥

प्रवदेयुः सदस्यास्ते भोक्तारश्च समष्टितः । पुनश्च यजमानोऽथ युष्मद्वाक्यमहत्वतः ॥

सर्वैकलयशून्येन श्राद्धेनानेन केवलम् । गयान्नश्राद्ध तुल्येन अक्षय्यप्रीतिरुत्तितः ॥

पुनरावृत्तिरहितब्रह्मलोकाप्तिरस्त्विति । भवन्तो वै ब्रुवन्त्वद्य तद्वाक्यसमनन्तरम् ॥

तथास्त्वित्येव सर्वे ते प्रवदेयुर्द्विजा अपि । तद्वाक्यश्रवणात्पश्चान्नमो देवेभ्यो इत्यपि ॥

स्वधा पितृभ्य इत्येवं बृहते विष्णवे नमः । ओं तद्ब्रह्मोति नवकं यजुषां(वृ)वृन्दमप्यथ

यजमानो वदेत्सर्वं श्रद्धायामिति पञ्चकम् ।

जपेत्तु प्राञ्जलिभूत्वा ब्रह्मणि मात्मेति तं जपेत् ॥

परिषेचनतः पश्चात् भूय एव तदेव हि । धृतापोशनपाथस्सु तेषु भोक्तृषु सत्वरम् ॥

इमं पुराणवाक्यं च प्रवदेत्तच्च वच्म्यहम् ।

ईशानविष्णुकमलासनकार्तिकेय वह्नित्रयार्करजनीशगणेश्वराणाम् ।

क्रौञ्चामरेन्द्रकलशोद्भवकाश्यपानां पादान्नमामि सततं पितृमुक्तिहेतून् ॥

इत्युक्त्वाथ नमस्कृत्य चेयं भूमिर्गयेति वै । एते गदाधरा विप्रा वटच्छायेत्यमीत्यपि ॥

भावयेद्देव मनसा पुनरेकं वदेत्तदा । वचनं तत्पुराणस्थं मन्त्ररूपमतीव च ॥
 गयायां धर्मपृष्ठेषु सदसि ब्रह्मणस्पतेः । गयाशीर्षे वटे चैव पितृणां दत्तमक्षयम् ॥
 एवमुक्त्वा गयगयेत्येवं सम्यक् समुच्चरेत् ।
 गयागयेति वा ब्रूयात् काशीकाशीति वाऽथवा ॥
 वटं तं वाथवा बिन्दुमाधवं संस्मरेत्यपि । एतत्सर्वं श्राद्धमात्रे कर्तव्यत्वेन केचन ॥
 जगदुः क्षत्रियादीनां स विप्राणामिति स्म वै ।
 अतः कृताकृतं प्रोक्तं भोजने श्राद्धकर्माणि ॥
 वृत्ते ब्रूयाच्छ्राद्धकर्ता गायत्री वेदमातरम् । अहमस्मीति सूक्तं च भोजनादौ क्रमेण तत्
 वेदाक्षरैकरहितश्राद्धकर्ता तु केवलम् । नामत्रयजपं कुर्वन् ईशानं तं हर्षि स्मरन् ॥
 आतृप्युपविशेत्तेषां तदनन्तरमप्युत ॥

ब्राह्मणभोजनानन्तरकृत्यम्

मधुत्रयं जपित्वाथ ह्यहन्नमीमदन्वथ । मधुमध्विति संपन्नं कर्ता ब्रूयादतन्द्रितः ॥
 सुसंपन्नमिति प्रोक्ते एतच्छ्राद्धे विशेषतः । संपादितेषु पक्षेषु पदार्थेष्वपि वस्तुषु ॥
 य इष्टः सोऽद्य प्रष्टव्यः इति संप्रार्थयेत् द्विजान् ।
 सर्वं संपूर्णमित्येव प्रोक्ते भोक्तृभिरप्यति ॥
 वृप्ताः स्थिति द्विवारं वै संबुद्धयन्तेन तान् वदेत् ।
 विश्वान् देवान् पितृंश्चापि सति विष्णुं तमप्युत ॥
 वृप्ताः स्म इति तैरुक्ते तन्मंत्रं समुदीरयेत् । असोमपाश्च ये देवा यज्ञभागविवर्जिताः

विकिरम्

तेषामन्नं प्रदास्यामि विकिरं वैश्वदैविकम् । ततः परं पैतृकेऽपि स्थाने मन्त्रमिदं स्मृतम्
 तदुच्चरेच्च विधिना तत्कर्मणि तदा स्वयम् ।
 असंस्कृत प्रमीता ये त्यागिन्यो याः कुलस्त्रियः ॥

दास्यामि तेभ्यो विकिरमन्नं ताभ्यश्च पैतृकम् ।

विष्णुस्थाने तथाप्येकं मन्त्रं तत्समुदीरयेत् ॥

वैष्णवं परमं भव्यं श्राद्धकर्मणि संस्थिते । असंशयो भवेद्विष्णुमौजसाधनमव्ययम् ॥
पितृणां च वरं श्रेष्ठं विकिरान्नं च वैष्णवम् । एभिर्मन्त्रैर्विकिरान्नं दत्त्वा तत्पुरमेव वै
उच्छिष्टपिण्डं दद्याच्च तन्मन्त्रेण यथाविधि । तिलान् दर्भान्समास्तीर्य भूतले पत्रसन्निधौ
तन्मन्त्रं संप्रवक्ष्यामि कर्मणस्तस्य संप्रति ।

ये अग्निदग्धा येऽनग्निदग्धाः ये वा जाताः कुले मम ॥

भूमौ दत्तेन पिण्डेन तृप्ता यांतु परां गतिम् ।

अग्निदग्धानग्निदग्धेभ्योऽस्मत्कुल (प्रसूत) मृतेभ्यः ॥

अयं पिण्डः स्वधा नम इत्येवं तत्र निक्षिपेत् ।

अग्निदग्धानग्निदग्धाः मार्जयन्तां तिलोदकम् ॥

एतद् इति तद्वत्वा तिलसंमिश्रितोदकम् । पादौ प्रक्षाल्य चाचम्य सपवित्रकरः पुनः ॥

उच्छिष्टभागभ्योऽन्नं दीयतामित्येव वदेष्व तान् ।

तद्वाक्यं तु तथा प्रोक्तं यजमानेन ते द्विजाः ॥

भोक्तारश्च तदा कुर्यु रेतेनैव (?) स्व मन्त्रतः ।

यजमानकुले जाता दासा दास्योऽन्न कांक्षिणः ॥

सर्वे ते तृप्तिमायान्तु मयादत्तेन भूतले ॥

उत्तरापोशनम्

अमृतेतेति च मन्त्रोत्तरापोशनं परम् । यजमानः स्वयं दद्याद्विप्रहस्तेषु सादरम् ॥
तत्पीत्वा तेऽपि मन्त्रेण तेनैवान्तं समाप्नुयुः । श्रद्धायामित्युत्तराणि यज्जुषि स्वयमेव वै
यजमानो जपेदेव वांगुष्ठेनेति तज्जपेत् । यजमानोऽथ भूयश्च संकल्पं सम्यगाचरेत् ॥

पिण्डदानं

पिण्डदानं करिष्येति श्राद्धीयं स पितुरित्यपि ।

तिलोदक (... ..) ।

इति संकल्प्य विधिना पिण्डदानं समाचरेत् ॥

पितुयज्ञविधानेन सर्वमेव यथा तथा । उच्छिष्टसंनिधावेव पिण्डदानं नचान्यतः ॥

पिण्डपूजां विधानेन यथाशास्त्रं समाचरेत् । नैवेद्यमत्र भक्ष्याणि फलान्यपि विशेषतः

ताम्बूलानि प्रकल्प्यानि पुष्पगन्धादिकानि च ।

चिरन्तिकायाः श्राद्धे तु सिन्दूरं कुंकुमादिकम् ॥

तथा सुगन्धद्रव्याणि देयान्येव विशेषतः । वस्त्राभरणजातानि पिण्डानां तु पृथक् पृथक्

देयानि शास्त्रविधिना पितरः पिण्डरूपिणा ।

कर्तव्याश्च नमस्काराः ये कामा अत्र केवलम् ॥

वक्तव्याः प्रार्थनीयाश्च वरदाः पितरस्तथा ।

स च श्लोकोऽत्र वक्तव्यः गयगीतः पुराणगाः ॥

शमीपत्रप्रमाणेन पिण्डं दद्यात् गयाशिरे । उद्धरेत्सप्तगोत्राणि कुलमैकोत्तरं शतम् ॥

अस्य श्लोकस्य पठनात् श्राद्धमेतत्सुपावनम् । गयाश्राद्धसमं भूयादित्याह भगवान् गयः

यजमानोऽपि तत्काले इमे पिण्डा मयार्पिताः ।

गयापिण्डसमा भव्याः भूयासुरिति बाडवाः ॥

ब्रुवन्त्वद्य भवन्तश्चेति वाक्यान्तेऽपि बाडवाः ।

गयापिण्डैकतुलितः भवन्त्विति वितीर्य तम् ॥

वदेयुः कृपया सर्वे भोक्तारः परया मुदा ।

ततः कर्ता युष्मदनुज्ञया पिण्डानहं द्विजाः ॥

पिण्डोद्वासनम्

उद्वासयिष्ये शास्त्रीयवत्मना मन्त्रपूर्वतः ।

अयोध्या मथुरा माया काशी काञ्ची ह्यवन्तिका ॥

पुरी द्वारावती चैव सप्तैता मुक्तिदायिकाः ।

पिण्डोद्वासनमन्त्रोऽयं ये तत्प्रोक्त्यपरागतिः ॥

सद्यः पितृणां प्रभवेत् क्रमान्मुक्तेश्च दायकः ।

ततः स्वस्थिति कत्रोक्ते शोभनं हविरित्यथ ॥

वदेयुरपि भोक्तारः पश्चात्पिण्डस्थलस्य वै । उत्तरत्र पुनश्चापि शुभस्थानात्तुसिद्धये ॥

कूर्चेन प्रोक्षणं कुर्यात् तां भुवं दर्भतण्डुलैः ।

सम्यक् च पूरितां कृत्वा शान्तिरस्वादिकैः शतैः ॥

तानि सर्वाणि पुण्याहवाचने गदितानि हि । भोजनानन्तरं विप्रकरशुद्ध्यर्थकारणात् ॥

तिलस्पर्शान्तरं कूर्चपाथसा पात्रगेन वै । षड्वारं क्षालयेत्कर्ता तावता श्राद्धभुक्तिः ॥

अप्रायत्यं तु यज्जातं तत्करस्य विनश्यति । करशुद्धो च जातायां तत्करेण ततः पदम् ॥

भविष्यमाणकार्याणां योग्यता महती भवेत् ।

कर्ता संप्रार्थयेत्पश्चात् भोक्तुः सर्वान् सुखस्थितान् ॥

विश्वे देवा हि पितरः परं युष्मदनुग्रहात् । अस्मद्गोत्रं सम्यगेव वर्धतामिति तान् वदेत्

ते स्वस्ति वर्धतां गोत्रं इति ब्रूयुरशेषकाः । देवतानां प्रसादोऽस्तु पितृणामपि सन्ततम्

इत्यक्षतान् प्रदद्युस्ते स्वस्ति ब्रूतेति तान् वदेत् ।

श्राद्धे अन्नं तु मया दत्तं अक्षय्यं तद्भवत्विति ॥

ब्रूतेति प्रबदेत्कर्ता पितृन् देवान् पृथक् पृथक् ।

सम्बुध्यन्तेन निर्दिश्य स्वधा स्वाहां विधानतः ॥

वाचयिष्येति कर्ताऽसौ वाच्यतामिति ते द्विजाः ।

ऋचे त्वेत्यादितो मन्त्रत्रयमुच्चार्य तत्परम् ॥

स्वधोच्यतां पित्रादिभ्यः भोक्तारश्च तथा पुनः ऽ
 ओं स्वधेति ततो कर्ता स्वधा चास्त्विति बाडवाः ॥

ततः स्वधा संपद्यन्तां इति कर्तावदी वदेत् । संपद्यन्तां स्वधा चेति प्रत्युक्तिस्तस्य केवलाः
 देवाः प्रीयन्तां विश्वे ते प्रि(प्री)यन्तां त इति द्विजाः ।
 एवं पितृणां स्यादेव चेति वाक्यद्वयेन च ॥
 जलानि विप्रकरयोः तानुद्दिश्य तिलाक्षतैः । प्रदेयानि श्राद्धकर्ता सत्वरं तदनन्तरम् ॥

दक्षिणादानम्

हिरण्यं रजतं चापि दद्यात्तां दक्षिणां पराम् । पितुस्तु दक्षिणा देया द्विगुणा श्राद्धकर्मणि
 दक्षिणाः पान्तु वाक्येन पान्तु त्वां दक्षिणा इति ।
 प्रत्युक्तिरिति विद्वेया तद्वाक्यस्येति सूरिभिः ॥
 वाजेवाजेति मन्त्रेण उत्तिष्ठत पितर इति । अनुगच्छन्तु मन्त्रेण तदुद्धासनमुच्यते ॥
 दभैरुद्धासनं कुर्यात्स्पृशन्नेतान् पितॄन् सुरान् ।
 एवं पूर्वोक्तमन्त्राभ्यां अनीवाजस्य तां जपेत् ॥
 अनन्तरं प्रार्थनाख्यां ऋचं शाश्वत्यायनीस्थिताम् ।
 प्राञ्जलिः प्रपठेत्प्रह्वः तत्पुरस्तात्स्थितः स्वयम् ॥
 ते अप्युदाहरिष्यामि सर्वेषां विशदाय वै । दातारो नोऽभिवर्धन्तां वेदाः सन्ततिरेव नः
 श्रद्धा च नो मा व्यगमात् बहुदेयं च नोऽस्त्विति ।
 अन्नं च नो बहु भवेदतिथीश्च लभेधमहि ।
 याचितारश्च नः सन्तु मा च याचिष्म कंचन । ऊहेन चैतयोरुक्तिरेवं वाच्या विशेषतः
 दातारो वोऽभिवर्धन्तां वेदाः सन्ततिरेव वः ।
 श्रद्धा च वो मा व्यगमाद् बहु देयं च वोऽस्तु ॥
 अन्नं च वो बहु भवेदतिथीश्च लभध्वम् ।
 याचितारश्च वः सन्तु मा च याचध्वं कंचन ॥

अथ कर्ताऽन्नशेषः किं क्रियतामिति वै वदेत् ।

ते विप्रास्तस्य च प्रोचुर्वाक्यस्योत्तरमञ्जसा ॥

इष्टैः सहैव भुञ्जन्तां इति वाक्यात्ततः परम् । ब्राह्मणानां स्वयं कर्ता स्वादुषंसद इत्यृचः

दक्षिणाभिमुखस्तिष्ठन्नुपतिष्ठेत्तु वै पितृन् ।

प्राचीनावीतिना भक्त्या तत्पश्चाद्ब्राह्मणांस्तु ते ॥

मन्त्राक्षतान् प्रदद्युश्च वेदमन्त्रैः शिवप्रदैः ।

तान् स्वीकृत्य स्वयं भक्त्या चाञ्जलया भूय एव वै ॥

पुराणोक्तानि मन्त्राणि प्रवदन् भक्तिपूर्वतः । विप्रपादौ संस्पृशन् वै पीडयेच्च पुनः पुनः

तान् श्लोकानपि वक्ष्यामि पावनानघवारकान् ।

अद्य मे सफलं जन्म भवत्पादाब्जवन्दनात् ॥

अद्य मे वंशजाः सर्वे याता वोऽनुग्रहादिवम् । पत्रशाकादिदानेन क्लेशिता यूयमीदृशाः

तत्क्लेशजातं चित्ते तु विस्मृत्य क्षन्तुमर्हथ । वसिष्ठवामदेवादितुलितास्तु समागताः ॥

सूर्योपरागसदृशं पितृश्राद्धमभून्मम । आसनैर्भाजनद्वय्यरूपकैर्दक्षिणादिभिः ॥

मयापराधिनाऽङ्घ्रिण किमप्यद्य न सत्कृतम् । अग्नौ करणरूपाख्यं विप्रभोजनरूपकम् ॥

पिण्डप्रदानरूपं यत् कर्मत्रयमिदं तु तन् । यथोक्तं च यथाशास्त्रं गयाश्राद्धफलप्रदम्

अस्त्वित्यद्य भवन्तो वै ब्रुवन्त्वित्येव तान् वदेत् ।

तथैव ते प्रब्रूयुश्च तदनन्तरमेव वै ॥

तिलाक्षतैर्गृहपतिः श्रीकृष्णार्पणमस्त्विति । तदर्पणं जलैः कुर्यात्ततो नामत्रयं जपेत् ॥

गन्धपुष्पादिभिः पूजामलंकारादिभिः पराम् ।

कृत्वाथ भोक्तृणां तेषां ताम्बूलादिप्रदापनैः ॥

नितरां हर्षितां कृत्वा वेशमसीमान्तमाव्रजेत् । अनुव्रजेयमित्युक्त्वानुव्रजेति पुनश्च तैः

अनुज्ञातोऽनुव्रजेत्तु कयान इति तज्जपेत् । सर्वसाद्गुण्यसिद्ध्यर्थं कर्मलोपनिवृत्तये ॥

स्वपितृणामूर्ध्वलोकस्यासिद्ध्ये तद्यजुर्जपेत् । रुद्रसंख्यानमः शब्दकायकं वेदशीर्षगम् ॥

वामदेवायेति मनुं प्रजपेद्भक्तिसंयुतः । पश्चात्तु ताननुव्रज्य कृत्वा चापि प्रदक्षिणम् ॥

नमस्कृत्य च साष्टाङ्गं कृतार्थोऽस्मीति भावयेत् ।

पादौ प्रक्षाल्य चाचम्य विप्रपूजां समाचरेत् ॥

ताम्बूलदक्षिणाभिश्च सर्वानेव प्रहर्षयेत् । यथाशक्त्या ब्राह्मणांश्च भोजयेदपि भक्तिः

पितृशेषभोजनम्

पुत्रान् पौत्रांश्च बन्धूंश्च मित्राण्याप्तान् परानपि ।

शिष्टानिश्टानाप्तलोकान् भृत्यवर्गानशेषतः ॥

तत्प्रीतये स्वयं चापि तच्छेषं प्राशयेच्छुचिः ।

मातृद्वारान् ज्ञातिदारान् भिक्षुता(का)नपि केवलान् ॥

मृष्टान्नैरेव नितरां समृद्धैः शक्तिसंभवे । स्वभुक्त्यभावे तेषां वै पितृणां तृप्तिरुत्तमा ॥

न भवेदेव तस्मात्तु सम्यक् सर्वैश्च वस्तुभिः । तद्भुक्तशेषैर्न परैः कुर्याद्भुक्तिं स्वबालकैः

तत्प्रार्थितप्रदानैकपूर्वकं सुमुखः सुहृत् ।

न तस्मिन् दिवसे कुर्याद्विमुखान् बालकान् स्वकान् ॥

उच्चैःस्वरेण नाक्रोशोत्ताडयेन्न तु भीषयेत् । बालावमानतोऽतीव पितरस्तेऽति दुःखिताः

भवेयुर्भग्नमनसस्तदुपर्येव तन्मनः । कालान्तरे स्वक्रियायाः एते कर्तार इत्यपि ॥

तदुपर्यति तत्प्रीतिर्महती सर्वदा स्थिरा ।

तिष्ठत्येव हि तस्मात्तु तद्दिनेऽस्मिन् विशेषतः ॥

स्वभुक्तशेषवस्तूनि तदतिप्रार्थितानि वै । प्रदद्यादेव सर्वाणि यानि तान्यधिकाशया ॥

तत्प्रदानैकमात्रेण तत्क्षणेन प्रवृत्तिं वः । गयाश्राद्धशतं तेन कृतमेव भविष्यति ॥

पाककालेऽपि बालानां रोदनस्योत्तरक्षणे ।

पाकक्रियां तां निक्षिप्य सातरस्तान् प्रगृह्य च ॥

स्नानक्रियापूर्वशुद्धान् शुद्धवस्त्रप्रतिष्ठितान् । स्तन्येन पाययेदेव तावन्मात्रेण तेऽखिलाः ॥

शुत्तुष्णारहिता भूत्वा परमानन्दनिर्भराः । पूर्णकामा नित्यतृप्तास्तच्चित्तास्तत्परायणाः

प्रभवन्त्येव नितरां नष्टशुक्लं तथाविधम् । दृष्ट्वा स्तनंधयं सर्वे तदुपर्यतिर्हर्षितः ॥

स्वश्राद्धकारकं कालान् निश्चित्यैव तथाविधाः । स्तन्यदानक्रियातुष्टा बालग्रहणसंभवम्

तद्वैगुण्यं नैव किञ्चित्पितरोऽस्य तन्दुमुखाः । अङ्गीकुर्वन्ति तस्मात्तु तदा स्तन्यं विधानतः
पाककाले प्ररुदतः पाकान् जातस्तथाविधान् । पाययेदेव तत्प्रीत्यै तेन वैगुण्यनामकः ॥
प्रत्यवायो नैव भवेदिति व्यासोऽब्रवीत्पुरा । श्राद्धान्ते किल बालानां तदपेक्षितवस्तुनाम्
प्रदानमात्रतो नूनं गयाश्राद्धफलं लभेत् । स्वपत्नी वा स्वयं वापि भ्रातरो मातरोऽपि वा

तच्छिष्टभक्ष्यसर्वाधभक्षणाभावतस्तदा ।

मान्या यदि स्थिताश्चेत्तु स्वस्थास्सन्तस्तदास्यते ॥

पितरो नैव तृप्यन्ते प्राप्तकामाश्च नैव ते ।

तस्मात्सर्वे तद्दिनेऽस्मिन् सम्यग्भुक्तिं सुवृत्तिकाम् ॥

कुर्वीरन् पितृवृत्त्यर्थं न चेत्ते स्युर्हि दुःखिताः ।

तस्मिन् दिने तु वत्सानां पानायाखिलमेव वै ॥

क्षीरं तूष्णीं पितृवृत्त्यैव पाययेन्नैर्विचक्षणः ।

तेन मात्रेण ते प्रीतास्तां प्रीतिं वार्षिकीं पराम् ॥

वृत्तौ तुष्टिं च पुष्टिं च प्राप्नुवन्त्येव तादृशम् । तत्कर्म कथितं सद्धिं मंह्यमेतत्सुपावनम् ॥
भोक्तृपात्राणि सर्वाणि खनित्वैव विनिक्षिपेत् । परेद्युः पुनरुद्घृत्य दूरतस्तु विसर्जयेत्
स्वगोचरं यदि भवेत् तत्पात्रं तद्दिने परम् । व्यर्थमेव भवेच्छ्राद्धं तस्माद्गोप्यं परं हि तत्

परेऽहितर्पणम्

तत्परेऽह्नि पुनः कर्ता श्राद्धाङ्गतिलतर्पणम् । तद्विधानेनैव कुर्यादन्यथा व्यर्थमेति तत् ॥
दर्शो तिलोदकं पूर्वं पश्चाद्दद्यान्महालये । आदिकेन परं पूर्वं परेऽह्नि तिलोदकम् ॥
श्राद्धे यावन्त उद्दिष्टा प्रातस्तानेव तर्पयेत् । श्राद्धप्रधानदेवानां तर्पणं स्यात्परेऽह्नि ॥
परेद्यु रूषसि प्रातस्तर्पणं यत्कृतं नरैः । अमृतं तद्भवत्येव द्वितीये प्रहरे पयः ॥

तृतीये जलमेव स्याच्चतुर्थे रुधिरं भवेत् । परेद्यु रूषसि प्रातः तच्छेषैस्तिलदर्भकैः ॥

तदा कृतपत्रिणेण तर्पणं तद्विधीयते । यः परेऽह्नि मूढात्मा पितृणां तर्पणं यतन् ॥

न करोति विमूढात्मा पितृभिः सह मज्जति । रौरवे कालसूत्रे च यावदाभूतसंप्लवम् ॥

श्राद्धकर्ता न ताम्बूलं तावदेव न खादयेत् ।

खादयेद्यदि मूढात्मा श्राद्धहन्ता भवेत् क्षणात् ॥

मोहादकृत्वा यः श्राद्धं ताम्बूलं यदि खादयेत् । श्राद्धहन्ता भवेत्कर्ता रौरवं नरकं व्रजेत्
समाप्यनन्तरं तस्य ताम्बूलं न तु दुष्यति ।

श्राद्धं तत्तर्पणान्तं स्यात् तन्निरवृत्तो तु तच्चरेत् ॥

दर्शादिकेषु श्राद्धेषु कृतेषु तदनन्तरम् । ताम्बूलचर्वणं शस्तं वृत्तत्वात्कर्मणः परम् ॥

द्वितीयवारभुक्तिस्तु तद्दिनेषु निषिध्यते । अभ्यञ्जनरतिश्चैव वर्त्मनो गमनं तथा ॥

श्राद्धं कृत्वा तु यो मौढ्यात् भुङ्क्ते परान्नमतिमूढधीः ।

पितरस्तस्य ते क्रुद्धाः शापं दास्यन्ति दुस्तरम् ॥

अन्नश्राद्धं तु मुख्यं स्यादितरन्नखिलं परम् । अमुख्यमेव सर्वत्र ह्यतोऽन्नेनैव तच्चरेत्
पात्रेष्वेव प्रदातव्यं मुख्येषु सततं सुधीः । वेदार्थज्ञानचर्याभिः सर्वश्रोत्रियसन्ततौ ॥

तत्पार्श्वं लभ्यते श्रीमत् नान्यत्र तु कथंचन ।

आदौ चर्याऽत्र कथिता सन्ध्यामन्त्रौककारिता ॥

सन्ध्यामात्रौकशून्ये तु ब्राह्मण्यं तत्र वै भवेत् ।

कुतः कथं केन कस्मात् इत्युवाच श्रुतिः परा ॥

तद्ब्राह्मणस्समीचीनः सर्वकर्मसु सन्ततम् । अत्यन्तावश्यको ज्ञेयस्तदभावेन किञ्चन ॥

ब्राह्मणा जंगमं तीर्थं ब्राह्मणा जंगमं तपः । ब्राह्मणा जंगमा देवाः ब्राह्मणे विद्यतेऽखिलम्
तस्मात्तु ब्राह्मणाः पूज्याः सर्वेषामपि सन्ततम् । देवताचार्यगुरवः शिक्षकाश्च पुरोहिताः

याजकाः सर्वलोकानां कारका भव्यसंपदाम् ।

तस्मात्सर्वात्मना ते वै नाधिक्षेपस्य देहिनाम् ॥

ते पात्रभूता विज्ञेयाः पुनर्वन्द्या यथामुराः ।

अब्राह्मणेभ्यस्त्वधिकाः विज्ञेया ब्राह्मण ब्रुवाः ॥

तेभ्योऽधिका ब्राह्मणाः स्युस्तेभ्यश्च श्रोत्रियाः पराः ।

तेभ्योऽधिका वेदविदस्तेभ्यश्च ब्रह्मवादिनः ॥

न ब्रह्मवादितुलितः कोऽप्यस्ति जगतीतले । महात्मसु ब्राह्मणेषु विद्यमानेषु तत्पुरः ॥

नागच्छेत् कोऽपि यानेन चतुरन्तेन वा तथा ।

रथेन वा शिबिकया शकटेनापि वाजिना ॥

गजादिना वा किं भूयो नातुरस्य विधिर्मतः ।

यद्यागतश्चेत् किं तस्य श्रेयः स्वश्रेयसं महत् ॥

हीः श्रीः कीर्तिश्च पुष्टिश्च लयं यान्त्यखिला अपि ।

यदि गर्वसमायुक्तो जपत्सु सुमहात्मसु । विद्यमानेषु शुद्धेषु तन्मध्यमशुचिर्जडः ॥

समानतः सद्य एव दण्ड्यः सर्वैश्च वाग्भिरुः ।

छीत्स्त्र्यद्वैर्गच्छमातिष्ठ दुरात्मन्निति वाक्स्वरैः ॥

भाषणैः परुषैः क्रूरैः यद्ययं द्विजनामकः । शूद्रश्चेत्पांसुनीराभ्यां प्रदूष्यः सहसा भवेत् ॥

शुद्धानां ब्राह्मणानां मध्ये शूद्रागमने तस्य दण्डः

स्नानं कृत्वोपविष्टानां ब्राह्मणानां सरित्ते । यदि मध्यंगतः शूद्रो निर्भयेन कदाचन ॥

एवं कुर्वन् ब्रह्मधरः सोष्णीषो गच्छ दूरतः । इत्युक्तेऽपि पुनारावं कुर्वन्निर्भयमास्थितः ॥

त्वं शब्देनैव हुं कुर्वन् गच्छेद्यदि स पाप्ययम् ।

ताडनीयो विशेषेण दाप्यश्च त्रिपणान्पुनः ॥

यदि स्पृशेन्निर्भयेन पुनर्गच्छन् जलेन तान् । दूषयन्नपि सिञ्चन् वै शपन् धावन्निरन्तरम्

तदा तदा निर्दयेन नास्त्वेवमिति कैरति ।

बोध्यमानोऽपि तत्त्यक्त्वा तृणीकृत्य च सज्जनान् ॥

जपन्नानादिकालेषु समागच्छन् पुनः पुनः । हुंकारवादिदुष्कृत्यैः संस्पृशन्नपि निर्धृणः ॥

स्ववस्त्रधूननाद्यैश्च पीडयन् क्रूरभाषणैः ।

मया त्वेनं कृते तूष्णीं युष्माकं किमिति ब्रुवन् ॥

तन्मध्ये प्रलपन् गाढं ब्राह्मणान्योऽवमन्यते ।

स सद्यः सर्वं यत्नेन राजन्यावेद्य चाखिलैः ॥

ताडनीयः प्रबाध्यश्च चतुर्विंशतिकान् पणान् । प्रदाप्यश्च विशेषेण दूरप्रेषणकर्मणा ॥
 शिक्षणीयो विशेषेण सद्भिः सर्वैश्च केवलम् । विद्यागर्वेण शूद्रस्तु ब्राह्मणान् दूषयेद्यदि
 स राज्ञा निर्दयं बाढं सद्य आनीय सत्वरम् ।
 चपेटिकाप्रदानार्थैः शिक्षयित्वा विशेषतः ॥

अष्टोत्तरशतान् दाप्यपणान्मासत्रयं पुनः । निगले योजनीयश्च धर्मज्ञेन महात्मना ॥
 विद्यागर्वेण शूद्रश्चेद्विप्रं न्यक्कृत्य साहसात् ।
 ताडयेद्यदि तं राजा सद्यः श्रुत्वा भुजिष्यतः ॥

ग्राहयित्वा ताडयित्वा सर्वयत्नेन भीतितः । पलायनपरं वापि कशाघातैरनेकशः ॥
 कारयित्वा महापीडां महानिगल(ङ्)बन्धनैः । मासषट्कं पातयित्वा तद्गर्वमखिलं यथा
 संप्रणश्येत्तथा कृत्वा सर्वस्वहरणाभिव्रना । प्राणेन प्रेषयेदेनं न चेद्राष्ट्रं विनश्यति ॥
 यदि शूद्रास्तु बहवो धनिनो गर्वनिर्भराः । अन्तर्द्वेषा ब्राह्मणेषु विप्रभक्त्यानुमोदिनः ॥
 बहिर्वेषेण नितरां ब्राह्मण्या इव केवलम् । आसमानाश्चोरकृत्याः पश्यतामनुमोदनात्
 अन्तरं समुपाश्रित्य कल्याणेभूत्सवेषु वा । निमित्तान्तरमाश्रित्य प्रहारैरतिदारुणैः ॥
 ताडिताः प्रहृताश्चेत्तु वेदावादिषु निर्दयम् । रक्तप्रवाहपर्यन्तं करपादादिघट्टनैः ॥

शिरस्फोटनमूर्द्धादिपर्यन्तैः कारिताः खरैः ।

तान् सर्वान् धार्मिको राजा विप्रताडनदिग्जयान् ॥

श्रुत्वैव सत्वरं सम्यक् ग्राहयित्वा कुचेतसः । यथा तैः प्रहृता विप्रास्तस्माद्दशगुणाधिकम्
 उपानद्भिः कशाघातैस्ताडयित्वातिनिर्दयम् । निगलैर्बन्धयित्वा च वर्षार्धं वर्षमेव वा ॥
 सर्वस्वहरणं कृत्वा सर्वोपायेन निर्दयम् । दयामकृत्वा सुतरां तदुपर्यतिपौरुषम् ॥
 समाश्रित्यैव धर्मार्थं विरूपकरणादिभिः । उपवासकृशान् कृत्वा जलमूत्रनिरोधनैः ॥
 अत्यन्तं दुःखितान् कृत्वा पश्चाद्राष्ट्राद्विवासयेत् ।

भवनान्यपि सर्वाणि कुड्याङ्गणमुखान्यपि ।

निर्मूलयित्वा नितरां तत्स्थले तत्परं पुनः । हैरण्डान्यतिशीघ्रेण बीजान्यपि निरन्तरम्
 तदङ्कुरप्ररोहार्थं पातयेत्तत्पुरः स्थितः । एवं विप्रप्रहारस्य फलं त्विति निर्दर्शयन् ॥

तद्वृद्धिं कारयित्वैव तन्मुखादतिगह्वरम् । यथा वनं भवेद्दुर्घोरं तदा कुर्याद्दुरात्मनाम्
तद्वेश्मभूमिसंस्थानं न चेद्राज्ञो महद्भयम् । भवत्येव पुनस्तस्मिन् राज्ये दुर्भिक्षमप्यति
अनावृष्टिः सुमहती कलहः सुमहान् भवेत् । शिवदीक्षापराः शूद्राः कलौ प्रायेण सन्ततम्
ब्रह्मद्विषः शूद्रदीक्षा वर्धन्ते तत्र तत्र वै । तेषां तु बकवृत्तीनां ब्रह्मण्यो राष्ट्रवर्धनः ।

दीक्षां तदा तदा कुर्यात् न चेद्राष्ट्रं विनश्यति ।

राज्ञो ह्ययं सदा धर्मः प्रजानां परिपालनम् ॥

तच्छ्वं हि प्रकथितं दुष्टनिग्रहपूर्वकम् । शिष्टानां पालनं सद्भिः धर्मज्ञैर्ब्रह्मवादिभिः ।
शिष्टाः सर्वेऽपि कथिताः ब्राह्मणा एव मुख्यतः । शिष्टशब्दो ब्राह्मणेषु मुख्यत्वेनैव नान्यतः
तेषामेव सदादानपात्रता सा प्रचोदिता । तस्मात्ते सर्वदानानां मुख्यपात्राणि सन्ततम्
सर्वेषामपि वर्णानां एवं सत्यत्र कश्चन । विशेषो ह्यत्र विज्ञेयः कन्यादानस्य चेत्युनः ।
तत्तज्जातिसमुत्पन्नः प्रवरः शास्त्रवाक्यतः । तत्तज्जातिषु भूयश्च तदवान्तरजातिजः ॥
तद्दानेषु प्रशस्ता वै तत्रापि च पुनर्महत् । बन्धुत्वमेव शस्तं हि श्रुतवत्त्वं च शीलता ॥

ब्राह्मणस्यैव भूदानम् तत्रापि सपिण्डादेः

भूदानेऽप्येवमेव स्याद्ब्राह्मणानां विशेषतः ।

ज्ञातित्वं वा सगोत्रत्व मादौ स्यादुत्तमोत्तमम् ॥

तस्माज् ज्ञातौ सगोत्रे वा विद्यमाने विहाय तम् ।

भूमिं न दद्यादन्यस्मै दत्ता साऽपि न सिध्यति ॥

एवं सत्यत्र यो मोहाद्विमानेषु भूरिषु । सगोत्रेषुत्र ज्ञातिषु च श्रोत्रियेषु महात्मसु ॥

आहिताग्निषु विद्वत्सु मूढधीः सोमयाजिषु ।

अग्निचित्स्वतिरात्राप्तोर्यामयाजिषु सत्स्वपि ॥

अग्निहोत्रिषु पुण्येषु वाजपेयादियाजिषु । कथं कुर्याद्भूमिदानं सर्वशास्त्रैकनिन्दितम् ॥

सगोत्री पुरतस्तिष्ठन् दानकाले समाहितः ।

न कुर्यात्तं निरोधं सः न निरुद्धः क्रियाश्चरेत् ॥

अपि तूष्णीं स्थितो ज्ञातिर्दानकाले विचक्षणः ।
दानं पश्यन् क्रियमाणं ममैतं न मतं परम् ॥
इति वा वृत्तिमात्रेण न दानं तस्य सिध्यति ।
भूदाने हि ज्ञातिमतिः सामन्तस्य मतिस्तथा ॥
ग्रामस्थानां मतिश्चापि सगोत्राणां मतिस्ततः ।
दायादानां मतिश्चापि समीपग्रामिणां मतिः ॥

हेरण्योदकधारा च सर्वेषां पुरतस्तु चेत् । तद्दानं सिध्य (?) न चेतो नैव सिध्यति ॥
स्कराचरितं तत्र लिखितं च तदा तदा । प्रधानज्ञात्यलिखितं लिखितं दूरगोत्रिभिः ॥
द्वोरभ्रातृकलिखितं लेख्यं दूषितमेव तत् । भूमिदानस्य पात्राणि पुत्राः पौत्राः पितामहाः
पितरो भ्रातरः स्त्रीणां श्वशुरास्तत्सुताः परे । भवन्ति दानपात्राणि विद्यमानेषु तेषु चेत्
अन्तरङ्गेषु सर्वेषु नान्यगोत्राय तद्धरेत् । अत्यन्तदुर्गुणी रुष्टो दीर्घवैरोऽपि केवलम् ॥

सगोत्रश्चेत् प्रार्थयित्वा तस्मै दद्याद्धरां कृती ।

आहिताग्निषु तिष्ठत्सु तानतिक्रम्य मौढ्यतः ॥

इद्यादनाहिताग्निभ्यो न कदाचन मानवः । सगोत्रगैव सततं सदा भूमिः सरिद्यथा ॥
समुद्रगा तथेयं च तस्माद्दद्यात्सगोत्रिणे । तिष्ठत्सु ज्ञातिवर्गेषु त्यक्त्वैनानन्यगां धराम् ॥

करोत्ययं द्विजान्हित्वा श्वदत्त श्राद्धकृद्यथा ।

अनाहिताग्न्याहिताग्न्योर्विवादे समुपस्थिते ॥

आहिताग्नेर्वदेत्यक्षमत्यन्तमपराधिनः । अपि तस्मिन् वदेन्नैव मनुं कमपि सर्वथा ॥
स एव धर्मः कथितः सतः श्रैष्ठ्यं प्रकल्पयेत् । एवमेव तथान्यच्च विज्ञेयं पुरुषर्षभैः ॥

ब्राह्मणस्याब्राह्मणस्य विवादे समुपस्थिते ।

ब्राह्मणस्यैव धर्मेण जयो वात्स्यो(च्यो) नराधिपैः ॥

अयोग्यायोग्ययोरेवं श्रोत्रियेऽश्रोत्रिये तथा । असत्सतोश्च सर्वत्र विज्ञेयं धर्मवादिभिः ॥
सर्वत्र भूमिं सततं ज्ञातीनामेव चाचरेत् । ते विशेषेण चेत्सन्तः श्रोत्रिया आहिताग्नयः
संनिष्कृज्जातयश्च किमुतेति महात्मभिः । विज्ञेयः सर्वदा तस्मिन् दाने महति भौमिके ॥

जीवनांशप्राप्तभूमिं प्रविभागसमागताम् ।
 क्रमागतां वा सामान्यविद्यमानां विना मतिम् ॥
 न दानमाचरेद्भूमिं निखिलानां सगोत्रिणाम् ।
 कर्मैचिद्याचमानाय भिन्नागोत्राय छन्दतः ॥

पतिसंयोगविकलविधवानां तु सन्ततम् । न वृत्तिष्वधिकारोऽस्ति न प्रहेषु धरासु वा ॥
 जाते तु पतिसंयोगे तदूर्ध्वं वर्षपञ्चकात् । अप्रजा विधवा सा चेत्तस्यै दद्युस्तदीयकैः ॥

अन्नं वस्त्रं च यदि सा सुवृत्ता जनसम्मता ।

न तादृशो भवेत्सा च तस्यै नित्यं च तण्डुलान् ॥

वसनं त्रिपणक्रीतं मध्याह्ने सेन्धनं स्मृतम् । तादृश्या दैवयोगेन जीवनांशो धरात्मकः ॥

यदि लब्धस्स तु परं न देयकायकश्चन । विधवामात्रसंप्राप्त भूमिर्यां साथ तज्जनान् ॥

यथाकथञ्चित्प्राप्नोति नान्या स्नानादिना क्वचित् ।

बहुज्ञातिषु तिष्ठत्सु शास्त्रज्ञेषु महात्मसु ।

विभक्तेष्वविभक्तेषु सुप्रसिद्धेषु भूतले । सर्वाचार्येषु नितरां तेषु यः प्रवरः परः ॥

तदाज्ञयैव सर्वेऽपि वर्तेरन्निति भूतले ।

मर्यादा कथिता सद्भिः गोत्रिणामप्यगोत्रिणाम् ॥

बन्धूनामपि सर्वेषां मर्यादा सा तु केवला ।

परैः प्रकथिता नूनं नातिलङ्घ्याऽखिलैस्तु सा ।

यस्मिन् देशेऽपि वा ग्रामे प्रसिद्धः सर्वदिक्ष्वपि ॥

विद्यमानो विद्यया वा श्रिया वा तस्य संमतिः ॥

स्थिता चेत्तत्तु सम्यग्वै शक्यते नात्र संशयः । देशप्रसिद्धविदुषो यत्कार्ये संमतिः परा ॥

तत्कार्यं क्षमते कर्तुं तद्दानं च धरादिकम् । यदि तस्वासंमतिः स्यात्तद्देशग्रामयोः परम् ॥

विद्यमानस्य तत्कार्यं न सिध्यत्येव सर्वथा ।

तद्ग्राभट्यैकसिद्धयर्थं तुञ्छैस्तद्ग्रामवासिभिः ॥

यद्यत्कृतं तन्नखिलं मृषैवेति सुनिश्चयः । तद्दस्तलेखनं यस्य कार्यस्यात्र प्रदृश्यते ॥

प्रामाणिकं तदेव स्यात् विना तल्लेखनं तराम् ।

तुच्छानां लेखनं चेत्तु तत्रत्यानां दुरात्मनाम् ॥

बहूनामपि किं तेन तन्न प्रामाण्यसाधकम् । यत्र यत्र महान्तो ये विद्याचारादिसद्गुणैः
प्रसिद्धाः शिष्यवृन्दैश्च तत्र तत्र परास्तु ते । तल्लेखनं विना सर्वं तुच्छानां लेखनं वृथा ॥
प्रसिद्धानां लेखनं चेदादौ तत्परतः पुनः । (लि)तिपिस्तदप्रसिद्धानां कार्याय प्रभविष्यति
यजमानलिपिर्यस्मिन् पत्रे पूर्वं प्रवर्तते । प्रसिद्धानां लेखनं च तत्पत्रं पत्रमुच्यते ॥

लिप्यभावे ग्रामकर्तुस्तत्समानां महात्मनाम् ।

प्रसिद्धानां तु विदुषां तत्तुच्छलिपिमात्रतः ॥

तत्पत्रमनृतं नूनं कार्यकृन्न भविष्यति । पश्चात्तल्लिपिकर्तारः राजदण्ड्या भवन्त्यपि ॥

अत्यन्तानुभवो नूनं न तु प्रामाण्यमृच्छति ।

आगमेन विशुद्धेन भोगो याति प्रमाणताम् ॥

कलापभोगश्शस्तो न भोगो मायासमुद्भवः ।

व्यामोहभोगो दाक्षिण्यभोगः पीडासमुद्भवः ॥

पीडाभोगो भृतेर्भोगो दयाभोगस्तथा परः ।

उपाधिभोगश्चरमो न भोगा इति कीर्तिताः ॥

अनागमं तु यो भुङ्क्ते बहून्यब्दशतान्यपि ।

चोरवद्राजदण्डेन दण्ड्यो भवति किल्बिषी ॥

स्वामिद्रोहं जनद्रोहं विना वैरं शुचं तथा ।

सञ्चारं कलहं चापि विनैव प्रबलाश्रयम् ॥

स्याच्चेदनुभवः सोऽयं सम्यक् प्रामाणिको भवेत् ।

(... ..) वच ॥

सखिक्षोभं गुरुक्षोभं तत्तद्रन्ध्रनिरीक्षणम् । दुष्टाश्रयणमत्यन्तं तत्करानुभवस्स तु ॥

विनैव न भवेन्नूनं तादृशानुभवः स तु । प्रभवेत् बाधकायैव न कीर्त्यै श्रेयसे श्रियै ॥

सुखाय वात्मनो (... ..) । ( ) व कथिता सद्भिः स्वामिलब्धप्रतिग्रहाः

ग्रामिणो ग्रामकर्तारो धर्मतो ग्रामभागिनः । अत्र स्वामी ग्रामकर्ता य आदावकरोत्परम्
ग्रामं द्विजानां दानेन तत्सकाशप्रतिग्रहाः । ग्रामभाग (.....) ताः ॥
प्रतिग्रहिकराहृषप्रतिग्रहपरश्च यः । तद्भागी सोऽपि भवति न तैः साम्यं स विन्दति ॥
तादृशस्यास्य मध्याप्तक्षेत्रकस्य विशेषतः । पूर्वाः सर्वे पूजनीयाः ये स्युः कर्तृप्रतिग्रहाः ॥
ग्रामाधिकारिण (.....) त्तमोत्तमाः । रन्ध्रक्रियाक्रयस्वैरप्रविष्टा ये दुराशयाः
दुर्मांगा दुश्चरित्राश्च नित्यदुष्टाश्रयाखिलाः । अकार्यकारिणोऽन्यैक कार्यप्राधान्यचेतसः

अन्यथा कारिणश्चापि राज्ञः स्युर्दण्डभागिनः ।

तत्रापि सद्यो यत्नेन विज्ञाताश्चेत्क्रियामुखात् ॥

रन्ध्रप्रविष्टाः सन्ताड्याः संशयो नात्र वच्मि वः । कालं प्रतीक्ष्य यत्नेन ग्रामभागैकचेतसा
ग्रामापदि ग्रामिभिस्तैर्दत्तभागस्तु संकटे । रन्ध्रप्रविष्ट इत्युक्तः (.....) तः ॥
क्रियाप्रविष्टः सर्वेषां संमत्या ग्रामकार्यकृत् । तदत्तभागस्तद्ग्रामेः क्रियाविष्टः स उच्यते ॥
तद्विरोधे दण्डनीयस्तदभावे परं त्वयम् । स्थाप्य एव सदा राज्ञा क्रियाविष्टस्तु सर्वतः ॥
(.....) तिर्यः क्रियाविष्टः स उच्यते ।

सोऽपि क्रियाविष्टतुल्यः तत्र भाग्येव सन्ततम् ॥

तद्ग्रामकार्यातिषु चेदयं नालं हि धर्मतः । गृहीतभोग्यवृत्त्याघसमाक्रान्तदिगन्तरः ॥

स्वैरप्र (.....) त एते सीम्नि चेत्स्वके ।

यदि स्थिताः साधवः स्युर्ज्ञात्वा धर्मं स्वकं सतः ॥

कृपया पालनीयाः स्युरुद्धास्यास्तेन चेत्खलाः ।

ये रन्ध्रादिप्रविष्टाः स्युस्तेषां प्रायेण सन्ततम् ॥

दुष्कृत्यं सहजं नात्र (.....) थापि यश्चकः ॥

ब्राह्मवृत्तिकहारकदण्डः

ज्ञात्वा स्वधर्मे संतिष्ठेत्स उ देवोऽन्यथा न सः ।

समीचीनब्राह्मणस्य स्थितां वृत्तिं धराकृतिम् ॥

दानव्याजापहर्तारो दण्ड्या राज्ञा विशेषतः । असमीचीनदानाख्य ( ) परस्वकाः

भ्रान्त्वा राजा सद्य एव शिक्षयेन्न तु मोचयेत् । दाक्षिण्यं समुपाश्रित्य तदाश्रयविशेषतः

उपेक्षिता यदि खलाः राज्ञः पापं महद्भवेत् ।

अन्यभो (....) द्रुषु भुञ्जते ॥

तान्यनावृष्टिमिच्छन्ति महद्वा जायते भयम् ।

अयं हि राजधर्मः स्यात् सतः संपूजयेत्सदा ॥

असतो दण्डयेद्देव चासन्तश्चाप्यमी मताः । (....) संस्थिताः ॥

कुशीलवास्तदा (....) राः नाट्यविद्याविशारदाः ।

प्रेष्या वार्धुषिकाश्चैव व्यपेताः स्वस्वधर्मतः ॥

परदिण्डाशाना नित्यं शूद्रप्रेष्यास्तदुन्मुखाः । अत्रताश्चाप्यदी (... ..) ॥

परवृत्त्यपहर्तारः व्यवहारपराजिताः । निर्लज्जा निर्भया भूयो नाहं निर्जितवानिति ॥

वदन्तः संचरन्तश्च धर्मवक्तृन्सदा सतः । दूष (....) ॥

असत्यवाद (.....) राः चार (....) परास्तया ।

कुक्षिभरणकर्मैकप्रधानाः पापचेतसः ॥

पुनरन्ये दुश्चरित्राः विज्ञेयाः स्युरमी खलाः ।

असन्त इति तान् राजा ज्ञात्वा तत्कृत्यमप्यति ॥

अनुरू (...) तान् भूमिहर्तृन् विशेषतः ।

अग्निदान् विषदांश्चापि शस्त्रपाणीन् धनापहान् ॥

क्षेत्रदारापहर्तृश्च प्रात्यान् सर्वान् क्षतव्रतान् ।

भुजङ्गान् दुष्टचित्ताश्च सत्यज (...) दपि ॥

यदि तृप्तास्तु ते तूष्णीं परलोकाननश्वरान् ।

क्रियासंपादितान् सर्वान् नाशयेयुश्च तत्क्षणात् ॥

राजधानी यथा शून्या यथा कूपश्च निर्जलः ।

यथा हुतमनग्नौ च कृ (.....) कृतम् ॥

तादृशेषु तथा दत्तं भवेदेव न संशयः । न सुतस्य पितृद्रव्यमेवं वादी प्रसूर्मनाः ॥

पात्रान्नभुक्तिहा क्रूरः पोताऽस्य क्षीररोधकः ।

विश्वास(घा)-तको राजमित्रस्वामीगुरुद्विषः ॥

(.....) विषदा भूमिहारः । एकादशैते कथिताः प्रोक्ता निष्कृतिवर्जिताः

कदाप्येषां नोपकारः कार्य एव महात्मभिः । एकादशसु चैतेषु विप्रवेदविवर्जिते ॥

नष्टशौचे व्रतभ्रष्टे मल्ले च कितवे तथा । रोदत्यु (.....) तं कृतम् ॥

नावेष्यपि प्रयच्छेत् हेतुके नास्तिकेऽपि च । न पाषण्डेषु सर्वेषु वेदशास्त्रविदूषिके ॥

न बकव्रतिके पापे न वैडालव्रते तथा । न स्वाध्यायान्नरहिते तथैव च निराकृते ॥

धूर्ते (.....) । (.....) देवलके दत्तं भृतकाध्यापके तथा ॥

दत्तमेतेषु सर्वेषु वृथा दानं प्रकीर्तितम् । व्यर्थमब्राह्मणे दानं पतिते तस्करे तथा ॥

विप्रजातौ सूत्रदा (.....) । (.....) ब्रू प्रामयाजके ॥

वेदविक्रयिके चैव व्यालप्राहे तथैव च । ब्रह्मबन्धौ च यदत्तं तथैव वृषलीपतौ ॥

परिचारकलोकेषु आरूढपतिते तथा । भू (.....) ॥

दत्ततुल्यधनं वृद्ध्या गृहीतं चेत्सबन्धके । प्रशयति ततो वृद्धिस्तत्कृन्तति पुनर्हृतम् ॥

नवीकृते पुनः पत्रे तद्विया तूत्तमर्णकः । गुप्तचौर इति श्लोयः (.....) ति ॥

उत्तमर्णाधमणदण्डः

पत्रे त्रिवारे यदि तु वृद्धिग्रहणभीतितः । नवीकृते तदा दण्ड्यो ऋणदाता भवेद्ब्रह्म ॥

यदि मध्यस्थमुखतः गृहीतो मासमास्यत ।

गृहीत (.....) त्तमर्ण (.....) स्तु तदाखिलम् ॥

अधमर्णेन तत्सर्वं देयमेवेति तज्जगुः । ऋणतुल्यग्रहणतः परं वृद्धिर्न धर्मतः ॥

भवेदेव ततः पश्चात् गृहीतो न्यायदूषितः ।

(..) नं (.....) शक्तादेव्रे मत्यापतेशिशुम् ॥

माता दद्यात्सभार्याया चेदयं तूभयोः सुतः । पुत्रप्रदाता पुत्री चेदयं द्वैमातृकोऽप्यति ॥

प्रदत्तसूनुर्नितरां दातृ (.....) ।

स्वयं (... ..) मेण कु (.....) माणि जनकः पुत्रवानपि ॥

प्रदत्तसूनुर्जनकस्य नूनं कृत्याने सर्वाणि पृथग्विधानात् ।

कुर्वीत नो चेत्पितृघातकः स्यात् (.....) स्तदा पालकः ॥

(.....) पालकस्यैव सन्ततम् ।

सर्वाणि कुर्याद्विधिना जनकस्य तु नैव हि ॥

उभयोरपि चाशौचं पित्रोः कार्यं विधानतः ।

बन्धूनां भिन्नगोत्राणां समीपे त्रिदि (.....) ॥

(.....) पक्षिणी स्यात्तदेतत्तादृशं पुनः ।

दशाहमध्ये संप्राप्तं स्वकालप्राप्तमेव चेत् ॥

अनुष्ठेयमतिकान्तं नैवेत्येवेति केचन । केचित्तु पुनरत्युचुः अहर्मा (.....) ॥

(.....) र्थकम् । दशाहमध्ये विहितं तदूर्ध्वं स्नानमात्रकम् ॥

ज्ञात्याशौचं तु कथितं तस्मादेतद्यतोऽधिकम् । ततस्त्वेवं व्यवस्था हि महती परिकल्पिता

मासत्रये त्रिरात्रं स्यात् षण्मासात्पक्षिणी भवेत् ।

अहस्तु नवमादर्वागूर्ध्वं स्नानेन शुध्यति ॥

बहूक्त्वा (क्त्या) किं महाभागाः ब्राह्मण्यं तु कलौ परम् ।

तिष्ठति श्राद्धसन्ध्याभ्यां तद्द्वयं तस्मात्तद्वयं चरेत् ॥

सन्ध्यां समन्त्रकां कुर्यात् तान् मन्त्रान्विस्वरादिभिः । :

रहितानेव महतां यत्नेनैवाभ्यसेत्सुधी ॥

समीचीनोच्चारणेन सन्ध्या ब्राह्मणकारिणी । मन्त्राणां तु पु (.....) ॥

(.....) तद्ब्राह्मण्यं च तोदृशम् ।

दोषयुक्तं गुणैर्हीनं तस्मात्सन्ध्यां यथाविधि ॥

सम्यगध्ययनं कृत्वा ब्राह्मण्यं तत्प्रसादये ।

तेन तद्वैष्णवं धाम (.....) ॥

मृताहं समतिक्रम्य चण्डालः कोटिजन्मसु । भवत्येवेति सा प्राह श्रुतिस्तस्मात्तु तं चरेत् ॥

सगुणं शास्त्रविहितं तेन मुक्तिं प्रपद्यते ।

अनन्तास्तद्गुणाः सन्तु ते त्वसाध्याः स्मृताः सदा ॥

अनुष्ठातुर्मतश्चेमे मुख्याः केचन तान् ब्रुवे । स्वस्वपत्नीज्ञातिबन्धुकृतान्नेन कृतं यदि ॥

पित्रोः श्राद्धं समीचीनकृतं साद्गुण्यमृच्छति ।

अकृतं चेत्तथा तत्तु (.....) पुरोक्तवत् ॥

तदन्यथा चेत्पतितः सद्य एव भवेद्भ्रुवम् ।

स्वशब्देनाखिलाः प्रोक्ताः कर्तारो भ्रातरः स्वयम् ॥

पत्नीशब्देन तत्पत्न्यो निखिलाः प्रतिपादिताः ।

ज्ञातिशब्देन जननी पित (.....) का ॥

(.....) का स्मृताः ।

पितृव्यपत्नी तद्धर्मभागिन्यश्चापि कीर्तिताः ॥

बन्धुशब्देन भगिनी पितृष्वसृमुतादिकाः । कन्या सं पितृश्राद्धं भिन्नभावेषु सर्वथा ॥

न कुर्यादेव धर्मेण यथा तथा ह [?] । [.....] प्रदानं तत्र कीर्तितम् ॥

द्वितीयमपि तेन तुल्यं ब्राह्मण भोजनम् । तृतीयं च तथा कर्म पिण्डदानं ततः परम् ॥

तृतीयं च तथा कर्म पिण्डदानं ततः परम् ।

एतत्त्रयं श्राद्धशब्दशब्दितं पुनरेककम् ॥

तादृशे कर्मणि पुनः [.....] ।

[.....] तत्पात्रे हुतशेषान्नपातनम् ॥

तत्तुल्यं तत्प्रोक्षणं च तथा तत् स्पर्शनी कृतिः ।

संप्रदानं भोक्तृहस्ते तदापोशनपा (....) ॥

[...] भोक्तृहस्ते त [...] ।

[... ..] ॥

[... ..] श्राद्धं परेऽहनि ।

कर्तृहस्ताकृते तस्मिन् आपोशनजले यदि ॥

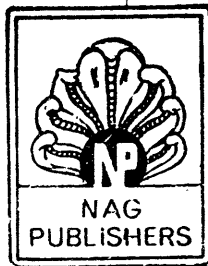
इति श्रीमार्कण्डेयस्मृतौ श्राद्धाख्यं प्रकरणं समाप्तम् ।

॥ शुभम्भूयान् ॥

THE SMRITI SANDARBHA

**Collection of Two Major
Dharmashastric Texts Called
Markandaiya & Laugakshi Smritis
by the
Maharshis Markandaiya & Laugakshi**

Volume VI

NAG PUBLISHERS

**11-A/U.A. JAWAHAR NAGAR (P. O. BUILDING)
DELH-I110007**